

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః.

శ్రీ ధృగవద్రామానుజసిద్ధాంతనిర్ధారణసార్వభౌమైః
సకలనజ్జనాజ్ఞేపనాయనిఖిలాపనిషదర్థవ్యాఖ్యాతృభిః

శ్రీమద గ్రంథరామానుజమునివరైః
శ్రీభాష్యే వ్యుత్పత్తునామ్
సుఖబాధాయబ్రహ్మసూత్రవిషయోపనిషద్వ్యాకాశి
సన్న్యహ్యో విరచితః

విషయవాక్యదీపికాఖ్యగ్రంథః
మన్తహీశూరపురీవిరాజమాన దివ్యరత్నసింహాసనారూఢ
శ్రీమచ్ఛామరాజమహారాజాశ్రితేన
ధర్మాధికారి చక్రవర్త్యయ్యక్టార్కేణ
విద్వత్పుస్తకసాహాయ్యాద్యథానుతి
సమ్యక్సంశౌధ్య

మహీశూరపురీమధ్యవర్తిన్యామ్
విద్యాతరణ్ణ్యాఖ్యానామ్
స్వీయమద్రాక్షరశాలాయామ్
ముద్రాక్షరేస్తుష్టుప్రకాశితా
విజయతేతరామ్.

సంస్కృత - ౨

పార్థిననంపత్సర నిజజ్యేష్ఠశుద్ధ దశమీభానువాసరే

౧౨

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

సూత్రం ॥ ఓం ॥ అథాహోబ్రహ్మజిజ్ఞాసా । జన్మాద్యన్యాయతః । ఉపనిషత్ ॥
 — ॥ భృగువల్క్యః । యతో వాఇమాని భూతానిజాయంతే । యేనజాతాని
 జీవంతి । యత్ప్రియంత్యభిసంవిశంతి ॥ తద్విజిజ్ఞాసస్వతద్భ్రీహ్మతే ॥ ౧ ॥
 ॥ శ్రీరస్తు ॥ శ్రీమతే నిగమాంతమహాదేశికాయనమః ॥ అతస్మిగుచ్ఛసచ్చా
 య మంచితోరస్థలశ్రీయా । అంజనాచలశృంగార మంజలిర్మమగాహ
 తాం ॥ — ॥ వ్యాసంలక్ష్మణయోగీంద్రంప్రణమ్యాన్యాస్తురూపసి ॥ భాష్య
 దాహృతవేదాంత వాక్యార్థసంప్రకాశ్యతే ॥ విస్తృతోపనిషద్భాష్యప్రవే
 శాక్షమచేతసాం । అనుగ్రహేణసాఫల్యం కృతిరేషాప్రపజ్ఞ్యతే ॥ జన్మాద్య
 స్యయతః ॥ భృగువల్క్యః శ్రీయతే । యతో వాఇమానిభూతానిజాయంతే
 యేనజాతానిజీవంతి ॥ యత్ప్రియంత్యభిసంవిశంతి । తద్విజిజ్ఞాసస్వ । త
 ద్భ్రీహ్మతేజీవంతి । యేనాత్మభూతేన జీవంతీత్యర్థః । ప్రయంతిసంతి భూ
 తానియదభిసంవిశంతి । లీయమానానిసంతియదభిసంవిశంతి । యత్రలీయం
 తే । సమిత్యేకీకరణే ॥ ఏకీకృతతయాప్రవేశస్సంవేశః । యద్వా ॥ యత్ప్రి
 యంతీతిమోక్షః । అభిసంవిశంతీతిప్రళయః ॥ అస్మిన్నక్షయచ్ఛబ్దసాధ్య
 త్తిః ॥ యతో వాఇమానిభూతానిజాయంతే । యేనజాతానిజీవంతి । యత్ప్రి
 యంత్యభిసంవిశంతి త్యత్రప్రతివాక్యః శ్రీహ్మత్యనుక్తైర్నజగజ్జన్మాదిప్రత్యే
 కంలక్షణం ॥ ప్రత్యేకలక్షణత్వేలక్షణాంతరవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ । అత
 స్సముదితమేవలక్షణం । నచజన్మాదీనముదాయస్యలక్షణత్వైవ్యావత్కాభా
 వెననిష్ప్రియోజనత్వం । లక్ష్యాకారవిపరీతశంకానివారణక్షమత్వేన సప్ర
 యోజనత్వాత్ ॥ ఉత్పత్తికారణత్వమాత్రేభిహితేహితస్యస్థితిప్రళయకార
 ణభూతవత్స్వంతరశంకయాజగజ్జన్మమాత్రకారణస్య బ్రహ్మణోనిరతిశయబృ
 హత్త్వంనసిద్ధ్యదితి । తథాలయకారణత్వాభిభావేతత్సంతికలయరూప
 మోక్షప్రదాంతర సగ్గానశంకయామోక్షప్రదత్వపాప్రత్యనుగుణగుణైః

బృహత్సంసేధ్యేత్ । అతోజగన్మన్మద్యైకైకారణత్వమాత్రస్యసమస్తస్య
 స్యవచ్చేదక్షమత్వేపిజన్మాదికారణసముదాయస్యైవబృహత్త్వాతిశయాసయి
 త్వాత్సృష్టిస్థితిప్రళయసముదాయకారణత్వంలక్షణమితిజ్ఞాపితం యతోయే
 నయమితియద్వైత్తయోగాతాగ్రణమనూద్యుతిద్భుతేనాతికారణస్యబ్రహ్మత్వం
 విధీయతే । తేనకారణత్వస్యబ్రహ్మలక్షణస్యసిద్ధింబవతి ॥ తద్విజ్ఞానస్యై
 తినవిచారస్యోపాసనస్యవాసిః విచారాత్మకంజ్ఞానంరాగప్రాప్తత్వాన్నపిదే
 యంఊపాసనాత్మకస్యతుజ్ఞానస్యబ్రహ్మవిదాప్నోతిప్రాకరణికవాక్యంతరసి
 ధ్ధత్వాదుపకమెతదీహిభగవోబ్రహ్మేత ప్రశ్నస్యతత్వపరత్వేనోపాయవిషయ
 త్వాభావాచ్చనోపాసనజ్ఞానమిహవిదేయం । అతోవిజ్ఞానస్యైత్యుపపశ్య
 మానాధేనానధానత్వాధ్వంసందేహనిసృత్యధ్వంవోక్తం ॥ యాగంధవ
 తితాంపుధిమ్ విధీతేత్ । అతఃకారణత్వస్యబ్రహ్మలక్షణత్వమేవాస్యవాక్య
 స్యవిధేయం । యథాయత్రసాకశచ్చదేవదత్తకేదారత్వస్యైకైకారణసంబంధ
 స్యదేవదత్తకేదారలక్షణత్వముక్తంస్యాత్తద్వదితివ్యాసాద్యైరుక్తం ॥ననీశ్వ
 రస్యలిలక్షయిషితత్వేతదసాధారణసార్వజ్ఞ్యాది ప్రతిపాదకసత్యజ్ఞానాదివా
 క్యానాదరణిజన్మాదికారణత్వేనకీమద్ధంలక్ష్యత్యశ్చిచేదుచ్యతే॥గుణైస్త్వరూ
 పస్యలక్ష్యత్వేతదపెక్షయాబహిష్కారాయావిభూతేరుపాస్యాంతర్భావోనపశ్రి
 యతే॥సగ్రాదివిషయభూతయాతువిభూత్యాస్త్వరూపేలక్ష్యమాణేవిభూతేస్స
 గ్రాద్యైవయికసర్వజ్ఞత్వాదిగుణానామపిజ్ఞానాస్యాంతర్భావసన్నిధృతి । విభూ
 తేష్వజ్ఞానాస్యాంతర్భావఊపాసాప్రైవిద్యాదితమాత్రితః॥నస్వేచమపికృత్సూవి
 భూతేజ్జ్ఞానాస్యాంతర్భావోనసిధృతి॥త్రిపాద్విభూతేర్జన్మాద్యస్పృష్టత్వాదితి
 చేన్న ॥ యత్ప్రియంతీతి ప్రళయవాక్యస్థయచ్చబైసముక్తప్రాప్యస్యబ్రహ్మ
 నోవివక్షితత్వాన్నిత్యవిభూతివిశిష్టస్యైవముక్తప్రాప్యత్వాన్నిత్యవిభూతేర
 పిజ్ఞానస్యత్వసిద్ధిః ॥ ఏవంచజగత్కారణత్వలక్షణంవిశిష్టనిర్గుణం॥సత్యజ్ఞానల
 క్షణంతువిశేష్యసిద్ధమితిభిదా ॥ ఏవమేవవ్యాసాద్యైరుక్తం । ఆత్రీయతత్త్వ
 పంచమీహేత్వధికా । యచ్చస్యానువాదహతత్వాదనువాదస్యచప్రా
 పకవాక్యసాపేక్షతయాతద్విరుద్ధార్థపరత్వాసంభవాత్ ॥ ప్రాపకవా
 క్యేష్వకమేవాద్వితీయం తదైక్షతపముస్యాంతలైజ్ఞోస్యజతేతినిమిత్తాపా

|| సూ || —శత్రుసమన్వయాత్ ౧౧౧౧౪||—ఉ—|| ఈశావస్య||సపర్యగా
 చ్చుక్రమ కాయనావణమన్నావిరంశుద్ధమపాపవిద్ధం || కవిర్మనీషీపరిభూస్వ
 యంభూర్యాధాతధ్యతోదాన్వ్యదధాచ్ఛాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః || * ||
 ఉ || తవలకారోపనిషది || అన్యదేవతద్విదితాదధోఅవిదితాదపి । ఇతిశుశ్రు
 నాపూర్వై తేహంయెనస్తద్వ్యాచచక్షిరే || యగ్వాచానభ్యుదితం || యెన
 దానత్వయోః స్రుతిపాదనాశ్చదునినిల హరివాక్యైయత్యతిపదముభయ
 విషయకిమితి వ్యాసాలైర్మన్తం || నచహేతాపంచమీనానుశ్ఛేపశక్యంవక్తుం ||
 అభ్యుదానితినూతేషావారభేదాదిత భాష్యనిర్దేశేన విభాషాగుణైస్త్రియా
 మిశ్యత్రవిభాషేతియోగవిభాగస్యాశ్రితతయాతతపవహేతు పంచమ్యుపప
 త్తైరితిద్రష్టవ్యం * || సూ || తత్తుసమన్వయాత్ || సపర్యగాచ్ఛుక్రమకాయ
 మచరిణంఅన్నావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధం || కవిమనీషీపరిభూస్వయంభూ
 ర్యాధాతధ్యతోదాన్వ్యదధాచ్ఛాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః || పర్యగాత్పరితావ్యా
 ప్తవాన్ || శుక్రమిత్యాదౌలింగవృత్త్యయశ్చాందసః । శుక్రంతేజ
 స్యః || అకాయం । కర్తృఫలభోగాధాశరీరరజ్జహితః || అన్రణంకా
 యాభావాదేనప్రణరహితః || అతపవలన్నావిరంన్నాయుశూన్యః । శుద్ధం
 అవిశ్వారాగద్వేషాదిశూన్యః || అపాపవిద్ధశ్చ । కవిః || క్త్రింతవశీన్ । మనీ
 షీ । మనీషాస్రప్రవ్యాలోచనరూపజ్ఞానం । పరిభూః । సర్వదేశవ్యాపనశీలః ||
 స్వయంభూః । ఉత్పాదకశూన్యః । పంచభూతః పరమాత్మా || యాథాత
 ధ్యతః । యథాతతంయథాపూర్వం । సత్యత్వేనైతివాఖ్యః || శాశ్వతీభ్యస్స
 మాభ్యః । విరకాలస్తాయితయాస్వాప్నపదాధావిసదృశాపదాధాన్వ్య
 దధాదకాషీదిత్యర్థః । ఇదంచవాక్యమీశావాస్యగతం || * || ఉ || అన్యదేవతద్వి
 దితాదధోఅవిదితాదపి । ఇతి శుశ్రునాపూర్వై తేహంయెనస్తద్వ్యాచచక్షి
 రే || యెఅస్థాకం పూర్వైగురవఃఉపాదిశ తద్భగ్మసర్వాశ్చనావిదితాదపివి
 లక్షణంసగ్వాశ్చనాఅవిదితాదపివిలక్షణమితితేహంచశ్రుతవత్తావయ
 మిత్యర్థః || ఏతదేనప్రపంచయతి । యగ్వాచానభ్యుదితంయెనవాగభ్యుద్యతే
 తదేవబ్రహ్మత్వంవిద్ధి నెగంయదిదముపాసతే । వాగాదిభిర్యదప్రకాశ్యంస్వ
 యంవాగింద్రియప్రకాశకంచయత్ । తదేవబ్రహ్మైతిజానీహి || యద్వస్తుఇద

నామభ్యుదయతే । తదేన బ్రహ్మత్వం విద్ధి । నెనం యదిదముపాసతే * ॥ సూ॥
 ఈ యత్నమునకు ॥౧॥౧॥౫॥ ప్రకృతిశబ్దప్రతిజ్ఞాద్వైతం తానుపరోధాత్ ॥ తద
 న్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః ॥ సంజ్ఞామూర్తికృత్ప్రతివృత్తుగర్వతడ
 పదేశాత్ । అనారబ్ధకార్యేషవతుపూర్వైతగవధేః॥ వాఙ్మనసగర్వనాచ్ఛబ్దా
 ద్యైత్యాదివిషయవాక్యభూతానద్విద్యా ॥ ఛాందోగ్యవస్తాధ్యాయోపక్రిమే॥
 శ్వేతకెతుహర్మగుణేయతన ॥ తగ్ంహపితోవాచ ॥ శ్వేతకెతువసబ్రహ్మచ
 ర్యం ॥ నవైసామ్యావృత్తుగలీనోననూచ్యబ్రహ్మబంధురివ భవతీతి * ॥ ఉ ॥
 సహద్వాదశవషడపెత్యచతుర్వింశతినష్టస్మర్యాన్వేదానధీత్యమహా
 మననాఅనూచానమానీస్తభిషయాం । తగ్ంహపితోవాచ ॥ శ్వేతకెతు
 మితి ఇదంకారగోచర తయాహస్తామలకవత్సువిదితతయోపాసతేతద్బ్రహ్మ
 నిధవతీవాక్యతజహిపాన్యజగద్విలక్షణంబ్రహ్మేశ్వర్యధః । ఇదంచవాక్యం
 లతవకారోపనిషత్తం ॥*॥సూ॥ఈ యత్నమునకు ॥ప్రకృతిశబ్దప్రతిజ్ఞాద్వైతం
 తానుపరోధాత్ ॥ తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః ॥ సంజ్ఞామూర్తికృత్ప్ర
 తివృత్తుగర్వతడపదేశాత్ । అనారబ్ధకార్యేషవతుపూర్వైతగవధేః । వా
 ఙ్మనసగర్వనాచ్ఛబ్దాచ్చ ॥ ఇత్యాదివిషయవాక్యార్థావగత్యర్థంసద్విద్యా
 వ్యాఖ్యానతే । శ్వేతకెతుహర్మగుణేయతన । హప్రసిద్ధ్యధః ॥ అరుణ
 పుత్రస్యాద్వాపకస్యపుత్రః శ్వేతకెతునామాబభూ వెత్యధః॥తగ్ంహపితోవా
 చశ్వేతకెతువసబ్రహ్మచర్యం॥నవైసామ్యావృత్తుగలీనోననూచ్యబ్రహ్మబంధురి
 వ భవతీతి ॥ ఉద్దాలకంపితాతంద్వాదశవషడమనుపరీతమనధీతినంపుత్రం శ్వే
 తకెతుంప్రతిహిసామ్యసోమాహశ్వేతకెతు క్షుద్ధిన్దురావధ్యయనాధః
 బ్రహ్మచర్యంవసలస్తతుగలప్రసూతః కొప్యనధీత్యబ్రహ్మబంధురివసభవతీత్యు
 వాచెత్యధః । యస్యయమబ్రాహ్మణపనసాబ్రహ్మణాబంధుత్వేనవ్యప
 దిశతిస బ్రహ్మబంధురిత్యుచ్యతే ॥ * ॥ ఉ ॥ సహద్వాదశ
 వషడపెత్యచతుర్వింశతినష్టస్మర్యాన్వేదానధీత్యమహామననాఅ
 నూచానమానీస్తభిషయాం । సఃశ్వేతకెతుద్వాదశవషడస్మగ్గురుముపె
 త్యగురుకులేద్వాదశవషడమషిత్వా సర్వాన్వేదానధీత్య పౌఢమతిగా
 త్తానం సాంగవేదాధ్యాయనం మన్యమానః పరిపూర్ణఇవ త్యణీకృతజగత్ప్ర

ఉ యన్న సామ్యేదం మహామనానూచానమానీస్తభ్యస్యతమాదేశప్రా
 త్యాయేనాశ్రితం శ్రితం భవత్యనుతమతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి ॥
 యః చతుర్వింశతి వర్షయక్తః ప్రత్యాగతః ॥ తగ్ంహపితౌ వాచశ్చైత కేతౌ
 యన్న సామ్యేదం మహామనానూచానమానీస్తభ్యసీతీదంయత్ యష్టాదే
 తొస్తకశ్చశర్ధః । ఉతతమాదేశప్రాత్యాయేనాశ్రితం శ్రితం భవత్యను
 తమతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి॥ అత్ర వ్యాసార్యాః । ఉపక్రమే తావదత
 మాదేశమప్రాత్యుత్తర్యప్రాదేశశబ్దేన ప్రశాసితాభిధీయతే ॥ అత్రోక్తా
 వాచార్యపాదైరుక్తాః—॥ ఛాందోగ్య కేచిదాపలవిశతీరుతతమాదేశమ
 ప్రాత్యుత్తర్యతాబ్రూర్వస్తుపదేశం ప్రకటయతి సతానప్రశాస్తింఘోషః ।
 నోకర్తార్యస్తీకమణ్యగణిఘోషాసత్కర్తృశాస్తానకర్తృస్యాన్యతరైః
 దేశైతదిదమతతమాదేశవాచోపదేశ్యం ॥ అత్రబ్రాహ్మః ప్రశాస్తింవదతిదిశి
 రసా వాఙ్ముఖేనోపదేశం శాస్తాసాతి ప్రసిద్ధౌ నహి పరశ్చహచాపేక్షితార్థప్ర
 సంగః । యక్తో సాధారణోక్త్యా ఘోషగణికగణే ప్యుత్తరైవక్షికత్వం శాబ్దో
 క్తం కారకాణాం ననుకరణతయాకర్తారీస్యాద్వివక్షేతి ॥—అదేశశబ్దేనో
 పదేశ్యముచ్యతే॥ ప్రకృత్యర్థదేవదేశః॥ ప్రత్యయార్థఃకర్తృలకర్తారీచకారకేసం
 జ్ఞాయామితీకర్తృవ్యతి రిక్తకారకేఘోషావిహితత్వాదుపదేశేబ్రహ్మణఃకర్తృ
 త్వోపపత్తైశ్చప్రశాసనైశ్చబ్రహ్మనకర్తృలపితుకర్తృకర్తృవ్యతిరిక్తకారకేఘో
 ప్రత్యయస్యవిధానాత్ । నచశ్చగుపధలక్షణికప్రత్యయఉపపద్యతే॥ క్షితిచెతిగుణ
 ప్రతిషేధాదాదేశశబ్దరూపాసిద్ధేః, నాపిపచాద్యచ్చైత్యయఉపపద్యతే॥ దిశేధా
 తోరిగుపధత్వేన శ్చగుపధాత్ ఇత్యపవాదసూతేణ కప్రత్యయప్రాప్తైర్గుణా
 భావాదితోఘోషప్రత్యయాంతపచాయమాదేశశబ్దః । సచప్రత్యయః కర్తృ
 ర్యవిహితశ్చతీకర్తృధికత్వప్రైవ యుక్తత్వాత్ ఉపదేశ్యమేవాదేశశబ్దవాచ్య
 మితి ॥ — అత్రోచ్యతే ॥ ప్రకృత్యర్థశ్శాసనంప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ । అన్యథా
 స్వారస్యభంగాత్ ॥ అబూర్వోదిశేతినియోక్తప్రయోజనవచనః । ఉ
 పపూర్వస్తు నియోజ్యప్రయోజనవచనశ్చతిహి న్యాసకారః ॥ నియోక్తరిప్ర
 యోజనం యన్యతస్సార్థస్య వాచకీత్యర్థః ॥ ఏవమన్యత్రాపి ॥ కించ ॥ ఉ
 పదేశ్యత్వం లోకీకాలోకీకధర్మబ్రహ్మభాగార్వసాధారణం ॥ ప్రశాసితృత్వం

తు బ్రహ్మణో సాధారణం || అంశః ప్రవృత్త్యాస్తాజనానాం || ఏకస్యనా అ
 త్కరిత్యప్రశాసనై గార్గీశ్చాదిభిర్నిరుపాధికప్రశాసనస్య బ్రహ్మసాధారణ
 త్వే శ్రవణాన్నిరుపాధికోపదేశ్యత్వం బ్రహ్మణ్యత్యసాధారణ్యమితీచెన్న || ఇ
 త్ప్రప్రాప్త్యనిష్ఠనివారణ తత్సాధనము సాధారణ్యాత్ || యద్యప్యమితసుఖ
 దఃఖనివృత్త్యాది సాక్షాదుపదేశ్యం స్యాత్ || తథాపి సంసారనివృత్తిబ్రహ్మణ
 దుపాసనానాముపదేశ్యత్వం సాధారణం || ప్రవృత్త్యంత్యోక్త్యా ఉపదేశ్యత్వమ
 ర్థసిద్ధం || అతః ఉపదేశ్యత్వకథనై వైయర్థ్యంచ | నను యోనాశుక్రితం శుక్రితమిత్యా
 దివైకవాక్యత్వాత్పృష్టానై నాన్యజ్ఞానహేతుతావిశేషితముపదేశ్యత్వమసా
 ధారణమితీచెత్తథాపి తాదృశముపదేశ్యత్వం ప్రతిజ్ఞావాక్యేన ప్రవృత్త్యంత్యో
 క్త్యాచార్థసిద్ధమిత్యనపెక్షితోపదేశ్యత్వకథనాదప్యపెక్షితం ప్రశాసితృత్వ
 మేవనాచ్యమితి యుక్తం | యోనాశుక్రితమిత్యుపాదానత్వేసిద్ధే ప్రశాసితృత్వే
 నహి నిమిత్తత్వం సిద్ధ్యేత్ || నిమిత్తాంతరే సతిహి ఏకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞా
 నం సోపపద్యతే || అంశః ప్రతిపినాదయిషితవస్తునోపెక్షితా సాధారణాకార
 విశిష్టతయైవ ప్రతిపాదనముచితం || ఘృత్ ప్రత్యయస్య కరణే వృత్తస్సత్వా
 ద్వివక్షాతః కారకాణాం ప్రవృత్తిరితిశబ్దాక్తన్యాయేనకర్తార్యేన కరణాం
 తరచైరపేక్ష్యేణ సాధకతమత్వవివక్షయా తథా ప్రయోగఉపపద్యతే || అ
 కర్తరీత్యస్యప్రయోజనం కరణత్వ వివక్షయావినా కర్తార్యసాధుత్వేనప్ర
 యోగనివృత్తిః || ఉపదేశపక్షప్రకృత్యథాస్వారస్యం ప్రత్యయస్వారస్యమ
 భావోచిత్యంచ | ప్రశాసనపక్షప్రత్యయస్వారస్యేపి ప్రధానభూతప్రకృ
 త్యర్థస్వారస్యమర్థోచిత్యంచైతీ వైషమ్యం | అతః ప్రశాసనమేవాదేశశబ్దా
 భిద్యమితి స్వీకర్తుం యుక్తమితి || యోనాశుక్రితం శుక్రితం భవతీత్యత్రకస్మి
 న్నుభగవోవిజ్ఞాతేసర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి | ఆత్మవిఖల్వరేద్యమైశుక్రితమ
 తే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదితం భవతీతి ముండకబృహదారణ్యకవాక్యాను
 సారేణ యేన శుక్రితేన మతేన విజ్ఞాతేన అశుక్రితమమతమవిజ్ఞాతం శుక్రితం
 మతం విజ్ఞాతం భవతీతి యోనాశుక్రితమితి వాక్యపర్యససితార్థః || బ్రహ్మస్వ
 రూపసత్తామాత్రస్యాశుక్రితశుక్రితత్వాది హేతుత్వాభావాదితి ద్రష్టవ్యం | అ
 పస్తావిశిష్టతయా అశుక్రితం స్వరూపేణ శుక్రితం భవతీత్యర్థః | అత్ర విజ్ఞాతశ

ఉ || కథంనుభవస్సప్రదేశో భవతీతి || యథాసామ్యైకేనమృత్విం డేన సర్వం
 మృత్తయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారంభణంవికారో నాన దేయం మృత్కేత్యై
 బ్దో నిబధ్యానపరః | శ్రోతవ్యోనుంతవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యౌతి (కమప్రత్యభి
 జ్ఞానాదిదివ్యస్త్వం | అత్రయేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యనైవ కిముపాదానమతి
 పుష్టంభవతి | ప్రశాసితృత్వార్థకేనాదేశశబ్దేనచాత్మసర్వరూపం పుష్టంభవ
 తి | తతశ్చాత్మభూతముపాదానం కిమితి ప్రశ్నస్య ఫలితార్థః | అతపవ శ్రీవి
 ష్ణుపురాణేపి || యన్తయంచ జగద్భ్రష్టాన్యతశ్చైతచ్చరాచరమితి స్లోకే య
 న్తయమిత్యాత్మస్వరూపం యతశ్చైతచ్చరాచరమిత్యుపాదానంచ పుష్టం అ
 తపవ సన్తూలాసత్ప్రమ్యమాసుర్వాః ప్రజాభితివాక్యే సదాయతనాభితి స
 తతత్త్వం సన్తూలాసత్ప్రతిస్థాభితి సతఉపాదానత్వంచ ప్రతిపాద్యతభితి
 ద్రష్టవ్యం | అతపవాధాతోహంకారాదేశః | అధాతతదేశో నైతితదేశో
 బ్రహ్మేత్యాదేశః | ఉభయమాదిష్టం భవతి అధ్యాత్మచాధిదేవతంచేత్యా
 దావివాదేశశబ్దసాధ్యపదేశార్థకత్వమేవాస్తునప్రశాసనార్థకత్వమితి శంకాప
 రాకృతా | అతో జగదుపాదానభూతం జగదాత్మానం కిం పుష్టవానసీత్యర్థః
 అత్రజ్ఞాతవానసీత్యనుక్త్వా పుష్టవానసీత్యుక్తవత్||స్లో||తద్విష్టప్రణిపాతేనపరి
 ప్రశ్నైవసంవయా | ఉపదేశ్యుంతే జ్ఞానం జ్ఞానినస్తత్పదశోనః || ఇత్యు
 క్తరీత్యా ప్రణిపాతాది ప్రసన్నాచార్యోపదేశ గవ్యవసాదః | నతు ప్రకా
 రాంతరేణజ్ఞాతుంశక్యభిప్రాయః | అన్యజ్ఞా నేనాన్యజ్ఞానానంభవాదేక
 విజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానానంభవంమన్వాసశోదయతి*||ఉ || కథంనుభవస్సప్ర
 దేశో భవతీతి || హే భగవం ఈదృశ ఆదేశః కథం భవేదిత్యర్థః || ఉపాదా
 నాపాదేయయోరభేదేన తద్భవతీత్యభిప్రాయోన్మాత్తరమాహ || యథాసా
 మ్యైకేనమృత్విండేన సర్వం మృత్తయం విజ్ఞాతంస్యాత్ | యథాపాదాన
 భూతే మృత్విండే జ్ఞాతేతదుపాదేయఘటశరావాదికం జ్ఞాతంభవతి తద్వ
 దిత్వర్థః || నైయాయికరీత్యా అసదేవఘటాదీకం మృత్విండేనాత్పద్యతే |
 అతశ్చోపాదానాపాదేయయోర్భేదాన్నమృత్విండే జ్ఞాతే సర్వమృత్త
 యానాం జ్ఞాతత్వం సంభవతీతి మన్వానంప్రత్యాహ | వాచారంభణం వి
 కారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవసత్యం | ఆరభ్యతే ఆలభ్యతే స్మృశ్యత

విసత్వం || ఉ || యథాసామ్యైకేనలోహమణినా సర్వం లోహమయం వి
 జ్ఞాతంసాన్యా + కాలాహమిత్యేనసత్యం । యథాసామ్యైకేనసఖిన్మంతన
 నసర్వంకాన్యాయసంవిజ్ఞాతంసాన్యాద్వాచా + కాన్యాయసమిత్యేనసత్యమేవం
 సామ్యసలదేశోభవతి || నవైనానం భగవంతస్తదేతదవేదిమర్యద్యేతదవేది
 వ్యక్తకథం మే నాన్యన్మితి భగవాన్ స్వైరమేతద్భ్రవీత్వితి * ||
 ఇత్యారంభణిం కమణి ల్యుట్ || తేనైవ మృద్ధివ్యేణ ఘటశరావాదిలక్ష
 ã వికారో ఘటశరావాది నామధేయంచ స్మృత్యేతత్కర్మ || ఆరంభణ
 శబ్దస్య పుంసపుంసలింగవికారనామధేయవిశేషణత్వేపి నపుంసకైకశ్చైవ
 కవద్భావాభ్యామారంభణిమిత నపుంసకైకవచననిదేశః । మృద్ధివ్యేణ
 వికారనామధేయకన్తై ప్రయోజనాయ స్మృత్యేతే ఇత్యత్రాహ || వాచె
 తి । ప్రయోజనస్య హేతుత్వపివక్షయాత్పతీయా । వాక్ఫలిశ్చజహల్లక్షణ
 యా వాగాదివ్యవహారపరః । తతశ్చ వాక్పూర్వకహానాది వ్యవహారార్థం
 మృత్పిండేన నామరూపే స్మృత్యేతే । మృత్పిండపననామరూపభాగ్యవతీ
 త్యర్థః । అత్రయద్యపి మృత్పిండమృత్తయాభేదగత్యనం వాచారంభణిం వికా
 రత్యేతానన్తాతేణాపిసిద్ధతి ననామధేయసాన్యాపి స్మృత్యేతత్వం వక్తవ్యం ।
 తథాపి సంజ్ఞాభేదాదుపాదానోపాదేయయో ర్భేదశంకాసాన్యాత్తద్వ్యుదా
 సాయనామాపిమృద్ధివ్యేణ స్మృత్యేతత్వత్వక్తిరపేక్షితేతి ద్రష్టవ్యం । కార్య
 కారణయోరేకద్రవ్యత్వేప్రమాణిమాహ । మృత్తికేత్యేనసత్యం । మృత్తయం
 ఘటాదికంమృత్తికేత్యేవప్రమాణిప్రతిపన్నంనతుతచ్చిన్నత్యేనైత్యర్థః * || ఉ ||
 యథాసామ్యైకేనలోహమణినాసర్వంలోహమయంవిజ్ఞాతంసాన్యాద్వాచారం
 భణంవికారోనామధేయంలోహమిత్యేనసత్యం । లోహమణిస్సవణి
 పిండవిశేషః । శిష్టంపూర్వవత్ || యథాసామ్యైకేనసఖిన్మంతన సర్వం
 కాన్యాయసంవిజ్ఞాతంసాన్యాద్వాచారం భణంవికారోనామధేయంకాన్యా
 యసమిత్యేన సత్యం । సఖిన్మంతనశబ్దైసకృష్టాయసపిండోలక్ష్యతే ! శిష్ట
 పూర్వవత్ । ఏవం సామ్యసలదేశోభవతి || మయోక్తానైశోమృత్పిండా
 దితుల్యిఇత్యర్థః । ఏవముక్తఃపుత్రాహ || ఉ || నవైనానంభగవంతస్తదేతదవేది
 మర్యద్యేతదవేదివ్యక్తకథం మే నాన్యన్మితిభగవాన్ స్వైరమేతద్భ్రవీత్వితి ।

ఉ|| తథాసామ్యేతిహావాచ ||—౧—|| సదేవసామ్యేదమగ్రాసీదేకమేవాద్వి
భగవంతః పూజావంతః మమగురవః పతత్త్వరూపం నజ్ఞాతవంతఃయద్యై
తద్వస్తుతోజానీయుః | తేహి భక్తాయగుణవతే మహ్యముపదిశేయ్యున్తి |
నొపదిష్టవంతస్తుతే | తేనాహం మన్యేనవిదితవంతభిరీత్యర్థః || ఏనమవాచ్యమపి
గురొర్మ్యంగం పునగురుకులం ప్రతిపేక్షణభయాదుత్పాదభగవానేవ తదు
పదిశ త్వితి పితరం ప్రార్థయామాసేత్యర్థః || * || ఉ ||
తథాసామ్యేతిహావాచ | పితాపితృదైవదానిర్ముక్తవానిత్యర్థః ||—౧||
ప్రతిజ్ఞాతస్యఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్యసమర్థనాయజగతోబ్రహ్మైకకార
ణితాంప్రతిపాదయతుం ప్రవృత్త ఉద్దాలకాయధాలోకే అపరాష్ణాప్రసారితా
నాంఘటశరావోదంచనాదీనాం మృత్పిండైకోపాదానతాం ప్రతిపాదయ
తుః పూర్వాప్లేపతస్ఫుటశరావాదికంమృత్పిండపవాసీదితిప్రతిపాదయతి ||
తథాప్రతిపాదయతి || సదేవసామ్యేదమగ్రాసీదేకమేవాద్వితీయం || ఇదం
విభక్తనామరూపంబహుత్వావస్థంజగత్ అగ్రేస్మయైకప్రాగేకమేవావిభక్త
నామరూపతయాఏకత్వావస్థాపన్నమేవాద్వితీయ మధిస్తాత్రంతరశూన్యంచ
సదేవాసీదిత్యర్థః || అత్ర సచ్చబ్దోమానసంబంధయోగ్యత్వలక్షణం సత్త్వం
ప్రవృత్తినివృత్తీకృత్యపరమాత్మినివతే || అయంచసచ్చబ్దోవిశేష్యభూతప
రమాత్మవాచకోపి కారణవిషయత్వసామధ్యాయోగ్యతావైషయికగుణవి
శిష్టప్రకృతిపురుషకాలశరీరకం పరమాత్మానముపస్థాపయతి | దేవానామా
బ్రహ్మనామిత్యాణాంవిశేష్యవాచ్యాభ్యశబ్దస్య వికృతిషుపృషదాబ్రహ్మవాచిత్వ
స్య దాశమికన్యాయ సిద్ధత్వాత్ | అత్ర సదేవేత్యేవకారేణ నైయామికాభి
మతముత్పత్తేః ప్రాజ్ఞగతోసత్త్వం వ్యావర్త్యతే | సదేవేత్యేవకారస్యనైయా
మికాభిమతొత్పత్తిప్రాకారేనకార్యాసత్త్వవ్యావర్తకత్వం తద్దైకతాపః
ఆసదేవేదమగ్రాసీదితి అసతాగ్ర్యవాదిదశాన్ప్రతిక్షేపవర్తరవాక్యసం
దర్భాదనసీయతే | ఏకమేవేత్యేవకారేణ బహుస్యామితి వత్సయమాణప్రత్య
మాణికార్య బహుత్వావస్థాపుదస్యతే | తదైశ్వరతత్వైజ్ఞానసృజిత్యాద్యుత్త
రవాక్యనందర్భే సచ్చబ్దితత్వైవనిమిత్తత్వకథనాత్ అద్వితీయమిత్యనైవ ని
మిత్తాంతరం నిషిద్ధతే || తతశ్చ ఏకమద్విశయమితి పదాభ్యామభిన్ననిమి

త్రోపాదానత్వం సిద్ధంభవతి । తతశ్చాయమర్థః ॥ ఇదం 'బహుత్వావస్థం విభక్తనామరూపం ప్రత్యక్షతయా దృశ్యమానం జగత్సృష్టేః ప్రాక్ నిమిత్తాంతరశూన్యం అవిభక్తనామరూపతయావకం సచ్చబ్దితం బ్రహ్మే వాసీదిత్యర్థః । యద్యపి ఇదానీమపి జగత్పదేవ తథాపి అవిభక్తనామరూపసద్రూపావప్తిః సృష్టేః ప్రాగైవత్యగ్రభవ్యస్య నానువవత్తిః । నచ సచ్చబ్దస్య సూక్ష్మప్రకృతికాలజీవశరీరకపరబ్రహ్మపరత్వేన సచ్చబ్దస్య కార్యభూతజగతి సృష్టేః ప్రాక్ తాదృశబ్రహ్మత్వబోధకత్వేపి జగతి సత్తాబాధకత్వాభావేనాసత్కార్యవ్యుదాసకత్వం కథమితి వాచ్యం ॥ సృష్టేః ప్రాక్ సచ్చబ్దితబ్రహ్మభేదబోధితే నైయామికాభిమతసత్వవ్యుదాసస్యావ్యర్థసిద్ధత్వాత్ ॥ ఏతేన ఏకమేవాద్వితీయమిత్యేతత్ప్రపంచమిధ్యాత్వే ప్రమాణయంతః పరే ప్రత్యుక్తాః ॥ తస్య బ్రహ్మవ్యతిరక్తమిధ్యాత్వపరత్వే నదేవసామ్యేదమగ్రాసీదితి కాలప్రాప్తకణి పూర్వేణాగ్రపదేన తదైక్షతనామరూపే వ్యాకరవాణీతి ఈశ్వరీనామరూపాత్మకప్రపంచప్రాప్తకణితారేణచ విరూఢప్రసంగాత్ ॥ కించ ॥ ఇదం శబ్దాదితం సర్వం జగత్సృష్టేః ప్రాగైవమేవ అద్వితీయంసదేవాసీదితి పరైర్వాక్యభ్యాతత్వేన సృష్టేః ప్రాగైవమేవ అద్వితీయపదేన ద్వివియాసత్వబాధనాపి సృష్టుత్తరకాలం తస్యాసత్త్వాప్రతిపాదనేన జగతోమిధ్యాత్వాసిద్ధేః ఘటశరావాదికం సర్వం సృష్టేః ప్రాగద్వితీయఏకమృత్పిండవాసీదిత్యుక్త్యాఘటశరావాదీనాం మిధ్యాత్వప్రతిపాదనాదర్శనాత్ । ప్రాగసత్వత్వప్రతిపాదనేన హ్యనిత్యత్వమాత్రం సిద్ధ్యేత్ ॥ నతు మిధ్యాత్వం ॥ నచనేహనానాస్థితి వాక్యాత్సృష్టుత్తరకాలమవ్యసత్వావేదనాన్విధాత్వసిద్ధిరీతి వాచ్యం ॥ నష్టానతోపి పరస్మైత్యధికరణే తస్య వాక్యస్య బ్రహ్మగతనానాత్వనిషేధపరతయా పరైరేవవ్యాఖ్యాతత్వాత్ ॥ ననుఅనిత్యత్వమేవమిధ్యాత్వం అనిత్యస్య ధర్మిణానిత్యత్వమసత్వత్వమితి వాచస్పతిమిశ్రోక్తేః ॥ విద్యారణ్యయతినాపి తథోక్తత్వాత్ ॥ అనాశీవరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞైరభ్యుపగమ్యతే ॥ యత్తు కాలాంతరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతివై । పరిణామాదిసంభూతాం తద్వస్తుస్వపతచ్ఛక్తిమితిపరాశరమృతాత్ । అనిత్యమేవమిధ్యాత్వమితి చెదీదృశస్య ప్రామాణికస్య ప్రత్యక్షావిరుద్ధస్య ప్రపంచమిధ్యాత్వస్యా

తీయం || * || ఉ || తద్ధైక ఆహురస దేవేదమగ్ర ఆసీదేక మేవాద్వితీయం | తస్మాదస
 తస్మజ్జాయత || ఉ || కుతస్తు ఖలు సామ్యైవం స్యాదితి హోవాచ | కథమసతస్స
 ప్లాభిరప్యప్రతిక్షేప్యత్వాదిత్యాస్తాంతావత్ | సదేవాసీదితి సృష్టేః ప్రాకా
 రే బ్రహ్మభేదప్రతిపాదనముఖేన సతాగ్ర్యవాదముక్త్యా తద్విరోధ్యసతాగ్ర
 ర్యవాదినైయాయికాభిమతం వాచారంభణమిత్యాదినా ప్రతిక్షిప్తమపి కంత
 తః ప్రతిక్షేప్తుం తన్మతముపన్యస్యతి || * || ఉ || తద్దేక ఆహురస దేవేదమ
 గ్ర ఆసీదేక మేవాద్వితీయం || ఇదం జగదగ్రే సృష్టేః పాగ్రసదేవాసీన్నతు
 సదాసీదిత్యర్థః | నామరూప విభాగాభావలక్షణస్యాసత్వస్య సిద్ధాంతేపి స
 మ్యతత్వాదాహ | ఏకమేవాద్వితీయం | పాగ్రభావవ్యతిరేకతావస్థాయావా
 అవస్థాశ్చియస్యవాకస్యాసిసత్వం నాస్తీత్యర్థః | యద్వా | అసదేవేత్యత్ర ఆ
 భిత్యేతత్వేన దేనాసమస్తం సర్వదేవసామ్యైదమగ్ర ఆసీదేక మేవాద్వితీయమితి
 వాక్యార్థస్య ప్రతిక్షేపకం | తస్మాదసతస్మజ్జాయత | సదితి భావప్రధానానిదై
 శః || సత్తేత్యర్థః || యష్టాదేతొరుష్యతైః పాగ్రవస్థాశ్చియస్యాప్యభావః | త
 ప్లాదైతోః అసతస్సత్వరూపాత్మత్వైరజాయత || అభవదిత్యర్థః పరివసన్నః |
 సజ్జాయత ఇత్యత్యాదౌభావశ్చాందసః || తన్మతం ప్రతిక్షిపతి || * || ఉ || కుత
 స్తు ఖలు సామ్యైవం స్యాదితి హోవాచ || కథమసతస్మజ్జాయత | కేన ప్రమా
 ణేనాసత ఉత్పత్తిః ప్రతీయత | తదేవేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధేన ప్రమాణ
 స్యానవతారాత్ | అతః కథమసతోద్రవ్యస్య సత్తాభవేత్ || అతోసతస్సత్వ
 ముత్పత్తిర్నభవతి | అపితు సతపవ ద్రవ్యస్య ప్రథమలక్షణావచ్ఛిన్నావస్థాంతర
 సంబంధపవోత్పత్తిరిత్యర్థః | ఏవం పరపక్షం ప్రక్షిప్య స్వమతముపసంహరతి |
 సత్త్వైవసామ్యైదమగ్ర ఆసీదేక మేవాద్వితీయం తద్దేక్షత బహుస్యాం ప్రజా
 యయేతి | తత్తేజోస్పజత | తదేతత్వచ్ఛబ్దవాచ్యం పరం బ్రహ్మవిచిత్రానంత
 చిదవిన్నిశ్చ్యష్టిజగదూపేణాహం బహుస్యాం తదర్థం తేజోబహున్నాదిప
 మష్టిరూపేణ ప్రకర్షణ జాయయేతి సుకల్ప్య తేజస్ససజ్జ | తత్తేజవిజ్ఞాతి
 బహుస్యాం ప్రజాయయేతి తదహస్పజత || అత్రాచేతనస్య తేజ ఆదేర్క్షిత్వ
 త్వాసంభవాత్తేజ ఆదిశబ్దాస్తచ్చరీరకపరమాత్మపరాద్రష్టవాః | భగవతాభా
 వ్యుక్తతాగాణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదితీయాత్రేతేజఃప్రభృతయోపి శబ్దః పరమాత్మ

జ్ఞాయేతేతి । సత్త్వైవసామ్యేననుగ్రహసీదేకమేవాద్వితీయం । తదైక్షతబహు
 స్యాం ప్రజాయేయేతి । తత్తైజోస్సజత । తలైజవిక్షతబహుస్యాం ప్రజాయే
 యేతి । తదహస్సజత ॥ తస్మాద్యత్ర క్వచనశోచతి స్వేదతేవాపురుష
 స్తాసజపవతదధ్యాపాజాయంతే । తా ఆపవిక్షంతబహ్వస్యాస్యానుః ప్రజాయే
 మహీతి । తాలన్నమస్సజత । తస్మాద్యత్ర క్వచనవషణతి తదేవ భూయి
 స్థమన్నం భవశ్యద్భ్య ఏ వతదధ్యానాద్యం జాయతే —॥ ౨॥—

నవనవాచకాః తలైజవిక్షతతా ఆపవిక్షంతత ముక్తిపవేక్షణవ్యవదేశ్యతి
 భాషితం ॥ శధాతదభిధ్యానాదేనతు తల్లింగాత్యతిసూత్రేతలైజవిక్షతతా
 ఆపవిక్షంతేతి శ్రూయవాణమీక్షణం తచ్ఛరీరికస్యపరస్యైవ బ్రహ్మణిఉపప
 ద్యత ఇతి భాషితం । సుజ్ఞామూర్తీస్సప్రసాదికరిణే తలైజవిక్షతేతి తేజశ్శరీర
 కం పరం బ్రహ్మేవాభిషేత ఇతి భాషితం । నచ తలైజవిక్షతేశ్యత్ర తేజశ్శ
 బ్దస్య తేజశ్శరీరికపరబ్రహ్మపరత్వేతత్తైజో సృజతేతి వాక్యేప తేజశ్శబ్దస్య ప
 రబ్రహ్మపరత్వంస్యాత్ । నచైహపక్షిః । బ్రహ్మణస్సృజ్యత్వాభావాఽతి వా
 చ్యం ॥ తేజశ్శరీరకబ్రహ్మణః కారత్వేన సృజ్యత్వే దోషాభావాత్ । తేజ
 సాజలహతుత్వే ఉపపత్తిం దశయతి । * ॥ ఉ ॥ తస్మాద్యత్ర క్వచనశోచ
 తి స్వేదతేవాపురుషః తేజసపవతదధ్యాపాజాయంతే ॥ యత్ర క్వచనశో
 చాకాలేవాపురుషస్సంతప్యతే ప్రస్పిద్యతే తత్తదాతేజసపవాపోఽహాయం
 త ఇత్యర్థః । తా ఆపవిక్షంతబహ్వస్యాస్యానుః ప్రజాయేమహీతి । తాలన్నమ
 స్సజత । తాలాన్నశబ్దేన మహాభూతాధికారాస్పృశిష్యతే । సూత్రతం
 చ । పృథివీ ॥ అధికారరూపశబ్దాంతరేభ్య ఇతి । అధికారో మహాభూతా
 ధికారః ॥ రూపం ॥ యత్రాష్టం తదన్నస్యతి । తైత్తిరీయకే అద్భ్యః పృథి
 వీతి శబ్దాంతరంపతచ్ఛ సూత్రమన్యత్ర వ్యాకృతం । అపామన్నహేతుత్వే
 యుక్తిమాహ ॥ తస్మాద్యత్ర క్వచనవర్షతి తదైవభూయిష్ఠమన్నంభవతి । తదైవత
 త్రైవేత్యర్థః । అద్భ్యుపవతదధ్యానాద్యం జాయతే । తస్మాత్పృశిష్యేకదేశస్యప్ర
 హీయవాదలక్షణస్యాన్నస్యవృష్టిప్రభవత్వదిర్భూతేన హేతోః అన్నాద్యమ
 న్నప్రభృతిపృథివీత్వానచ్చిన్నమద్భ్యుపవాధిజాయత ఇత్యర్థః । ౨ ॥ పర్వస్యతశ
 స్య తేజోబన్నాత్మకవీజత్రయప్రసూతత్వందశయతి । ఉ । తేహంకల్పేహంభూ

॥ఉ॥ తెహంఖ ల్వహంభూతానాంత్రీణ్యేవబీజానిభవంత్యాండజంజీవజముద్భి
జ్జమితి॥ సెయం దెవతైక్షతహస్తాహమిమాస్తిస్రోదెవతాలనెనజీవేనాన్తనాను
ప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణి॥ తాసాన్త్రివృతన్త్రివృతమైకైకాంకరవాణితి
తానాం ॥ త్రీణ్యేవబీజాని భవన్త్యాండజంజీవజముద్భిజ్జమితి॥ అక్షజీవజోద్భి
జ్జశబ్దనిర్దిష్టానామెహంభూతానాంతెజోబన్నానీత్రీణ్యేవబీజానీత్యర్థః ॥ త
దేవోపపాదపయతి ॥ ఉ ॥ సెయం దెవతైక్షతహస్తాహమిమాస్తిస్రోదెవతా
లనెనజీవేనాన్తనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణి తాసాంత్రీవృతంత్రీ
వృతమైకైకాంకరవాణితి ॥ అత్రీసంక్షామూర్తిః స్వప్రత్యధికరణభగవతాభా
వ్యకృతాసెయం దెవతైత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః ॥ సెయంసచ్చబ్జితా
పరాదేవతాఇమాన్తేజోబన్నరూపాస్తిస్రోదేవతాలనెనజీవేనజీవసమష్టివిశి
ష్టేనాన్తనానుప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణి । దేవాదివిచిత్రీసృష్టింత
న్నామధేయానిచకరవాణి ॥ తదర్థమన్యోన్యసంసర్గశుక్రావ్రావ్రానా మే
హంతేజోబన్నానాంవిశేషసృష్ట్యసమర్థానాంతత్సమర్థాయపైకైకాం
త్రీవృతంత్రీవృతంకరవాణితిభాషితం ॥ అభిమానివ్యవదేశస్తువిశేషానుగతి
భ్యామితి సూత్రేహంతాహమిమాస్తిస్రోదేవతా ఇతితేజోబన్నాని దేవతా
శబ్దేనవిశేష్యం తథైతిభాషితత్వాదత్రీదేవతాఇతిఅభిమానిదేవతా వరత్సంప
క్తవ్యం । తతశ్చఇమాస్తిస్రోదేవతా ఇత్యస్యాయమర్థః ॥ స్వస్వాభిమా
నిదేవతాధిష్ఠితానితేజోబన్నానీతితేజోబన్నాభిమానదేశతానాం పరమాన్త
వృతిరిక్తత్వేప్రమాణాభావాత్పరమాన్తనస్పర్శాభిమానిదేవతాత్సంభవా
చ్చ పరమాన్తరూపదేవతాధిష్ఠితాఇత్యర్థః ॥ పరమాన్తవృతిరిక్తదేవతా
భ్యుపగమేపి దేవతాశబ్దస్యతదధిష్ఠితత్వమేవార్థః । నచత్రైజోశృణుతత
త్రైజవిక్షతైత్యాదౌ తేజఆదిశబ్దానాం పరమాన్తపరత్వాత్తేజోబన్నావప్తపర
మాన్తనాం తత్తదుపహితత్వావస్తాధీపబహుత్వాశ్రీయాణామేవ ఇమాస్తి
॥ * ॥ ఉభా॥ ఆండజం । ఆండజం పక్షిసర్పాది । స్వాధే అన్
॥ జీవజం । గర్భవెష్టనలక్షణజరాయుజంపురుషపశ్వాది । ఉద్భిజ్జం ॥ ఉ
ద్భిజ్జస్త్రీత్యుద్భిత్ స్థావరం । తతోజాతముద్భిజ్జం అత్రీశృతియోనోద్భిజ్జపథేనస్య
దశస్వాసేసంగ్రహస్యనూత్రేపవస్పష్టత్వాన్నాత్రవృథగనుక్తేశంకానకాశః॥*

సోదేవతాశ్చితి దేవతాశబ్దైవరామశోస్తు నతుదేవతాశబ్దస్యతదధిష్ఠితప
రామశోత్వమితివాచ్యం । తత్తదవస్థపరమాత్మసుజీవస్య ప్రవేశాసంభవేన
ప్రవేశయోగ్యతేజోబన్నానామేవాభేదోపచారేణలక్షణియావాదేవతాశ
బ్దైవనిర్దేశప్రవృత్త్యాత్ ॥ మహాసిద్ధాంతేతదైక్షతేతిసర్వజ్ఞత్వంలస్యజతేతిని
మిత్రత్వంబహుస్యామిత్యుపాదానత్వంతదుభయానుగుణం సర్వశక్తిత్వంస
త్యసంకల్పస్వంతననజీవేనానుప్రవిశ్యేతిసర్వాంతరత్వంచాక్షంభవతి । జీవే
నాన్యనైతిజీవశరీరకణిమయైత్యర్థః ॥ సింహానభూత్వాబహవోమయా
త్తాశ్చితివత్సార్వజ్ఞ్యాదిగుణస్య తద్విపరీతాకారజీవైక్యాసంభవాత్ ॥ య
స్యాత్తాశరీరమిత్యాదివచనాత్తదనుప్రవిశ్యేత్యచేతనశ్చనజీవేష్యనుప్రవేశశ్రవ
ణాచ్చ శరీరవాచిత్యస్యశరీరపరిర్యంతిత్యస్య ముఖ్యతయోపపన్నత్వాచ్చ
మమేవాధాత్వాది వ్యాసాన్తైరుక్తం ॥ ననుజీవశరీరకణిమయానుప్రవిశ్య
వ్యాకరణవాణీత్యయమధోనసంభవతి । వ్యాకరణవాణీతిజాకర్తురభిహీ
తత్వేనానభిహీతాధికార విహితతృప్తియానుపపత్తైః ॥ నచవ్యాకరణక్రి
యాకర్తుస్తిజాభిహీతత్వేపిప్రవేశక్రియాకర్తురనభిహీతత్వాత్తృప్తియాభ
వివ్యతితివాచ్యం ॥ తర్హిమయాభుక్త్వాప్రజామీత్యపిప్రయోగస్సాధు
స్యాత్ ॥ ప్రజక్రియాకర్తురభిధానెపిభుజక్రియాకర్తురనభిహీతత్వాత్ ।
స్వామిమిమిలితి సూత్రైకైయతేనక్త్వాప్రత్యయస్యభావాధాత్వాత్ప
క్త్వాదనంభుజైదేవదత్తః । పక్త్వేదనాభుజ్యతేదేవదత్తేనత్యత్రాపిక్త్వాప్రత్య
యేనపాకక్రియాకర్తుకమణారనభిధానాన్తృప్తియాద్వితీయే కుతానప్ర
భువంతతాశ్చాశంక్యతభ్యాతపదవాచ్యాక్రియాపిశేష్యత్వాత్ప్రధానమితరా
తువిశేషణత్వాదప్రధానంతత్క్రియాసాధనయోరపిశక్త్యోస్తద్వారకాగుణ
ప్రధానభావః ॥ తతప్రధానశక్త్యభిధానెగుణక్రియాశక్తిరభిహీతవత్ప్ర
కాశతే ॥ ప్రధానానురోధానునాంపృథక్త్వద్విరుద్ధస్వకార్యారంభాయో
గాచ్చేత్యుక్తత్వాదితిచేత్యత్యం । మయైత్యస్యస్వరూపశేత్యర్థః ॥ అన్యశ
బ్దస్వరూపపరః ॥ యన్యపిజీవశరీరకంస్వరూపంవ్యాకరణకర్తుర్నభిద్యతే త
థాపివ్యవదేశివదేశస్త్రిబుద్ధ్యానానాత్వకల్పనైతి న్యాయనకల్పితభేదమా
దాయానభిహీతాధికారవిహితతృప్తియోపపత్తైః ॥ ఘటస్త్వినరూపశేత

॥ ఉ ॥ సేయందేవతేమాస్తిప్రాదేవతాఅనెనజీవేనాశ్చనానుప్రవిశ్యనామ
 రవ్యావృత్తింకరోతీత్యాదిప్రయోగదశనా త్కరోతీతిజాకతురభిహిత
 త్యాత్ ॥ ననుతతీకరణార్థతృతీయాకరణంచనతిజాభిహితమితిచెత్తహి
 ప్రకృతేపితథాస్తు ॥ తేనైశస్తద్విశిష్టస్వకరణకతయానుప్రవేశేపితత్వశ్చక్రి
 రణసారావళ్యుక్తైశ్చయమేవాఖ్యం ॥ యద్వాఅరంభణాధికరణేఅనెనజీవే
 నాశ్చనామదాత్మకజీవేనాశ్చతయానుప్రవిశ్య ఏతద్విచిత్రీనామరూపభాక
 రవాణీతిభాషితత్వేనజీవశబ్దస్యపరమాత్మపర్యంతత్వా భావస్యాపిదశిత్యా
 త్తదనుసారేణజీవేనైత్యస్యజీవపవాదాః ఆత్మశబ్దస్యశరీరమిత్యర్థః ॥ శరీర
 భూతేనానెనజీవేనానుప్రవిశ్యనామ రూపేవ్యాకరవాణీత్యర్థః । ఆత్మశ
 బ్దస్యశరీరవాచిత్యమభిప్రేత్యైవమదాత్మకజీవేనైతిభాషితం । ఆత్మతయా
 నుప్రవిశ్యైతిభావ్యస్యామధ్యం । ఆత్మతయేతిహేతౌత్పతీయా । హేతు
 త్వంచప్రయోజనత్వేన వివక్షితం । ఆత్మత్వాఖ్యమనుప్రవిశ్యైత్యర్థః ॥
 ప్రవిశ్యనియంతృత్వాభావేఆత్మత్వాసంభవాచ్చారణానుప్రవిశ్యపరస్సైన్యం
 సంకలయానీతివదితి । యద్వాఅనెనజీవేనానుప్రభూతః పెపీయమానోమో
 దమానస్త్యతీత్యత్రేవ అనేనజీవేనాశ్చనానుప్రవిశ్యైత్యత్రాపి జీవాత్మనైత్యే
 వాఖ్యం ॥ అస్మిన్నత్రుఅనెనైతిశబ్దస్యప్రమాణప్రతిపన్నపురోవతివాచినో
 మచ్ఛరీరభూతేనేత్యర్థః ॥ అనయోఃపక్షయోశ్చారణానుప్రవిశ్యపరస్సై
 న్యంసంకలయాని దేవదత్తైవపక్షైదనంజేత్రాభుజ్జైశ్చత్రైవప్రవిశిక్రియా
 ప్రయోజకకర్తృపరమాత్మనా వ్యాప్రియమాణస్య జీవాత్మనఃకరణ తయా
 తృతీయాసంభవాత్పతీయాయాంనానుపపత్తిః॥ఇయాంస్తువిశేషః ॥ నామ
 రూపవ్యాకరణస్య త్రివృత్తిరణైసమానకర్తృకత్వావగమాన్నామరూప
 వ్యాకరణంశేసాత్మాతగర్భత్వమవ్యస్తిప్రవేశేతు సర్వవ్యాపకస్య పరమా
 త్మనఃసాత్మాతగర్భత్వాసంభవాత్ప్రయోజకకర్తృత్వం । ఏవంచ ॥ ప్రవేశే
 నామ రూపవ్యాకరణయోస్సమానకర్తృకత్వసంభవాత్ క్ష్యాప్రత్యయ
 స్యాపినానుపపత్తిరితిద్రష్టవ్యం । ఏతేనాంతఃకరణవిశిష్టస్యాహమర్థత్వంవ
 దంతిపరైప్రత్యుక్తాః॥బహుస్యాంహతాహమిహాశ్చతి సంకల్పసమయేతస్యా
 భావాదిత్యాస్తాంతావత్ ॥ * ॥ ఉ ॥ సేయందేవతేమాస్తిప్రాదేవతాఅ

రూపేన్యాకరోత్ || తాసాంత్రిపుతం త్రిపుతమైకైకామకరోత్ | ౬౦ |
 యథాశుఖలుసోమ్యేనాస్తిప్రాదేవతాస్త్రిపుదైకైకాభవతి త
 వైవిజానీహీతి యదగ్నేరోహితగ్ం రూపం తేజసస్తద్రూపం || యచ్చు
 క్లం తదహం || యశ్శూన్యం తదన్నస్యాహగాదగ్నేరగ్నిత్వం వాచారంభ
 ణం పికారోనామధేయంత్రిణి రూపాణీత్యేవసత్యం ||
 నెనజీవేనాన్తనాప్రవిశ్య నామరూపేన్యాకరోత్ || తాసాంత్రిపుతంత్రిపుత
 మైకైకామకరోత్ || అత్రత్రిపుతగ్రరణాధీనత్వాన్నామరూపవ్యాకరణస్యా
 భక్తమానురోధేనసారక్రమోపాధ్యతే || అత్రతేజోబన్నదేవతాసుపైకై
 కాం త్రిపుతంత్రిపుతంకృత్వానామరూపవ్యాకరణమకరోదిత్యర్థః || అ
 త్రవ్యాపకస్యపరమాత్మనస్వరూపేణస్యావృథాస్థిధనర్వవస్తుప్రవేశస్యసదా
 సత్వేపిస్వశరీరభూతజీవేనానుప్రవేశస్య పూర్వమభావాజ్జీవేనానుప్రవిశ్య
 నామరూపేన్యాకరోదిత్యస్యనానుపపత్తిః || చారస్యచరాజశరీరత్వాభావా
 న్నచారణానుప్రవిశ్యేతివాక్యసామ్యంచ ౬౧* || యథాతుకలుసోమ్యేనాస్తి
 ప్రాదేవతాస్త్రిపుత్రిపుదైకైకాభవతితవైవిజానీహీతి దేవతాధిస్థితానాంతే
 జోబన్నానాంత్రిపుతగ్రరణప్రకారం మెనిగదతత్కృణోతిత్యర్థః || వ్యాసార్తై
 రానందమయాధికరణే అనుప్రవిశ్యనామరూపేన్యాకరవాణీత్యత్రనామరూ
 పవ్యాకరణస్యానుప్రవేశపూర్వకత్వమపగమ్యతే || తత్పుష్ట్యావదేవానుప్రా
 విశోదిత్యనుప్రవేశస్యసృష్టిపూర్వకత్వంగమ్యతే తస్మాత్సమానకర్తృ
 కత్వమేవవివక్షితం || నహిపౌర్వావర్యమపి || అతపవహితస్య త్వష్టావిదధ
 ప్రాహమేతీతిసృష్ట్యనుప్రవేశయోస్సమానకాలికత్వమేవప్రతీయతే || అథవాత
 త్పుష్ట్యానుప్రావిశదితిసృష్ట్యనంతరత్వేనశ్రూయమాణానుప్రవేశఃస్థిత్యర్థోన్య
 ఏవేత్యుక్తం|అత్రవ్యాపకస్యాపిపరమాత్మనోంతర్యామివిగ్రహద్వారానుప్రవే
 శఉపవద్యత ఇతికెచిత్ || జీవద్వారైవఅనుప్రవేశోనస్వత ఇతికెచిత్ || ప్రతి
 వస్తుతత్త్వద్వస్తుమాత్రపూర్ణాపరమాత్మకార్యకారిత్యాస్తత్రప్రవిష్టఇత్యుక్తిరి
 తికెచిత్ || * || ౬౧ || యదగ్నేరోహితంరూపం తేజసస్తద్రూపం | అగ్నే
 ర్మద్రోహితంరూపంరోహితోభాగోద్భవ్యతే | తదత్రిపుతగ్రరస్యతేజసః
 రూపం | యత్ శుక్లంతదహం || యత్రశూన్యంతదన్నస్య || అగ్నేర్యచ్చు

॥ ఛాం ॥ ఉ ॥ * — ॥ యదాదిత్యస్య రోహితగ్ం రూపం తెజసస్త్రూపం
యచ్ఛుక్లం తదపాం । యత్యృష్టం తదన్నస్యాపాగాదాచిత్యానాదిత్యత్వం
వాచారంభణం వికారోనామధేయం త్రీణీరూపాణీ త్యేవసత్యం ॥ ౨ ॥ య
చ్ఛుద్భ్రమసారోహితగ్ం రూపం తెజసస్త్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం య
త్యృష్టం తదన్నస్యాపాగాచ్చంద్రాచ్ఛంద్రీత్వం వాచారంభణం వికారో
నామధేయం త్రీణీ రూపాణీ త్యేవసత్యం ॥ ౩ ॥ యద్విద్యుతోరోహితగ్ం
రూపం తెజసస్త్రూపం । యచ్ఛుక్లం తదపాం । యత్యృష్టం తదన్నస్యా
పాగాద్విద్యుతోవిద్యుత్త్వం వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణీరూ
పాణీ త్యేవసత్యం ॥ ౪ ॥ * ॥ ఏతద్ధస్తవైతద్విద్వాగ్ం సతతహః పూర్వైషు
హాశాలామహాశోత్రియాననాద్యకశ్చనాశ్రుతమమతమవిజ్ఞాతముదాహరి
వ్యతీతి హ్యేభ్యోవిదాంచకుః ॥ ౫ ॥

వి॥ దీ ॥ — ॥ క్లంరూపంతదపామేవ । యదగ్నికృష్ణంతత్పుథివ్యా
ఇత్యర్థః । అగ్నేస్తేజోబన్నసముదాయరూపత్వేయావత్రేజోబన్నానస్థాన
మగ్నిరూపేణోపలంభః ప్రాసౌతీత్యత్రాహ (అపాగాదగ్నైర్నిత్యం) తే
ష్వేవ తేజోబన్నేషు అగ్నైర్ద్యవస్థానాశకసామగ్రిసన్నిధానైర్నిత్యా
నస్థానపైతాభవతి । అనస్థాంతరం ప్రాదుర్భావతి (వాచారంభణం వికారో
నామధేయం త్రీణీరూపాణీ త్యేవసత్యం) అతస్తేజోబన్నైర్నిత్యాద్వ్య
వస్థానపక్షణోవికారోఽగ్నైర్నిత్యానామధేయంచవాక్పూర్వకవ్యవహారసిద్ధయే
స్పృశ్యతే । అతస్తేజోఽబన్నస్వరూపాణ్యైర్నితీ సత్యమిత్యర్థః ॥ ౧ ॥
(యదాదిత్యస్యరోహితమిత్యాది) పూర్వనదరణః ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ ౫ ॥ ౬ ॥

ఉ ॥ భా ॥ — (ఏతద్ధస్తవైతద్విద్వాగ్ం సతతహః) ఉపాదానాదుపాదే
యం నభిద్యత ఇత్యేతత్స్వరూపజ్ఞాః । మహాశాలాః మహాశృహస్థాః । పూ
ర్వై సర్వవేదపారగాః । ఏత్యమాణప్రకారేణోక్తవంత ఇత్యర్థః । లట్
స్తృతి త్తయోగాదాభూతాధైర్యాహురితి లిడుపపత్తిః । తేజోబన్నాన్యైష్ఠా
త్వానః అప్రాకం! ఏభ్యస్తేజోబన్నైర్భ్యోఽతిరిక్తమశ్రుతమమతమవిజ్ఞాతమ్
కౌపి నోదాహతుః శక్నోతీతి తేజోబన్నైర్భ్యోఽసర్వం జ్ఞాతపిత ఇ
త్యర్థః ॥ ౫ ॥

భాం || ఉ || * ||—యదురోహితమివాభూదితి తేజసస్త్రూపమితీతద్విగాం
చక్షుః | యదుశుక్లమివాభూదిత్యపాగ్ం రూపమితి తద్విదాంచక్షుః | య
దుకృష్టమివాభూదిత్యన్నస్య రూపమితి తద్విదాంచక్షుః || ౬ || యద్వవిజ్ఞా
తమివాభూదిత్యేతాసామేవ దేవతానాగ్ం సమాసశ్చితి తద్విదాంచక్షుః ||
యథాతుఖలుసామ్యేమాస్తిస్త్రాదేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్తిస్పదైకై
కాభవతి తన్నైవిజానీహీత || ౭ || ఇతి చతుర్థఃఖండః ||

అన్నమశితం త్రైధావిధీయతే | తస్యైష్ట్యస్తత్పురీషంభవతి || యో
మధ్యమస్తన్తాంసం | యోణిష్టస్తన్తనః || ౮ ||

వి|| దీ||—|| ఏవంసర్వస్యాపి ప్రపంచస్యత్రివృత్తత తేజోబన్నరూపత్వేనత
దభేదంప్రసాధ్యాధ్యాత్మంమాంసలాహితమజ్ఞాస్తలక్షణస్యదేహస్య త్రివృ
త్తత తేజోబన్నాభేదంశ్చంద్రయమనఃప్రాణానాంచత్రివృత్తత తేజోబ
న్నాప్యాయితత్వంప్రదశయితుంప్రస్తేతి || ఉ || (యథాతుఖలుసామ్యేమా
స్తిస్త్రాదేవతాః పురుషంప్రాప్యత్రివృత్తిస్పదైకైకాభవతి తన్నైవిజానీహీత)
తేజోబన్నానిపురుషేణభుజ్యమానానిపురుషం ప్రాప్య || యథాత్రిధాత్రిధాప
రిణమం తేతంపరిణామప్రకారంశృణ్వీత్యర్థః || ఇతి చతుర్థఃఖండః ||—|| ౮
(అన్నమశితం త్రైధావిధీయతే) పురుషేణభుక్తం జారరాగ్నినాపచ్య
మానమన్నం స్తవిష్టసుధ్యమాణిష్టరూపేణ త్రైధావిభక్తం భవతి (తస్యయ
స్తవిష్టాధాతుస్తత్పురీషంభవతి, యోమధ్యమస్తన్తాంసం, యోఽణిష్టస్తన్త
నః) స్థూలాంశఃపురీషతామాపద్యతే, మధ్యమాంశస్తుమాంసతాం, అణి
ష్టాంశస్తు మనసతిప్రాయక తామాపద్యతే, మనసతిహంకారికత్వేనాన్నవి
కారత్వాభావాదితి భావః || ౧ || ౨ ||

ఉ || భా ||—సర్వస్యాపి తత్రాంతభావమేవ ప్రదశయతి (యదురో
హితమిత్యాది) రోహితశుక్లకృష్ణత్వేన భాసమానం తేజోబన్నాత్మకమేవే
తి జ్ఞాతవంతశ్చత్యర్థః || ౬ || (యద్వవిజ్ఞాతమిత్యాది) ఉక్త్యర్థే, య
త్తూక్తేనరూపేణాజ్ఞాయమానమభూత్, తదపివీతమాంజిహ్వభూసరిశోణాది
రూపవత్వేన జ్ఞాయమానం రోహితశుక్లకృష్ణత్వేజోబన్నసముదాయాత్మక
మేవ, నతు తతోతిరిక్తమితి జ్ఞాతవంతశ్చత్యర్థః || ౧ ||

ఛాం॥ ఉ ॥ * ॥ — ఆపఃపితాస్త్రైధావిధీయంతే । తాసాం యస్థవిష్టోధాతు
స్తన్మాత్రం భవతి, యోమధ్యమస్తల్లాహితం , యోనిష్ఠస్సప్రాణః ॥ ౨ ॥
తేజోఽశిశం త్రైధావిధీయతే , తస్య యస్థవిష్టోధాతుస్తదస్తి భ
వతి, యోమధ్యమస్సమజ్ఞా, యోఽనిష్ఠస్సావాక్ ॥ ౩ ॥ అన్నమయంహిసా
మ్యమనఃపామయఃప్రాణస్తేజోమయీవాగితి, భూయపవ మాభగవాన్
విజ్ఞాపయత్ప్రితధాసామ్యైతిహోవాచ ॥ — ౪ — ॥ ఇతి పంచమః ఖండః ॥
దధ్నస్సామ్యమధ్యమానస్యయోఽనిమాసఉర్ధ్వస్సముదీనతత్సర్పిర్భవతి ॥ ౧
వి ॥ దీ ॥ — (తేజోశితం త్రైధావిధీయతే ఇత్యాది) తైలఘృతాదికం తేజశ్శబ్దే
నోచ్యతే, మజ్జాఅస్థ్యంతగతస్నేహోధాతువిశేషః, తైలఘృతాదేః పీత
స్యసూక్ష్మాంశోవాగాప్యాయత ఇత్యర్థః, శిష్టంసూర్వవత్ ॥ ౩ ॥ (అన్నమయం
హిసామ్యమనఃపామయఃప్రాణస్తేజోమయీవాగితి) ఉక్తరీత్యానునః ప్రా
ణవాచామన్నజల తజస్సూక్ష్మాంశోప్యాయత త్వాన్తనోన్నమయం ప్రాణోజ
లమయస్తేజోమయీవాగిత్యర్థః ॥ ౪ ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ఇతి పంచమః ఖండః

ఉ ॥ భా ॥ — (ఆపః పీతా ఇత్యాది) (యోనిష్ఠస్సప్రాణః) అపాంసూ
క్ష్మాంశః ప్రాణాప్యాయకోభవతిత్యర్థః ॥ ఇతి చతుర్థః ఖండభావ్యం ॥
ననుకేవలాన్నభూతానామఖుప్రభృతీనామపి వాగ్నిత్వప్రాణవత్పదశ్కా
నాదన్మాత్రభూతానామపి మత్స్యాదీనాం మనస్విత్యవాగ్నిత్వపదశ్కానాఘృ
తతైలమాత్రభూతానామపి మనస్విత్యప్రాణవత్పదశ్కానాతగ్రథమన్నమ
యంహిసామ్యమనఃపామయః ప్రాణస్తేజోమయీవాగితుప్రపద్యత ఇతిచే
త్, సర్వస్యాపి త్రివృత్తృతత్వేన సర్వస్యాపి భక్త్యస్య తేజోబన్నరూ
పతయా అన్నమయంహిసామ్యమనఃపామయః ప్రాణస్తేజోమయీవాగి
తుప్రపద్యత ఇతి నక్షతిరితి ద్విష్టవ్యం- (భూయపవత్యాది) భూయః పున
రపి సమ్యగ్దృష్టాంతైరముమధాం దశకయేతిశిష్యః ప్రార్థయామాసేత్య
ర్థః (తధాసామ్యైతిహోవాచ) ఆచార్యోప తధాస్విత్యువాచేత్యర్థః
ఇతి పంచమఖండభావ్యం ॥

॥ — ౪ — ॥ (దధ్నస్సామ్యైత్యాది) హిసామ్యమధ్యమానస్య దధ్న
ఉర్ధ్వః ఉగ్రతఃఽనియనంశోయధానశ్శేఖరవతీత్యర్థః ॥ ౧ ॥

శ్లో ॥ ఉ ॥ * ॥ — ॥ ౧ ॥ ఏవమేవ శిలుసామ్యన్నస్యాశ్చ మానస్య
యోజిమానడధ్వస్యముదీపితస్తవోభవతి ॥ ౧ ॥ అపాగంహిసామ్యపీయ
మానానాంయోజిమానడధ్వస్యముదీపతి, సప్రాణోగవతి ॥ ౨ ॥ తెజస
స్సామ్యశ్చమానస్యయోజిమానడధ్వస్యముదీపతి సావాగ్గతతి ॥ ౩ ॥
అన్నమయంహిసామ్యమనలపామయఃప్రాణస్తేజోమయీవాగతి, సూయప
వమాభగవాన్ విజ్ఞాపయత్ప్రతి తథాసామ్యేహోవాచ ॥ — ౫ — ॥ ఇతి
షష్ఠ్యంధః ॥ షోడశకలస్సామ్యపురుషః పంచదశాహానిమాశీకామన
పః పిబాపామయఃప్రాణోనపిబతోవిచ్ఛేద్యత్యతి ॥ ౧ ॥ సహపంచదశా
హానినాశాత్తేనముపసాదకింబ్ర వీమిభోఇతి । ఋచస్సామ్య యజుగ్ం
షిసామానీతిహోవాచ । నవైమాప్రతిభాంతిభోఇతి ॥ ౨ ॥

ఉ ॥ భా ॥ (ఏవమేనశ్చిత్విత్యాది) ఏవమేనఉత్తర్వస్తాంతవదేషి ది ద్యతా
గ్నిరాపచ్యమానస్యాన్నస్యయోజిమా—అణీయానంశస్సడధ్వస్య ఉత్త
మనోభవతి, మనసలపామయః ప్రాణోనపిబతోవిచ్ఛేద్యత్యతి ॥ (సముదీపతి) ఈషగతహింసా
దశా—షష్ఠితేహిదాతుః (అపాగంహిసామ్యపీయమానామిత్యాది)
పూర్వపదధః (అన్నమయంహిసామ్యేత్యాది) స్పష్టం (భూయవవమాభగ
వాన్విజ్ఞాపయత్ప్రతి) మనసాన్నమయత్వం యథాబుద్ధ్యా రూఢంభవతితథా
ప్రదశా—యేతి శ్వేతకతురాహేత్యధః (తథాసామ్యేత్యాది) పూర్వపదధః
— ౫ ॥ ఇతిషష్ఠ్యంధః ॥ షోడశకలస్సామ్యపురుషఇతి షోడశాంశయోక్త
మనసలపిలాయుక్తః పురుషః తత్త్వమనసలపిష్టోడశాంశః ప్రత్యహంఘృజ్యమా
నైరన్నాదిభిరప్యామితోభవతి । (పంచదశాహానిమాశీకా) తత్ర పంచదశా
దినానిమాఘ్నాః (కామమహాపిబ) యధేష్టం జలంపిబ (ఆపామయః
ప్రాణోనపిబతోవిచ్ఛేద్యత్యతి) జలపానె ప్రాణవిచ్ఛేదోనభవితా । జ
లమయత్వాప్రాణస్యత్యాచార్యుడవాచెత్యధః ॥ — ౧ — ॥ (సహ
పంచదశాహానినాశ) ఏవం పిత్రోక్తః పుత్రః పంచదశాహానినాశనభుక్తి
వాన్ (అథ తేనముపసాదకింబ్ర వీమిభోఇతి) షోడశేహని పితరముప
సన్నభ్యవ్యః భగవన్ కింబ్ర వీమిత్తుక్తవానిత్యధః । ఇతరలహ (ఋచ

ఛాం॥ఉ॥*—తగ్గింహోవాచయథాసామ్యమహతౌభ్యాహితప్రకృతింగారక
ఖద్యోతమాత్రఃపరిశిష్టస్సాన్యతైనతతోపినబహుదహదెవగ్గింహి సామ్యతే
షాడశానాం కలానామేకాకలాఃశిష్టాస్యాత్తయైతహివేదాన్నానుభవస్య
శానాధమేవిజ్ఞాన్యసీతి ॥ ౩ ॥ సహశాధహేనముపససాదతగ్గింహ యత్కిం
చపప్రచ్యుతస్యగ్గింహపరీతపెదతగ్గింహోవాచ ॥ ౪ ॥యథాసామ్యమహతౌ
భ్యాహితప్రకృతిమంగారంఖద్యోతమాత్రఃపరిశిష్టం । తత్ప్రకృతిరుపసమాధా
యప్రాజ్వలయేతైనతతోపిబహుదహేత్ ॥ ౫ ॥ ఏవగ్గింహిసామ్యతేషాడ
శానాంకలానామేకాకలాతిశిష్టాభూతాన్మైనోపసమాహితాప్రాజ్వలీత్త
యైతహివేదాననుభవస్యన్నమయగిహిసామ్య మనతపోమయః ప్రాణైః
జోమయీవాగితితద్ధాస్యవిజ్ఞావితివిజ్ఞావితి ॥ ౬ ॥ ఇతిఛాందోగ్యవత్త
ప్రపాఠకేసప్తమఃఖండః ॥ ౭ ॥

ఉఃభా॥—(సామ్యయజుగ్గింహిసామానీతి)అథితాన్వేదాపరత్యుక్తవాని
త్యర్థః(సహోవాచనవైయప్రతిభాంతిభోఇతి)మాంప్రతీవేదానప్రతిభాం
తీతరః ప్రత్యుక్తవానిత్యర్థః ॥ —౧— ॥ (తగ్గింహోవాచ)పితాప్ర
త్యువాచెత్యర్థః (యథాసామ్యమహతౌభ్యాది) హేసామ్యయథాలోక
మహతఇంధనైరభ్యాహితస్య ప్రజ్వలితస్యాగ్నేశ్చాంతప్రకృతింగారకఖద్యో
తమాత్రఃపరిశిష్టోభవేత్ తేనఅంగారేణ । తతోపిఖద్యోతమాత్రోపరిమాణా
త్కించిదపిబహుదహేత్ । ఏవమేవఖలుసామ్యతే అన్నోపదితానాంషో
డశానాం మనసాంశానామేకాంశోవశిష్టః పంచదశవినైషు పంచదశకలా
నాం క్షీణత్వాదితిభావః । అతోవీయసా తేనాంశేనదానీం వేదన్నప్రతిప
ద్యుసే । అశాన భుక్ష్మ్య, తతఃకర్షణంమేమదుక్తంజ్ఞాన్యసీత్యర్థః ॥ ౩ ॥
(సహశాధహేనముపససాద) ఏనంపిత్రోక్తస్స శ్వేతకేతుః । ఆశభుక్తవాన్
అధ భుక్తాపితరముపసన్నః ॥ ౪ ॥ (తగ్గింహేత్యాది) తంశదాపితాయద్య
త్ప్రకృతివాతత్తత్సర్వంసజ్జాతవానిత్యర్థః । (తగ్గింహోవాచ) పితేతిశేషః ॥ ౫ ॥
(యథాసామ్యత్యాది) యథామహతౌజ్వలితశాంతస్య వహ్నిరేకమం
గారంఖద్యోతమాత్రంపరిశిష్టం తృణాదిభిరుపసమిద్యప్రాజ్వలయేత్ । పరీక
షేణాసమంతార్ద్రధేయేత్ । తేనచ ఏవమిదేనాంగారేణ । తతోపి :

ధాం || ఉ ||— ఉద్ధాలకొహరుణిశ్చైతకేతుంపుత్రమువాచ । స్వప్నాంతంమెసామ్యవిజానీహీతి । యత్రైతత్పురుషస్వపితీనామ । సతాసామ్యతదాసంపన్నోభవతిస్వమపీతోభవతి । తస్మాదెనస్వపితతావత్తుతే స్వగంహ్యపీతోభవతి || ౧ ||

వి । దీ ||— ఏకవిజ్ఞానసర్వవిజ్ఞానసిద్ధ్యధంబ్రహ్మస్యఋక్తస్యతమపాదేయత్వం సత్త్వంప్రసృతస్తైజోబన్నాత్మకసకలాచేతనవగఃస్యతమపాదేయత్వముక్త్వాచైతనవగఃస్వాపితమపాదేయతాం ప్రతిపాదయితుంప్రస్తాతి || (ఉద్ధాలకొహరుణిశ్చైతకేతుంపుత్రమువాచ । స్వప్నాంతంమెసామ్యవిజానీహీతి) స్వప్నాంతంసుషుప్తింప్రతిపాదయితుంమమవాక్యాద్విజానీహీతి పితాపుత్రమాహధైత్యధః । ఏవంశిష్యావధానాథంప్రతిజ్ఞాయాహ (యత్రైతత్పురుషస్వపితీనామ) యత్రాయదానామశబ్దఃప్రసిద్ధా (ఏతత్పురుషః) ఏవపురుషశ్చైత్యధః (సతాసామ్యతదాసంపన్నోభవతి) తదా తస్మిన్ స్వాపకాలే సదేవసామ్యేతి ప్రకృతేన సతాసంగతోభవతి తస్మాదేవసత్సంపత్తైస్సతీలయరూపత్వం । స్వపితీనామనిర్వచనానుగుణంబివృణోతి (స్వమపీతోభవతీతి) అత్రస్వశబ్దస్తావన్నజీవమాత్రోపరః సతాసామ్యతదాసంపన్నోభవతిస్వమపీతోభవతీతి స్థానప్రమాణేనసచ్చబ్దస్వశబ్దయోరేకవిషయత్వావశ్యంభావాత్సచ్చబ్దస్యచాస్మిన్ప్రకరణేపరమాత్మవిషయత్వాత్స్వశబ్దోపేతత్వరసవ । ననుజీవభిన్నత్వాత్పరమాత్మనస్తస్య కథం జీవంప్రతిస్వత్వమితిచేదుచ్యతే ।

ఉభాభూర్వపరిమాణాద్బహుదహేదిత్యర్థః || ౫ || (ఏవంసామ్యతేషాడశానామిత్యాది) ఏవమేవపూర్వోక్తదృష్టాంతవత్ । షేసామ్యతేషాడశానామనాంశానామేకాంశోన్నేనాప్యాయితఃప్రాజ్ఞావీత్ప్రజ్ఞవీతః స్వకార్యకరణసమర్థోభూదిత్యర్థః । ప్రాజ్ఞావీదికేదీఘశ్చందనః । అతోవేదానిదానీంప్రతిపద్యసంశ్చిత్యధః (అన్నమయంహీత్యాది) అతోన్నమయమేవమనః । అనయోవరీత్యా ఆహమయః ప్రాణస్తైజోమయీవాగీతి జానీహీత్యాచార్యఉక్తవానిత్యధః । (తద్ధాస్యవిజ్ఞావితివిజ్ఞావితి) తత్ మనఃఆదీనామన్నమయత్వాదికం । అస్యపితరుషదేశాత్పుత్రజ్ఞాతవానిత్యధః || ద్విరభ్యాసస్త్రివృత్కరణప్రకారపరిసమాప్త్యధః । ౬ || ఇతిసప్తమఖండభాష్యమ్ ||

॥ ఛాం । ఉ ॥ *॥—సయధాశకునిసూక్ష్మప్రణవబద్ధశాంతిశంపతిత్వాన్
నయత్రాయతనమలభ్యా బంధనమేవోపశ్రయతేషవ మేవఖలునోవ్యతీతనోది
శందిశంపతిత్వాన్నయతనమలభ్యాపాణమేవోపశ్రయతే । పాణ
బంధనగంహిసామ్యమనభతి ॥ ౨॥

విది! దేవమనుష్యాది నామరూపాభిమానరాగలాభాద్యనుగుణబహిష్టాభిజ్ఞాన
ప్రసరవజ్ఞాగరితావస్థజీవవినిష్టఃపరమాత్మదేవమనుష్యాది నామరూపరాగద్వై
పలాభమోహద్యోపాధికబాహ్యభ్యంతరాకారాభిమానకాలుపగ్రహితజీవ
శరీరకస్సన్నాత్మన్యంతరూపాత్యత్యధిస్థాన్యయాదితిమాత్రేవ్యాసాన్వై
ర్వాస్థ్యాతత్వాన్నానుపపత్తిః । అతీర్వపిపూర్వస్వపతేయార్థకస్య
సకమకత్వాత్స్వపతీతభిత్తితీయా । (తస్మాదేనంస్వపతీత్యావత్తుతే ।
స్వంహ్యపీతోభవతి) సాయస్తాత్స్వప్నీనీభవతి । తస్మాత్స్వపతీతలొకీకా
ఆవత్తుత్యత్యధః । యద్యపి జీవప్రశయే ఇతిథాతొనిఃస్వన్నస్వపితిశ
బ్ధిః । నతుస్వప్నోపపదాదపీతే । తథాప్యశనాయానిర్వచనవదధానాదరూ
పముపపద్యత్యేతిద్రీప్తన్యం । తత్రజీవస్యపరమాత్మనిలయప్రతిపాదనాత్తేజో
బన్నాదివజ్జీవస్యాపితమపాదేయత్వాత్తజ్జ్వానెనజ్జాతత్వముపపాదితంభవతి ।
అత్రీచనకన్యముపనివత్ప్రకారకాయాముక్తమ్ ౧ ॥ ౨ ॥ ౩ ॥

ఉ ॥ ఛా—(సయధాశకునిరిత్యాది) యధాపక్షీశకునిఘాతుకస్యహస్తగతేన
సూత్రేణబద్ధఃప్రతిదిశంపతిత్వాత్సరియాం తరమలభ్యాబంధనంహస్తమేవా
శ్రయతే । (షవమేవహేసామ్యమనుప్రకారే । తత్ అన్నమయంహిసామ్య
మనభతిపాణిజీవస్థంమనః దిశందిశంపతిత్వాజాగ్రీత్స్వప్నయోనానావి
భవిషయగ్రహణన్యాయతంతరూత్వాపితత్రీత్రాయతినంవిశ్రమమలభ్యావిశ్ర
మామముఖ్యపాణేనసంశ్లేషవిశేషమాపద్యత్యత్యధః । అత్రీహేతుమా
హ (పాణబంధనంహిసామ్యమనభతి) యతఃపాణే హిమనోనిబధ్యత
త్యత్యధః । అతపవహిపాణేఉత్పాదేమనఆదీనామపుష్కరామః । అ
తస్సుమప్తదశాయాంవాగాదీంద్రియసహితంమనః । వాఙ్మనసినంపద్యతేమ
నః పాణిభిప్రయాణకాలాక్తన్యాయేనపాణేనసంశ్లేషవిశేషమాపన్నంస
దుపరతవ్యాపారంభవతి । సుమప్తదశాయాంపాణమాత్రీమనుపరతవ్యా

ఛాం । ఉ॥ —॥ అశనాయాపిపాసేసామ్యవిజానీహీతి । యత్రైతత్పురుషోఽ
శిశివతినామాపసనతదశతనయం తె । తద్యథాగోనాయోశ్వనాయఃపురు
షనాయశ్చ త్యేచం తదపటిచక్షతేశనాయేతితత్రైతచ్ఛుంగమత్వతితగ్ంసా
మ్యవిజానీహీనెదమూలంభవిచ్ఛతీతి ॥ ౩ ॥ తస్యక్వమూలగ్ంస్యాదన్యత్రా
న్నాదేవమేవఖలుసామ్యాన్యైన శుం నాపామూలమన్విచ్ఛద్భిస్సామ్యశుం

ఉ॥భా॥— పారమాస్తైసయదాస్యపితిప్రాణమేవవాగప్యేతిప్రాణంచక్షుః
ప్రాణంశ్రేత్రంప్రాణంమనశ్చతీశుతేః॥౨॥ ఏవంజీవస్యపరమాత్మపాదయత్వ
సిద్ధ్యర్థంసుషుప్తికాలేపరమాత్మసంపత్తింతత్ప్రసంగాద్వాగాదీంద్రియాణాం
ప్రాణేసంశ్లేషవిశేషంప్రతిపాద్యతాశనాయాదినామనిర్వచనముఖేనాపిపర
మాత్మనోజగన్మూలతాముపపాదయతి (అశనాయేత్యాదినా) స్పష్టార్థః ।
(యత్రైతత్పురుషోశిశివతినామేత్యాది) యత్ర—యదా । పురుషోశిశివతీ
త్యేతన్నాను పురుషోశిశివతీత్యర్థంయదాలాకాఃప్రాయంజత్యత్యర్థః । య
దాపురుషస్యశిశిమాభవతీతియావత్ । సామశబ్దఃప్రసిద్ధ్యర్థోవాతదా(అప
స్తదశతనయం తె) జీణతాంప్రాపయ్యారసరూపేణశరీరంనయంతే ।
తేనాశితేజీణేపునరశిశిమాజాయత్యత్యర్థః । (తద్యథాగోనాయోశ్వనా
యఃపురుషనాయశ్చ త్యేచంతదపటిచక్షతేశనాయేతి) గాంనయతీతిగోనా
యఃయథాగోనెతారంగోనాయశ్చత్యాచక్షతే । యథావాశ్వనెతారంపురు
షనెతారంచాశ్వనాయః, పురుషనాయశ్చత్యాచక్షతేలోకికాః। ఏవమశితనెత్తీ
రపాశనాయేత్యాచక్షత్యత్యర్థః।(తత్రైతచ్ఛుంగమిత్యాది)అద్భిరసభావంనీ
తేషైడత్సన్నమేవతచ్ఛరీరాఖ్యంశుంగసదృశంకార్యంవిజానీహీత్యర్థః, న
న్వమూలమేవేదంభవత్పితృత్రాహ(నెదమమూలమితి)కార్యమాత్రస్యసకార
ణకర్త్యాదిత్యర్థః॥౩॥ తహితస్యాన్నాతిరిక్తంమూలాంతరంకల్పితామిత్య
త్రాహ(తస్యక్వమూలంస్యాదన్యత్రాన్నాత్)కార్యశరీరస్యసన్మూలకత్యాన్మూ
లాంతరస్యచానుపలంభాదుపలబ్ధమన్నమేవమూలమిత్యర్థః (ఏవమేవఖలు
సామ్యాన్యైనెత్యాది)యథాశరీరేణకార్యధూతేనాపచీయమానైవతత్కా
రణమన్నమనుమీయతే । ఏవమేవాన్యైనకార్యేణఅపఃకారణమనుమినుహీతి

ఛాం.ఉ॥— గెన తెజోమూలమన్నిచ్చులెజసాసామగ్రుం గెనసన్మూలమన్నిచ్చు | సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాఃప్రజాస్యదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః || ౪ ||

ప | ౬ || — (అన్నెన సామ్యశుగెనాహమూలమిత్యాది) శుం గెన -కార్యేణ-కారణంవిజానీహీర్యః (సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాఃప్రజాస్యదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః) అప్రప్రజాశబ్దేనసజీవంజగన్నిర్దిశ్యతే | సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠాఇతిపదద్వయంసచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మణీనోత్పత్తిలయపరం | ప్రతిష్ఠానిస్తాపగ్యవసానంలయితియోవత్ | (సదాయతనాఇతి) సదాధారత్వముద్యతే | అనెనజగతశ్చరీరత్వంపలితం | తత్క-ధమితిచెదిన్ద్రం | ఉత్పత్తిలయహేతుత్వవాచిపదద్వయమధ్యగతేనస్థితహేతుత్వనాచినాసదాయతనాఇతిపదేనస్థితహేతుధారకత్వంసిద్ధ్యతి—౪— పతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనెగాగి-ద్యావాపుధివ్యావిధృతేతిష్ఠతఇతి | తిష్ఠతీతిధాతూక్తస్థితేఃప్రశాసనెనధారణాదీనత్వావగమాత్తస్యచప్రశాసనస్య అంతఃప్రవిష్టశ్చాస్తాజనానామిత్యంతఃప్రవేశపూర్వకత్వావగమాత్సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాంతఃప్రవేశనశాసనధారిణానామన్యతమోక్తావపీతరయోఃఫలితత్వాత్ సదాయతనాఇత్యనెనధారకత్వాక్తావస్యంతఃప్రవిశ్యశాసనెనధారకత్వలక్షణాశ్చత్వస్యఫలితత్వాన్జగతశ్చరీరత్వంఫలితం | సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాఃప్రజాస్సత్ప్రతిష్ఠాఇతిద్వాభ్యాంసదుపాదానకత్వంసదాయతనాఇత్యనెనసదంతర్యామికత్వముపాదానోపేయ భావస్యాభిన్ననిష్ఠత్వాత్ప్రజాశబ్దేనాచిత్సంస్పృష్టజీవమాత్రీపరామశేతస్య సదుపాదానకత్వాసంభవాత్ప్రజాశబ్దేనాపిప్రజాశరీరకంబ్రహ్మేహోద్యతే | సదాయతనాఇత్యత్రీసదంతర్యామికత్వస్యశరీరభూతచిదచిన్తాత్రీనిష్ఠత్వేనచిదచిచ్ఛరీరకబ్రహ్మనిష్ఠత్వాభావాత్సదాయతనాఇతివాక్యానుషక్తప్రజాశబ్దేనశరీరభూతచేతనాచేతనమాత్రీమేవాభిధీయతే తథాసన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠాఇత్యుపాదానత్వప్రతిపాదకవాక్యేవిశిష్టస్యైవోపాదానత్వాత్సచ్ఛబ్దేనసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టమేవోద్యతే | సదాయతనాఇత్యత్రీవిశిష్టస్యసతోన్తర్యామిత్యాసంభవాత్సచ్ఛబ్దేనవిశేష్యమాత్రీమేవాభిధీయతే || ౪ || ఉ॥ ఛా॥యావత్ | ఏషముత్తరత్రాపి సత్పర్యంతాం కారణపరంపరామనుమినుహీత్యర్థః | తతఃకిమిత్యలంహ (సన్మూలాఇత్యాది) పతద్వాక్యార్థః పూర్వముక్తపవర

ఛాం || ఉ || * || — అథయత్రైతత్పురుషఃపిపాసతినామతేజవతత్ప్రీతం
 నయతేతద్యథాగోనాయోశ్వనాయః పురుషనాయశ్చైవంతత్రైజాతచక్షుఃఉద
 న్యైతి | తత్రైతదేవశుంకముత్పత్తితంసామ్యవిజానీహినేదమమూలంభవిష్య
 తీతి || ౫ || తస్యోక్త్యమూలంసాగ్రదన్యత్రాద్భివృద్ధిసాన్యశుంకేనతేజో
 మూలమన్విచ్ఛ | తేజసాసామ్యశుంకేనసన్తూలమన్విచ్ఛ | సన్తూలాసోమ్యై
 మాన్సర్వాఃప్రజాస్సదాయతచాస్సత్ప్రకీర్తనాః || — యథాతుఖలుసామ్యేమా
 స్తిస్త్రాదెవతాఃపురుషంప్రాప్యత్రివృత్తిస్థదైకాభవతితదుక్తం పురస్తాదే
 వ భవత్యస్యసామ్యపురుషస్యప్రయతోవాఙ్మనసంపద్యతేమనఃప్రాణేప్రా
 ణస్తేజసితేజః పరస్యాం దేవతాయాం సయవషోణిమా || ౬ || ఏతదాత్మ్య
 మిదగ్ం సర్వం తత్సత్యగ్నసతత్తాతత్త్వమసిశ్వేతకేతాశ్చతి |

వి || దీ || — || — || ఏవం సుషుప్తానన్యంపత్తింజీవన్యప్రకర్తృప్రయా
 నకాలేపి సత్సంపత్తిందర్శయతి (అన్యసోమ్యైశ్చాది) ప్రయతః—మి
 యమాణస్యైత్యధః | అత్రవాచోమనఃప్రకృతికత్వానంభవాద్వాపా
 రోపరమహేతుభూతసంశ్లేషవిశేష ఏవవాచోమనసలయః మనసఃప్రాణేల
 యోపితాదృశఏవ | మనసికరణగ్రామంప్రాణేమనఃపురుషేచతంర్ఘడితి
 ఘటయకభూతేష్వేనంపరేచతమాత్మనిశ్చక్యక్తరీత్యా ప్రాణోజీవేనంప
 న్నోజీవేనసహతేజశ్శబ్దోపలక్షితేషుభూతేషుసంపన్నభవతి | తతఃపరం
 సుఖదుఃఖోపభౌగాయాసవిశ్రమాయసజీవానాంభూతసూక్ష్మణాం పరమా
 త్మనిసంపత్తిభావతీత్యధః (సయవషోణిమా) తాదృశస్సచ్ఛబ్దితవషోణి
 మా—అణువద్దుర్విజ్ఞేయః—మానాంతరాగోచరశ్చత్యధః || ౬ || (ఏతదా
 త్మ్యమిదంసర్వం) ఏవతత్తాయస్యఏతదాత్మ్యం | స్వాధేవ్యధ్వా (తత్స
 త్యం) సజీవన్యజగత్సదాత్మకత్వమేవసత్యం ప్రామాణికం — (సత
 త్వా) ప్రమాణప్రతిపన్నత్వాత్సచ్ఛబ్దితస్సఏతస్యాత్మైత్యధః |

ఉ || ఛా || — | (అథయత్రైతత్పురుషఃపిపాసతీత్యాది) ఉదకనైశ్చత్వాత్తై
 జఉదనైశ్చత్వత ఇత్యధః (తత్రైతదేవత్యాది) తత్రైతేజసాశోష్య
 మాణాస్వపు | ఉత్పన్నం దేహాఖ్యాంశుంగమిత్యధః | శిష్టంపూర్వవత్ ||
 —౫— || (తస్యోక్త్యమూలంసాగ్రదన్యత్రాద్భివృద్ధిశ్చాది) పూర్వవదధః |

భా॥ఉ॥—భూయపవమాభగవాన్స్విజ్ఞాపయత్వతి । తథాసామ్యేతిహోవా
చ॥ఇతిషష్ఠప్రసారకేఅష్టమఃశ్లో॥యథాసామ్యమధుమధుకృతోనిస్తిష్ఠంతినా
నాత్యయానాంవృక్షాణాగ్రసాన్సమవహారమేతగ్రసంగమయంతి॥౧॥
తేయధాతత్రనవివేకంబభంతేముష్యాహంవృక్షస్యరసాస్త్యముష్యాహంవృ
క్షస్యరసాస్త్యైస్సమేషాలుసామ్యమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతినంపద్యనవిదుస్సతి

వి॥పి॥—(తత్త్వమసశ్వేతకేకైశ్చ)అతత్త్వంశబ్దనాభిముఖశ్వేతకేతువాచినా
పర్యవసానవృత్తాతదంతర్యామిపరమాత్మాభిధీయతే॥శరీరవాచిశబ్దానాంశరీరి
పర్యంతత్వస్యాకృత్యధికరణన్యాయసిద్ధత్వాత్సంసారిణశ్వేతకేతోర్నిత్యము
క్తైసతిచ్ఛబ్దాధేనసచ్చబ్దితబ్రహ్మణాఅభేదానంభవాత్ । అత్రవచక్తవ్య
ముపనిషత్ప్రకాశికాయానుక్తమ్ । తత్రైవద్రీప్తవ్యం ॥ —ఏవముక్తశ్వేత
కేతుస్సుషుప్తిదశాయాంపరమాత్మనిసంపన్నః స్వాపానంతరంతతత్త్వా
యాతశ్చైవైతగ్రహాదుత్థాయాగతస్యగృహేష్ఠితోష్ఠిగృహాదాగతో
స్థితిప్రతినంధానవత్సతి సంపన్నాస్తి తతఃకాంతోస్థితిప్రతినంధానప్రసంగా
నైతద్విప్రంభణీయమితిమన్యమానఅహ (భూయపవేత్యాది) సమ్యక్సా
మనుశాధిత్యధః । ఏవంప్రాధికతఃపితా (తథాసామ్యేతిహోవాచ) —
౭—ఇతిషష్ఠప్రసారకే అష్టమఃశ్లోవిషయికా ॥ ౮ ॥ ౯ ॥

ఉ॥భా॥—ననుతేజోబన్నమూలకత్వేశరీరస్యలూహితమాంసాదిరూపేణ
పరిణామః కథంస్యాదిత్యాశక్యపూర్వోక్తంప్రకరయతి । (యథాతుఖల్వి
త్యాది) (తదుక్తంపురస్తాదేవభవతి) అన్నమశితంత్రైధావిధీయతఇత్యాది
వాపూర్వముక్తంభవతీత్యధః —౬—౭— ॥ ఇత్యష్టమఖండభాష్యం ॥
(యథాసామ్యమధుమధుకృతతత్యాది) యథాలోకమధుకృతః —మధు
మక్షికాః —మధునిస్తిష్ఠంతి—నిష్పాదయంతి నానాత్వయానాం—నా
నాగతీనాం —వృక్షాణాంరసాన్సమాహృత్యమధుత్వేనైక్యంగమయంతి
త్యధః ॥ ౧॥(తేయధాతత్రైత్యాది)తేవరసామధుత్వేనైకతాంగతాఅము
ష్యవృక్షస్యవకుళస్యవాకుటజస్యవారసాస్తీతియథావివేకంనలభంతే । ఏవ
మేవమాస్సర్వాఃప్రజాస్సతినంపన్నాస్సత్యః॥అహందేవదత్తఃఅహమముష్య
పుత్రఃఅధునాసతినంపన్నాఇతినంపత్వామహాఇతివానజానంతీత్యధః॥౩

ఛాండ్ ॥—సంపత్స్యమహాభితి ॥౨॥పరమహ్యాఘ్రావాసిగోంహోవాన్
 కోవావరాహోవాకిటా వాపతంగోవాకగ్గోహానుశకోవాయద్యభ్యం
 తదాభవంతి ॥౩॥సయపహానిమైతదాత్మమిదగ్గనర్వం తస్మిన్సర్వగ్నతాతత్త్వ
 మసి శ్వేతకేతోభితి భూయపవ మాభగవాన్విజ్ఞాపయన్తితి తథాసామ్యో
 తిహోవాచ ॥ ౪ ॥ ఇతి నవమఃఖండాః ॥ — ॥ ఇమాస్సోమ్యనద్యభ్యతాత్మ
 త్వాప్యస్యస్వంతే శశ్చత్వ గ్రీతివ్యస్తాస్సముద్రాత్సముక్తిమేవాపియంతి స
 ముద్రీవవభవంతి తాయథా తత్రనవిదురియమహావస్త్వీయమహామస్త్వీతి ॥౧॥ఏ
 వమేవ ఖలుసామ్యేమాస్సర్వాప్రజాస్సతలగవ్యనవిదుస్సతలగచ్ఛానుసాభితి
 తత్త్వవాన్యఘ్రావాసిగోంహోవాన్యకోవావరాహోవాకిటావాపతంగోవాద
 గ్గోహానుశకోవాయద్యభ్యవంతితదాభవంతి ॥౨॥సయపహానిమైతదాత్మ
 మిదగ్గనర్వంతత్త్వగ్నతాతత్త్వమసి శ్వేతకేతోభితి భూయపవమాభగవా
 న్విజ్ఞాపయన్తితి తథాసామ్యోతిహోవాచ ॥ ౩ ॥ ఇతి దశమఃఖండాః ॥ — ॥

వి ॥ డీ ॥—(ఇమాస్సోమ్యనద్యభ్యతాత్మ) యథాగంగాద్యానద్యః పూర్వవి
 క్షుప్తితాః ప్రాజ్ఞుభిరయానముద్రీయంతిపశ్చద్వైశేప్రవృత్తాస్సింధ్వాద్యా
 నద్యఃప్రత్యజ్ఞుభిరయానముద్రీయంతి పునశ్చసముద్రాత్సముద్రీంగచ్ఛం
 తి । సముద్రీగర్వంతదేశాత్సముద్రీమధ్యంగత్వాసముద్రేనేకిభూతాస్సత్యః
 ఇయంగంగాహమస్త్వీత్యేవంప్రత్యభిజ్ఞాతుమసమధాభవంతి ॥—౧—॥

॥ తథానుప్రొద్ధితాఅపినతఉద్ధితాఅగలాభినిప్రత్యభిజ్ఞాతుంసమధాః ।
 అపితుప్రాచీనవ్యాఘ్రాదిమాత్రభావమనుసందధతే (యద్యద్యభ్యంతి) ప్ర
 జాఃజాగ్రద్దశాయాయద్యద్వ్యామృతిత్వంప్రాప్నువంతి (తత్) వ్యా
 ఘ్రాదిత్వం (అభవంతి) ఆగత్యభవంతి । సుప్తిస్తానాత్పర మాత్మనఆగత్య
 యథాపూర్వంవ్యాఘ్రాదిభావమనుసందధత్యభ్యర్థః ॥౨॥౩॥దశమఃఖండాః ॥

ఉభా(తదహవాన్యఘ్రావేత్వా)అథనుషుప్తేరుద్ధితాశ్చప్రజాఃవ్యాపారూ
 ర్వం(యద్యద్యభ్యంతి)యేయేఅభవన్తతే(అభవన్తి)ఆగత్యభవంతిసుషుప్తః
 ప్రాగ్వాన్యఘ్రాభిమానీస్థితఃసుషుప్త్యనంతరసుపివ్యాఘ్రాహమిత్యభిమన్యమా
 నపవభవతీత్యర్థఃపూర్వవాసనావాసితవోత్తీతీతయావత్తతశ్చదర్శనా
 నుసారాత్సుషుప్తేలయోనపునరుద్ధితివిరొదీభావః।ఇతినవమఖండభావ్యం॥

ఛాం॥ఉ॥—అస్యసామ్యమహతోన్మత్తస్య యోమూలభ్యాహన్యాజ్ఞీవన్ స్రవేద్యోనుధ్యే౭భ్యాహన్యాజ్ఞీవన్ స్రవేద్యోగై౭భ్యాహన్యాజ్ఞీవన్ స్రవేత్సపవజీవేనాత్మనానుప్రభూతః పేషీయమానోమోదమానస్త్యిష్టతి॥౧॥ తస్యయదెకాం శాఖాం జీవోజహోత్సర్గసాశుష్యతి ద్వితీయాంజహోత్సర్గసాశుష్యతి తృతీయాంజహోత్సర్గసాశుష్యతిసర్వం జహోతిసర్వశుష్యత్యైవ మేవఖలుసోమ్యవిద్ధీతిహోవాచ ॥ ౨ ॥ జీవాపేతంవాచకిలదంమియతేనజీవోమియతఇతిసయఎహ౭గ్నేమైతదాత్మ్యమిదగ్నసర్వంతస్మత్కృతౌతత్త్వమసి శ్వేతకతోఇతి భూయఎవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వీతితథాసోష్యేతిహోవాచ ॥ ౩ ॥ ఇతివశ్యప్రపారకే ఎకాదశఃఖండాః । —॥ న్యగ్రోధఫలమదహరేతిదంభగవత్సతిభిద్ధీతిభిన్నంభగపితృకీమత్రసశ్యసీత్యన్వయిఇవేమాధానాభగవత్సత్యాసామం

వి ॥ దీ ॥— ॥ అనంతరంమరణదశాయాం జీవస్య నాశాభావః అస్యసామ్యమహతోన్మత్తస్యమూలభ్యాహన్యాజ్ఞీవన్ స్రవేజ్జీవాపేతంవాచకిలదంమియతేనజీవోమియత ఇతి ఖండేననిర్ణీతేఇత్యేకాదశఃఖండః ॥—

ఉ ॥ భా ॥— (అస్యసామ్యమహతోన్మత్తస్యైత్యాది) అవేశశాఖాయాకైవృక్షైయదికిచ్చిన్ష్ఠాలెమధ్యే౭గ్రేవా పరశ్వాదినా౭భ్యాహన్యాత్ । తదాజీవయుక్తఎవవృక్షోరసంప్రవతి । అత్యోరసస్మతిరూపకార్యాజ్ఞీవాత్తాతమూలాగ్రంవ్యాప్యమూలైరుదకం పిబన్ తత్ప్రయుక్తసుఖాదికంచానుభవనాస్తత్యిత్యర్థః । —౧— ॥ (తస్యయదెకామిత్యాది) ఏవమామూలాగ్రంవ్యాప్య వశమానోజీవోయదికాలకమువశాద్యంయంప్రదేశంత్యజతిససప్రదేశశుష్యతి । ఎవమేవసర్వంజహోతియదితత్సర్వంశుష్యతి । తతశ్చయథాఎతైకశాఖాశోషోనజీవనాశకృతఃఅపితుజ్జనంకొచకృతః ప్రదేశాంతరేజీవస్యసత్త్వేననాశాసంభవాత్ ఎవమేవసర్వశోషాపితత్త్వాగకృతఎవనతుజీవనాశకృతత్యిత్యర్థః ॥—౨— ॥ (జీవాపేతంవేత్యాది) అతోమనుష్యాదిష్వపిజీవత్యాగకృతం దేహస్యమరణానజీవస్యమరణంతథాసతికృతహానాకృతాభ్యాగమప్రసంగాత్ । అతస్సుమితిమరణదశాయాంసత్సంపత్తావపినజీవనినాశచితిసిద్ధమితిభావః । శిష్టంస్పష్టం ॥ ఇత్యేకాదశఖండభాష్యమ్ ॥ (న్యగ్రోధఫలమదహత్యాది) న్యగ్రోధఫలమదమాహరేత్యాచార్యేణోక్తః శ్వే

ఘం || ఉ || * — కైకాంభిందతభిన్నాభగవత్పతికిమత్రపశ్యసీతినకించనభగవ
 ఇతి || ౧ || తగ్గోహోవాచయంవైసోమైత్రమణిమానం ననిభాలయసవతస్యవైకి
 లసోమైత్రహోఽణిమృషంమహాన్మగ్రధస్తితతి || ౨ || శ్రీధత్స్వసోమైత్ర
 సవహోఽణిమైత్రదాన్యమిదగ్గీసర్వంతత్పత్యగ్గీసతత్తాతత్త్వమసిశ్వేతకేతొఇ
 తి భూయవేవ మాభగవాన్విజ్ఞాపయన్మైత్ర తథాసోమ్యేఽహోవాచ || ౩ ||
 ఇతి ద్వాదశశ్శ్లోకః || — || లవణమేతదుదకైవధాయాధమాప్రాతరుపసి
 దధాఇతి సహతదాచకారతిగ్గోహోవాచయద్దోషాలవణముదకైవధాఅంగ
 తదాహరేతి తద్ధావమృశ్య నవివేదయధాఽలీనమేవాంగ || ౧ || అధాస్యా
 దావాచామేతి కిధమితి లవణమితిమధ్యాహ్నాచామేతకధమితి లవణమిత్యంతా

ఉ || భా || — కేతురిదంభగవత్తాన్వీతవాసిత్యర్థః । ఎవముత్తరశ్రా
 పిన్రీప్తవ్యం । కిమత్రసలెవశ్యసీతిషత్కఃపుత్రఅహ (అన్వయైకేమా
 ధానాభగవతః) ఇమానీబీజాన్యజ్ఞాన్యైవపశ్యామీత్యర్థః । ఇవశబ్దఎవా
 ర్థః । శిష్టఃస్పష్టార్థః ||—౧— || (తగ్గోహోవాచ) ఎవముక్తంతంపుత్రం
 పితోవాచేత్యర్థః । ఉక్తమేవాహ (యంవై సోమ్యైశమిత్యాది) హోసోమ్య
 యమేతంవటబీజాణిమానం (సోమభాలయసే) నవశ్యసీకిమిత్యర్థః (ఎత
 స్యవైకితేత్యాది) ఎవమహోన్యగ్రధః ఎతస్యైవైహోఽణిమృషా
 ర్యతయాతిష్ఠతీత్యర్థః || —౨— || (శ్రీధత్స్వసోమ్యైత్యాది) అతోఽ
 ణోరపినచ్చబ్ధితాత్పరిదృశ్యమానస్యస్థాలస్యప్రసాచ సోమత్త్వీరువపద్యతఇ
 త్యప్రిన్నధేశ్రీధాకతఃవ్యైత్యర్థః । శిష్టంస్పష్టం (భూయవేవమాభగవాని
 త్యాది) అనుపలంభాన్నసచ్చబ్ధితంశ్రీధైయమితిమన్యమానెనభూయోపి వి
 జ్ఞాపయన్మైత్రహోవాచితస్తత్త్వక్తవానిత్యర్థః ||—౩—|| ఇతి ద్వాదశశ్శ్లోక
 భావ్యం ||—|| (లవణమేతదుదకైవధాయైత్యాది) రాత్రౌలవణంజలై
 వధాయ ప్రక్షిప్తవాసితమత్సమీపమాగచ్ఛేతిగురుఃకౌక్తఃశ్వేతకేతుస్తథా
 చకారేత్యర్థః (తగ్గోహోవాచయద్దోషేత్యాది) దోషారాత్రాయల్లవణముద
 కైవధాః ప్రక్షిప్తవాసితదంగాధునాఅహరేతిపితోవాచ । ఇత్యుక్తఃపు
 త్రః । విమృశ్యన్విజ్ఞాతవానిత్యర్థః (యధావలీనమేవాంగ) యధాలవణముపివి
 లీనంసచ్చతుషాత్స్వచావానోపలభ్యతేపవంసదాన్యస్వరూపమపీతిభావః || ౧ ||

ఛాం॥ఉ॥*దాచామేతికథమితిలవణవిత్త్యభిప్రాప్యైతదధమోససీదధాఇతితద్ధ
తధాచకారతచ్ఛశ్వత్సంవతఃతేత్రహోవాచాత్రవావకిలసత్సృమ్యననిభాల
యసే॥తై॥వకిలెతి॥౧॥యవహో॥నిమైతదాప్యమిదగ్గీసర్వం తత్సత్సగ్
సఆత్తాతత్త్వమసి శ్వేతకేతాఇతి భూయవమాభగవాన్సిన్ధూపయత్సితితధా
సోమ్యేతిపెనావాచ ॥ 3 ॥ ఇతిషష్ఠప్రపారకే త్రయోదశఃఖండాః ॥ —
యధాసోమ్యపురుషం గంధారేభ్యోఽభినద్ధాక్షమానీయితం తతోతిజ నే వి
సృజేత్సయధాతత్రప్రాప్నోద్ధావధరాజ్ఞాప్రధ్నాయాతాభినద్ధాక్షపనీతో
ఽభినద్ధాక్షోవిస్ఫుటః ॥ ౧ ॥ తస్య యధాభినహనం ప్రముచ్యప్రబ్రూ

వి॥ఉ॥*— ॥ (యధాసోమ్యపురుషంగంధారేభ్యోఽభినద్ధాక్షాది) హేసోమ్యయ
ధాలాకెగంధారేభ్యోజనపదేభ్యః । నిబద్ధచతుషంకంచిత్పురుషంచారోగృ
హీత్వావిజనెవిసృజేత్ । సదిగ్భ్రమోపేతఃప్రాజ్ఞుభోవాఉదజ్ఞుభోవాఅ
ధాముతోవాఽభినద్ధాక్షవపతస్కరైరానీతోఽభినద్ధాక్షవవిస్ఫుటఇతివిక్ర
శేత్ ॥—౧—॥ (తస్యయధాభినహనమిత్యాది) యధాకశ్చిత్కారుణికః

ఉ॥భా॥ — ॥ * ॥ ఏనంచతుషాత్వచాప్యగ్రాహ్యస్యలవణసోపా
యాంతరణావగతిప్రకారం దశయతి (అధాస్యాదాచామేత్యాది)
అస్యజలస్యఆదామూలప్రదేశే । ఉద్భూత్యాచామేతి అధఃప్రొక్తఃపుత్రతచ
మ్యానంతరంకదమితి పృష్టోలవణమిత్యక్తవానిత్యర్థః (మధ్యాదాచామే
త్యాది) ఉక్తోధః (అభిప్రాప్యైతదిత్యాది) ఏతదభిప్రాప్యపరిత్యజ్యమ
త్సమీసమాగచ్ఛేత్తుక్తఃపుత్రీస్తధాచకారేత్యర్థః (తచ్ఛశ్వత్సంవతఃతఇ
త్యాది) తత్ లవణం । జలశశ్వత్ సర్వతాసమ్యగ్వృతఃతఇత్తుక్తవంతంశే
ష్యం స్రీతిపితౌవాచ (కిమితి) రసనెంద్రియేణాపలభ్యమానతయావస్తు త
స్తదేవలవణంయధాచతుషాత్వచావానోపలభాసే । ఏవమేవాత్రైవజగత్త్యం
తరాత్తతయాఆగమ్యాచార్యోపదేశాదినా॥౨॥గంతుంయోగ్యమేవసచ్ఛబ్ధితం
బ్రహ్మఅత్రైవకిలవతఃతఇతినిభాలయసేనపశ్యసీత్యర్థః ॥—౨—॥(స
యవహోనిమేత్యాది)ఉక్తోధః(భూయవమాభినద్ధాక్షాది)తహింసర్వవ్యాపి
సృచ్ఛబ్ధితస్యావగత్యుపాయందృష్టాం తేనప్రదేశయేతిప్రాధికతతచార్యస్త
ధాప్యేత్తుక్తవానిత్యర్థః॥—3—॥ ఇతిత్రయోదశఖండభాష్యమ్ ॥

ఛాం॥ఉ॥—యా దేతాందిశం గుధాగావతాందిశం వ్రజేతి స గ్రామాగ్రామం
పుచ్చిన్పండితామేధావిగద్ధారానెవోపసంపద్యతైవ మేవేహాచార్యవాణ్ పు
రుషోవేదతస్య తావదేవచిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽధనంపత్యభితి॥౨॥సయవి
మోఽణిమైతదాత్మ్యమిదగ్గర్యంతత్సత్యగ్ సత్యతత్త్వమసి శ్వేతకేతోఇతి
ధూయవివమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్ప్రతధాసోమ్యేతిహోవాచ॥౩॥ఇతిదతుర్ద
శఃఖండః॥ పురుషగోసోమ్యోపతాపినంజ్ఞాతయః సర్వపాసతేజానాసిమాంజా
నాసిమామితతస్య యావన్న వాన్మనసిసంపద్యతేమనః ప్రాణేనాణస్తేజసి తేజః

వి॥ దీ॥ — తస్య బంధనముత్తాప్తజ్జరతాగంధారావతాందిశం ప్ర
జేత్యుక్తగ్రామాగ్రామాంతరంపుచ్చతైరుపదిష్టమాగౌ (మేధావీ) ఉ
క్తార్థావిష్టరణశీలః (పండితః) ఉహాపహత్యమధీయక్తః యదాగంధా
రానెవపునరభిసంపద్యత్యత్యధః (ఏవమేవేహాచార్యవానిత్యాది) ఏవమా
చార్యేణాబ్రహ్మశక్తస్తమసి । అతస్తదాత్మకతయాసాన్వితానమనుసంధత్స్వి
త్యుపదిష్టసతదాత్మకశ్వమనుసంధత్తై । ఎతాదృశానుసంధాననిష్ఠస్య తావా
నెవవిలంబః యావత్పూర్ణభక్తవార్థభశరీరాన్నవిమోక్ష్యతే । తదనంతరం
తునరూపంబ్రహ్మసంపత్యతే (నవిమోక్ష్యేఽధనంపత్యభితి) పురుషస్య
త్యయశ్చాందసః॥ కేచిత్తతస్య తావదేవచిరమిత్యత్రమేత్తత్యధ్యాహరః । తస్య
మేతాహానెవవిలంబః యావత్పూర్ణభిర్నవిమోక్ష్యే । అతఃపరంబ్రహ్మసంపత్య
ఇత్యుపాపకస్యానుసంధానప్రకారోనెనవాక్యేనాచ్యతతివదంతి॥౨॥౩॥

— * ॥ ఇతిచతుర్దశఃఖండః ॥ * —

ఉ॥ భా॥ — (సయవిమోఽణిమేత్యాది) స్పష్టోదః (ధూయవివత్యాది)
ననుదేహావిమోక్షేనంతరంబ్రహ్మసంపత్తిరిత్యయుక్తం । దేవోహంమనుష్యోహ
మిత్యభిమానస్యకదాప్యనుపరతతయాయావదాత్మభావిత్వేనదేవాదిశరీర సం
బంధస్యాపియావదాత్మభావిత్యాత్ । అతాదేహారాహిత్యోపజీవినిబ్రహ్మసం
పత్తిరపినశోద్ధేయేతిమన్వానెన్ శ్వేతకేతుసాభూయవివమాభగవాన్విజ్ఞాప
యత్వితిప్రాధికతస్తధేత్యువాచేత్యధః ॥ — ఇతిచతుర్దశఃఖండభాష్యం॥
(పురుషంసోమ్యోపతాపినమిత్యాది) హేసాన్మృడపతాపినంమరణవేదనా
క్రంతం పురుషంబంధవోమాంజానాసికింమాంజానాసికిమిత్యసకృద్వదంతః

చాం॥ఉ॥—పరస్యాం దేవశాయాం తావజ్జానాతి॥౧॥ అధయదాస్యవాఙ్మనసి
 సంపద్యతే మనఃప్రాణేప్రాణస్తేజసి తెజఃపరస్యాం దేవతాయామధనజానా
 తి॥౨॥ సయవిషాఽణిమైతదాత్మ్యమిదగ్గీసర్వతత్సత్త్వగ్గీసలక్షాతత్త్వమసిశ్వే
 తకేతోఽతి భూయఎనమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్త్వతి తథాసోమ్యేతిహోవాచ॥
 ॥ 3 ॥ * ఇతిపంచదశశ్శిఖణ్డః * ॥ — పురుషగ్గీసామ్యోతహస్తగృహీత
 మానయంత్యసహాపీత్ స్తేయమకాపీత్పరశుమస్తేతపతేతి పయదిత
 స్యకతాభవతిశతపనాన్యతమాత్మానం కురుతే సోఽన్యతాభిసంధోన్యతేనా
 ఉ॥భా॥—పరితప్తిష్ఠంతిసతుముమూఘః పూర్వోక్తసత్సంపత్తిపర్యంతం
 తాజానాతీత్యర్థః॥—౧॥ (అధయదాస్యత్యాది) సత్సంపత్త్యనంతరంతు
 తాన్మజానాతీత్యర్థః । తతశ్చపర్వేషాంమరణదశాయాం సన్సంపత్తాదే
 హాభిమానానమన్యత్తైతత్ప్రీయిక్తదేహసంబంధనిత్యతాశంకాయాఅసంభ
 వాత్ తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యఇతి దేహసంబంధాత్యంత
 నివృత్తిప్రతిపాదకశ్రుతేనానుపపత్తిరితిభావః ॥ —౨— ॥ (సయవిషాణి
 మా) ప్రారబ్ధవిమోక్షానంతరభావిసంపత్తికమత్వేనపూర్వఖండికాబద్ధి
 ప్తస్సచ్ఛిద్రతస్సపహేణు రిత్యర్థః । శిష్టంస్పష్టం । (ధూయపవేత్యాది) న
 నుదేవమనుష్యాదిప్రకృత్యాత్మకత్వాభిసంధావనధోభవతి । సదాత్మకత్వా
 భిసంధోతునానధప్రాప్తిరితినశ్చిద్ధేయం । నహ్యాభిసంధిబేదమాత్రేణమహాపు
 రుషాధాపురుషాధౌద్భవ్యచరావితిమన్యమానెనశ్వేతకేతునాభూయఎన
 మాభగవాన్విజ్ఞాపయత్త్వతిప్రార్థితస్తథాస్త్విత్పువాచేత్యర్థః ॥ —౩—
 * ఇతిపంచదశశ్శిఖణ్డభాష్యమ్ * ॥ — ॥ ॥ ఇతదాత్మ్యమిదంసర్వతత్సత్త్వమి
 తి సత్యభూతంసదాత్మత్వమనుసందధానస్యైవానధానివృత్తిః । నతుప్రకృ
 త్యాత్మత్వలక్షణానత్యానుసంధాననిష్ఠస్యానధాపరిహారత్వాహ (పురుషం
 సామ్యోతేత్యాది) హేసామ్యలూకేరాజపురుషాహస్తేపురుషంగృహీత్యాతి
 నయంతికోఽపరాధోఽనెనకృతఇతివరైఃపృష్టాస్సంతః అపహరంకృతవా
 చౌర్యరూపేణాపహరంకృతవా । అపహృత్యచాపనిహ్నుతేఅతవతస్యశౌ
 ధనాధః (పరశుమ్) అయఃపిండం । అస్మైతపతేతిపదంతతనయంతీత్య
 ధః (సయతీస్యకేత్యాది) (సం)హస్తగృహీతఃపురుషః । నమయా

శాం॥ఉ॥— త్వానమంతథాయపరశుంశస్తం ప్రతిగృహ్లాణినదహ్యతేఽధమా
న్యతే॥౧॥ అధయదితస్యాకర్తాభవతితపవసస్యమాత్వాసంకురు సేససత్యాభి
సన్ధిస్సత్సేనాన్తానమంతథాయపరశుంశస్తం ప్రతిగృహ్లాణినదహ్యతేఽధ
ముచ్యతే ॥ ౨ ॥ సయథా తత్రనదాహ్యేతతదాత్మ్యమిదగ్గీసర్వం తత్సత్య
గోసతత్తా తత్త్వమసి శ్వేతకేతోఽశ్రితి శ్శద్ధాస్యవిజ్ఞావితి విజ్ఞావితి ॥ ౩ ॥
*ఇతి శాందోగ్యోపనిషది షష్టప్రపాఠకే షోడశః ఖండః ॥ * ॥—

వి॥దీ॥ — (తద్ధాస్యవిజ్ఞావితి విజ్ఞావితి) ఏవంనవకృత్వోబోధితః
శ్వేతకేతురస్యాద్వైతకస్య వాక్యాత్తద్వగ్రహస్వరూపం విజ్ఞానాత్తవాని
త్యధః । వ్యాసార్యోక్తరీత్యా ఉపాసితవానితి వాధః । ద్విరుక్తిర్విద్యా
సమాప్త్యధా । * ఇతి షోడశః ఖండః * —

ఉ॥భా॥— ద్రీవ్యమపహృతమితిద్రీవ్యాసహారమపహ్నువానఃయద్యపహార
స్యకతాస్యాత్ తదాఅసత్యవ్రతిజ్ఞశ్వాత్సత్త్వానమనృతంకరోతి । అనృతా
భిసంధ్యంతహితస్సతతస్తప్తంపరశుంరాజపురుషాపితః హస్తేనప్రతిగృహ్లా
ణితతస్సదహ్యతేరాజపురుషైహాన్యతేచేత్యధః॥ —౧—॥ (అధయదిత
స్యాకతాభవతీతి) సయదితస్యచార్యస్యఅకలైఃపసన్నాహమపాహావః
మితిప్రతిజానీయాత్ । తదాసత్యాభిసంధివశేనైవాత్మానం సత్యంకృత్వా
సత్సేనాత్వానమంతథాయ పరశుంశస్తం గృహ్లాణి॥సత్యాభిసంధివశాదేవ
ప్రతిబద్ధదాహారాజపురుషైర్ముచ్యతే॥—౨— (సయథాతత్రనదాహ్యే
త) సః—సత్యాభిసంధిపుమాత్ తత్ర-పరశుగ్రహణే । యథానగాహ్యేత
నదహ్యతేఇత్యధః । ఏవంసదాత్మకత్వలక్షణసత్యాభిసంధిపుమాత్ సాంసా
రికైరనర్తకైఃస్పృశ్యతేఇత్యధః (ఐతదాత్మ్యమిదమిత్యాది) అతస్స
ర్వస్యసదాత్మకత్వానసంధానమేవసత్యాభిసంధిరితినర్వాంతగతస్తప్తమపి
సదాత్మకైతిసదాత్మకత్వరూపసత్యాభిసంధిమాభవ । తేనసంసారదాహ
నభిభూతోముచ్యసత్యత్యధః ॥ —౩—॥ * ఇతి షోడశఖండభాష్యమ్ *॥

ఉ॥—తైత్తిరీయోపనిషద్విత్తీయాధ్యాయే ఆనందవల్ల్యాం ॥—హరిఃఓమ్
సహనావవతు । సహసౌఘనక్తు । సహవీర్యంకిరవావహే । తెజస్వినావధీ
తమస్తు । మావిద్విషావహే । ఓం శాంతిశాంతిశాంతిః ॥ బ్రహ్మవిదాహ్ను
తపరం । తదేషాఘక్తు । సత్యజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ । యోవేదనిహితం
గుహాయాం పరమేష్వరమ౯ ॥ - ౧ - ॥ సోశ్చుతేపర్వా కామా సహ
బ్రహ్మణావిసన్పరైః

సహ — ॥ చరితమయో భ్యానాత్ ॥ - ౧ - ౧ - ౧౩ - ౪ । ౬ ॥ ప
రమాతత్వహితపురుషార్థప్రతివాదకానందవల్లీప్రస్తాయ తే (బ్రహ్మవిదా
హ్నుతిపరం) నిరతిశయబృహత్త్వశ్రీయవస్తూపాసకస్సర్వభృత్యుష్టం
ప్రాప్నోత్యధః । అన్వత్తరస్కృయపదేశాదిత్యధికరణాక్తన్యాయేనవేదనా
పాసనాది శబ్దానామేకార్థత్వాద్బ్రహ్మవిదిత్యత్రవిచ్ఛిన్నపుష్పపాసనపరః ।
తత్కృతున్యాయేనప్రాప్నోత్యైవోపాస్యత్వాద్బ్రహ్మవిదాహ్నుతి పరమితిపర
స్యబ్రహ్మణః ప్రాప్నోత్యేకధనాత్ప్రైవోపాస్యత్వమితిద్రష్టవ్యం । అత్రబ్రహ్మత
ద్వేదనంప్రాప్నోత్యైవోచేతిచతుష్టయముక్తం । కింతద్బ్రహ్మకీదృశంతద్వేద
నంకీదృశీప్రాప్తికీదృశం చప్రాప్యమిత్యాకాంతాయామంత్రముఖనవివరి
తుంమాంత్త్రవచతారయతి (తదేషాఘక్తు) తద్బ్రహ్మభిముఖీకృత్యవిషాముగ
ధ్యేతృభిరుక్తు । బ్రహ్మణాక్తస్యాధ్యక్షవైశద్యమనెన మంత్రేణ క్రియత
ఇత్యర్థః । ఏవ మే వ హి మాంత్త్రవర్ణిక సూత్రే భాషితం జన్మా
ది సూత్రేయతోవాదమనీ త్యాదికారణవాక్యేనప్రతిపన్నజగత్కారణస్య

ఉ॥భా॥—(సహనావవస్విత్యాది)అచిత్తామంత్రేనౌగురుశిష్యాసహరక్షతుః । అ
న్యతరస్యాపిచోపామాభూచిత్త్యధః । పునరపితదేవప్రాధికాయతే (సహసౌ
ఘనక్తుతి) ఘనక్తు—పాలయతు । భుజపాలనాభ్యవహారయోరితిహిథా
తుః । అవనాధత్వాత్ భుజోఽనవనత్రత్యాత్మనెపదాభావః (సహవీర్యం
కిరవావహైతి) అధీతైహంత్రైస్తత్త్వలనిష్పాదనలక్షణం వీర్యంసహకర
వావేత్యధః । (నా)అపయోరగతంతేజస్వస్త్వవీర్యవత్తరమస్తు (మావిద్విషా
వహైతి)పరస్పరానురక్తాస్యావేత్యధః । అన్యతరద్వైపేఅధీతమంత్రస్యవీర్య
హానిభావతీతిభావః । శాంతిశాంతిశాంతిః)దోషాంతరణామస్తితిశేషః ॥

వి || దీ || — బ్రహ్మగ్రాహకతతరవాప్యవృత్తంస్వ రూపమభిధీయతే (స
త్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మతే) తత్రసత్యపదంనిరుపాధికసత్తాయోగిబ్రహ్మహా
తేనవికాగాస్పదమచేతనంతత్సంస్పృష్టచేతనశ్చవ్యావృత్తః । నానాంతరభజ
నాద్యపక్షాంశరయోన తయోనిరుపాధికసత్తాయోగరహితత్వాత్ । జ్ఞా
నపదునిత్యాసంకుచితజ్ఞానై కాకారమాహ ॥ తేనకదాచిత్సంకుచితజ్ఞాన
త్వేనముక్తావ్యావృత్తాః॥అనంతపదం దేశకాలపస్తుపరిచ్ఛేదరహితంస్వరూప
మాహ ॥ సగుణత్వాత్స్వరూపస్యస్వరూపేణగుణేశ్వరత్వం । తేనపూ
ర్వపదద్వయవాప్యవృత్తకౌటిద్వయ విలక్షణాస్సాత్మికతయ స్వరూపస్వగుణాని
త్యావ్యావృత్తాః । విశేషణానాంవ్యావృత్తక త్యాదితిభాషితం । నన్వత్రజ్ఞాన
పదస్యవిషయావగాహిజ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్ । స్వరూపస్యాతా
దృత్వాజ్ఞానమిత్యన్యజ్ఞానగుణకమిత్యర్థః పర్యవస్యేన్నతుస్వరూపస్యజ్ఞాన
త్వం । స్వప్రకాశ తారూఢజ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్ ॥ స్వరూపస్య
జ్ఞానత్వమాత్రంపిద్వైస్తతుజ్ఞానగుణకత్వం ॥ నచేష్టాపత్తిః ॥ తద్గుణసార
లాన్వతుతద్వ్యవదేశఃపార్శ్వవిచిత్రత్రేయధాసత్యంజ్ఞానమితిబ్రహ్మణోజ్ఞా
నగుణసారత్వాజ్ఞానమితివ్యవదేశఇతిభావ్యం విగుణ్యేతిచేత్ । ఉచ్యతే ॥
స్వప్రకాశత్వమేవప్రవృత్తినిమిత్తం । తత్రజ్ఞానత్వాశ్చయిత్వమనంతకా
త్వరూపతోగుణతశ్చసిద్ధ్యతి । బ్రహ్మశబ్దాబ్జప్రతీయమానం బృహత్త్వం
యథాస్వరూపతోగుణతశ్చసిద్ధ్యతితద్వదితివాసార్యైరుక్తం । వస్తువస్తు
జ్ఞానమిత్యస్యాంతోదాత్త త్వాదేశకాద్యజంత త్వేనజ్ఞానగుణకత్వపే వార్ధః
ప్రజ్ఞానఘనపవానందమయఇతి నిత్యంవిజ్ఞానమితీత్యంతరాద్బ్రహ్మణో
జ్ఞానస్వరూపత్వపశ్యస్తేతిద్రోష్టవ్యం । ఇహేదానాన్యత్రేతిపరిచ్ఛేత్తమశ
క్యత్వంచేశాపరిచ్ఛేదః । ఇదమిదానీంనాన్యదేతిపరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వంకా
లాపరిచ్ఛేదః । ఇదమిదం నేతిపరిచ్ఛేదానహాన్వలక్షణంసర్వవస్తుసామా
నాధికరణాగ్రహత్వంవస్తవపరిచ్ఛేదః । యద్వావస్తుస్వభావతఃపరిచ్ఛేదోవ
స్తుపరిచ్ఛేదః యథాతుల్యకాలత్వేపితుల్యపరిమాణత్వేపిదేశవణసుసణా
శేషయాకలభౌతాదరపకవణః । తదాహిత్యంవస్తవపరిచ్ఛేదః । సమాఖ్య
ధిరగాహిత్యనిదానభూతోగుణైనిరతిశయపరిమేవవస్తవపరిచ్ఛేదఇత్తు

వి॥దీ ॥ — క్తంభనతీవ్యాసోరైర్వాస్విఖ్యాతం । నాంతంగుణానాంగచ్ఛం
 తితేనానన్తాయముచ్యత ఇహ సురణాన్తానాంత్యమనంతశబ్దార్థః । అత్ర రూఢి
 వశాద్దావతావిశేషనిరణయః । నచానంతపదస్య నారాయణవాచినోపుల్లిం
 గత్వంస్యాదితివాచ్యం । ఇష్టాపత్తైః ॥ తస్యద్వితీయాంతత్వేనపుల్లింగత్వస్యైష్ట
 తాద్వద్వితీయాంతత్వాభావేచ యోవేదనిహితంగుహాయామిత్యశ్రీతచ్ఛబ్దా
 ధ్యాహారప్రసక్తాత్ । అనధ్యాహారేణోపపత్తావధ్యాహారస్యాన్యాయ్యతాప్తి
 త్ ॥ యచిచానంతపదేనాగికార్థస్యతివిధపరిచ్ఛేదరహితత్వస్యనారా
 యణాదన్యత్రాప్రసక్త్యాశ్రీపత్యాదిశబ్దైష్వినిరూఢిః కల్పనీయేత్యుచ్యత ॥
 తదాపిననఃకుటిః । అత్రసత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మత్వనైవబ్రహ్మశబ్దార్థో
 వివృతః ॥ హృదయగుహానిహితత్వప్రకారకజ్ఞానప్రతిపాదకనయోవేదని
 హితం గుహాయామిత్యనైవవిచ్ఛబ్దార్థఉక్తః ॥ పరమేవ్యం సాశ్చుత ఇ
 త్యంశేనాపాతితశబ్దార్థఉక్తః ॥ సర్వానామాంత్యహబ్రహ్మణాపబ్ధితేత్య
 నైవప్రాప్యముక్తం ॥ కామ్యంత ఇతి కామాంకిల్యాణగుణాః ముక్తస్యసర్వవిష
 యవిరక్తస్యతద్వ్యతిరిక్తకామ్యాంతగానుభవాత్ ॥ అరయి ఇహోక్తానమ
 నువిద్యప్రజంత్యైతాంశ్చ సత్యానామానిత్యాదౌ కామశబ్దస్య కల్యాణగుణై
 ష్చైవప్రయోగాత్ ॥ వివిధః పశ్యంతీచిద్యస్యతిబహువ్రీహిః నిరుపాధికానన్యా
 ధీనాసంకుచితసగ్ధవిషయజ్ఞానవత్త్వం హి విపశ్చిత్త్వం అయంచగుణనిత్యముక్త
 వ్యావతఃకః ॥ బ్రహ్మపేక్షయాపితద్గుణానాం ఫలదశాయాం ప్రాధాన్యం ప్ర
 తిపాదయితుంబ్రహ్మణాసహేతినిదేశః ॥ సహాయుక్తైః ప్రాధాన్యైశ్చిహిపా
 ణినిస్తృతిః ॥ నచభౌగ్యతాయాంగుణాపేక్షయా బ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యం
 దోషాయేతిశంక్యం ॥ శ్రీయంతస్వత్ప్రవృత్తైర్వయమిహా ధానామశృణుతరామితి
 వత్పరమాత్మపేక్షయాపితతగ్లాభ్యణగుణానాం భౌగ్యతాతీతయపయోవసా
 యిత్యేనైతాదృశాప్రాధాన్యగుణైర్వైవదోషత్వాభావాత్ ॥ అతపవహి
 పుత్రేణనసశాదనం భుక్తేగ్రతివద్భృక్తసాహిత్యపరత్వైబ్రహ్మణోఽపా
 ధాన్యప్రసంగాత్తత్పరిత్యజ్యపయసాఽదనంభుక్తేగ్రతివద్భృక్తసాహిత్యప
 రత్వమేవ ॥ నచాత్రపత్నైపరబ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యందోషాయేతిభౌగ్యసా
 హిత్యపక్షపదభగవతాభాష్యకృతానమాశ్రితః । నను తెహమృగ్యత్రార్థవశే

తై : ఉ || — తస్మాద్వాపతస్మాదాత్మనాకాశస్సంభూతః || ఆకాశాద్వా
యః : వాయోరగ్నిః, అగ్నేరావః, అద్భ్యుః పృథివీ, పృథివ్యా ఓషధయః
ఓషధీభ్యాన్నం, ఆన్నాత్పురుషః || ౨ ||

వి॥ది॥ — న పాదవ్యవస్థితైజైమినినాథాపశాధనపాదవ్యవస్థావత్త్వస్యఋ
గ్గతుతయోక్తత్వాప్యహేత్యస్యపాదాంతరస్థస్య బ్రహ్మణేతి పాదాంతరస్థే
నాన్వయోనసంభవతి । తతశ్చబ్రహ్మణేతినసహయోగేత్యతీయా । అపి
తుఇత్థంభూతపక్షే త్యతీయాసహేత్యస్యచ యుగపక్షిభ్యధః । సర్వాన్
కామాన్యుగపదనుభవతి బ్రహ్మణాబ్రహ్మభూతత్వేనానన్తః । అతఏవసాగ్ర
దై । సాశ్చుతై సకలానాగ్రవానక్రమేణసురక్షభాః । విచిత్రాబ్రహ్మరూ
పేణ జీవన్ముక్తినసంశయిత్యుపబృంహేతమితిచెన్న । తెషామ్యగ్యత్రాధిభావ
శేనైవస్య ఉపలక్షణమూత్రత్వాత్ । ఉపలక్షణస్యసక్షమభ్యుపగమ్యైవ
తద్వ్యాఖ్యాతృభిరప్యథావశేనవా పృతనశేనవా పాదవ్యవస్థేతి వ్యా
ఖ్యాతత్వాత్ । అభియుక్తానాం మంత్రప్రసిద్ధివిషయత్వంమంత్రత్వమితి
వదభియుక్తానామృక్పదప్రసిద్ధివిషయత్వమేవబుక్తమ్ । తతశ్చ పాదాంత
రస్థేనాపి పాదాంతరస్థపదాన్వయోయుక్తః । బ్రహ్మణేత్యస్య ఇత్థంభూత
లక్షణత్వాశ్రయణేన బ్రహ్మభూతత్వసాధోపి సంభవతి । శ్వేతచ్ఛత్రేణ
రాజైత్యాదౌ తథా అభేదాదశేనాత్ । త్వమక్తస్కాందవచనస్య పూ
ర్వైస్సంప్రీతపన్నైరనుదాహృతత్వాచ్చ భాష్యకృదుక్తపవాధః । ఇతి శ
బ్దోమన్త్రసమాప్తిద్యోతనాధః । సత్యంజ్ఞానమనంతమితియ్యుక్తం వస్త్యపరి
చ్ఛేదలక్షణమానన్యం సర్వోపాదానత్వసర్వాంతరత్వముఖేన ప్రపంచయ
తి । (తస్మాద్వాపతస్మాదాత్మనాకాశస్సంభూతః) తస్మాదిత్య నై న
బ్రహ్మవిదాషాతి పరమితి వ్యవహితప్రాప్తానోక్తం పరామృశ్యతే । పత
స్మాదితి సత్యంజ్ఞానమిద్యస్యసహితమంత్రోక్తంపరామృశ్యతే ॥ తతశ్చమంత్ర
ప్రాప్తానోక్తాదేతస్మాదాత్మనాకాశఉత్పన్నఇత్యధః । (ఆకాశాద్వాయుః
వాయోరగ్నిః, అగ్నేరావః, అద్భ్యుః పృథివీ) అత్రతలైజవిక్షతతా
ఆవమితుతేతి తెజః ప్రభృతిషు ఈక్షణాదిశ్రవణాదాకాశవాయుతేజఆది
శస్తాస్తత్తచ్చగీరకపరమాత్మపరాఇతి తెజోతస్మాదాహ్యహేత్యధికరణస్థితం

పై || ఊ || — సవాపషపురుషోన్నరసమయః, తస్యైదమేవ శరః, అయం దక్షిణఃపక్షః, అయముత్తరః పక్షః, అయమూర్తా, ఇదం పుచ్ఛంప్రతిష్ఠా తదప్యేషణోకాభవతి || ౩ || * ఇతిప్రథమోనువాకః || * అన్నాద్వైప్రజాః ప్రజాయంతే, యాః కాశ్చ పృథివీగిళితాః, అథో అన్నేనైవజీవంతి, అక్షేనదపియంత్యంతతః, అన్నగోహిభూతానాం జ్యేష్ఠం, తస్మాత్సర్వాపదము

విదీది—(పృథివ్యాంఓషధయః! ఓషధీభ్యోన్నం! అన్నాత్పురుషః!) పురుషశ్చరీర మిత్యర్థః | శిష్టం స్పష్టం || - ౨ - || (సవాపషపురుషోన్నరసమయః) అయం దేహోన్నరసస్య పరిణామః | అన్నమశితం త్రైధా విధీయతే తస్య యస్థవిష్టో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యేషః ధ్యనస్తన్మాంసమిత్యాద్యుక్తరీ త్యా జాతరాగ్నిపచ్యనానాన్నసారాంశనిర్వృత్త్యమాంసాదిమయత్వాచ్చ రీరస్యేతి భావః (తస్యైదమేవ శరః! అయం దక్షిణః పక్షః! అయముత్త రఃపక్షః! అయమూర్తా! ఇదం పుచ్ఛంప్రతిష్ఠా) తస్య దేహమావస్యపురు షస్య ఇదం ప్రత్యక్షతోదృశ్యమేవ శరః! బాహుద్వయంపక్షౌ | అధస్తా ద్ద్రీవాయానాశేయాధ్వం పరిదృశ్యమానాయం మధ్యమోదేహభాగః అస్తా మధ్యం హ్యేషామంగానామాత్మేషి శ్రుతే! ధారకత్వేన ప్రధానభూత ఇ త్యర్థః | ఇదిం నాభేరధస్తాత్పురిదృశ్యమానం చరణద్వయం పుచ్ఛవగా ధారత్వాత్పుచ్ఛమిత్యర్థః | అత్ర పురుషశబ్దోమనుష్యపాణ్యాడే పక్ష త్యాదిరూపణం ప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థమితి గ్రహ్యవ్యం | (తదప్యేషణోకా భవతి) తత్ తస్మిన్నైవాథే బ్రాహ్మణోక్తేఅయం మంత్రరూపణోకాపి భవతీత్యర్థః | ౩ || * ఇతి ప్రథమోనువాకః * (అన్నాద్వైప్రజాః ప్రజా యంతే! యాః కాశ్చ పృథివీగిళితాః! అథో అన్నేనైవ జీవంతి | అక్షేన దపియంత్యంతతః) పృథివ్యాం వతకమానాస్సర్వాః ప్రజా అన్నాదేవో త్పద్యంతే | ఊ త్పన్నాశ్చ న్నేనైవజీవంతి | అంతకాలతలై పలయంయా న్నిత్యర్థః - (అన్నంహిభూతానాం జ్యేష్ఠం, తస్మాత్సర్వాపదముష్యతే) సర్వభూతోపకారకత్వాదన్నమేవ జ్యేష్ఠం, అతపవాశనాయాచివ్యాధినివర్త కత్వాత్తదేవ సర్వాపదముచ్యతఇత్యర్థః, ఓషధీభ్యోన్నమిత్యోషధిపరిణా మత్వం నిమిత్తికృత్యా నైప్రయిక్తమాపసశబ్దం భేషజత్వ నిమిత్తకతయా

తై || ఉ — || తెనైవపూణః | సవావిషపురుషవిధవ | తస్యపురుషవిధ
తాం | అన్నయంపురుషవిధః || —౨— || తస్యప్రాణవివరిః | వ్యానోదక్షి
ణఃపక్షః | అసానఉత్తరఃపక్షః | అకాశతత్త్వా || పృథివీపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా | త
దప్యేషశ్లోకోభవతి || —౩— || ఇతిద్వితీయోనువాకః || — || ప్రాణం
దేవాఅనుప్రాణంతి | మనుష్యాఃపశవశ్చయే || ప్రాణోహిభూతానామా
యః | తస్మాత్సర్వాణామనుచ్ఛతే | సర్వమేవతలయ్యంతి || యేప్రాణంబ్ర

వి || దీ || — దపధారిణాదితిసూత్రే | అన్నమయాదంతరే ప్రాణమయే ప్రథమంప
రమాత్మబుద్ధిరపతీణా | తదనంతరం ప్రాణమయాదంతరే మనోమయే తతోఽజ్ఞా
నమయే తతఃతనంసమయ ఇతిభాషితం || అత్ర పంచమత్యైః ప్రాణస్య ప్రాణన
సృష్టిప్రమరత్వాత్ప్రాణమయత్వం (తెనైవపూణః) తేనప్రాణమయో
నాత్మనాఅయమనుసంసమయతత్త్వాపూర్ణా ఇత్యర్థః | వ్యాప్త ఇతియావత్ |
సర్వస్యాపిదేహస్యప్రాణవ్యాప్తత్వాదితిభావః | (సవావిషపురుషవిధవ)
ప్రాణమయోపిపురుషాకృతిరవేత్యర్థః || హస్తపాదాదిమత్సేనపురుషవిధ
త్వభ్రాంతింవృద్ధిస్యతి (తస్యపురుషవిధతాం | అన్నయంపురుషవిధః) త
స్యాన్నమయస్యపురుషవిధత్వమనుకృత్యప్రాణమయోపిపురుషవిధఇత్యర్థః |
తతిశ్చతద్వదేవశిరఃపక్షపుచ్ఛాదిసత్త్వాపురుషవిధఇత్యర్థః || —౧— || (త
స్యప్రాణవివరిః | వ్యానోదక్షిణఃపక్షః | అసానఉత్తరఃపక్షః) స్పృహార్థః
(అకాశతత్త్వా) యథాకాశస్థితోనిత్యం వాయుస్సర్వత్రగోమహా || ఇతి
స్త్రుత్యుక్తరీత్యా వాయుపికారభూతప్రాణాపానాదిధారకత్వాదాకాశ
స్వాత్మత్వం | (పృథివీపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా) పృథివ్యామాకాశస్యప్రతిష్ఠితత్వా
త్సాన్యోపుచ్ఛత్వం (తదప్యేషశ్లోకోభవతి) || —౩— || ఇతిద్వితీయోను
వాకః || (ప్రాణందేవా అనుప్రాణంతి | మనుష్యాఃపశవశ్చయే) ప్రా
ణమనుప్రాణంతి ప్రాణాధీనజీవనాఇత్యర్థః (ప్రాణోహిభూతానామా
యః | తస్మాత్సర్వాణామనుచ్ఛతే) యస్తాత్సర్వేషాంభూతానాంయా
వద్ధ్యప్క్షిశరీరేప్రాణోసనతితాపదాయురితిప్రాణస్యోచ్ఛ్వాసననిశ్వాసనాదిల
క్షణసర్వభూతాయుహేతుత్వం | అతవసప్రాణవససర్వేషామాయురిత్యు
చ్యతేతిత్యర్థః (సర్వమేవతలయ్యంతి || యేప్రాణంబ్రహ్మణాపాసతే) ఎ

తైత్తిరీ—శ్లో॥ పాసతే | ప్రాణోహిభూతానామాయుః | శస్తాత్స్వర్వాయుష
మువ్యతతి | తస్మైషవసశారీరతత్త్వా | యః పూర్వస్య || ౧ || శస్తాద్వాపశస్తాశ్చ
ణమయాత్ | అన్యోంతరతత్త్వామనోమయః | తెనైషపూణః | సవాపషపురుష
విధవః | తస్యపురుషవిధతాం | అన్వయంపురుషవిధః | తస్యయజురెవశిరః |
ఋగక్షిణిపక్షిః || సామోత్తరఃపక్షిః | ఆదేశతత్త్వా || ౨ || అధర్వాంగిరసఃపుచ్చం
ప్రతిష్ఠా | తదప్యేషశ్లోకౌభవతి || ౩ || ఇతి తృతీయోనువాకః || యతోవాచానిన
వి || ౧ || —వంతుణపాశైబిష్టబుద్ధింకుర్వంతః సర్వమాయుః పాశ్చువంతీ
త్యధః | ఎవంపాణమయేతకాశాద్యన్నమయాంతరాత్ త్యబుద్ధిమవతార్థ
తాంబుద్ధినివతాయతి || (తస్మైషవసశారీరతత్త్వా | యః పూర్వస్య) పూర్వస్య
న్నమయస్యయతత్త్వాపషవతస్యపాణమయస్యాప్యాత్మైత్యధః | శారీరశ్చ
రీరవృత్తిసంబంధ్యాత్మైత్యధః | అనెనాత్తశిబ్దస్యస్వరూపాధత్వభ్రాంతి
పుష్కదస్తాభవతి | తతశ్చాన్నమయస్యాణమయావేకాత్తకౌ | నత్వన్నమ
యస్యపాణమయతత్మైత్యధః || —౧— || తర్హి అన్నమయపాణమయ
యోఃకతత్త్వాకాంతాయామాహ (తస్తాద్వాపశస్తాత్త్వా) ణమయాత్ ||
అన్యోంతరతత్త్వామనోమయః) అత్రామనోమయతత్వభ్రాంతిపాశ్చర్యాధేమ
యత్ | మనోబుద్ధ్యహంకారచిత్తాఖ్యాంతఃకరణవృత్తిషుమనోన్యత్రైప్రమ
రత్వాత్ (తెనైషపూణః || సవాపషపురుషవిధవః || తస్యపురుషవిధ
తాం || అన్వయంపురుషవిధః) పూర్వవదః (తస్యయజురెవశిరః) త
ప్యాంతఃకరణస్యయజుర్వేదవిషయజ్ఞానజనకమనోవ్యాపారశ్చిరత్యధః || ము
ఖ్యాధ్యస్యయజుర్వేదస్యమనసంబంధాభావేన మనసశ్చిరస్వరూపణాసం
భవాదిద్రష్టవ్యం || ఏవముత్తరత్రాపి (ఋగక్షిణిపక్షిఃసామోత్తరఃపక్షిః |
ఆదేశతత్త్వా) ఇదంకురు ఇదంనూకాక్షీరితి విధినిషేధరూపంగహస్యానుశా
సనమాదేశిత్యధః | అత్రతజ్జన్యజ్ఞానహేతుభూతాంతఃకరణవృత్తి
రాదేశశబ్దేనాచ్యుతే (అధర్వాంగిరసఃపుచ్చంప్రతిష్ఠా) అధర్వాంగిర
భిద్యుష్టామంలాః ప్రతిష్ఠాహేతుభూతంపుచ్చమిత్యధః | అత్రాప్యధ
ర్వాంగిరశ్చుద్భవజ్జన్యజ్ఞానహేతుభూతమనోవ్యాపారపరః (తదప్యేషశ్లోకౌ
భవతి) || — ఇతి తృతీయోనువాకః || — (యతోవాచానినతంతే | అ

తైః॥—అ—తే ॥ అప్రాప్త్యమనసాసహ ॥ ఆనందంబ్రహ్మణోవిద్వాన్ ॥
 నవిభేదికదాచనైతి ॥ తప్తేషవపశారితత్వా ॥ యఃపూర్వస్య ॥ తస్మా
 ద్వావేతత్తాన్తనోమయాత్ ॥ అన్యోంతరతత్వా విజ్ఞానమయః ॥ తేనైవపూ
 రణః ॥ సవాపషపురుషవిధవప ॥—౧—॥ తస్యపురుషవిధతాం ॥ అన్య
 యంపురుషవిధః ॥ తస్యైతదైవశిరః ॥ ఋతందక్షిణఃపక్షః ॥ సత్యముత్తరః
 పక్షః ॥ యోగతత్వా ॥ మహాఃపుచ్ఛంప్రతిస్తా ॥ తదప్యేషశ్లోకోభవతి ॥
 ఇతిచతుర్థోనువాకః ॥ — ॥ విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే ॥ కర్మాణితనుతేపిచ ॥

వి॥డి॥—ప్రాప్త్యమనసాసహ|ఆనందంబ్రహ్మణోవిద్వాన్|నవిభేదికదాచనైతి)
 యస్తాద్భ్రహ్మనందాద్వాక్తనసంధియత్రాలక్షణంపారమపాప్రీవనివతేతే ।
 తాదృశంబ్రహ్మనందంధృక్యతేత్వగ్రహ్యయాబుద్ధ్యామనసాతు విశుద్ధేనైత్యు
 క్తరీత్యాశుద్ధేనమనసాజ్ఞాత్వాకదాపినవిభేదిత్యధః । అత్రబ్రహ్మనందస్య
 విశుద్ధమనోగోచరత్వప్రతిపాదకత్వాదస్యశ్లోకస్యమనోవిషయత్వమస్మీతిద్రీ
 ప్తవ్యం (తప్తేషవపశారితత్వా । యఃపూర్వస్య) పూర్వస్యప్రాణమయ
 స్యయతత్తాసపవమనోమయస్యాప్యత్యైత్యధః । ఏవంచాన్తమయప్రాణ
 మయమనోమయానామైకత్యైత్యుక్తం భవతి । సకలత్వపేక్షాయామాహ
 (తస్మాద్వావేతత్తాన్తనోమయాత్ । అన్యోంతరతత్వావిజ్ఞానమయః) అత్ర
 విజ్ఞానమయోజనః । నబుద్ధిమాత్రం । మయత్ప్రత్యయేనవ్యతిరేకప్రతీతేః
 (తేనైవపూరణః ॥ సవాపషపురుషవిధవప ॥ తస్యపురుషవిధతాం ॥ అన్యయం
 పురుషవిధః) పూర్వవదధః ॥ (తస్యైతదైవశిరః ॥ ఋతందక్షిణఃపక్షః
 సత్యముత్తరఃపక్షః) అత్రశ్రద్ధాఋతసత్యశబ్దాఃజ్ఞాననిశేషపరాః ॥ (యోగ
 తత్వా) బ్రహ్మణేత్వామహసపక్షి త్యాత్తానంయంజీతేతివిహితజ్ఞానవిశేష
 యోగశబ్దేనోచ్యతే (మహాఃపుచ్ఛంప్రతిస్తా) యోగవిరోధినిరసనసామ
 ద్యులక్షణంమహాఃపుచ్ఛమిత్యధః ॥ ఏతేహంశ్రద్ధాదీనాంఅత్తగుణత్వేన
 ప్రసిద్ధత్వాత్తదవచ్ఛిన్నమాత్మస్వరూపంశిరః పక్షపుచ్ఛాదితయాప్రతిపా
 ద్యతృతిద్రష్టవ్యం॥అతస్యస్మాదనతిరిక్తైస్సాన్వయవైశిరఃపక్షపుచ్ఛాదిరూ
 పణపరత్వాత్ప్రకరణస్యేతభాష్యస్యనవిరోధః (తదప్యేషశ్లోకోభవతి) ౪॥
 ఇతిచతుర్థోనువాకః ॥—॥ (విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే ॥ కర్మాణితనుతేపిచ) అ

యై ॥ ఉ ॥ * ఇతి పంచమోనువాకః ॥ * * * * *
 అసన్నైస సభవతి అనన్తప్రీతీవేదచేత్ । అస్తిబ్రహ్మైతిచేద్వేద సంత
 తమెనం తతోపిచురితి । తస్యైషపవ శారీరకత్వా । యః పూర్వస్య ।
 వి॥దీ—నందస్యపుచ్చత్వేనరూపితబ్రహ్మణిశ్చ భేదాభావేనతస్యైవాత్మత్వేనపు
 చ్చత్వేనచరూపిణికిభమితివాచ్యం॥ఏకస్యైవబ్రహ్మణిబ్రహ్మత్వవేషణపుచ్చ
 త్వం ॥ ఆనందస్యవేషణాత్కేవలమధ్యమకాయత్వమిత్యుపపత్తైః ॥ నచానం
 దరూపబ్రహ్మస్వరూపస్య కథమానందప్రచురత్స్వలతఃకథమానందమయత్వం ॥
 ఆనందస్యచానందప్రచురత్వభావాదితివాచ్యం ॥ ఆనందస్వరూపస్యైవబ్ర
 హ్మణః ప్రియమోదప్రమోదగర్భవాచ్యఃరంశతతారూపితధర్మకథూతానం
 దమయత్వస్యాప్యుపపత్తైః ॥ అత్రపూర్వైష్వన్నమయాదిమచతుర్ముపర్యా
 యేష్వనిరూపితస్య బ్రహ్మణోవయవత్వస్యాస్తిన్నానందమయపర్యాయే
 నిరూపణం బ్రహ్మవిదాహ్నాతి పరమిత్యసక్రాంతస్య బ్రహ్మణాపదేశస్యా
 నందమయపర్యాయే సమాపనమితిజ్ఞాపనార్థకమితి దృష్టవ్యం ॥ అతోత్త్రా
 నందమయపవ ప్రకాశంబ్రహ్మ (తదప్యేషక్లోకాభవతి) ౫ ॥ ఇతిషష్ఠ
 మోనువాకః ॥ (అసన్నైససభవతి ॥ అనన్తప్రీతీ వేదచేత్ ॥ అస్తిబ్రహ్మ
 యైచేద్వేద ॥ సంతమెనంతతోపిచురితి) పూర్వేషు చతుర్ముపర్యాయేషాదా
 హృతానాం క్లోకానాం పుచ్చపద్విషయత్వదర్శనాదయమపి క్లోకః పుచ్చ
 వదానందమయవిషయకపవ సతు బ్రహ్మపుచ్చమితినిదికత్వదేశదేశవిషయః
 తతశ్చ బ్రహ్మగోభైనానందమయపవాచ్యతే ॥ ఆనందమయసదసత్వజ్ఞానాన్తా
 త్తనంసారౌ భవత్యితిత్యుక్తః ॥ ఆనందమయరూపస్య బ్రహ్మణ ఆకాశా
 దవిజ్ఞానమయాంతపదార్థాకాంతర్యామితయా నిర్దిష్టస్యాప్యాత్మాంతరమస్తి
 కిమితి గంకాం పున్దర్యుతి (తస్యైషపవశారీరకత్వా । యః పూర్వస్య) పూ
 ర్వస్య విజ్ఞానమయాంతపదార్థస్యాత్మభూతపవఆనందమయతత్వాత్సాన్త
 మయస్యాత్మైత్యర్థః । తతశ్చానన్యైత్వముక్తంభవతి । నచపూర్వేషు పర్యా
 యేషుకస్యైషపవశారీరకత్వా ఇత్యసాన్తన్యైత్వప్రతిపాదకత్వాదర్శనాద
 స్తేషపర్యాయేతదాశ్రయణైతర్థవైరూప్యసాధితి శంక్యం॥ పూర్వేషుపర్యా
 యేషుఅనుక్తస్య బ్రహ్మసయవత్వస్యేహ నిరూపణాత్తత్తద్వా ఏతస్మాదా

తై॥ఉ—॥అథాతామపరిశ్రాంతిః । ఉతావిద్వానముంలాకం పెత్త్యకశ్చన
గచ్ఛతి । ఆహోవిద్వానముంలాకం పెత్త్యం । గచ్ఛన్తిమశ్నుతా 3 ఉ సాకా
మయత । బహుస్యాంసరిజాయేయేతి । సహపాతప్యత । సతపస్తప్త్యా

వి॥ దీ ॥— నందమయాదన్యోంతరతైత్తిని దేశనాభావాచ్ఛపతత్పర్యాయ
గతస్యతప్తేషవవశారీరతైత్త్యస్యానన్యాత్తిత్వమేవాథకః । ఆనందమయాబ్రహ్మ
పరిపాదనాంతరం బ్రహ్మవిదాహ్నుతి పరమిత్త్యుపకమాభిహితప్రాప్తివిశేషిక
రణాథకంపరిశ్రాంతిపక్షిపతి (అథాతామపరిశ్రాంతిః । ఉతావిద్వానముంలాకం
పెత్త్యకశ్చనగచ్ఛతి । ఆహోవిద్వానముంలాకం పెత్త్యకశ్చనమశ్నుతా 3 ఉ)
పూర్వప్రతిపాదనస్యబుభుత్సాహేతుశ్చమతశ్చబైనాచ్యతే । ఉతాఇతినిపాత
స్య ఛాందసా దీఘః । అథాసహత్సానితవత్ । ఆవిద్వానితపదసతిహ్య
ద్యుదాత్తం స్యాత్ । తత్పురుషేతుల్యాథేకేతి స్మరణాత్ । అంతోదాత్తం
చేదంపదం । ఉతవిద్వానితిచ్ఛేదః । అవిపకృష్టహృదయాదిస్థానస్థం అనవ
చ్ఛిన్నం । బ్రహ్మఉపాసీనోవిద్వాన్ కిమితిః । పెత్త్యాముంలాకం పరమే
వ్యోమన్నిత్యుక్తం గచ్ఛతీత్యేకః ప్రశ్నః । ఉతగత్యనపేక్షమిహేవ । బ్రహ్మ
ప్రాప్నోతీత్యథాసిద్ధః ప్రశ్నః ॥ ఆహోవిద్వానమశ్నుతే । ఇతిభోక్తృ
త్వం వివక్షితం । అయమథః । కన్బిదహం గ్రహీణోపాసీనోపి విద్వాన
ముం లాకం గత్వా కింసమశ్నుతే భాగ్యభూతం బ్రహ్మనుభవతీత్యేకః ప్ర
శ్నః । ఉతబ్రహ్మస్వరూపేణైకీభవతీత్యథాసిద్ధః ప్రశ్నః । ఏవం శాస్త్రవై
విధ్యమూలాః గతివిశేషస్వరూపభేదసదసద్భావవిషయాః ప్రశ్నా బహువ
చనవివక్షితాః । ఏతత్సర్వం వ్యాసార్థైరుపాసాత్ప్రేరివిధ్యాదితి సూత్రేస్స
ప్రముక్తం । ఏతాన్ప్రకీర్తయంతం జగత్కారణత్వాసయిగుణవిశిష్టస్తేవ బ్ర
హ్మణః ప్రాప్త్యత్వాదిజ్ఞాపనాయాహ (సోకామయత । బహుస్యాం పరిజా
యేయేతి) సతనందమయతైత్తాదేశమనుష్యాదిరూపేణ బహుస్యాం । తద
థకమాకాశాదిరూపేణ పరిజాయేయేతి వ్యుష్టిసమష్టిరూపచేతనాచేతనవిష
యసంకల్పమకృతేత్యథః (సతపాతప్యత) సపరమాత్మాసరిష్టవ్యాలాచన
రూపం తపఃకృతవానిత్యథః । తపతలోదనఇతిసాధాతుః (సతపస్తప్త్యా
ఇదం సర్వసృజత । యదిదంకింఞ ॥ తస్మైస్త్యా । తదేవానుపానివతే)

తైః—ఇదగ్గిసర్వమసృజతః।యదిదంకించ॥శస్యప్రౌఢ్యైః॥తదేవానుప్రసాదితే
తదనుప్రవిశ్య॥౧॥సచ్చత్యచ్ఛాభవత్ ॥ నిరుక్తంచానిరుక్తంచ॥నిలయనంచాని
లయనంచ॥విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ ॥ సత్యంచాన్యతంచసత్యమభవత్ ॥ యది
దంకించ॥శస్యప్రౌఢ్యమి త్యచక్షుః॥తదప్రౌఢ్యేషక్లోకాభవతి॥ఇతివస్తోనువాకః ॥—

వి॥ దీ ॥—ననుసర్వగాసర్వవ్యాప్తస్య బ్రహ్మణఃకోసాసృష్టికాలానుప్రవేశ
ఇతిచెదుచ్యతే॥గోజతరగతవత్సనశ్వర్వవ్యాప్తస్యబ్రహ్మణఃప్రత్యేకంసర్వవస్తు
మపుష్కలప్రతీత్యహాస్థితివిశేషఎవానుప్రవేశః । అనెన సత్యంజ్ఞానమన
న్తంబ్రహ్మ । యోవెదనిహితం గుహాయామితి॥మంత్రోక్తమనంతస్య బ్రహ్మ
శోహృదయగుహానిసితత్వముపపాదితం భవతి (తదనుప్రవిశ్య ॥ ౧ ॥ స
చ్చత్యచ్ఛాభవత్) సచ్చజ్ఞైః నిర్వికారతయాసత్యైకరూపశ్చైతనడిచ్యతే।
త్యచ్ఛజ్ఞైః పూర్వపూర్వావస్థాత్యాగవికారస్పృష్టమచేతనముచ్యతే । బ్ర
హ్మేష చేతనాచేతననామరూపభాగ్యవతీత్యర్థః ॥ నను బ్రహ్మణవనర్వా
పాదానతయా సర్వభావవికారాస్పదత్వం స్యాదిత్యాశంక్యాహ (నిరు
క్తంచానిరుక్తంచ । నిలయనంచానిలయనంచ) జాతిగుణక్రియావశ్యయా
జాతిగుణాభిధాయశబ్దవాచ్యమచేతనం నిరుక్తం । జాతిగుణాదిశూన్యం చే
తనజాతమనిరుక్తం । ఎతాభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్సర్పితాఇత్యుక్త
రీత్యా అచేతనవగాధారభూతంచేతనజాతం నిలయనం । ఆశ్రితంఅచేతన
జాతంత్వనిలయనం (విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ) అజడస్వరూపంజడస్వరూ
పంచ (సత్యంచాన్యతంచసత్యమభవత్) నిర్వికారతయా సత్యత్వం చేతన
స్య । ఇతరస్యత్వతథాత్వం । తతశ్చ నిరుక్తత్వానిరుక్తత్వనిలయనత్వానిల
యనత్వవిజ్ఞానత్వావిజ్ఞానత్వ యుక్తసత్యాన్యతశ్చబ్ధితచేతనాచేతననామరూప
భాగ్యవదపిబ్రహ్మసత్యమేవాభవత్ । అజహన్నిర్వికారత్వలక్షణస్వస్వభావమే
వాభవదిత్యర్థః (యదిదం కించ । తత్సత్యమిత్యాచక్షుః) యస్తాచ్చేత
నాచేతనాత్మకవగాధానుప్రవిష్టతయా సత్యశబ్ధితస్య బ్రహ్మణఆత్మత్వం । తత
ఎవ సర్వమపి చేతనాచేతనాత్మకం జగత్ ॥ శాస్త్రదృష్టిమంతః పురుషాఃప
రాశరాదయః॥హరైర్నకించద్వ్యతిరిక్తమస్తిజ్యోతీంపివిష్ణుభువనాని విష్ణుః
ఇత్యాచక్షుఃతత్సత్యర్థః(తదప్రౌఢ్యేషక్లోకాభవతి)స్తప్తార్థః॥ఇతివస్తోనువాకః ॥

తై || ఉ || — అసద్వాగ్దమగ్రాసీత్ | తతోవైసదజాయత | రగాత్తానగ్
స్వయమకురుత | తస్తాత్తత్సృతముచ్యతఇతి || యద్యైవతత్సృకృతం || రసోవైసః
రసగ్ హ్యేవానంలభ్యానందిభవతి || కొహ్యేవాన్యాతః ప్రాణ్యాత్ || య
దెషఆకాశానందోనస్యాత్ || ఏష హ్యేవానందయాతి || ౧ || యదాహ్యేవై
షవత్స్మిన్నదృశ్యేనాత్మ్యైనిరుక్తైనిలయినైభయంప్రతిష్ఠామిందతే ||

వి. దీ || — (అసద్వాగ్దమగ్రాసీత్ | తతోవైసదజాయత) ఇనం ద్మూల
చేతనాచేతనశరీరకం బ్రహ్మ అనభివ్యక్త హిమరూపం బ్రహ్మ | సృష్టేః పాగ్
సీత్ || తస్తాదిదం జగదభివ్యక్త నామరూపసంభవదిత్యర్థః | నన్వసచ్చద్భిత్స్య
బ్రహ్మణః పాదానత్వై కర్తృతరమపేక్షితం నిమిత్తాపాదానయోశ్చేదావ
శ్యంభావాదిత్యాశంక్యాహ (తదాత్తానగ్స్వయమకురుత) ఆత్మానమేవా
పాదానత్వేనస్వీకృత్యస్వయమేవాకురుత (తస్తాత్తత్సృకృతముచ్యతఇతి) య
స్తాత్స్వయమేవ స్వస్యకార్యం అతఏవ బ్రహ్మ సుగుకార్యం యస్యతత్సృకృతం |
కార్యస్య సౌప్యవంచానతిక్లేశగూఢత్వం స్వభిన్నస్యకార్యస్యవిమాణేహిక్లేశ
వీనక్తిః | తతశ్చక్షిప్తకార్యం బ్రహ్మాతినిశ్చ సితమేతన్మహతో భూతస్యైత్యాది
శ్రుతియోషదంతీత్యర్థః | భవతుతత్సృకృతం తస్యోపాస్యశ్యపాప్ర్యత్వ
యోః కిమాయాతమిత్వప్రాహ (యద్యైవతత్సృకృతం రసోవైసః) సుకృత
మితి నిర్దిష్టం బ్రహ్మరసః | ఆనన్దః (రసగ్ హ్యేవానంలభ్యానందిభవతి)
తల్లాభాదస్యానందిత్వం | తతశ్చ తస్యానందశ్చ తస్మాత్స్వత్వోపాస్యత్వేయ
త్వైతి భావః || తదేవోపపాదయతి (కొహ్యేవాన్యాతః ప్రాణ్యాత్ || య
దెషఆకాశానందోనస్యాత్ || ఏష హ్యేవానందయాతి) యద్యయమపరిచ్ఛి
న్నానందమయః పరమాత్మానస్యాత్ || సాంసారికమాపవగ్గికం వాసుఖంకః
పాప్నుయాత్ || అతఏష హ్యేవానందయాతి || అతస్తస్య సర్వవిధానంద
హేతుత్వాత్తస్య పాప్ర్యత్వమస్తీతిభావః || ౧ || (యదాహ్యేవైషవత్స్మి
న్నదృశ్యేనాత్మ్యైనిరుక్తైనిలయినైభయం ప్రతిష్ఠామిందతే || అధసాభయం
గతోభవతి) (అదృశ్యే) చతుర్గాదిగ్రహణహే || ఆన్యైం వ్యాప్యం
శరీరమిత్యర్థః (అనాత్మ్యై) ఆశరీరత్యర్థః (అతఏవానిరుక్తై) జాతిగు
ణాదివాచిదేవాదిపదావాచ్యై (అనిలయనై) ఆధారశూన్యై (అభయం)

తై ॥ ఉ ॥ — ॥ అభసౌభయంగతోభవతి ॥ యదాహ్యేవైషవతిస్తి
న్నుదరమంతరంకురు తే । అభతస్యభయంభవతి తత్తైస్వనభయంవిదుషోమ
న్వాసనప్యతదప్యేషశ్లోభవతి ॥ ౨ ॥ ఇతి సప్తమోనువాకః ॥—

విదీ!—అభయాయ! నావ్యయూభావాచితచతుర్థ్యాఽమ్భాః! అథాఽభా
వేయదన్యయమిత్యన్యూభావసమాసః! అభయసాధనభూతాంప్రతిష్ఠాంని
రంతరస్త్పతీలక్షణాం నిష్ఠాం యోవింగతే లభతే సః అభయంప్రాప్నో
తి ॥ అత్రవ్యాపారైర్వరదృశ్యఐత్యవిద్యావృత్తిః ॥ అనాత్మ్యఇతిబద్ధవ్యా
వృత్తిః ॥ సహి పరమాత్మవావ్యాప్యః । యద్వా ఆత్మ్యంవ్యాప్యం కర్మవృత్త
శరీరం తద్రహితోవాత్మ్యః ॥ అనిరుక్తఇతి ముక్తవ్యావృత్తిః ॥ సహిబద్ధావ
స్థాయాం దేవాదిశబ్దైరుక్తః ॥ అనిబయనఇతి నిత్యముక్తవ్యావృత్తిః ॥ తే
షాంహిభగవావాధారశత్యుక్తం ॥ ఏవం విహితాయాః ప్రతిష్ఠాయావిచ్ఛే
దే అనధాం దర్శయతి (యదాహ్యేవైషవతిస్తిన్నుదరమంతరంకురు తే ॥ అ
భ తస్యభయం భవతి) ఏషఉపాసకవత్స్త్వరమాత్మనిధ్యానస్యాంతరం
విచ్ఛేదమగుమల్బమపియః కురు తే తస్యభయంభవతీత్యర్థః ॥ పూర్వవాక్యే
ప్రతిష్ఠాశబ్దేన నిరంతరధ్యానవాచినాధ్యానగతనైరంతర్యస్యవిరోధినాధ్యానవిచ్ఛేద
స్య గ్రహణముచితం ॥ సతు పరాక్రమీత్యా బ్రహ్మణి అంతరం భేదం యఃకు
రుతే జానాతీత్యర్థఉచిత ఇతిద్రష్టవ్యం ॥ వస్తుతస్తు బ్రహ్మైకవ్యాదివామ
స్తాకంబ్రహ్మణినానాత్వనిషేధోనప్రతికూలః అప్రాభివానాబ్రహ్మవాదస్యా
నభ్యుపగమాత్ । తథాపిప్రకరణానుగుణ్యాదుక్తఎవాధఉచిత ఇతిద్రష్ట
వ్యం । కింభయంతత్రాహ (తత్తైస్వనభయంవిదుషోమన్వానస్య)విదుషోబ్ర
హ్మపాసననిష్ఠస్య తదతిరిక్తివిషయస్స్వహయానిరంతరంమననమకుర్వతః
తదేవామననంభయంనహితవక్షయాన్యధ్యయమస్తి ॥ ఉక్తంచమహాశి
ఖిః । యన్మాహూతాంక్షణం నాపివాసుదేవోనచింత్యతే । సాహానిస్తన్తహ
చ్చిద్రం సాంభ్రాంతిస్సాచవిక్రీయా ॥ పరంహుతవహ జ్వాలాపంజరాంత
ర్వ్యవస్థితిః! నశౌరిచింతావిముఖునసంవాన్మవైశసమితి (తదప్యేషశ్లోకొభ
వతి) ॥ * ॥ ఇతి సప్తమోనువాకః ॥ * ॥ ౭ ॥ * * * * *

తైః॥—భీషాస్తాద్వాతఃపవతేభీషదెతిసూర్యః॥భీషాస్తాద్గ్నిశ్చేంద్రశ్చ॥
 మృత్యుర్ధావతిపంచమితి । ప్రేషానందస్యమీమాగ్ సాభవతి । యువాస్యా
 త్సాధుయువాధ్యాయకః । ఆశిష్టోదగ్రీష్టోబలిష్ఠః । తస్యైయంపుధివీసర్వావిత్త
 స్యపూర్ణాస్యాత్ । సవకొమానుషఆనందః॥శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య
 విదీ—భీషాస్తాద్వాతఃపవతేభీషదెతిసూర్యః॥భీషాస్తాద్గ్నిశ్చేంద్రశ్చ॥మృ
 త్యుర్ధావతిపంచమమితి) అగ్నిన్ద్రీసూర్యప్రముఖాస్స ర్వేపి దేవప్రవరాఃపరమా
 త్తశాసనాతివృత్తాకింభవివ్యతితిభీత్యాన్వస్వకర్తృసుజాగరూకాభవన్తి । అతశ్చ
 బ్రహ్మవ్యతిక్రంక్యత్స్మమపివదందుఃఖోదకఃత్వాదనర్థరూపమేవ । అతశ్చ తా
 దృశపదకామనయామననవిచ్ఛేదస్యాత్యంతభయాపహత్యాత్తతోనభయం
 కించిదస్తి త్యర్థః । ఏవంబ్రహ్మవేదనస్యజగత్కారణత్వతదాపయిక సార్వ
 జ్ఞాదిగుణవిశిష్టవిషయకత్వమవిచ్ఛిన్నత్వంచ విధాయప్రాప్యస్యానందమయ
 స్యబ్రహ్మణః ఆనందమయశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమానందప్రాచుర్యందర్శయతి
 (ప్రేషానందస్యమీమాగ్ సాభవతి) వత్క్రమాణానందవిషయకవిశారోభవతీ
 త్యర్థః (యువాస్యాత్సాధుయువాధ్యాయకః । ఆశిష్టోదగ్రీష్టోబలిష్ఠః । త
 స్యైయంపుధివీసర్వావిత్త స్యపూర్ణాస్యాత్ । సవకొమానుషఆనందః శ్రో
 త్రియస్యచాకామహతస్య) అత్రవ్యాసారైః ॥ సాధుయువాధ్యాయకః
 సాధు । యధావిధి । సమ్యక్సంప్రదాయసిద్ధతయాన్వరవణాదిభిమర
 హితంవా । యవశజ్ఞేనపరీత్యగ్రీత్వంచవక్షితం । అవిస్తరణాన్నిత్యనవం
 యథాభవతితథాధ్యయనవానిత్యర్థః । యద్వాస్స సమవయస్కానాంసర్వే
 షామధ్యాయకఃఅధ్యాపకః తదధికజ్ఞానఇత్యర్థః (ఆశిష్ఠః) ఆశుతరక్రి
 యః । యద్వాఅశనక్షమః । అరొగఇత్యర్థః । యద్వాఆశీర్వాదవిషయ
 భూతః । సర్వానురంజకఇత్యర్థః । సర్వాదేవాన్నమస్యంతీతివత్ ॥ బ
 లిష్ఠః । మనోబలవా । దగ్రీష్ఠఇతిశరీరబలవత్త్వస్యాత్ త్యాత్ । యద్వా
 దగ్రీష్ఠఃదృఢతరః నత్వవ్యవస్థితస్వభావఇత్యర్థః । బలిష్ఠఃశరీరమానససర్వవి
 ధబలవా (విత్తస్యపూర్ణా) విత్తైనపూర్ణా । పూరణగుణసుహితా
 ర్థేతివస్థ్యాఅనుజ్ఞానాత్ । ఏవం గుణసముదాయంవిభూతిపాపకల్యం
 చాత్త్వాసవకొమానుషఆనందఇతిశ్రుత్యాత్ప్రేషానందత్వముక్తం । నచ

తై || ఉ || — తెయేశతం మానుషాచనందాః । సఏకొమనుష్యగంధర్వాణా
మానందః || శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య || తెయేశతం మనుష్యగంధర్వా
ణామానందాః || సఏకొదేవగంధర్వాణామానందః || శ్రోత్రియస్యచా
కామహతస్య || తెయేశతం దేవగంధర్వాణామానందాః || సఏకఃపితృణాం
చిరలూకలూకానామానందః || శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య || తెయేశ
తంపితృణాంచిరలూకలూకానామానందాః || ౨ || సఏకఃసజానజానాం
దేవానామానందః || శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య || తెయేశతమాజానజానాం
దేవానామానందాః || సఏకఃకర్మదేవానాం దేవానామానందః || యే
కర్మణాదేవానపియంతి || శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య || తెయేశ

వి || దీ — జ్ఞానభిన్నస్యగుణవిభూత్యాదేః కథమానందత్వమితి శంక్యంతాను
కూలత్వంహ్యనందత్వంతద్విస్వతేవైష్వత్వంతచ్చగుణవిభూత్యోరపిసంభవతి ।
తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వం విషయానుకూలత్వాన్వయవ్యతిరేకసిద్ధం ।
అతీసుతీస్వారస్యగుణవిభూత్యోరేవానందత్వం । శ్రోత్రియః బ్రహ్మని
ష్ఠః । అకామహతః । సమస్తసాంసారికభోగానుపహతః || అతోముక్తః
చ్యుతః । ఏవంచయువత్వద్వృథాత్రత్వసౌందర్యజ్ఞానబలైశ్వర్యాద
యస్సంభూయయత్రభవంతి । సఏకొమనుషాచనందః । అకామహతశ్రో
త్రియస్య ముక్తస్యాపిసతనందోస్తి ముక్తస్య సర్వానందానుభవశాలితయా
తతీమానుషానందస్యాంతగతత్వాచితిభావః (తెయేశతం మానుషాచనం
దాః । సఏకొమనుష్యగంధర్వాణామానందః । శ్రోత్రియస్యచాకా
మహతస్య । తెయేశతం మనుష్యగంధర్వాణామానందాః । సఏకొదేవ
గంధర్వాణామానందః । శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య । తెయేశతం దేవ
గంధర్వాణామానందాః । సఏకఃపితృణాంచిరలూకలూకానామానందః ।
శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య । తెయేశతంపితృణాంచిరలూకలూకానామా
నందాః । సఏకఃసజానజానాం దేవానామానందః । శ్రోత్రియస్యచాకామ
హతస్య । తెయేశతమాజానజానాం దేవానామానందాః । సఏకఃకర్మదే
వానాం దేవానామానందః యేకర్మణాదేవానపియంతి । శ్రోత్రియస్య

తైత్తిరీయశతకర్తృవేదానాం దేవారామానందాః॥ సవిహారేనానామ సంకల్పః॥
 శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య॥ తేయేశతంకేవానామానందాః॥ ౩ ॥ సవిక
 ఇంద్రస్యానందః॥ శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య॥ తేయేశతమింద్రస్యానందః॥
 సవికల్పహస్తతేరానందః॥ శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య॥ తేయేశతంబృ
 హస్తతేరానందః॥ సవికల్పప్రజాపతేరానందః॥ శ్రోత్రియస్యచాకామహ
 తస్య॥ తేయేశతంప్రజాపతేరానందః॥ సవికల్పప్రజాపతేరానందః॥ ౪॥ శ్రోత్రియ
 విదీక్షాకామహతస్య॥ తేయేశతంకేవానామానందః॥ సవికల్పింద్రస్యానం
 దః॥ శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య॥ తేయేశతమింద్రస్యానందః॥ సవికల్ప
 హస్తతేరానందః॥ శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య॥ తేయేశతంబృహస్తతేరా
 నందః॥ సవికల్పప్రజాపతేరానందః॥ శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య॥ తేయే
 సుష్మావనందః॥ కిమేవిశేషేణవావిద్యావిశేషేణ వాలంతథానాచిశ
 క్తుః పితృతయాగంధర్వత్వంప్రాప్తాః॥ తేమనుష్యగంధర్వాః॥ అంతరిక్ష
 లోకవాసిన్ దేవగంధర్వాః॥ చిరకాలస్థాయీ లోకశ్చిరలోకనిరలోకః
 లోకోయేషాంతేచిరలోకలోకాః పితరః॥ ఆజానాదేవలోకః॥ తత్రజాతా
 ఆజానజాః॥ స్రాతకమేవిశేషతోదేవస్థానేషుజాతాభివృద్ధాః॥ అగ్ని
 హోత్రాదికమకాశాల్గ్నీంద్రాదివాయుజ్యంప్రాప్తాః॥ కమదేవాః॥ దేవా
 స్తవసురుద్రాదయః॥ త్రయస్త్రింశద్ధవిభుజః॥ ఇంద్రబృహస్పతీప్రసి
 ద్ధా॥ ప్రజాపతిశ్చతుర్ముఖః॥ నతుదక్షాదయః॥ ఎకవచ నశ్రీవణాత్
 (తేయేశతంప్రజాపతేరానందః॥ సవికల్పిన్మాణిఆనందః॥ ౪ ॥ శ్రో
 త్రియస్యచాకామహతస్య॥ అత్రబ్రహ్మశబ్దః॥ బ్రహ్మవిదాష్వాతిపరమితిప్ర
 కృతబ్రహ్మపరః॥ నవబ్రహ్మనందస్య తేయేశతమితిపరిచ్ఛిన్నత్వంకథమితిశం
 క్యం॥ ఊర్ధ్వధానబహునియోజనానీరహగచ్ఛతిఇమన్గచ్ఛతి సవితేతి ఇ
 మసామ్యవ్రతిపాదకపదనస్యగతిహంద్యనిస్పృత్తిపరత్వవత్తేయేశతమితివాక్య
 స్యాపిచతుర్ముఖానందాధిక్యమాత్రీశరత్వేనశతగుణిత చతుర్ముఖానం
 గామ్యానాధిపరత్వాభావాత్॥ ఏవంభూతలనందమయః యోవేదవి
 హితం గుహాయామితిహృదయగుహానిహితత్వేనాపాస్యమానం, కీదృశవి
 గ్రహవిశేషవిధిః॥ కొవాదేవతా విశేష ఇత్యాకాంతాయామాహ

తై||ఉ—||సృచాకామశుభస్య||సయశ్చాయంపురుషే||యశ్చసావాదిత్యే||
సపకః||—సయపవంవిత్ | అస్తాల్లాకాత్యైత్య | షతమన్నహయమాత్మాన
ముపసంక్రామతి || ఏవంప్రాణమయతానముపసంక్రామతి | షతం ము
నోమయమాత్మానముపసంక్రామతి | ఏతంవిజ్ఞానమయమాత్మానముపసం
క్రామతి || —౫— || షతమానందమయమాత్మానముపసంక్రామతి |

వి||దీ—(సయశ్చాయంపురుషే||యశ్చసావాదిత్యే||సపకః||యపవంవిత్||రాది
త్యేహిరణ్మయంపురుషౌదృశ్యతేహిరణ్మయశ్రుహిరణ్యకేశతప్రణభాత్సర్వవి
సమవణః | తస్యయథాకన్యాసంపుండరీక మేవమక్షిణీతస్యోదితినామెత్యా
దిత్యమండలాంతర్వర్తికమనీయవిగ్రహాయుక్తయశపుండరీకాక్షస్సతవహ్మ
దయగుహావర్తి విజ్ఞానమయాదంతరః, తతశ్చపుండరీకాక్షత్వావిగ్రహోపే
తోనారాయణవివేకార్థః, తతశ్చతాదృశవిగ్రహిత్వత్వేనహృదయగుహావర్తిక
నాభగవతోధ్యానంకతవ్యమితిఫలితోధః, అత్రసచ్చత్యచ్ఛాభవదితిచిదవి
చ్ఛరీరకత్వేనానుసంధానముక్తం, సత్యజ్ఞానమితిస్వరూపేణానుసంధానము
క్తం | తచ్చస్వరూపేణానుసంధానమాదిత్యమండలాంతర్వర్తికపుండరీకాక్ష
విగ్రహవిగ్రహతయాచాక్తం | జీనముఖ్యప్రాణలింగానైతి చేన్నోపాసాత్త్రైవి
ధ్యాదితిసూత్రేభగవతాభావ్యకృతా ఇదంతివిఘ్నబ్రహ్మసంధానంప్రకర
ణాంతరేవప్రప్యశ్చితంసత్యంజ్ఞానమనంతలబ్ధిస్తేత్యాదిషు స్వరూపేణాను
సంధానం | తత్సప్తాష్టాదశైవవానుప్రవిశత్ | తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్ఛాభవ
దితిభోక్తృశరీరకతయాభాగ్యభాగోపకరణశరీరకతయాచానుసంధానమి
త్యుక్తం | ఏవమన్యప్రాప్యతోపయుక్తంరూపముక్తం | ఉతావిద్యానముంలాక
మిత్యాదిసపక్షిప్తానాం పశ్చన్నాముత్తరమాహ (సయపవంవిత్ | అస్తా
ల్లాకాత్యైత్య | షతమన్నమయమాత్మానముపసంక్రామతి | షతంప్రాణమయ
మాత్మానముపసంక్రామతి | ఏతంమనోమయమాత్మానముపసంక్రామతి | ఏతం
విజ్ఞానమయమాత్మానముపసంక్రామతి | ఏతమానందమయమాత్మానముపసం
క్రామతీతి | అత్రసయపవంవిత్ | అస్తాల్లాకాత్యైత్యేత్యనెనసర్వేషాంబ్ర
హ్మవిదాం అర్చిరాది మాగణాదీకృతభవతి అనందమయమాత్మానముపసంక్రా
మతీతి ముక్తిదశాయాం జీనబ్రహ్మణోరుపాస్యాపాసకయోభావకృత్యభోగ్య

తై॥ఉ॥—తదప్యేషశ్లోకౌభవతి॥* ఇత్యుప్తమోనువాకః ॥*యతోవాచానివ
ర్తంతై॥అప్రాప్యమనసాసహః॥ఆనందంబ్రహ్మణోవిద్వాన్॥నబిభేతికుతస్త్వనెతి॥
ఎతగ్గహవావనతవతి, కిమహం గాధునాకరవం, కిమహం పాపమకరవమితి, సయా
ఎవంవిద్వానెతేతత్తానగ్స్పృణుతే॥ఉభేహ్యవైషవతేతత్తానగ్స్పృణుతేయ
ఎవంవేద॥౧॥ఇత్యుపనిషత్ ॥ఇత్యానన్తవల్లీద్వితీయాధ్యాయేనవమోనువాకః॥

వి॥దీ॥- భావప్రతిపాదనాన్తుక్తౌబ్రహ్మణావికల్పపక్షోవ్యుదస్తాభవతి॥ఎతమన్నమ
యమిత్త్యదివంచస్వపిత్యాయేషువతచ్ఛబ్దఃపరమాత్మపరః॥అన్నమయప్రా
ణమయమనోమయవిజ్ఞానమయశబ్దాస్తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరాః ॥అత్రవ్యా
సారైస్సరోష్ఠిపి విద్వానస్మాల్లాకాత్పైత్యాన్నమయాదిసమష్టివృష్టిచిహ్నా
తికం నిరతితయానందం పరమాత్మానంభాగ్యఘాతం, భాక్తాసన్నుభవతీతి
వగ్నిస్సాశ్రుత్తరముక్తమిత్యుక్తం, అభయంప్రతిష్ఠాంవిదంతే, అధసాభయంగతో
భవతీత్యుక్తాధే॥ సాక్షిత్వేన శ్లోకం పరతీ, (తదప్యేషశ్లోకౌభవతి) ॥౧॥ *ఇ
త్యుప్తమోనువాకః ॥* ౮ ॥ యతోవాచానివతే॥ అప్రాప్యమనసాస
హ, ఆనందంబ్రహ్మణోవిద్వాన్ ॥ నబిభేతి కుతస్త్వనెతి) వాచ్యనానానంద
స్య ఇయత్రాలక్షణం పారంగతుం ప్రవృత్తైతదప్రాప్యైవ నివృత్తైభవతః ॥
తాదృశానందగుణకబ్రహ్మపాసనైవ సర్వకైశ్చభయాత్యంతనివృత్తిర్భవతీ
త్యర్థః, తదేవోపపాదియతి (ఎతగ్గహవావనతవతి, కిమహం పాధునాకరవం
కిమహం పాపమకరవమితి) ॥స్వగాదిహేతుం సుకృతం నాకార్షం, నర
కాదిహేతుభూతం పాపమకార్షం, ఇతీదృశీచింతాబ్రహ్మవిదంనబాధతే, స్వ
గాదిలోకేష్విచ్ఛాయాతిభావాత్, బ్రహ్మజ్ఞానదగ్ధపాపతయా నరకాది
భయస్యాప్యభావాత్, ఎతాదృశంబ్రహ్మవిద్యాప్రయిక్తమాహాత్మ్యమపిధ్యే
యమిత్యాహ (సయఎవం విద్వానెతేతత్తానంస్పృణుతే) ఎతేవతాభ్యాం
చింతాభ్యాం తత్తానం స్పృణుతేరక్షతీత్యర్థః, పుణ్యపాపఫలానుభవోనా
స్తీత్యుక్తంభవతి, (ఉభేహ్యవైషవతేతత్తానంస్పృణుతే, యఎవంవేద) పున
ర్వచనంపుణ్యపాపవిధూననధ్యానసాంతత్య తాత్పర్యద్యోతనాయలనువాక
సమాప్తిద్యోతనాయవ(ఇత్యుపనిషత్) ఇథోపరమరహస్యావచేశః, తాదృశో
పదేశయోగ్యాయైవవక్తవ్యైతిభావః ॥ఇత్యానన్తవల్లీద్వితీయాధ్యాయదీపికా

చాం || ఉ || చాందొగ్యే పరిధమాభ్యామేషష్టశండే

॥ అద యవపాంతరాచిత్యేహిరణ్మయఃపురుషోద్భవ్యతే ॥ పీఠజ్యోత్స్నశ్చుపీఠ
జ్యోతేశతపఃప్రణవాత్సర్వవసుపర్ణితన్యాయధాకప్యాసంపుండరికమేవమక్షిణీ

వి || దీ|| —||సూ||అంతస్తద్దరోపదేశాత్ ||౧-౧-౨౧-౨ (అధయవిషేస్తరా
 డిత్యేహిరణ్యయఃపురుషోద్భవ్యతే)ఆదిత్యసంఙలస్యమధ్యేహిరణ్యయోయఃపు
 రుషోయోగిభిర్యశ్యత్యత్యధః, వృశ్యతేత్వగ్నియాబుద్ధ్యాసూక్తయాసూ
 క్తుదర్శిభిరిత్యుత్రైకాధ్యాత్. హిరణ్యయఇతిరూపసామ్యాచ్చంద్రిముఖ
 వదితివాక్యకారః, తతశ్చహిరణ్యయశబ్దస్యనముఖ్యాభౌగ్రహ్యఇతివాక్య
 కారాభిప్రాయః, తతశ్చ హిరణ్యయత్వముజలత్వమిత్యధః, అతోనీలతా
 యదాభస్యాపి హిరణ్యయత్వేనానుపపత్తిః, యద్వాకచ్చిన్నతద్దేమసమానవ
 ణం తస్యాననమితి శ్రీరామాయణప్రయోగాత్పశ్యతే రుక్తవణమితిశు
 తెశ్చ నీలతోయదాభస్యాపి రుక్తవర్ణత్వం సంభవతి తత్ర హేతుశ్చ సంప్ర
 దాయగమ్యః, ఎతత్పర్యం ఔదార్దసంగ్రహప్రకాశికాయాం స్పష్టం, తతఏ
 వావగంతవ్యం, యదాపశ్యఃపశ్యతేరుక్తవర్ణమితి ప్రకరణే మనసాతు విశు
 ద్దేనైతి రుక్తవర్ణవిగ్రహవిశిష్టస్య విశుద్ధమనోగ్రహ్యతోక్తేరారోపితా
 కారస్య విశుద్ధమనోగ్రహ్యత్వాఖావాదనారోపితత్వం సిద్ధం, ఈక్షతికర్మ
 వ్యపదేశాత్సత్యత్యత్రైక్షణస్యపరమాత్మవిషయత్వం వక్తవ్యమితి పరైరవ్యంగీ
 కృతత్వాచ్చ, ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాదితితమః పారవర్తిన ఆదిత్యవర్ణవి
 గ్రహవిశిష్టత్వాభిధానైన కల్పితత్వాప్రసక్తైః నహికల్పితస్య తమః పారవ
 ర్తిత్వం సంభవతి, (హిరణ్యశ్చ శ్రీహిరణ్యకేశవప్రణతాత్పర్యవసనువర్ణః)
 రమణీయశ్శశ్రుకశోరమణీయసర్వావయవఇత్యర్థః, (తస్య యధాకప్యా
 సం పుండరీకమేవ మక్షిణీ) కంపిణి కపిరాదిత్యః, తెనాస్యలేక్షిప్యతే వికా
 న్యతే ఇతికప్యాసం, తథాహవాక్యకారః, ఆదిత్యక్షిప్తంవాశ్రీమత్త్వాదితి,
 యద్వా కం పిణతీతి కపిర్నాశ్చంతస్మిన్నాస్తమితికప్యాసం, అపవితావపి పం
 కజాన్నాశ్చస్యపుండరీకస్యశోభాతిశయవత్త్వాత్తాద్యశమిహవివక్షితం, య
 ద్వా కం జలంఆనఉపవేశనఇతిధాతురపి పూర్వకః, వష్టివాగురెరణ్లోపమ
 వాప్యోరుపసర్గయోరితి వచనాదకారలోపః, కైజలై అప్యస్తఇతికప్యాసం,

ధాం || ఉ || తస్యోదితినామ, సవసన ర్వేభ్యః పాష్టభ్యుడదితః,

వి॥దీ॥—సలిలస్థమిక్యర్థః, ఎవమస్యార్థత్రయస్యోపపన్నతయా వాక్యకారణ
సిద్ధాంతితత్వమభిప్రేత్యభగవతాభాష్యకారణవేదార్థసంగ్రహే గంభీరాం
భస్మముద్భూతసుమృష్టనాశరవికరవికసితపుండరీకవల్లములాయ తెక్షణశ్చక్ష
భిహితం, మర్కటజ ఘనసదృశ పుండరీకపాద్యత్యోద్యధాంలరంతస్వగ్గీలత్వా
దిదోషదుష్టతాయావాక్యకృదనాదృతత్వాద్భాషకారణాభ్యనాదృతం, యద్య
ప్రమరకొకే పుండరీకసితాంభోజమత్య్రసుశిష్టం, తథాపి శరసామినాన
వమాధ్యాయేమాధ్యంవదుం నిర్వపెచ్చియైశ్రీకామభిహితాయామిష్టాపు
ణ్డరీకాణి బహిఃపిభవంతీతి స్మరణార్థత్వేన విహితేషు పుండరీకేషు ఆ
తిదేశతః ప్రాప్తస్య దరైభస్త్యుజీతహరితైరితిమంత్రస్య దర్భపదస్తానెపు
ణ్డరీకపదం హరితపదస్తానె రక్తపదమూహితవ్యమిత్యుక్తత్వాద్భక్తాంభోజ
మేవ పుండరీకమితిద్రష్టవ్యం, (తస్యోదితినామ) స్పష్టార్థః, తస్యాన్నామక
త్వేహేతుమాహ (సవసన ర్వేభ్యఃపాష్టభ్యుడదితః) సర్వపాపాగ్గతత్వా
దున్నామకత్వమిత్యర్థః, నీడాచ్ఛకుంతోర్గమనవత్పాపంజరాదుగ్గమనకూ
సముఖ్యాధఃస్య కుత్రాప్యభావాదుగ్గమనెన తత్సంబంధరాహిత్యం లభ్యతే
నైనం సేతుమహారాత్రైతరతః నజరానమృత్యుర్నశోకొనసుకృతంనదుమృ
తం ఇతి పరమాత్మనసుకృతీదుమృతపంబంధాభావోహి ప్రతిపాద్యతే ।
తరతః ప్రాప్తివాచిత్యాత్పాష్టభ్యుడదితీయపాపకూపాభయవిధకర్తృపరః ।
పరమాత్మప్రకరణేషు నైనం సేతుమహారాత్రైతరతానజరానమృత్యుర్నశో
కొనసుకృతం నదుమృతం సర్వపాపానాతోనివర్తంత ఇతి సుకృతేషిపా
ష్టభ్యుడదితీయోగాత్పాప్తావః కాలజరాపృత్యుశోకాదయస్సంఖ్యాతీత్యాదితి
వాక్యకారవచనాతో అలౌకికత్వే సత్యనిష్ఠఫలసాధనత్వకూప ప్రవృత్తినిమి
త్తయోగాత్పృణ్యప్యాపి పాపశద్ధాభిధేయత్వోపపత్తే, ముముత్స్వపేక్షయా
స్వగాఢీనామహ్నిష్ఠత్వాత్, ఎతైశ్చైనిరయాస్తాతద్దానస్య పరమాత్మనః ,
కష్టవాకపృథగ్గమనంపునరావృత్తిలక్షణం, క్వజపావాసుదేవేతిముక్తిబీజమను
త్తమం, ఇతిస్మరణాత్, సర్వపాపాగ్గతత్వం నామకర్తృవశ్యతా గంధరాహి
ణ్యమితిఫలితార్థః, కృతానామపికర్తృణాం ఫలజననశక్తిప్రతిభటలక్షణః క

॥ ఛాం ॥ ఉ ॥ —॥ ఉ దెతిహవైనరైభ్యఃపాష్టభ్యోయవివంవేద ॥ ౭ ॥ త
 స్యచ్చేనామచగైష్టాతస్తామగ్నీధస్తస్తాత్వైవోగ్గాతైతస్మహిగాతా
 సవషయేచాముస్తాత్పరాంచాలాకాస్తేషాంచేష్టదేవకామానాంచేత్యధిదేవ
 తం ॥ ౮ ॥ — ॥ * ॥ ఇతిప్రథమప్రపాతకేషవ్యఃఖండః ॥ * ॥ అథాధ్యా
 త్తం । వాగేవక్పాణసామితదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢగ్సామతస్తాదృ
 చ్యధ్యూఢగ్సామగీయతేవాగేససాప్రాణోమస్తత్సామ ॥ ౧ ॥ చతురేవగా
 ల్తాసామతదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢగ్సామతస్తాదృచ్యధ్యూఢగ్సామగీయ
 తేచతురేవసాతత్తామస్తత్సామ ॥ —౨— ॥ క్రోత్రమేవశ్చససా
 మితదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢగ్సామతస్తాదృచ్యధ్యూఢగ్సామగీయతే । క్రో
 త్రమేవసామనోమస్తత్సామ ॥ —౩— ॥ అథయదేతదత్తశ్శుక్లంభా
 వేనైవగోధయన్మీలంపరగ్ కృష్ణంతత్సామితదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢగ్సా
 మతస్తాదృచ్యధ్యూఢగ్సామగీయతేఅథయదేవైతదత్తశ్శుక్లంభావేనైవసా
 యన్మీలంపరగ్ కృష్ణంతదమస్తత్సామ ॥ —౪— ॥ అథయవిషాంతరక్షిణీ
 పురుషోదృశ్యతేవైవక్తత్సామతమద్దంతద్యజుస్తద్భగ్రీష్ట

వి. ఉ—ప్రేదైవైరస్వభావవిశేషోపహతచాష్టత్వాభ్యస్సర్వపాపాదితశబ్దార్థిత
 ద్భిష్టవ్యంఉన్నాచువిశిష్టస్వధ్యాసన్యఫలమాహ(ఉ దెతిహవైనరైభ్యఃపాష్ట
 భ్యోయవివంవేద)స్పష్టార్థః, తస్మిన్సర్వసామచగైష్టాముక్సామేతద్గానరూపే
 అగ్నింబ్రాదివృతిపాదకముక్తామశ్చయత్వోక్త్యాసర్వాశ్చకర్తవ్యముక్తంభవతి,
 (తస్తామగ్నీధః) యస్తామగ్నీధమాత్మనఉన్నామకర్తవ్యం తదైష్టత్వంభాము
 యోః, అతముక్సామాత్మకద్వితీయభక్తైరుగ్నీధత్వం (తస్తాత్వైవోగ్గాతావత
 స్యహిగాతా) ఉన్నామకవరమాత్మగాత్మత్వాదేవముత్పత్తిశేషస్యఉగ్గాతృ
 సంజ్ఞత్వం (సవషయేచాముస్తాత్పరాంచాలాకాస్తేషాంచేష్టదేవకామా
 నాంచ) సవషహిరణ్యయఃపురుషచదిత్యనుండలాధ్వేనతేలాకానాదేవ
 భోగ్యభోగాపకరణభోగస్తానానాంచ నియంతేత్యర్థః (ఇత్యధిదేవతం)
 ఉపదిష్టమితిశేషః ॥ * ॥ ఇతిప్రథమప్రపాతకేషవ్యఃఖండః ॥ * * *
 (అథాధ్యాత్తమ్) ఉపదిశ్యతిఇతిశేషః॥—౧—౨—౩—౪—॥ (అథయప
 సాంతరక్షిణీపురుషోదృశ్యతేవైవక్తత్సామతమద్దంతద్యజుస్తద్భగ్రీష్ట)

భా॥ఉ॥—తస్యైతస్యతదేవరూపంయదముష్యరూపంయావముష్యగెష్టేతా
 గెష్టేయన్నామతన్నామ॥౫॥సపషయేచైతస్తాదర్వాంచాలాకాస్తేషాంచేష్టై
 మనుష్య కామానాంచేతి॥తద్యజ్ఞమేవీణాయాంగాయంత్యైతంతెగాయంతి
 తస్తాత్తైధననయః॥౬॥ అథయపతదేవంవిద్వాసామగాయత్యుభౌ సగా
 యతిసామునైవసపషయేచాముష్మాత్పిరాశ్చాపిలాకాస్తాగ్శ్చాపిహ్నితిదేవకా
 మాగ్శ్చ॥—౭—॥ అథానైవయేచైతస్తాదర్వాశ్చాపిలాకాస్తాగ్శ్చాపి
 హ్నితిమనుష్యకామాగ్శ్చ

వి॥దీ॥—సపషముగ్యజ్ఞాసామాతాఉక్థాదిశస్త్రాబ్రహ్మచేత్యర్థః॥అత్ర
 క్షస్యత్రయ్యపేక్షయాపురకృతిగణనం గోబలీవగణన్యాయేనద్రిష్టవ్యం) త
 స్యైతస్యతదేవరూపంయదముష్యరూపంయావముష్యగెష్టేతాగెష్టేయన్నా
 మతన్నామ) ఏతస్మాత్ప్యంతర్వర్తితనఆదిత్యాంతర్వర్తినోయద్ధిరన్తయత్వా
 దిరూపముచితి నామము కృమరూపగెష్టేవతానిసర్వాణిభవంతీత్యర్థః॥౫ః
 (సపషయేచైతస్తాదర్వాంచాలాకాస్తేషాంచేష్టైమనుష్యకామానాంచేతి)
 ఏతస్తాదక్షిణానాదధోవర్తితానాలాకానామనుష్యభోగ్యాదీనాంచనియంతే
 త్యర్థః॥తద్యజ్ఞమేవీణాయాంగాయంత్యైతంతెగాయంతి । యస్తాదయమీశ్వ
 రస్తస్తాద్ధేతోవీణాగాయకాస్సర్వేపిశ్చమేవగాయంతీత్యర్థః । తస్యస
 ర్వాత్కత్యైవ దేవమనుష్యాదికమకగానస్యాపిపరమాత్మవిషయత్వాదితి
 భావః (తస్తాత్తైధననయః) సనిలూభోధనానాంసనిలూభాయేషాంతేధ
 ననయః॥ఈశ్వరగాయకత్వాదేవీణాగాయనాంధనలాభవత్త్వంసహ్య
 వీశ్వరగాత్యత్యైధనపనీక్తిరస్తితిభావః॥—౬—॥ (అథయపతదేవంవిద్వా
 సామగాయత్యుభౌ సగాయతి) అథ్యాత్మ్యాధిదైవతభిన్నవిద్యాయుక్తస్స
 స్మగ్ధీధంయోగాయతీ । సచాక్షుషమాదిత్యస్థంచ పరమాత్మానం గాయతీ
 త్యర్థః॥ఉగ్ధీక్షస్యచాక్షుషేణపరమాత్మనాఆదిత్యాంతర్వర్తితాచపరమా
 త్మనావిక్యౌధ్యాసవిశిష్టతయాతాదృశోగ్ధీధ గాయకస్యైవపరమాత్మగాయ
 కత్వాదితిభావః । తస్యైవవిదః ఫలముచ్యతే(సోమునైవసపషయేచాముష్మా
 త్పరాంచాలాకాస్తాంశ్చాపిహ్నితిదేవకామాంశ్చ॥—౭—॥ అథానైవ
 యేచైతస్తాదర్వాంచాలాకాస్తాంశ్చాపిహ్నితిమనుష్యకామాంశ్చ) సవిద్వా

భాంఠి ||—తస్మాదుహేవంవిదుగ్ధాతాబ్రూయాత్ ||-౮-|| కం తెకామమాగా
యానీతిపష హ్యేవకామాగానస్యప్తైయవతదేవంవిద్వాన్సామగాయతిసా
మగాయతి ||—౯ || * || ఇతి ప్రథమప్రసారకే సప్తమఖండః || * || —
భాందోగ్యతత్రైవాప్తమఖండే || త్రయోహోద్గీతే కుశలాబధూపుశ్శీలకశ్శాలా
వత్యశ్చైచ్చికితాయనోదాల్భ్యుప్రప్రవాహణాజైబలితి | తెహోమరుద్గీతే కైకై కుశ
లాస్సహంతోద్గీతే కథాం వదామతి || —౧— || తథేహసముపవివిశుః

వి||దీ||—నమునైవాదిత్యాంతర్వర్తినా ఉపాసితేనతమపాసనావిశిష్టవిషయతదూ
ర్హ్యలోకాదేవకామాంశ్చాపౌతి || అనెనాత్మ్యంతర్వర్తినామనుష్యలోకా
ధస్తనలోకాన్తసువ్యకామాంశ్చాపౌతి | చతురాదిత్యస్థానవర్తినాపరమాత్మా
పాసనయాసర్వలాకావాప్తిర్భవతీత్యర్థః (తస్మాదుహేవంవిదుగ్ధాతాబ్రూ
యాత్ ||—తేకామమాగాయానీతి) పతాద్యశవిద్యాయుక్త ఉగ్ధాతాయజమా
నంప్రతిహాయజమానతేకం కామం దేవకామం మనుష్యకామం వాగానెనసం
పాదయానీతిబ్రూయాదిత్యర్థః | నస్వేతాద్యశోక్తావృద్ధాతుకధంసామర్థ్యమి
త్యత్రాహ(ఎష హ్యేవకామాగానస్యప్తైయ ఏతదేవంవిద్వాన్సామగాయతి
సామగాయతి) ఏవంవిదుషస్సామగస్యకామసంపాదకగానసామర్థ్యమస్తీత్య
ర్థః | ద్విరుక్తిరేకద్యౌరమాప్త్యధాన్ || ౯ || * || ఇతిసప్తమఖండః * || * ||
సూ || — ఆకాశస్తల్లింగాత్ || ౧ - ౧ - ౨౩ - ఆ - ౮ || (త్ర
యోహోద్గీతే కుశలాబధూపుః | శీలకశ్శాలావత్యశ్చైచ్చికితాయనోదా
ల్భ్యః | ప్రవాహణాజైబలితి) శాలావత్సుతశ్శీలకనామాదాల్భ్యః | దల్భగో
త్రచ్చికితాయనసుతః | ప్రవాహణనామాజైవలసుతశ్చత్రయవతే ఉద్గీతవిజ్ఞా
నైనిపుణాబధూపురిత్యర్థః | శాలావచ్ఛబ్దాదపత్యాధే అణితదంతాశాన్వి
త్థే అభిజిద్విదభృచ్చాలావదిత్యాదినా యజ్ఞురిత్యయః | దల్భశబ్దాన్తోత్రా
పత్యే గాన్దిత్యాద్యర్థః | చికితాయనశబ్దాదపత్యాధే ఋషిత్వాదణితైకి
తాయనః || జీవలశబ్దాదత్యర్థజైవలిః (తెహోమః ఉద్గీతే కైకై కుశలాః స్తో
హంతోద్గీతే కథాం వదామతి) నయముద్గీతవిజ్ఞానై కుశలాభవామః | అ
తోవిద్యావైశద్యాయవాదకధాం పరస్పరం | ప్రసవతాయామశ్చత్యూచురిత్య
ర్థః || - ౧ - || (తథేహసముపవివిశుః) ఎతత్ప్రపవిత్రవంతజ్జత్యర్థః

[illegible]

ఛాం || ౬ || — దాల్భ్య మునాచాప్రిత్యైతం వైకిల తెదాల్భ్యసామయ
 స్వైతహిమాయాన్తూర్థా లె వినిష్కర్షణి మూర్థా లెవేవ తేదితి || ౬ ||
 హంతాహమేతద్భగవత్తోవేదానీతిఽద్వీతి హూనాచాముష్యలోకస్య కాగతి
 రిత్సయం లోక ఇతిహోవాచాస్య లోకస్య కాగతిరితినప్రిత్యైతం లోకమతినయేదితి
 హూనాచ ప్రతిష్ఠాంపయం లోకగీసా నాభిసగ్ధామాపయామ ౧ ప్రతిష్ఠా
 సగ్ధావగీహి సామేతి || — ౭ — || తగ్ధాప్రవాహణోజైవలిరువాచాం
 తవదైవకిలతేశాలావత్యసామయస్వైతహిమాయాన్తూర్థా లెవిపతిప్య
 తితిమూర్థా లెవిపతేదితిహంతాహమే

వి॥ ౬ || — ధూర్ధా తెవిపతిప్యతిమూర్ధా తెవిపతేదితి) హేదాల్భ్యప్రిత్యైతం
 స్వర్గలోకం సామగతిపరంపరావిశ్రాంతిభూమింవదశస్తనమతే సామతిప్రి
 త్యైతమేవస్యాదేతస్మిన్నసయేయోకశ్చదాగత్యవాచకధాయా మయక్తనర్థం
 ప్రతిజానానస్యతేమూర్థా విపతిప్యతియదిబ్రూయాత్తదావిపతేదేవతే
 మూర్ధానసంశయః సయాయత సాహాదాన్తూర్థానాక్త మతాజీనసీతిసిలకడ
 క్తనానిత్యధః || ౬ || (హంతాహమేతద్భగవత్తోవేదానీతి విద్వితీహోవాచ)
 తహ్యోహం సామగతిపరంపరావిశ్రాంతిభూమిం త్వత్ప్రవాహినియామిత ప్రా
 ర్థిగస్తథేత్యుక్తవానిత్యధః (అముష్యలోకస్య కాగతిరిత్సయం లోక ఇతిహో
 వాచ) యాగ దానహోనూచిభిర్భూలోకస్య స్వర్గోపశేష్యత్వాదితిశా
 వః (అస్య లోకస్య కాగతిరితినప్రిత్యైతం లోకమతినయేదితిహోవాచ ప్రతి
 స్థాం పయం లోకం సామాభిసంస్థాపయామః ప్రతిష్ఠాసంస్థాపంసీసామేతి)
 పృథివీలోకస్య కాగతిరితి దాల్భ్యన పృథ్వీసిలకః ప్రతిష్ఠాం పృథివీలోక
 మతిక్రమ్య సామగతి పరంపరావిశ్రాంతిభూమిసన్యా నకశ్చిదపి వదేత్
 అతోవయమపి తదైవ వదామః తయం వైరిధంతరమితి శ్రుత్యాసాముః
 ప్రతిష్ఠాలోక త్వేన పూయనూనతావత్స్వర్గస్య జ్యోతిశ్చక్రగృతయాబం
 భ్రమ్య మాగుత్వేన ప్రతిష్ఠాత్వాహావేపి పునిన్యాస్తుస్థిరసావత్ప్రతిష్ఠాత్వ
 మిత్త్యుక్తవానిత్యధః || ౭ || (తంహప్రవాహణోజైవలిరువాచ । అంత
 నదైవకిలతేశాలావత్యసామ) అతనతీం పృథివీం సామగతిపరంపరావిశ్రా
 న్తిభూమితయాప్రతిజానానస్యతేమతేసామాంతవదేవస్యాదిత్యధః (యస్తేవ

ధాం । ఉ ॥ — అగ్నిగవత్తావేదానీతివిధితీహువాచ ॥ —౮— ॥ ఇతి
ప్రధమప్రపాతకైష్టమఖండః ॥*॥ — ॥ అస్యలోకస్యకాగతిరిత్యాకాశచి
హువాచసర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాయాశాదేనసముత్పద్యంత ఆకా
శంప్రశస్యంతయంత్యాకాశోహ్యవైభోజ్యాయానాకాశఃపరాయణం ॥౧॥
సపషపరంపరియానుద్గీధస్సపషోనంతఃపరంపరియోహాస్యభవతిపరంపరియ
సాహులాకాజయతియశపదేవంవిద్వాన్పరంపరియాగ్నముద్గీధముపాస్తే ॥౨

విధి- తిహేబుయాన్యార్థాతేవిపతివ్యతీతిమూర్ధాతేవిపతేదిహిహువా
హమేఅగ్నిగవత్తావేదానీతివిధితీ హోవాచ) పూర్వవచరః ॥ ౮ ॥ ఇన్య
ప్రమః ఖండః ॥ — (అస్య లోకస్య కా గతిరితీతకాశఇతిహోవాచ) అ
స్య పృథివిలోకస్య కా గతిరితీ శాలావత్యైవపుష్టః ప్రవాహణితకాశఇతీ
క్తవానిశ్యభః । అత్రాకాశతేచకాశయతీతివా పృథ్విత్వై ఆకాశశబ్దాబ్ర
హ్మపరః । ఆకాశోహవైనామగూపయోర్ధ్వస్సీతాఇత్యాదావాకాశశ
బ్దస్యబ్రహ్మణ్యపి ప్రసిద్ధత్వాన్నతు భూలాకాశపరఇతిదీప్తవ్యం । తదేన
గతిశ్చం ప్రపంచయతి (సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాయాశాదేనసము
త్పద్యంత) ఆకాశప్రశస్యంతయంతి) చిదవిదాత్మకః ప్రపంచఆకాశా
దేవోత్పద్యతే । తత్రైవీయతఇన్యభః (ఆకాశోహ్యవైభోజ్యాయాన్)
జ్యాయస్త్యంనామసర్వైకల్యాణగుణైస్సర్వభౌమిరతిశయః సుపాధికౌర్
ద్ధః (ఆకాశః పరాయణం) పరాయణత్వం పరమగతిశ్చంపరమప్రాప్యత్వ
మితియావత్ ॥ ౧ ॥ (సపషపరంపరియానుద్గీధః) పరః ఉత్పష్టః । పరియ
సామపిపరఇన్యభః । అత్ర పరశ్చస్యకారాంతోద్రష్టవ్యః । పంచరూపఆ
కాశఉద్గీధః పరమాత్మదృష్టివిశేషఉద్గీధఇన్యభః । ఉద్గీధే ఎవాదృశాకాశ
దృష్టిః కతఃపృథివ్యావత్ (సపషానంతః) ఉద్గీధే అధ్యస్య మానోయ
మాకాశోనంతః అపరిచ్ఛిన్నఇన్యభః । తతశ్చానంతస్యాకాశశబ్దితస్య
పరమాత్మనిపన సామగతిపరంపరావిశ్రాంతిభూమిత్వాన్మత్పత్తే అంతవత్స్య
కిలతేసామెత్త్యుక్తోంతవత్త్వదోషోనప్రసరతిఃభావః (పరంపరియోహాస్యభవతి
పరంపరియసాహులాకా జయతి) యవతమేవంవిద్వాన్పరంపరియాంసము
ద్గీధముపాస్తే) యఃపరంపరియాంసమేతమాకాశశబ్దితం పరమాత్మానం వి

భాండ్రి—తగ్ హైతమతిధన్వాశౌనకఉదరశాండిల్యయోక్త్వాచ|యా
వంతపనంప్రజాయాముద్గీధం వెదిష్యంతేపరోవరీయోహైభ్యస్తావదప్తిల్లా
కేజీవనంభవిష్యతి | —౩— || తథాముష్టిల్లాకెలోకేఇతి సయవతిమేవంవి
ద్వానుపాస్తైపరోవరీయపవహాస్యాస్తిల్లాకే జీవనంభవతితథాఅముష్టిల్లాకే
లోకేఇతిలోకలోకే ఇతి || —౪— || * || ఇతిప్రధమపరిపాఠకే నవమఖం
డః || * || మటచీహతేషుకురుష్యాటిక్యాసహజాయయోషస్తిహాచాకాయ
ణిభ్యగ్రామేప్రద్రాణకఉవాస || —౧— || సహేభ్యంకుల్తూమాఖా

వి||దీ ||—ద్వానాకాశత్యైనోద్గీధముపాస్తైతస్యపరోవరీయస్త్వగుణకంజీవనం
భవతిపరోవరీయస్త్వగుణకంసకలలాకావాప్తిశ్చభవతి||౧||ప్రవాహణసోస్త్వక్తా
ర్దంసంవాదయతి (తగ్ హైతమతిధన్వాశౌనకఉదరశాండిల్యయోక్త్వాచ|యా
అతిధన్వనామాశునకసుతః ఉదరశాండిల్యయ ఋషయో ఉదరశబ్దేనసంత
ఠిలకత్వతే | సంతతిశాలీశాండిల్యఇత్యధః | ఎతముద్గీధముక్త్వాఅన్యదప్య
వాచేత్యధః | కింతదిత్యత్రాహ (యావంతపనం ప్రజాయాముద్గీధం వెది
ష్యంతే పరోవరీయోహైభ్యస్తావదప్తిల్లాకే జీవనంభవిష్యతి||౩|| తథాఅ
ముష్టిల్లాకేలోకేఇతి)లోకలోకఇతివీప్సాయాం ద్విర్వచనం|యావంతఃపు
రుషాడే దగీధముపాసిష్యంతే తేషాముత్కృష్టమిహలోకేజీవనం భవిష్యతి త
థా సర్వస్త్వన్నపి పరలోకే భవిష్యతీతి||వెదిష్యంతేఇత్యేతద్వ్యత్యయేనాత్మ
నెపదం (ఇతీతి) అతిధన్వాడే వాచేతి పూర్వేణాన్వయః | అత్రఇదానీం త
నానామపి తద్విదాంతత్వలమస్తీత్యాహ (సయవతిమేవంవిద్వానుపాస్తై
పరోవరీయపవహాస్యాస్తిల్లాకేజీవనంభవతి || తథాముష్టిల్లాకేలోకేఇతి
లోకేలోకేఇతి)లోకలోకఇతివిద్విరుక్తిర్విద్వాసమాప్త్యధా||౪||*||ఇతినవ
మఖండః || —

||సూ ||—అతేవ ప్రాణః || ౧ - ౧ - ౨౪ - ౨ - ౯ - (మటచీహతేషు
కురుషుకటక్యాసహజాయయాడి షస్తిహాచాకాయణిభ్యగ్రామేప్రద్రా
ణకఉవాస) చక్రస్యసతఉషస్తి నామాకశ్చన ఋషిరత్వవృష్టికృతమర్భి
క్షుదూషితేషుకురుదేశేషుకటక్యాలనుపజాతపయోధరాదివ్యంజనయాభార్య
యాసహభ్యభ్యాసాంగజాహిహాణాగ్రామేప్రద్రాణకః|అనశనెనకుత్సితాంగ

ఛాఁ॥ఉ॥—దంతంబిభిత్తుతగ్హోవాచ నెతోఽన్యైవిగ్యం తెయచ్చయేవ ఇను
ఉపనిహితా ఇతి॥—౨—॥ ఏతేషాం మేచేహేతిహోవాచ తాన్తస్మై ప్రదదౌ
హంతానుపానమిత్త్యుచ్చిష్టంవైమేపీతగ్స్యాదితిహేలువాచ ॥ —౩— ॥
నస్విదేతేపుచ్చిష్టేతినవాజీష్యమిమానబాదన్నితి హోవాచకామోమ
ఉదపానమితి॥—౪—॥ సహఖాచిత్వైతీశేషాజాయాయాఅజహగసా
గ్గిషవసభిత్తాబధూవ తాప్రతిగృహ్యనిదధౌ ॥ —౫—॥ సహపాత్రితస్సం

వి॥దీ॥—తిమాపన్నంబ్రహ్మవిద్యానిష్పత్తయేప్రాణానామనపసాదమాణాం శ్చ
న్నువాసద్రాకుత్సాయాం తావితిధాతుః॥ చక్రిస్యగోత్రాఽత్యమిత్యథేఅ
శ్వచిత్వాత్ఫళీచాక్రియణఇతిరూపం॥ (సహేభ్యంకుల్తాషాబాదంతం
బిభిత్తు) సాన్నాగ్రికపర్యుల్కకుత్సేతాన్తాషాబాదంతిమిభ్యంయూచితవాః॥
కుల్తాషాదభేతివిదేశాత్కుల్కైతిమాషాధేక కుల్తాషశబ్దస్యసాధుత్వం (తం
హోవాచ నెతోన్యైవిద్యం తెయచ్చయేవ ఇను ఉపనిహితా ఇతి) ఇతోమ
యాభత్యమాణాదుచ్చిష్టగాశైఃకుల్తాషాలన్యై విద్యంతే । యద్యస్తద్ధేతో
రిమేకుల్తాషాః మేచయే ॥ మదీయేభిక్ష్యవయే । ఉచ్చిష్టరాశావుపనిహి
తాః ప్రక్షిప్తాఃఅతఃకింకరోమిత్త్యుపస్తిమిభ్యఉవాచైత్యధః (ఏతేషాం
మేచేహేతిహోవాచ) ఉచ్చిష్టానామపి మధ్యేనహ్యనుషింబిద్దేహీతిపాత్రి
తవానిత్యధః (తాన్తస్మై ప్రదదౌ) తాక్కుల్తాషానుషస్తయేదస్తవాని
త్యధః (హంతానుపానమిత్త్యుచ్చిష్టంవైమేపీతంస్యాదితిహేలువాచ) స
మీపస్థముదకంబ్రహ్మత్యాగహాణానుపానమితిభ్యోనోక్తః తదుదకపానెఉ
చ్చిష్టోదకపానం మేస్యాచిత్తువాచేత్యధః ॥ —౩— । (నస్విదేతేపుచ్చి
ష్టేఇతి నవాజీవిష్యమిమానబాదన్నితి హోవాచ) కిమేతేకుల్తాషాలను
చ్చిష్టాఇతీభ్యేనపర్యనుయ్యుక్తః కుల్తాషాబాదనెస్వస్యజీవనహానిభవతితావ
న్తాత్ప్రఖాదనెనధృతపాత్రితస్యస్యాచ్చిష్టోదకపానం కామకారితంనిషిద్ధం
స్యాచిత్తువాచేత్యధః ॥ —౪—॥ (సహఖాచిత్వైతీశేషాజాయాయాఅజహగ
సాగ్గిషవసభిత్తాబధూవతాప్రతిగృహ్యనిదధౌ) సా జాయా
పాత్రిగవలజ్ఞాన్నాబధూవతధౌ పిన్త్రీస్వభావాదనవజ్ఞాయతాన్తత్యుహా
స్థాన్త్రీగృహ్యనిషిష్టసతి ॥ —౫— సహపాత్రితస్సంజిహానఉవాచ యచ్చ

ఛాం || ఉ — జిహ్వనడవాచ యద్యతాన్నస్యలభేమహిలభేమహి ధనమా
 త్రాంరాజాసౌ యక్ష్యతే సమాసవైరాద్రిష్వజ్యైర్వృణోతేతి || ౬ || తం
 జాయోవాచ | హంతపత్యమవసకుల్తాషాశ్చితా తా త్వాఽముంయజ్ఞం
 పితమేయాయ || ౭ || తత్రోద్గాత్రానాస్తావేస్తోవ్యమాణానుపాపవివేశసహ
 ప్రస్తోతారమువాచ || ౮ || ప్రస్తోతర్యాదవతాప్రస్తాపమన్వాయత్రాతాంచే
 దవిద్వాప్రస్తోవ్యసి మూధా తేవిపతివ్యతీతి || ౯ || ఏవమేవోద్గాతార
 మువాచోద్గాతర్యాదవతోద్గీధమన్వాయత్రాతాంచేదవిద్వానుద్గాస్యసి మూ
 వి || దీ || — తాన్నస్యలభేమహిధనమాత్రాం సహోషస్తి శ్శయనం పరిత్యజన్మై
 వసత్సూయం శృణ్వంత్యం యద్యతాన్నస్యస్తాకమపిలభేమహి తేనప్రాణాధ్య
 త్వా అల్పం ధనం లభేమహీత్యర్థః | కథం ధనమాత్రాలభ్యత్యత్యత్రాహ
 (రాజాసౌయక్ష్యతే సమాసవైరాద్రిష్వజ్యైర్వృణోతేతి) రాజాసౌనా
 తిదూరే యజతే | సమాం దృష్త్వా సర్వాణ్యర్దిజ్యానిత్వయా కారయిత
 వ్యాసీతి ప్రార్థయేతేత్యువాచేత్యర్థః || ౬ || (తంజాయోవాచ హంత
 పత్యమవస కుల్తాషాశ్చితా) హంపతేయమధస్తనిక్షిప్తాస్త్యయా కుల్తాషాస్తై
 ఇమవతా గృహణేత్యుక్తవతీత్యర్థః (తా త్వాఽముంయజ్ఞం వి
 తతమేయాయ) తానెన పర్యుషితోచ్ఛిష్టా కుల్తాషా భక్షయిత్వా వి
 స్తీర్ణం యజ్ఞబాటం గతవానిత్యర్థః || ౭ || (తత్రోద్గాత్రానాస్తావేస్తోవ్య
 మాణానుపాపవివేశ) ఆస్తువంత్యస్తిన్నిత్యాస్తావః స్తాత్రస్థానం సదసిస్తో
 తుం ప్రవృత్తానాముద్గాతృప్రస్తోతృప్రతిహర్తృణాంసమీపే ఉపవిష్టవాని
 త్యర్థః (సహప్రస్తోతారమువాచ || ౮ || ప్రస్తోతర్యాదవతాప్రస్తాపమ
 న్వాయత్రాతాంచేదవిద్వాన్ప్రస్తోవ్యసి మూధా తే విపతివ్యతీ) హేప్ర
 స్తాతః ప్రస్తాపభక్తౌ అధ్యస్యయాదవతాఉపాస్యాతామవిదిత్వా యదివిదు
 షా మమసమీపే ప్రస్తోవ్యసి మూధా తేవిపతివ్యతీత్యర్థః | యద్యపి తే
 నోభాకురుతోయశ్చైతదేనం వేదయశ్చ నవేదత్యవిదుషోప్యార్దిజ్యాధికా
 రొస్తి || తథాపి విద్వత్సన్నిధావవిముషః కమాధికారోనాస్తీతిభావః || ౯ ||
 (ఏవమేవోద్గాతారమువాచోద్గాతర్యాదవతోద్గీధ మన్వాయత్రాతాంచేదవి
 ద్వానుద్గాస్యసి మూధా తేవిపతివ్యతీతి | ఏవమేవప్రతిహర్తారమువాచ |

ఖాం || ఉ || —ధా తేవిపతివ్యతీతి || ౧౦ || ఎవమేవ ప్రతిహర్తారమువా
చప్రతిహతకార్యాదెవతాప్రతిహరమున్వాయత్రాతాంచేదవిద్వాప్రతిహరి
వ్యసిమూర్ధా తేవిపతివ్యతీతి || తేహసమారతాస్తూష్టిమాసాంచక్రీరే ||
—౧౧— || ఇతిప్రథమప్రహతకేదశమఃఖండః || — * * * *
అథహేనంయజమానఉవాచ భగవంతం వాలహంవివిదిషాణీత్యుపస్తిరస్తి
చాక్రయణితహివాచ ||—౧— || సహావాచభగవంతం వాలహమేభిస్స
వైస్వరార్విజ్యైః పర్యైషిషంభగవతో వాలహమవిద్యాన్యనవృషిః || ౨ || భగవా
గ్ సైవమేనైస్వరార్విజ్యైరితితథేత్యధతహ్యోతపవసమతిస్సస్తాస్తవతాం
యావత్తైభ్యోధనందద్యాస్తావన్తమదద్యౌతి తథేతి హయజమానఉవాచ
వి||దీ||—ప్రతిహతకార్యాదెవతాప్రతిహరమున్వాయత్రాతాంచేదవిద్వాప్ర
తిహరివ్యసిమూర్ధా తేవిపతివ్యతీతి) స్పష్టార్థః || ౧౦ || (తేహసమారతాస్తూష్టి
మాసాంచక్రీరే) తేహప్రస్తాదయఉపరితాస్సంతః మూర్ధపాతభ
యాచూష్టివేవ స్థితా ఇత్యర్థః || ౧౧ || ఇతిదశమఃఖండః || * * *
(అథహేనంయజమానఉవాచ | భగవంతం వాలహంవివిదిషాణీతి) కొభ
వానితిభగవంతంజ్ఞాతుమిచ్ఛామీత్యుపస్తింయజమానఉక్తవానిత్యర్థః (ఉ
పస్తిరస్తిచాక్రయణితహివాచ) స్పష్టార్థః || ౧ || (సహా
వాచభగవంతం వాలహమేభిస్సవైస్వరార్విజ్యైః పర్యైషిషంభగవతోవా
లహమవిద్యాన్యనవృషిభగవాన్సైవమేనైస్వరార్విజ్యైరితి) భగవం
తంసర్వగుణాపేతం శ్రుత్వాసర్వాణ్యర్విజ్యానిభగవదధీనానకతుంభ
గవతోన్వేషణం కృతవానస్తి | భగవతలవిద్యావిదిగ్లాభఃనవిదిఃఅవిదిః ఇ
కృష్ణాద్విభ్యతీత్ | అవిద్యాఅలాభేనఇమామ్యుత్పిష్టావృతవానస్తి || ౨ ||
ఇతఃపరమపీభగవానెవసర్వైర్ముత్వికర్మభిర్వృతత్యువాచేత్యర్థః |
సర్వార్విజ్యార్థంవృతఇతియావత్ (తథేతిహ్యధతహ్యోతపవసమతి
స్సస్తాస్తవతాంయావత్తైభ్యోధనందద్యాస్తావన్తమదద్యాతి) తథేత్యధ్యుప
గమానంతరంత్యయాపూర్వంవృతావతపవసమయానవ్యక్ప్రసన్నైనసమ్యగను
జ్ఞాతాఉపదిష్టదెవతాస్సంతస్తువతాం | స్తువంతు | తేభ్యోయావద్ధనంప్రయచ్ఛ
స్థితావద్ధనం మమదద్యాఇత్యుక్తవానితిర్థః (తథేతిహయజమానఉవాచ)

ఖాం । ఉ ॥ —౩— ॥ అధహేనంప్రస్తాతావససాదప్రస్తాతర్యాదేవతా
ప్రస్తావమన్వాయత్రాతాంచేదవిద్వాన్ప్రస్తావ్యసి మూధాతేవిపతిష్ఠతీ
తిమాభగవానవోచత్రతమాసాదేవతేతి ॥—౪— ॥ పాణిశ్శిహోవాచ ॥
సర్వాణిహవా ఇమానిభూతాని పాణిమేవాభిసంభిశంతిపాణి మధ్యజ్ఞ
హతేసేషాదేవతాప్రస్తావమన్వాయత్రాతాంచేదవిద్వాన్ పాస్తావ్యసిమూధా
ధాతేవ్యపతిష్ఠత్రధోక్తస్యమయేతి ॥౫॥ అథహేనముద్గాతావససాదోద్గా
తగ్యాదేవతాద్గీధమన్వాయత్రాతాంచేదవిద్వాన్ముద్గాస్యసిమూధాతేవిపతి
ష్ఠతీతమాభగవానవోచత్రతమాసాదేవతేతి ॥ ౬॥ ఆదిత్యశ్శిహోవాచ
సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాదిత్యముచైచస్సంతంగాయంతి సేషాదేవ
తాద్గీధమన్వాయత్రాతాంచేదవిద్వాన్ముదగాస్యామూధాతేవ్యపతిష్ఠత్రధో

వి ॥ దీ ॥—స్వప్తోర్ధః ॥ —౩— ॥ (అధహేనంప్రస్తాతావససాద) ఉష
స్తివచనంశ్రుత్వా ప్రస్తాతావినయేనసమీపమాగతానిత్యర్ధః (ప్రస్తాత
ర్యాదేవతాప్రస్తావమన్వాయత్రాతాంచేదవిద్వాన్ప్రస్తావ్యసిమూధాతేవి
పతిష్ఠతీతిమాభగవానవోచత్రతమాసాదేవతేతి) భగవాన్తాంప్రతిప్ర
స్తాతిర్యాదేవతేత్యాచినాయాం దేవతాంపుష్టవాసాదేవతాకేతి పప్రీచ్ఛే
త్యర్ధః ॥—౪— ॥ (పాణిశ్శిహోవాచ) అత్రీసాణియిత్యశ్వగుణ
యోగాత్పాణిశబ్దేనసరమాత్తాచ్యుతే ॥ పాణిశబ్దస్యముఖ్యపాణిపరత్వం
వ్యావర్తయతి (సర్వాణిహవాఇమానిభూతానిపాణిమేవాభిసంభిశంతి
పాణిమధ్యజ్ఞహతేసేషాదేవతాప్రస్తావమన్వాయత్రా) పాణిమఖిల
త్యసంభిశంతిసమిత్యేకీకారేదక్యేనవిశతీలీయంతిఇత్యర్ధః । పాణిమధ్య
జ్ఞహతే పాణాదేవోద్గచ్ఛంతీత్యర్ధః । సర్వభూతలయోర్ముత్తిస్థానత్వేన
వేదాంతేషుప్రసిద్ధాపాణిరూపాదేవతాప్రస్తావభక్త్యనుగతా ప్రస్తావభ
క్తావధ్యస్యాపాస్యేత్యర్ధః (తాంచేదవిద్వాన్పాస్తావ్యసిమూధాతేవ్యప

ఉ ॥ ఖా ॥ — (అథహేనముద్గాతావససాదేత్యాది) పూర్వపదర్థః ॥ ౬॥
(ఆదిత్యశ్శిహోవాచేతి) ఉద్గీధైక్యస్యాపాస్యఆదిత్యశ్శిహోవాచేతి (సర్వా
ణిహవేత్యాది) ఉచైచస్సంతం । ఉచైచ్ఛితి । అథ స్థితానిభూతానిగా
యంతీత్యర్ధః । ప్రస్తావపాణియోః ప్రశబ్దవత్త్వేనసామ్యవదుద్గీధోచైచ్ఛి

శాం॥ ఉ ॥ — క్తస్యమయేతి ॥ ౭ ॥ అధహేనం ప్రతిహారోపససాదప్రతిహర్తృర్యా
దేవతాప్రతిహారమన్వాయతా తాంచేదవిద్వాక్ ప్రతిహరిష్యసి మూర్ధాతేవిప
తివ్యతీతి మాభగవానవోచత్కతమాసాదేవతేతి ॥ — ౮ — ॥ అన్నమితి హో
వాచ సర్వాణిహవాభిమానిభూతాన్యన్నమేవప్రతిహారమాణాని బిసంతిసే
షాదేవతాప్రతిహారమన్వాయతా తాంచేదవిద్వాక్ ప్రతిహరిష్యసి మూ
ర్ధాతేవ్యపతివ్యత్తధోక్తస్యమయేతి తథోక్తస్యమయేతి ॥ ౯ ॥ ఇతిప్ర
థమప్రపారకైకాదశఃఖండః ॥ — * * * * *

వి॥ దీ॥ — తివ్యత్తధోక్తస్యమయేతి) తాంచేదవిద్వాన్ప్రతిహరిష్యసి మూర్ధాతేవిపతి
వ్యతీతి మమక్త్యనంతరమపుక్తి మనాదృత్యైతద్దేవతామనభిజ్ఞాయయదిపా
స్తోవ్యతతామూర్ధాతేవ్యపతివ్యదేవ । అతస్సాధుకృతంత్యయామత్యమీప
మాగమ్యవినయేనపుచ్చతేతిభావః । అత్రమూర్ధాతేవ్యపతివ్యత్తధోక్తస్య
మయేత్యుక్త్యావిదుషాపనముక్తస్యావిదుషస్తదనాదరణకమకరణశిరఃపాత
లక్షణః ప్రత్యవాయఃనతువిదుషానుక్తస్యావ్యవిదుషఇతిభావః । వ్యాసాన్వై
స్తు మూర్ధాతేవ్యపతివ్యత్తస్య అత్తసత్తానభ్యేతేత్యర్థః ఇత్యాత్మసత్తా
హానిపర్యంతః ప్రత్యవాయోవణికాతః ॥ ౧ — ౭ — ౭ — ౮ — ౯ — ॥ ఇ
త్యైకాదశఃఖండః ॥ * * * * *

ఉ ॥ భా ॥ — తాదిత్యయోరుచ్ఛద్వివత్త్వేన సావ్యమితిభావః । శిష్టంపూర్వ
వత్ ॥ ౭ ॥ (అధహేనం ప్రతిహారోపససాదప్రతిహర్తృర్యా) పూర్వవత్ ॥ ౮ ॥ (అ
న్నమితిహోవాచేతి) ప్రతిహారభక్తానన్నమధ్యస్థాసాన్యమిశ్యధాః (స
ర్వాణిహవేత్యాది) ప్రతిహారమాణాని । భక్షయంతీత్యర్థః । సంఘీట శె
వః ॥ అత్రప్రతిహరిష్యేనాన్నప్రతిహారయోగస్సామ్యాత్ప్రతిహారేన్నా
భిమానిదేవతాధ్యాయేనప్రతిహరిష్యేనాన్నప్రతిహారయోగస్సామ్యాత్ప్రతిహారేన్నా
శాదిత్యాన్నదృష్టిః కరిష్యేత్యర్థః (తథోక్తస్యమయేతి) ద్విగుక్తిర్విద్యా
సమాప్త్యర్థా ॥ ౯ ॥ * ఇత్యైకాదశఖండభావ్యమ్ ॥ *

ఛాందోగ్యశ్చతీయాధ్యాయేద్వాదశఖండోపక్రమే॥

ఊ॥ గాయత్రీహవాఇదంసర్వంభూతంయదిదంకించ * * *

వి.దీ॥—సూ॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్॥౧॥ ౧॥ ౨౫॥౨॥౧౦॥చతుష్ప
త్వపాడ్విధ్యాభ్యాంబ్రహ్మణోగాయత్రీసామ్యశ్యానుసంధానరూపావిద్యా
ప్రస్తాయతే । ఇంద్రీశ్వరీపతిః । నలెనపీడితః ॥ మశ్చ్యవనోన్మసా ॥ సమి
త్సుసానహిః । ఇతిగాయత్రీచతుష్పదా । ఏకైకస్యపాదస్యపక్షక్షరాత్తత
యా పక్షక్షరపాదవత్త్వేనపక్షిధావ । ఎవంబ్రహ్మణోపీభూతశబ్దితాత్ప
క్షఎకఃపాదః । కమాజికతభాగస్థానయావఃపుధివీలోకపకఃపాదః । భా
గోపకరణంశరీరమెకఃపాదః । అత్తస్త్విత్యనుగుణప్రదేశవిశేషరూపంహృద
యమెకఃపాదః । ఇతి భూతపృథివీశరీరహృదయానివత్వారకఃపాదః । తత్ర
సర్వభూతలక్షణపాదస్యబ్రహ్మాత్మకవాక్-తత్త్వకగానకమత్వత్రాణకమ
త్వలక్షణంవిధాద్వయంపుధివీలక్షణస్య పాదస్యసర్వభూత ప్రతిష్ఠాత్వసర్వ
భూతానతివర్త్యత్వలక్షణం విధాన్వయంశరీరహృదయలక్షణయోః పాద
యోఃప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వలక్షణంవిధాద్వయమేవద్వయోరపి వి
ధాద్వయయోభేదాభావాత్ । తతశ్చబ్రహ్మరూపగాయత్రీభూతపృథివీశరీ
రహృదయరూపపాదచతుష్టయవత్తయాచతుష్పదగానకర్తృత్వత్రాణకర్తృత్వ
సర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వసర్వభూతానతివర్త్యత్వసర్వప్రాణప్రతిష్ఠాత్వసర్వప్రాణా
నతివర్త్యత్వలక్షణవిధాపలు-యక్తతయాపక్షిధా । అతశ్చతుష్పత్వపాడ్వి
ధ్యాభ్యాంబ్రహ్మణోగాయత్రీసామ్యశ్యానుసంధానకతవ్యమితిప్రతిపాదయతి
(గాయత్రీహవాఇదంసర్వంభూతంయదిదంకించ) అత్రీగాయత్రీశబ్దైననప్ర
సిద్ధాగాయత్రీభిదీయతే । తస్యాభూతాదిపాదచతుష్టయసంబంధాభావాత్
ఎతావానస్యమహిమేతిపుంసూక్తిమంత్రప్రతిపాద్యత్వాభావాచ్చ । అషితుష
రమాత్మాయధాకుండపాయినామయనెమాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యగ్ని
హూతశబ్దఃప్రయుజ్యమానస్తత్సాదృశ్యవిశిష్టానుసంధానార్థః । తథా
గాయత్రీశబ్దోబ్రహ్మణిప్రయుజ్యమానస్తత్సాదృశ్యానుసంధానార్థః । తత
శ్చగాయత్రీశబ్దైనబ్రహ్మేవాభిధీయతే । వైశబ్దోవధారణార్థః । బ్రహ్మే
నపరిదృశ్యమానసర్వభూతాత్మకమిత్యర్థః । తతశ్చబ్రహ్మణోభూతలక్షణ
పాదవత్త్వముక్తం । గాయత్రీశబ్దప్రసృత్తినిమిత్తమపిబ్రహ్మణ్యపాదయ

ఛాం || ఉ || —వాన్వైగాయతీవాగ్వాఇదగ్గసర్వంభూతంగాయతీచత్రాయతేచ || ౧ || యావైసాగాయతీ ఇయంవావసాయేయం పృథివ్యస్యాగ్ హీదగ్గసర్వం భూతం ప్రతిష్ఠితమేలామేవ నాతిశీయతే || ౨ || యావై సా పృథివిఇయంవావసాయదిదమస్మి పురుషే శరీరం * * * *

స్విధాద్వయమాహ || (వాన్వైగాయతీ) గాయతీశబ్దితం బ్రహ్మైవ వాగ్రూపవిశిష్టం భవతీత్యర్థః । శబ్దమూర్తిధరస్యైతద్భూపంవిష్టోమక హాత్మనభిషరాశఽసృత్యనురోధేనబ్రహ్మణపవశబ్దరూపత్వమితిభావః । త తశ్చక్షిమిత్యత్రాహ (వాగ్వాఇదంసర్వంభూతంగాయతీచత్రాయతేచ) వాగ్రూపమేనబ్రహ్మశరీరాదీహతాన్యభిధత్తే । హీతాహీతవిధివిషేధముఖే నత్రాయతేచ । అతాబ్రహ్మణోవాగ్రూపస్యగానత్రాణకత్వత్వాభ్యాం గాయతీ శబ్దవాచ్యత్వంభూతాశ్చకపాడవతాబ్రహ్మణోవాక్కుర్తృకగాన త్రాణకమత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యంచొక్తంభవతి || ౧ || ఉక్తాధానువా దపూర్వకం ద్వితీయం పాదం సామానాధికరణ్యేనాహ (యావైసాగాయ తీఇయంవావసాయేయం పృథివీ) ఉక్తరూపవిశిష్టప్రకృతధర్మిపరీయ చ్చబ్ధః । యాసాసర్వభూతరూపైకపాదయతాగాయతీ గాయత్యాఖ్యం బ్రహ్మతదేవప్రసిద్ధాపృథివీత్యర్థః । కథం పృథివ్యాబ్రహ్మత్కత్వమిత్యత్రాహ (అస్యాంహీదం సర్వంభూతంప్రతిష్ఠితం) బ్రహ్మత్కత్వాదేవ హీసర్వభూత ప్రతిస్థాత్వం నహికేవలంపృథివ్యాసర్వభూతధారణకర్తృత్వత్యర్థః । ప్రతి స్థాత్వంచ నియతమిత్యాహ (ఎతామేవనాతిశీయతేతి) పృథివీంభూత జాతంనాతివర్తతే కమేవశ్శాస్త్రానాం హిప్రతిస్థాత్వాదేవ పృథివీ నియమే నాశక్యాతిక్రమేనేత్యర్థః । పృథివీమయబ్రహ్మణోదరహిభాక్తృవర్గః పరివర్తతే నతతోన్యత్రైతిభావః । ఎవం ద్వితీయః పాదోఽఘాతప్రతిస్థాత్వత దనతివర్తకత్వరూపం విధాద్వయంచొక్తం || ౨ || అథ తృతీయం పాదమా హ (యావైసాపృథివీ ఇయంవావసాయదిదమస్మిన్నురుషే శరీరం) పురు షశబ్దశరీరవిశిష్టజీవపరః స్పృధివీరూపపాదవిశిష్టాయాగాయతీగాయత్యాఖ్యంబ్రహ్మసాశరీరం । శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టైత్యర్థః । భూతపృథివ్యోగ్గా యతీసామానాధికరణ్యేననిర్దిష్టతయా భూతపృథివీశబ్దయోర్బ్రహ్మపర్యంతత్వే

ఛాం || ఉ—అస్తి హీమేపాగ్నాఃప్రతిష్ఠితాపతదేవనాతిశీయంతే || ౩ ||
 యదైవతత్పురుషేశరీరమిదం వావతద్యదిదమస్తిన్నంతః పురుషేహృద
 యమస్తి హీమేపాగ్నాః ప్రతిష్ఠితాపతదేవనాతిశీయంతే || ౪ || సైషాచ
 తుష్పదాషడ్విధాగాయత్రీతదేతదృచాభ్యనూక్తం || ౫ || తావానస్యఘ
 హిమాతతోజ్యాయాగ్శ్చపురుషః | పాదోస్యసర్వాభూతాని త్రిపాదస్యా
 వి || దీ || —నతమపస్తాపనక్షమత్వాత్ | అగ్న్యోహ్రియన్యాయాదత్ర శ
 రీరలక్షణపాదాంతరస్య నిష్కర్షకశబ్దత్వేపి సామానాధికరణ్యైవ నిర్దేశో
 యుక్తః | శరీరస్యబ్రహ్మాత్మకత్వప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వాభ్యా
 ముపపాదయతి (అస్తి హీమేపాగ్నాఃప్రతిష్ఠితాః) ఎతదేవనాతిశీయం
 తే | నాతివతంతత్యత్యధః || - ౩ - || చతుర్థంపాదమాహ (యదైవత
 త్పురుషేశరీరం | ఇదం వావతద్యదిదమస్తిన్నంతఃపురుషేహృదయం) శరీ
 రాభ్యుపాదవిశిష్టంయగ్దాయత్రాఖ్యం బ్రహ్మతదేవహృదయశరీరకృత్వాదే
 యలక్షణపాదకమిత్యధః | హృదయస్యబ్రహ్మాత్మకత్వముపపాదయతి (అస్తి హీ
 మేపాగ్నాఃప్రతిష్ఠితాః | ఎతదేవనాతిశీయం తే) ప్రాణశబ్దేనప్రాణో
 పానాదయఇంద్రియాణివాకధ్యంతే | తేషాంహృదయసంబంధినాడీద్వారౌ
 హృదయప్రతిష్ఠితత్వం || - ౪ - || ఎవంతృతీయచతుర్థపాదౌప్రాణప్రతిష్ఠా
 త్వతదనతివర్త్యత్వహావవిధాద్వయంచాత్మం | ఎవముక్తంచతుష్పత్త్వంమా
 డ్విధ్యంబనిగమయతి (సైషాచతుష్పదాషడ్విధాగాయత్రీ) నన్వేషంచతు
 ష్పత్తైవబ్రహ్మాగ్నిపరిచ్ఛిన్నత్వంస్యాదితిశంకాయాముక్తస్యమహీమన్నెలావ
 త్త్వప్రతిష్ఠేధికామృచముదాహరతి (తదేతదృచాభ్యనూక్తం) తదేతగ్దా
 యత్రాఖ్యంబ్రహ్మాగ్నిముఖీకృత్యముచాపుక్తం | —౫— | తామేవచంప
 రతి (తావానస్యమహిమా) పూర్వోక్తస్సర్వోప్యేతస్యమహిమానియా
 మ్యవర్గః (తతోజ్యాయాగ్శ్చపురుషః) పూర్వోక్తమహిమాపేక్షయా
 పురుషోజ్యాయాగ్తతోధికమహిమశాలీత్యధః (పాదోస్యసర్వాభూతా
 ని) అత్రసర్వభూతానీతికార్యజగదంతగ్తాచిత్సంస్కృతౌశ్చేతనాఉచ్యంతే
 సర్వాసర్వాణి | పాదఃఅంశమాత్రమిత్యధః | సర్వశబ్దాత్పరస్యజనశ్చై
 స్సుపాంసులుగితిలుకినలూపేరూపం (త్రిపాదస్యామృతందివి) అత్రచ్యుత

భా॥ ఉ॥ మృతం దివీతి । ౬ ॥ యద్వైతద్భ్రష్టాతిదం వావతద్యోయం
బహిర్భాపురుషదాకాశోయోవైసబహిర్భాపురుషదాకాశః ॥ ౭ ॥
అయంవావసయోయమంతః పురుషఆకాశోయోవైసోంతః పురుషఆకాశః
॥ ౮ ॥ అయంవావసయోయమంతర్హృదయఆకాశోయోవైసోంతర్హృద
యఆకాశస్తదెతత్పురుషమప్రసరితమ్ప్రసరితమ్ప్రసరితమ్ప్రసరితమ్ప్రసరితమ్
ద ॥ - ౯ - ॥ ఇతితృతీయపాఠకే ద్వాదశశిఖండః ॥ — * * *

వి॥ దీ॥—బ్రహ్మమష్టవృష్టితత్వబహిర్భూతప్రాకృతస్థానవిశేషపరః॥ప్రాకృ
తస్థానవిశేషైస్త్యపరమాత్మనామృతంపాదత్రయమిత్యర్థః॥ప్రాకృతస్థానవిశేష
ప్రాకృతైర్భృగ్యభాగస్థానభాగోపకరణవిశేషైర్వాహుషణాస్త్రాదిరూప
ణజగదంతర్గతవస్తృభిమానిభిర్నితైర్భృగవదనుభవమాత్రపరైర్నిత్యస్థిద్భై
ర్ముక్తైశ్చైత్యభిర్వాసంభవతి । ౬ । అధవతుర్గపాదత్వేనాత్మసౌఖ్యపాస్యత
యావత్సమానస్యహృదయస్యస్తుత్త్యర్థంతత్సాకాశస్యబాహ్యకాశాభేదనమ
హత్వంవత్సంబాహ్యకాశస్యబ్రహ్మతుల్యత్వంసామానాధికరణ్యేనాహ (య
ద్వైతద్భ్రష్టాతీదంవావతతయోయంబహిర్భాపురుషదాకాశోయోవైసబహి
ర్భాపురుషదాకాశోయంవావసయోయమంతఃపురుషఆకాశః)స్వకార్యవ్యాప్తి
త్వామూర్తత్వాచలత్వాదిభిర్భాహుషణాబాహ్యకాశాభిన్నపురుషంతర్వ
ర్త్యకాశంత్యర్థఃబాహ్యంతరాకాశయోర్భేదసత్త్వేపి ధర్మైక్యాభిప్రాయే
ణాభేదనిర్దేశః(యోవైసోంతఃపురుషఆకాశోయంవావసయోయమంతర్వ
దయఆకాశః)ఎవంబ్రహ్మతుల్యబాహ్యకాశాభిన్నపురుషంతర్గతాకాశాభేదం
హృదయాకాశస్యోక్త్యావతాదృశమహిమశాలీహృదయాకాశఇతిస్తాతి(యో
వైసోంతర్హృదయఆకాశః)అంతర్హృదయేవర్తమానోయఆకాశః॥అయం
సః॥తాదృశమహిమశాలీత్యర్థః । అనయాచిహృదయాకాశస్తుత్యావతుర్గపా
దత్వేనాత్మం హృదయంస్తుతంభవతి । ఎవంచతుష్పదః షడ్విధస్యబ్రహ్మణఃప్ర
పంచాంతర్భావేనపరిచ్ఛిన్నత్వాస్థిరత్వశంకావ్యావృత్త్యర్థంపూర్ణత్వా
ప్రవర్తిత్వగుణకతయోపాసనంమోక్షఫలంవిదధాతి (తదెతత్పురుషమప్రవ
ర్తి) పూర్ణత్వమపరిచ్ఛిన్నత్వమప్రవర్తిత్వమచలత్వంస్థిరత్వం (పూర్ణా
మప్రవర్తితమ్ప్రసరితమ్ప్రసరితమ్ప్రసరితమ్ప్రసరితమ్ప్రసరితమ్) అనంతస్థిరాశ్రీముక్తశ్వర్యమే
వ । తదుపాసీనోముక్తింభజతీత్యర్థః ॥ — ౯ — ॥ ఇతిద్వాదశశిఖండః ॥ —

ఛాం । ఉ — ॥ * ॥ తస్యహవాపతస్యహృదయస్యపంచదేవసుషయఃస
యోస్యప్రాజ్ఞుషిః సప్రాణస్తచ్చక్షుస్సృతిత్యస్తదేతతైజోఽన్నాద్యమిత్య
పాసీతతేజస్స్వన్నాదోభవతియవంవేద ॥—౧—॥ అథయోస్యదక్షిణస్సు
షిఃసవ్యానస్తచ్చత్రగనచంద్రిమాస్తదేతచ్ఛ్రీశ్చైత్యపాసీతశ్రీమా
న్యశస్వీభవతియవంవేద ॥—౨—॥ అథయోస్యప్రత్యజ్ఞుషిస్సౌపానస్సౌ
వాక్సోగ్నిస్తదేతచ్ఛ్రీహస్తవర్చసమన్నాద్యమిత్యపాసీతబ్రహ్మవచఃస్వన్నా
దోభవతియవంవేద ॥—౩—॥ అథయోస్యోదజ్ఞుషిస్ససమానస్తన్నసస్స
వజఃస్యస్తదేతతీర్తిశ్చపుష్టిశ్చైత్యపాసీతకీర్తిమాప్యష్టిమాభవతియ
వంవేద ॥—౪—॥ అథయోస్యోధ్వస్సుషిస్సఉదానస్సహయస్సృకాశస్తదేతదొ
ఞ్శ్రమహశ్చైత్యపాసీతఽజస్వీమహస్వాభవతియవంవేద ॥—౫—॥ తే
వాఎతేపంచబ్రహ్మబుధుమాస్వర్గస్యలోకస్య ద్వారపాః

ఉ । భా ॥— అధోక్తబ్రహ్మణాపాసనాంఽత్యేనద్వారపాపాసనంవిధీయతే
(తస్యహవాపతస్యత్యాది) తస్యేతస్యచతుర్థాపాదత్యేననిర్దిష్టస్య
ప్రకృతస్యహృదయస్యదేవతాధిష్ఠానభూతానిపంచద్వారచ్ఛిద్రాణీత్యర్థః
(సయోస్యప్రాజ్ఞుషిరిత్యాది) ప్రాణవృత్తివిశేషాప్యాయితచక్షురను
గ్రాహకాదిత్యస్యహృదయప్రాజ్ఞుషిరద్వారపాలస్యతేజోన్నాద్యతయోపా
సనైఉపాసకిస్సవ్యయమపితేజస్స్వన్నాదోభవతీత్యర్థః । తదేతదిత్యాదిత్య
స్యతేజోన్నాద్యపేక్షయానపుంసకిలింగ నిదేశః । తేజస్విత్వం ॥ లావ
ణ్యం । ఎవముత్తరత్రాపి ॥—౧—॥ (అథయోఽస్యదక్షిణస్సుషిరిత్యాది)
శ్రీమా । సంపత్తిమా ॥—౨—॥ (అథయోస్యప్రత్యజ్ఞుషిరిత్యా
ది) బ్రహ్మవర్చసం । వృత్తాధ్యయనజంతేజః ॥—౩—॥ (అథయోస్యో
దజ్ఞుషిరిత్యాది) వజఃస్యః । దేవతావిశేషః । పుష్టిః । దేహకాంతిః ॥
—౪—॥ (అథయోస్యోధ్వస్సుషిరిత్యాది) ఓజః । బలం ॥ మహ
త్త్వం ॥ మహః । ఆకాశశ్చ । దేవతావిశేషః । —౫—॥ (తేవాపతే
పంచేత్యాది) తపతేఉక్తగుణవిశిష్టా ఆదిత్యచంద్రమోగ్నివజఃన్యకాశా
ఖ్యాః బ్రహ్మపురుషాః । బ్రహ్మసంబంధినః పురుషాః । స్వగఃస్యలోకస్యభగవ
త్లోకస్యహృదయాకాశాఖ్యస్య ॥ ద్వారపాః ॥ యద్వాభగవత్లోకస్యద్వారపాః ।

భాం || ౬ || — సయవతానెవంపంచబ్రహ్మపురుషాన్స్వర్గస్యలోకస్యద్వా
రపాన్వేదాస్యకులె వీరొజాయతేప్రతిపద్యతేస్వర్గంలాకుయవతానెవంపం
చబ్రహ్మపురుషాన్స్వర్గస్యలోకస్యద్వారపాన్వేదః । —౬— || అథ యదతః
పరోదివాజ్యోతిర్దిప్యతే విశ్వతఃప్రౌఢేషుసర్వతఃప్రౌఢేషునుత్తమేషూత్తమే
షులోకేషిదంవావతద్యదిదమస్మిన్నంతః పురుషే జ్యోతిః || ౭ || తపై యో
దృష్టిర్యతైత్రితదస్మిన్ శరీరే సగ్నస్యైనోష్టిమానం విజానాతి ||

వి || దీ || — ఏవంగాయత్రివిద్యాప్రకృతస్యమ్యసంబంధినస్సకలఫలప్రదస్యబ్ర
హ్మణాభిరూప్యకీర్తిఃమత్స్వరూపఫలవిశేషార్థః॥ కౌత్సేయజ్యోతీరూపత్వే
నోపాసనావిధానాయహ(అథయదతఃపరోదివాజ్యోతిర్దిప్యతేవిశ్వతః ప్రౌ
ఢేషుసర్వతఃప్రౌఢేషునుత్తమేషూత్తమేషులోకేషు)తథాత్మరాత్సంధవతీహ
విశ్వమిత్యత్రైజగదంతర్వతిఃప్రకృతాతే విశ్వశబ్దప్రయోగాద్విశ్వశబ్దో వ్య
ష్టిపరః।సర్వశబ్దఃపరిశేషాత్సమష్టితత్త్వపరశ్చతివ్యాసారైర్వరుత్తం । తత్త్వ
వోఽపాకృతస్థానవిశేషస్థాపిష్టాత్సమష్టిస్యష్టిబహిర్భూతేషుస్వావధికో
త్తమరహితోత్తమస్థానవిశేషేషు తస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతీత్యవభాసకత
యాజ్యోతిశ్శబ్దితఃపరమాత్మాయోదీప్యత్యత్యర్థః॥ అత్రీయచ్ఛబ్దస్యసర్వనా
మత్వేనప్రకృతపరామర్శితయాప్రవృత్తంత్రిపార్శ్వోష్టపరామ్యతే (ఇదం
వావతద్యదిదమస్మిన్నంతపురుషేజ్యోతిః)తత్ । దివఃపరస్తాద్దీప్యమానంత్రిపా
దృష్టిమాకౌత్సేయజ్యోతిరెవకౌత్సేయజ్యోతిశ్శరీరకమేవేత్యర్థః || అహం
వై శ్వానరోఘాత్వాపాణీనాందెహమాశ్రితః । పాణిపానసమాయు
క్తఃపచామ్యన్నంచతుర్విధం ఇతిస్మరణాత్॥-తత్త్వతదాత్మకత్వానుసంధా
నంకతఃప్రమిత్యర్థః || —౭— || (తపై యోదృష్టిర్యతైత్రితదస్మిన్ చృ
రేనగ్నస్యేనోష్టిమానంవిజానాతి) తస్యపరమాత్మశరీరభూతస్యజారరా

ఉ || భా || — అతివాహికాః(సయవతానెవమిత్యాది)అస్యకులెవీరొజాయతే ।
వీరఃపుత్రోజాయతే । విద్యావీర్యసంపన్నోజాయతేఇత్యర్థః || అనుమంగిక
ఫలముక్త్యాప్రధానఫలమాహ (ప్రతిపద్యతే స్వర్గంలాకమిత్యాది) భ
గవల్లోకద్వారపాలోపాసనయాఅనివారితస్సభగవల్లోకం ప్రతిపద్యత్య
త్యర్థః || శీఘ్రస్సప్తం || —౮— ||

ఛాం॥ఉ॥తప్త్యైపాశుతీర్యత్రైతత్కర్ణావపిగృహ్యనినదమివనదధురివాగ్నైరివ
జ్వలతఉపశృణోతితదెతద్వత్సంచశ్రుతంచేత్యుపాసీతచక్షుష్యశ్శ్రుతోభవ
తీయపవంవేదయవంవేద॥౮॥*ఇతిత్యతీయప్రపారకేత్రయోదశఃఖండః॥
కౌషీతకిబ్రాహ్మణైప్రతదనవిద్యాయాం ॥ ప్రతదనోహవైదైవోదాసిరిం
ద్రీస్యప్రియంధామోపజగామ । యుద్దేనచ పారుషేణచ । తం మహేం
ద్రీఉవాచ । ప్రతదనవరంతేదదానీతి ॥ సహోవాచప్రతదనః త్వమే
వమేవరం నృణీష్వయంత్యం మనుష్యాయహితతమం మన్యసే ఇతి ॥

వి॥దీ॥—గైరెషాదృష్టిదేశనమిత్యర్థః । యత్ర । యదా । అస్మిచ్ఛరీరెహ
స్తస్పశేనోష్ఠీనూనంవిజానాతితియత్ । యదాష్టాపలంభనమిత్యర్థః ॥ ఉప
లభ్యసూనోష్ఠస్పశ్యజారరాగ్నిసంబంధిత్యాత్మత్వశ్చ సాత్మాత్కారవి
వతత్సాత్మాత్కారఇత్యర్థః (తప్త్యైపాశుతీర్యత్రైతత్కర్ణావపిగృహ్యని
నదమివనదధురివాగ్నైరివజ్వలతఉపశృణోతి) యత్ర । యదా । కణావంగు
ఢీభ్యాంపిధాయనినదమివరథేనాపమివనదధురివనదధుమిష్ణుః ఋషభిఃకూజిత
మిచుసాఙ్గలతోగైర్భృజమివశృణోతితియత్తదేవజారరాగ్నిశ్రవణం । ఆం
తరస్యశబ్దస్య జారరాగ్నిసంబంధిత్యాత్మత్వచ్ఛబ్దశ్రవణమేవతచ్ఛ్రవణమిత్యర్థః
(తదెతద్వత్సంచశ్రుతంచేత్యుపాసీత) తదెతద్వరమాత్మశరీరధూతంకౌక్షే
యజ్యోతిః । ఉక్తరీత్యాదృష్టత్వశ్చుతత్వాభ్యాముపాసీతేత్యర్థః । తస్య
ఫలమాహ (చక్షుష్యశ్శ్రుతోభవతీయపవంవేదయవంవేద) చక్షుష్యత్వ
మాభిరూప్యంచక్షుషేహితేత్యర్థేశరీరావయవాచ్యేతియత్ । శ్రుతత్వంకీ
ర్తిమత్త్వంద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా ॥౮॥*ఇతిత్రయోదశఃఖండః ॥*
సూ ॥ ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ౧ ॥ ౧౧ ॥
(ప్రతదనోహవైదైవోదాసిరింద్రీస్యప్రియంధామోపజగా
మ । యుద్దేనచ పారుషేణచ) దివోదాసస్యాపత్యం దైవోదాసినామ్నా
ప్రతదనః । యుద్ధసాధనబలనకౌర్యేణచ యుతః । ఇంద్రీస్యప్రియం
ధామసాధనం స్వగమపగతఇత్యర్థః (తం మహేంద్రీఉవాచ । ప్రతదనవ
రంతేదదానీతి) స్పష్టోధః ॥ (సహోవాచప్రతదనః త్వమేవమేవరంవృ
ణీష్వయంత్యం మనుష్యాయహితతమం మన్యసే) సర్వజ్ఞస్త్యం యంవరం

కా || బ్ర || ఉ || — తం మహేంద్రీఉవాచ । నవైవరః పరస్తేష్టవ్యణితే
 త్వమేవ వరం వృణోష్వేతి । అవరో వైతర్హి కిలమృతి హోవాచ ప్రతర్దనః
 అధోఖిల్వింద్రీస్స త్యాచవనెయాయ । సత్యంహీంద్రీఇతి సహోవాచమామేవ
 విజానీహ్యేదేవాహంమనుష్యాయహితతమంమన్యేయన్తాంవిజానీయాత్
 విదిమ్మనుష్యాయమహితతమంమన్యసేతమేవవృణోష్వ । అహమ్భ్యఃహితతమం
 వరం నవేద్ధీతి (తంహేంద్రీఉవాచ । నవైవరః పరస్తేష్టవ్యణితే త్వమేవవృణో
 ష్వేతి నహ్యన్యోన్యార్థం వరంవృణోతే । అతస్తద్వదభిలషితం వరంత్వ
 మేవమత్తోవృణోష్వేత్యర్థః) (అవరోవైతహి కిలమృతి హోవాచ ప్ర
 తర్దనః) యదిహి త్వయాపినవియితే తహి'మమహితతమస్యాపరిజ్ఞా
 నాద్వరాభావసేవ ప్రాప్తృతి ప్రతర్దనఇంద్రీమువాచేత్యర్థః (అధోఖ
 ల్వింద్రీస్స త్యాచవనెయాయ) ఏవముక్తస్తేవరందదానీతి సత్యాద్వాక్యా
 న్నాపెతః । తస్మాదేతామహా (సత్యంహీంద్రీఇతి) ఇంద్రీస్ససత్య
 ప్రధానత్వాదిత్యర్థః । తతశ్చ వరం దదానీతి మదుక్తం వాక్యమసత్యం
 మాభూదిత్యమన్యతేత్యర్థః (సహోవాచమామేవ విజానీహ్యేతదేవా
 హంమనుష్యాయ హితతమం మన్యేయన్తాంవిజానీయాత్) యది తేహిత
 తమమపదైష్టవ్యం తహి' మమపాసనమేవహితతమం మోక్షసాధనమితి
 మన్తతం । అత్యతరిత్పరిత్యజ్య మాముపాస్వేత్యర్థః । అశ్ర ప్రసిద్ధజీవభా
 వస్యేంద్రీస్య హితతమత్వలక్షణమోక్షసాధనత్వాశ్రీయోపాసన కర్మ
 త్వాసంభవాత్తామితి శబ్దస్వాత్మభూతం పరమాత్మనమభిదధాతి । యత్య
 నిత్యం । అంతఃప్రవిష్టశ్శాస్త్రజనానాగ్ం సర్వాత్తా ఇతిశాస్త్రీః స్వస్యా
 ప్యాశ్చ భూతః పరమాత్మనిదిశ్యతే । అహంబుద్ధిశ్చైవాశ్చ పరమాత్మపర్యం
 తా ఇతి జానతఇంద్రీస్య స్వాత్మభూతే పరమాత్మని మామితి శబ్దప్రయోగే
 నానుపపత్తిః । నను స్వాయత్రైశబ్దప్రయోగైరసందిగ్ధం పరమాత్మనాచక
 మేవ పదంప్రయుజ్యతాం కిం వ్యాయలభ్యపరమాత్మపర్యసానన మామితి
 శబ్దేనైతిచేత్ । స్వాదేవం యది పరమాత్మస్వరూపమాత్మోపాసనంవిధిత్సితం
 స్యాత్ || అపితు స్వైరీరకతయా అతొ మామితి నిర్దేశశ్చపపద్యతే । త
 త్క్రీతున్యాయేనస్వపాసకస్యపాపాశ్లేషంనస్తుంస్వస్యపాపాశ్లేషందర్శయతి

కౌ || బ్రా || ఉ || — త్రిశీర్షాణంత్యాష్ట్రీమహనం । అరున్తుబాన్యతీక
సాలావృకభ్యః ప్రాయచ్చం । బహ్వీస్సంధాఅతిక్రమ్య దివిప్రాప్నోదీన
తృణహం అంతరిక్షే పౌలూమాన్ పృథివ్యాం కాలకంజాన్ । తస్యమేతత్ర
నలోమచమీయతే । సయోమాంఽవిజానీయాన్నాస్యకెనచకర్మణా లాకౌ
మీయతే నమాతృవధేన నపితృవధేన నస్తేయేన నభూగ్రిహత్యయానాస్త్వపా
పం చక్రబొముఖం నీలంవేతి । సహోవాచప్రాణోస్త్రిప్రజ్ఞాత్తాతంమామా
యురమృతమిత్యుపాస్వ ॥

వి॥దీ॥ — (త్రిశీర్షాణంత్యాష్ట్రీమహనం) త్రిశీరస్కంత్యాష్ట్రీంవిశ్వరూ
పంహతవానస్తి (అరున్తుబాన్యతీక సాలావృకభ్యః ప్రాయచ్చం)
రౌతీతిరుద్వేదః । రుత్ముఖేన విద్యతే యేహంతే అరున్తుబాః వేదాంతవి
ముఖాన్ యతీక శ్వవిశేషభ్యః బాదనాయప్రాయచ్చం (బహ్వీస్సంధా
అతిక్రమ్యదివి ప్రాప్నోదీనతృణహం । అంతరిక్షే పౌలూమాన్ పృథివ్యాం కా
లకంజాన్) నహవిష్యామీతి బహ్వీఃప్రజ్ఞాఅతిక్రమ్యదివినతకమానాన్ప్ర
హ్లాదపుత్రానతృణహం । అహనం , తృహహింసాయామితిధాతుః । అంతరి
క్షే పౌలూమాన్ పులూమసుతాన్ । పృథివ్యాంకాలకంజాభ్యానసుశాంశ్చ
హింసితనానస్తి (తస్యమేతత్ర నలోమచమీయతే) ఏవంహింసితవతోమే
రొమాపి నహింస్యతే । బ్రహ్మవిద్యాప్రభావాదిత్యధః (సయోమాంఽవిజా
నీయాన్నాస్యకెనచ కర్మణా లాకౌమీయతే నమాతృవధేన నపితృవధేన
నస్తేయేన నభూగ్రిహత్యయానాస్త్వపాపం చక్రబొముఖం నీలంవేతి) యప
తాదృశమదాత్తకం పరమాత్మానముపాస్తే తస్య కేనాపి కర్మణా మాతృవ
ధపితృపథస్తేయభూగ్రిహత్యాదిలక్షణేనపరలొకప్రాప్తిర్నవిరుద్ధ్యతే । ఏవం
పాపం కృతవతోపి మయేదృశం పాపం కృతమితి నిర్వేదజనితిముఖవైపర్య్య
మపి నాస్తిత్యధః । చక్రబొత్తి క్వసంతాత్వస్థీ । ఏవం చేతనవిశేషరూప
స్వవిశిష్టపరమాత్మోపాసనముక్త్యాఅచేతనవిశేషరూపప్రాణవిశిష్టోపాసనమా
హ (సహోవాచ । ప్రాణోస్త్రి । ప్రజ్ఞాత్తాతం మామాయురమృతమిత్యు
పాస్వ) ప్రజ్ఞారూపఆత్మాప్రజ్ఞాత్మాజీవఃజీవశరీరకణ్డత్యధః । జీవశరీరకొ
హం ప్రాణోస్త్రిప్రాణశరీరకొహమస్తి । తాదృశం ప్రాణశరీరకంమామా

కౌ ॥ బ్ర ॥ ఉ ॥ — ఆయుః ప్రాణః ప్రాణోవాఆయుః ప్రాణోవాఆ
మృతం యావద్ధన్వీక శరీరే ప్రాణోపసతి తావగాయుః ప్రాణేన హ్యేవా
ముష్టిల్లోకైః మృతత్వమాప్నోతి ॥ ౧ ॥ ప్రజ్ఞయా సత్యసంకల్పమితి । స
యోమామాయరమృతమిత్తుపాస్తే సర్వమాయరస్తిల్లోకైః ఎత్యాపౌత్వ
మృతత్వమక్షితింస్వగైః లోకేతద్దైకి ఆహురైకభూయంవైప్రాణాగచ్ఛాతీ
తి సహికశ్చనశక్తుయాత్సకృద్వాచానామప్రజ్ఞాపయిశుం చక్షుషారూపం
శ్రోత్రైశశబ్దం మనసాధ్యాతమిత్యైక భూయంవైప్రాణాపకైకం సర్వాణ్యైవై
తాని ప్రజ్ఞాపయంతి వాచంవదంతీంసర్వైః ప్రాణాని నువదంతి చక్షుః పశ్యత్స
ర్వైః ప్రాణాని నుపశ్యంతి శ్రోత్రం శృణ్వత్సర్వైః ప్రాణాని నుశృణ్వంతి మ
నోధ్యాయత్సర్వైః ప్రాణాని నుధ్యాయంతి ప్రాణం ప్రాణం తం సర్వైః ప్రా
ణాని నుప్రాణంతీ క్షేపముహే వైతదితీసీంద్రక్షవాచాస్తి త్వేవప్రాణానాం ని
శ్చేయసమితి జీవతి వాగపేతోమాకాకహిపశ్యామో జీవతి చక్షురపేతో
ద్దాకహి పశ్యామో జీవతి శ్రోత్రాపేతోబధిరాకహి పశ్యామో జీవతి బా
హుద్భిగ్నోజీవతూర్పురుచ్ఛిన్నైశ్చైస్సంహిపశ్యామైతి అధఖిలు ప్రాణేవ

విది- యిరమృతమిత్తుపాస్త్యధంప్రాణశరీరకస్యాయుష్ట్యమృతత్వైశ్చత్యా
శంక్యాహ (ఆయుః ప్రాణైశ్చత్యాది) శరీరే ప్రాణస్తి తే రుచ్ఛాస్సాదిలక్షణా
యుస్సాధనత్వాదాయః ప్రాణః లూకాంతరేచిరస్థాయిత్వరూపామృతత్వ
ప్రాప్తేః ప్రాణాధీనోపాయానుస్థానసాధ్యత్వాత్ప్రాణస్యామృతత్వం । అ
తఆయుష్ట్యమృతత్వే ప్రాణస్యోపపద్యతే తద్ద్వారాపరమాత్మనశ్చోపపత్తేః
ఆయుష్ట్యమృతత్వాభ్యాం ప్రాణశరీరకబ్రహ్మణోపాసనముపపద్యతే య
ద్వా త్రివ్యాసార్యోక్తరీత్యా తం మామాయురితి వాక్యేమామితి జీవవిశిష్ట
తోఽన్యతే । ఆయురితిప్రాణవిశిష్టతా । ఆయుఃప్రాణాదిహ్యనంతరమేవశ్రీ
వణాత్ । అమృతమితి స్వేనరూపేణావస్థితిః । ఎవం చాస్మిన్నైవవాక్యేస్వ
నరూపేణచచిదబిద్విశిష్టతయాచత్రివిధోపాసనం విధీయతే । అతోనోపాస
నాత్రయవిధికృతవాక్యభేదశ్చిద్రక్ష్యం॥౧॥ప్రజ్ఞాత్తకత్వవిశిష్టోపాసనస్యఫల
మాహ (ప్రజ్ఞయా సత్యసంకల్పమితి) అపహతపాష్టత్వాదిగుణాత్త్వలక్ష
ణంబ్రాహ్మంరూపమిత్యధః (యోవైప్రాణస్సప్రజ్ఞాయావైప్రజ్ఞానప్రా

కౌ ॥ బ్ర ॥ ఊ ॥ — ప్రజ్ఞాత్వైదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతి ॥ ౨ ॥
 తిక్తాదతదేవోత్తముపాసీతయోవైప్రాణస్సాప్రజ్ఞాయావైప్రజ్ఞాసప్రాణః స
 హహ్యేతావస్థిం చ్ఛరీరేనపతస్సుహోత్క్రామతస్తస్యైవగృప్తిరేతద్విజ్ఞా
 నం । యతై గ్రీతత్పురుషస్సుప్తస్వప్నం నకథంచన పశ్యశ్యధాన్తిక్రాప్రాణవ
 వైకధాభవతి । తదేనంవాక్సర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతిచతుస్సర్వైర్వరూపై
 స్సహాప్యేతి శ్రోత్రంసర్వైర్వశ్యబైస్సహాప్యేతి మనస్సర్వైర్వధ్యాత్తైస్సహా
 ప్యేతి సయదాప్రతిబుధ్యతేయధాగ్నైర్విష్ణులింగావిప్రతిఘ్నైర్నైవమేవైత
 స్తాదాత్తనః ప్రాణాయధాయతనం విప్రతిఘ్నం తేప్రాణేభ్యోదేవాదేవేభ్యో
 లోకాస్తస్యైర్విషేనస్థిరేతద్విజ్ఞానం యతై గ్రీతత్పురుషఆత్మామరిష్యస్సా
 బల్యం న్యేతిసంమోహం న్యేతి తదాహురుదక్రమీచ్ఛిత్రం నశ్యణాతి నపశ్య
 తినవాచావదత్యధాన్తిక్రాప్రాణవైకధాభవతదైవంవాక్సర్వైర్నామభిస్స
 హాప్యేతి చతుస్సర్వైర్వరూపైస్సహాప్యేతి శ్రోత్రగ్నైర్వశ్యబైస్సహాప్యేతి
 మనస్సర్వైర్వధ్యాత్తైస్సహాప్యేతిసయదాప్రతిబుధ్యతేయధాగ్నైర్విష్ణులింగా
 విప్రతిఘ్నైర్నైవమేవైతస్తాదాత్తనస్సర్వైర్ప్రాణాయధాయతనం విప్రతిఘ్నం తే
 ప్రాణేభ్యోదేవాదేవేభ్యోలోకాః సయదాష్టా చ్ఛరీరాదుత్క్రామతివాగస్తా
 త్స్వర్వాణినామాన్యభివిసృజతే వాచాసర్వాణి నామాన్యాపౌతిప్రాణోఽ
 స్తాత్స్వర్వాగంధానభివిసృజతేప్రాణేన సర్వాగంధానాపౌతి చతుర
 స్తాత్స్వర్వాణిరూపాణ్యభివిసృజతేచతుషాసర్వాణిరూపాణ్యాపౌతిశ్రోత్రమ
 వి॥ దీ॥ — ణః) ననుప్రజ్ఞాశబ్దితజీవస్యప్రాణస్యచ కథమభేదత్యత్రాహ(సహ
 హ్యేతావస్థిం చ్ఛరీరేనపతస్సుహోత్క్రామతః) సహోత్క్రామణప్రతిఘ్నత్వాదే
 కకార్యకారిత్యాదభేదస్యపదేశోయుజ్యతఇత్యుక్త్యాప్రాణవప్రజ్ఞాత్వైదం
 శరీరంపరిగృహ్యోత్థాపయతీతిప్రజ్ఞాశబ్దిత జీవసహాయకస్యముఖ్యప్రాణస్యైవ
 శరీరోత్థాపకత్వమితిముఖ్యప్రాణస్యాముఖ్యప్రాణాపేక్షయా వైలక్షణ్యము
 క్త్యాప్రయతైతత్పురుషస్సుప్తస్వప్నంనకథంచనపశ్యతిలధాన్తిక్రాప్రాణవైక
 ధాభవతీతి సుమప్తిదశాయామపిప్రాణవిశిష్టపరమాత్మనిజీవస్య లీనతయాను
 ముస్తావపిజీవప్రాణయోస్సాహచర్యంప్రదర్శ్యప్రాణస్య సర్వభూతోపజీవ్య

కో॥బ్ర॥ఉ॥—స్తాత్సర్వాంచభూతభివిసృజతే శ్రోత్రేణసర్వాంచభూతాపాఞ్చ
తిమనోస్తాత్సర్వాణిధ్యాతాన్యభివిసృజతే మనసాసర్వాణిధ్యాతాన్యాపాఞ్చ
త్వీషేషాప్రాణేనసర్వావాప్తిఃయోవైప్రాణసాప్రజ్ఞాయావాప్రజ్ఞాసప్రాణస్స
హహ్యేతావస్థింఛర్మరేవనతస్సహోబ్రాహ్మతోఽధఖలుయదాప్రజ్ఞాయాం
సర్వాణిభూతాన్యైకంభవంతితద్వ్యాఖ్యాన్యాయః॥౮॥ వాగైవాస్యాఏకమం
గముదూఢంతస్యానామపురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రామ్రాణమైవాస్యాఏ
కమంగముదూఢంతస్యగంధఃపురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రాచక్షురైవా
స్యాఏకమంగముదూఢంతస్యరూపం పురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రాశ్రో
త్రమైవాస్యాఏకమంగముదూఢంతస్యశబ్దః పురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమా
త్రా॥ జిహ్వైవాస్యాఏకమంగముదూఢంతస్యఅన్నరసః పురస్తాత్ప్రతివి
హితాభూతమాత్రా॥ హస్తావేవాస్యాఏకమంగముదూఢంతయోఃకర్మాణి
పురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రాశరీరమైవాస్యాఏకమంగముదూఢంతస్య
సుఖదుఃఖపురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రా॥ ఉపస్థవివాస్యాఏకమంగ
ముదూఢంతస్యనందోరతిః ప్రజాతిః పురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రా

వి॥ దీ॥—త్వముక్త్యావలతఖలుయధాప్రజ్ఞాయాంసర్వాణిభూతాన్యైకీభవం
తితద్వ్యాఖ్యాన్యాయః॥౮॥ప్రజ్ఞాశబ్దితజీవస్యసర్వభూతాశ్చ్రీయత్వప్రకారఃక
థ్యతఇతిప్రతిజ్ఞాయాహ(వాగైవాస్యాఏకమంగముదూఢంతస్యానామపురస్తా
త్ప్రతివిహితాభూతమాత్రాలస్యాప్రజ్ఞాయాః॥ప్రజ్ఞాయాజీవేనైతియావత్॥
వాగింద్రియమేకమంగముదూఢంపరిగృహీతమిత్యర్థః॥ఉద్వాహకర్తృభూతవ
త్త్వీవత్పరిగృహీతమిత్యర్థః॥ వస్తుతస్త్వస్యాంభావాత్తస్యావాచఃపురస్తా
ద్ద్రాహ్యత్వేనప్రతినియతతయావిహితాభూతమాత్రానామ॥ ఏవముత్తరత్రా
పిద్రష్టవ్యం (ప్రాణమైవాస్యాఏకమంగముదూఢంతస్యగంధః పురస్తాత్ప్రతివి
హితాభూతమాత్రా॥ చక్షురైవాస్యాఏకమంగముదూఢంతస్యశబ్దఃపురస్తాత్
ప్రతివిహితాభూతమాత్రా॥ జిహ్వైవాస్యాఏకమంగముదూఢంతస్యఅన్నర
సః పురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రాహస్తావేవాస్యాఏకమంగముదూఢం
తయోఃకర్మాణిపురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రా॥ శరీరమైవాస్యాఏకమం
గముదూఢంతస్యసుఖదుఃఖపురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రా॥ఉపస్థపవా

కౌః బ్రా॥ ఉ — పాదావేవాస్యాపకమంగముదూఢం తయోరిత్యాః
పురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రా । ప్రజ్ఞజ్ఞైవాస్యాపకమంగముదూఢంతే
స్యాధియోవిజ్ఞాతవ్యం కామాః పురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రా॥౫॥ప్ర
జ్ఞయావాచం సమారుహ్య వాచాసర్వాణినామాన్యాప్నోతి ప్రజ్ఞయా
మ్రాణంసమారుహ్య ఘ్రాణేనసర్వా గంధానాప్నోతి । ప్రజ్ఞయా చ
క్షుస్సమారుహ్యచక్షుషాసర్వాణిరూపాణ్యాప్నోతి ॥ ప్రజ్ఞాయాశ్రోతంస
మారుహ్యశ్రోత్రేణ సర్వాం చ్చబ్దానాప్నోతి ॥ ప్రజ్ఞయా జిహ్వం స
మారుహ్యజిహ్వయాసర్వానన్నరసానాప్నోతి॥ప్రజ్ఞయాహస్తేనమారుహ్య

వి ॥ దీ ॥ —స్యాపకమంగముదూఢం తస్యానందోరతిఃప్రజాతిః ప్రతివి
హితాభూతమాత్రా) ప్రజాతిఃప్రజననమిత్యర్థః(పాదావేవాస్యాపకమంగ
ముదూఢంతయోరిత్యాఃపురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రా)ఇత్యాఃగమనానీ
త్యర్థః(ప్రజ్ఞైవాస్యాపకమంగముదూఢంతస్యాధియోవిజ్ఞాతవ్యంకామాః
పురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రా)ఆత్రప్రథమాంతఃప్రజ్ఞాశబ్దః మనఃపరఃస
త్ప్రజ్ఞారూపజీవపరః ॥ ఉత్తరత్రనేత్యాంవిజ్ఞాసీతవిశారంవిద్యాదిత్యనం
తరంసమనోవిజ్ఞాసీతేతి మనశ్శబ్దప్రయోగాద్దానప్రమాణేనప్రజ్ఞాశబ్దస్య
మనవవాధః । ధియోవిజ్ఞాతవ్యంమనోజన్యజ్ఞానవిషయిత్యర్థః । కామాః
కామ్యమానాఇత్యర్థః॥౫॥ఎవం నామగంధరూపశబ్దరసకర్తృసుఖదుఃఖానందగ
ణిజ్ఞాతవ్యానాందశానాంభూతమాత్రాణాం వాఘ్నోతాదివిషయత్వముక్త్యాప్ర
జ్ఞాశబ్దితస్యజీవస్యనామాదిదశవిధభూతమాత్రా వ్యాప్తిప్రకారమాహ (ప్ర
జ్ఞయావాచంసమారుహ్యవాచాసర్వాణినామాన్యాప్నోతి) అత్రప్రజ్ఞాశబ్దః
అవ్యవహితప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టమనఃపరః । తతశ్చమనసావాగిందియమధిస్తా
యతద్వారాసర్వాణినామాన్యభిలపనక్రియాద్వారాప్యాప్నోతి (ప్రజ్ఞయా
మ్రాణంసమారుహ్య ఘ్రాణేనసర్వాన్గంధానాప్నోతి) మనసాఘ్రాణేంది
యమధిస్తాయతద్వారాసర్వాన్గంధాన్జ్ఞానెనాప్నోతి॥ఎవముత్తరత్రాపిద్రష్ట
వ్యం(ప్రజ్ఞయాచక్షుస్సమారుహ్యచక్షుషాసర్వాణిరూపాణ్యాప్నోతి॥ప్రజ్ఞ
యాశ్రోతంసమారుహ్యశ్రోత్రేణసర్వాంచ్చబ్దానాప్నోతి । ప్రజ్ఞయాజిహ్వం
సమారుహ్యజిహ్వయాసర్వానన్నరసానాప్నోతి)ప్రజ్ఞయాహస్తేనమారుహ్య

కౌ॥బ్ర॥ ఉ—హస్తాభ్యాం సర్వాణి కర్తాణ్యాప్నోతి॥ప్రజ్ఞయా శరీరం సమారుహ్య శరీరేణ సుఖదుఃఖేఽపి ప్నోతి ప్రజ్ఞయో వద్ధం సమారుహ్య ఉపధేనా నందం రతిం ప్రజాతి మాప్నోతి ॥ ప్రజ్ఞయా పాదౌ సమారుహ్య పాదాభ్యాం సర్వాణి త్యాజి ప్నోతి ప్రజ్ఞయై వధియం సమారుహ్య ధియో విజ్ఞాతవ్యం కామా నాప్నోతి ౬॥ సహి ప్రజ్ఞా పెతా వాఙ్మయకించన ప్రజ్ఞా వయేదన్యత్ర మేమనో భూదిత్యాహ నాహ మేతన్నామ ప్రాజ్ఞా సిషమితి॥ సహి ప్రజ్ఞా పెతౌ ఘ్రాణౌ గంధం కంచన ప్రజ్ఞా వయేదన్యత్ర మేమనో భూదిత్యాహ నాహ మేతం గంధం ప్రాజ్ఞా సిషమితి॥ సహి ప్రజ్ఞా పెతం చక్షూరూపం కించన ప్రజ్ఞా వయేదన్యత్ర మేమనో భూదిత్యాహ ॥ నాహ మేతదూహం ప్రాజ్ఞా సిషమితి ॥ సహి ప్రజ్ఞా పెతం శ్రోత్రం శబ్దం కంచన ప్రజ్ఞా వయేదన్యత్ర మేమనో భూదిత్యాహ నాహ మేతం శబ్దం ప్రాజ్ఞా సిషమితి ॥ సహి ప్రజ్ఞా పెతా జిహ్వోన్నరసం కంచ

వి॥దీ॥—హస్తాభ్యాం సర్వాణి కర్తాణ్యాప్నోతి । ప్రజ్ఞయా శరీరం సమారుహ్య శరీరేణ సుఖదుఃఖేఽపి ప్నోతి । ప్రజ్ఞయో వద్ధం సమారుహ్య ఉపధేనా నందం రతిం ప్రజాతి మాప్నోతి । ప్రజ్ఞయా పాదౌ సమారుహ్య పాదాభ్యాం సర్వాణి త్యాజి ప్నోతి । ప్రజ్ఞయై వధియం సమారుహ్య ధియో విజ్ఞాతవ్యం కామా నాప్నోతి) నను మనో ద్వారా వాగాదినియమనం క్షిమధః మిత్యాశంక్యాహ (సహి ప్రజ్ఞా పెతా వాఙ్మయకించన ప్రజ్ఞా వయేత్) సహి మనో సద్ధిస్థితం వాగింద్రియం నామ ప్రజ్ఞా పనసమధఃంభవతీత్యర్థః ॥ అత్ర లోక మేవ సాక్షి త్వేనోదాహరతి (అన్యత్ర మేమనో భూదిత్యాహ । నాహ మేతం నామ ప్రాజ్ఞా సిషమితి) లోకౌ హి అన్యత్ర మేమనో భూదిత్యుక్తౌ ఎతన్నామన ప్రాజ్ఞా సిషమితి హ్యేహ । మనో వ్యాసంగవశో జ్ఞానపూర్వకనామాభి లవనలక్షణవాగింద్రియవ్యాపారో నా భూదితి లోకః ప్రత్యేతీత్యర్థః । ఎవముత్తరత్రాపి ద్రవ్యవ్యం (సహి ప్రజ్ఞా పెతౌ ఘ్రాణౌ గంధం కంచన ప్రజ్ఞా వయేత్ । అన్యత్ర మేమనో భూదిత్యాహ । నాహ మేతం గంధం ప్రాజ్ఞా సిషమితి । సహి ప్రజ్ఞా పెతం చక్షూరూపం కించన ప్రజ్ఞా వయేత్ । అన్యత్ర మేమనో భూదిత్యాహ । నాహ మేతదూహం ప్రాజ్ఞా సిషమితి । సహి ప్రజ్ఞా పెతం శ్రోత్రం శబ్దం కంచన ప్రజ్ఞా వయేత్ । అన్యత్ర మేమనో భూదిత్యాహ । నాహ మేతం శబ్దం ప్రాజ్ఞా సిషమితి

కౌ॥జ్ఞా॥ఉ॥ నప్రజ్ఞాపయేదన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహనాహమేతమన్నర
సంప్రాజ్ఞాసిషమితి॥నహిప్రజ్ఞాపెతాహస్తాకముకేంచనప్రజ్ఞాపయేతామన్య
త్రమేమనోభూదిత్యాహనాహమేతత్రనుప్రాజ్ఞాసిషమితి॥నహిప్రజ్ఞాపె
తంగరీరంసుఖందుఃఖంకించనప్రజ్ఞాపయేదన్యత్రమేమనోదిత్యాహనాహమేత
త్సుఖందుఃఖంప్రాజ్ఞాసిషమితి॥ నహిప్రజ్ఞాపెతఉపస్థతనందంరతిప్రజాతిం
కంచనప్రజ్ఞాపయేదన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహనాహమేత మానందంరతిం
ప్రజాతింప్రాజ్ఞాసిషమితి॥ నహిప్రజ్ఞాపెతాపాదావిత్యాంకాంచనప్రజ్ఞాప
యేతామన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహనాహమేతామిత్యాంప్రాజ్ఞాసిషమితి
నహిప్రజ్ఞాపెతాధీకాచనసిద్ధ్యేత్॥ —౨—॥ నప్రజ్ఞాతన్యంప్రజ్ఞాయేత
నవాచంవిజ్ఞాసేతవక్తారంవిద్యాన్నగంధంవిజ్ఞాసేతస్మృతారంవిద్యాన్నరూ
పి॥ది॥—౩॥నహిప్రజ్ఞాపెతాజిహ్వోన్మరసంకించనప్రజ్ఞాపయేత్॥ అన్యత్ర
మేమనోభూదిత్యాహ॥ నాహమేతమన్నరసంప్రాజ్ఞాసిషమితి॥ నహిప్ర
జ్ఞాపెతాహస్తాకిర్మచించనప్రజ్ఞాపయేతాం॥ అన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహ॥
నాహమేతత్రర్తప్రాజ్ఞాసిషమితి॥ నహిప్రజ్ఞాపెతంగరీరంసుఖందుఃఖం
కించనప్రజ్ఞాపయేత్॥ అన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహ॥ నాహమేతత్సుఖందుఃఖం
ప్రాజ్ఞాసిషమితి॥ నహిప్రజ్ఞాపెతఉపస్థతనందంరతిప్రజాతింకాంచనప్రజ్ఞా
పయేత్॥ అన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహ॥ నాహమేతమానందంరతింప్ర
జాతింప్రాజ్ఞాసిషమితి॥ నహిప్రజ్ఞాపెతాపాదావిత్యాంకాంచనప్రజ్ఞాప
యేతాం॥ అన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహ॥ నాహమేతామిత్యాంప్రాజ్ఞాసిషమి
తి॥ నహిప్రజ్ఞాపెతాధీకాచనసిద్ధ్యేత్) ఎవం ప్రజ్ఞాశబ్దతన్యజీవన్మయభూ
తమాప్రాప్యప్రకారకదనయథానాన్తవివేకంప్రదశ్యో అన్యవా
చావిముంచయేత్తుక్తరీత్యా భూతమాప్రాశస్తితానాన్తవిజ్ఞానం పరిహరణ
వ్యమిశ్యాహ (నప్రజ్ఞాతన్యంప్రజ్ఞాయేత) జ్ఞాత్వాన్తస్యతీర్థిన్తాన్తభూ
తావిషయోనప్రజ్ఞాతన్యత్యత్యర్థః॥ ఆదేనప్రపంచయిత (నవాచంవిజ్ఞాసేత
వక్తారంవిద్యాత్) అత్రీవాక్చర్చిః ప్రకరణానుగుణ్యాన్నామపరఃవక్తారము
క్తరీత్యాహనాధిష్ఠితవాగ్నియజ్ఞాభిలషనక్రియయా నాహవక్తారమాత్మా
నమేవవిద్యాత్॥ వక్తృజీవశరీరకపదమార్తానంవిద్యాదితియావత్॥ ఎవ

కౌ॥బ్ర॥ ఉ—పంవిజిజ్ఞాసీతరూపవిదం విద్యాత్ ॥నశబ్దంవిజిజ్ఞాసీతశోతా
 గంవిద్యాత్ నాన్నరసంవిజిజ్ఞాసీతాన్నరసవిజ్ఞాతారంవిద్యాత్ నకమృవిజి
 జ్ఞాసీతకర్తారంవిద్యాత్ నసుఖమఃఖేవిజిజ్ఞాసీతసుఖమఃఖయోర్విజ్ఞాతాగంవి
 ద్యాత్ ॥నానందరతంప్రజాశంవిజిజ్ఞాసీతానందస్యరతః ప్రజాతేర్విజ్ఞాతా
 రంవిద్యాత్ ॥ నెత్యాంవిజిజ్ఞాసీతైరారంవిద్యాత్ నమనోవిజిజ్ఞాసీతమంతా
 రంవిద్యాత్తావాపతాదశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం నశప్రజ్ఞామాత్రాఅధి
 భూతంయద్ధిభూతమాత్రా నస్య ర్నప్రజ్ఞామాత్రాస్యస్యః యదివాప్రజ్ఞా
 మాత్రానస్య ర్నసూత మాత్రాస్యస్యః ॥ ౮ ॥ నహ్యన్యతరతోరూ
 పం కించనసిద్ధ్యేత్ ॥

వి॥ది॥—మత్తరప్రాసిద్ధిప్రకరం (నగంధంవిజిజ్ఞాసీశఘ్రతారంవిద్యాత్ ॥నరూ
 పంవిజిజ్ఞాసీతరూపవిదంవిద్యాత్) రూపంసశ్చంతంపద్యాదిత్యధః (నశ
 బ్దంవిజిజ్ఞాసీతశోతారం విద్యాత్ ॥ నాన్నరసంవిజిజ్ఞాసీతఅన్నరసవిజ్ఞాతా
 రంవిద్యాత్ ॥ నకమృవిజిజ్ఞాసీతకర్తారంవిద్యాత్ ॥ నసుఖమఃఖేవిజిజ్ఞా
 సీత ॥ సుఖమఃఖయోర్విజ్ఞాతారంవిద్యాత్ ॥ నానందరతంప్రజాతంవిజి
 జ్ఞాసీత ॥ ఆనందస్యరతః ప్రజాతేర్విజ్ఞాతారంవిద్యాత్ ॥ నెత్యాంవిజిజ్ఞా
 సీత ॥ ఏతారంవిద్యాత్ ॥ నమనోవిజిజ్ఞాసీతమంతారంవిద్యాత్ ॥ తావా
 ఎతాదశైవభూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశప్రజ్ఞామాత్రాఅధిభూతంయదిభూత
 మాత్రానస్యఃనప్రజ్ఞామాత్రాస్యస్యః యదివాప్రజ్ఞామాత్రానస్యఃసభూత
 మాత్రాస్యస్యఃసహ్యన్యగిరూరూపం కించనసిద్ధ్యేత్) నామగంధరూపశబ్దరసక
 ర్తసుఖమఃఖానందరతజ్ఞాతమ్యో లక్షణాదశభూతమాత్రాశ్చ తిగ్ధాగ్నిహివా
 ఘ్రిణచక్షుశ్రోతజిహ్వహస్తశరీరౌపస్థపాద మనోలక్షణాః దశప్రజ్ఞామా
 త్రాశ్చైవస్యోన్మాధాః వాగాదండ్రయాణామభావేనామాదిసిద్ధిరభావే
 నవాగాదిలక్షణప్రజ్ఞామాత్రానీనసిద్ధికి శ్వాన్నామాదిభూతమాత్రాణాం ॥
 తెషాంచాభావేతద్వ్యవహారిభలకప్రజ్ఞాసూత్రేబ్ధితేంద్రియాద్యనిష్పల్లైఃఅణౌ
 గ్రాహ్యగ్రాహకౌభయాశీనత్వాత్ ॥సర్వలూకయాత్రాయాగ్రాహ్యేనవి
 నాశ్చైవ గ్రాహకం గ్రాహకేణవివాశ్చైతం గ్రాహ్యం వాకార్యక్షమంనభవతి

కౌ॥ బా॥ ॥ ఉ॥ నాపవైతన్నానా ॥ తన్యధారధన్యా రెము నెమిరపి తానాభా
సరాఅపి తావమవై తాభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వపి తాః ప్రజ్ఞా
మాత్రాః ప్రాగ్జే లపి తాః ॥

వి॥ దీ॥—(నోపవైతన్నానా) నానాశబ్దోవినాధఃకః ॥ ఏతన్యగ్రహ్యగా
హకజాతంపరస్పరావినాఘాతమిత్యర్థః ॥ తత్తాత్ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దితమపి
ఇంద్రియజాతంభూతమాత్రాంతర్గతమిత్యర్థః ॥—॥ (తన్యధారధన్యా
రెము నెమిరపి తానాభావరాఅపి తావమవై తాభూత మాత్రాః ప్రజ్ఞామా
త్రాస్వపి తాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాగ్జే అర్పితాః) ॥ యథాగ్రధన్యనాభారధ
చక్రమిధ్యవతిః సరంధ్రాకావప శేషే అరశబ్దితాః కావపశేషాః పరితాపి
తాః । అత్రేవ నెమిశబ్దితంవలయాకారం కావ్యం యథాలపితం ॥ ఏవం ప్రా
ణశబ్దితపరమాత్మని ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిధిస్తా శ్చైతనాలపి తాస్తేషు చ భూ
తమాత్రా శబ్దితగ్రహ్యగాగ్రహకజాతం సర్వసమపితమిత్యర్థః । నన్వత్రప్ర
జ్ఞామాలాగ్రబై నయదిభూతమాత్రానస్యః ప్రజ్ఞామాత్రాస్యః యది ప్రజ్ఞా
మాత్రానస్యః స భూత మాత్రాస్యైకీపూర్వవాక్యే ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిధి
స్తానాం వా గాదీనాం గ్రాహకాణాం శానామేవ గ్రహణముచితం ॥ సత్యయో
వై ప్రాణస్సాప్రజ్ఞైశ్చ వహితకేవలప్రజ్ఞాశబ్దనిధిప్రజీవపరత్వమితిచేన్న ॥ పూ
ర్వవాక్యే లన్యధా రాధేయభావప్రతిపాదనాత్ ॥ తత్ర ప్రజ్ఞామాత్రాశ
బ్దస్య వా గాదిపరిత్యేపీహాప్రజ్ఞామాలాశబ్దనిధిప్రస్థాభూతమాత్రాశీతత్వా
ప్రతిపాదనాలాప్రణశబ్దితపరమాత్మాశీతత్వస్త్వేవ ప్రతిపాదనాత్ప్రజ్ఞామా
త్రాశబ్దాజీవపరపవ ॥ పూర్వవాక్యే బాధాబలాన్ప్రజ్ఞాశబ్దస్య ముఖ్యార్థత్యా
గేపీపతత్యాగకారణాభావాత్ । జడరూపస్య వాగాదేః ప్రజ్ఞాశబ్దము
ఖ్యార్థత్యావసంభవాత్ ॥ యథాస్తిన్వగ్రహణయావధ్యస్తి శరీరెవ్రా
ణావసతి తావదాయుః అథాస్తిన్వాగ్రహణైకధాభవతి ॥ ఏతస్మాదాత్మసః
ప్రాణాయధాయతనం నివృత్తిప్రతితి త్రివృషి వాక్యేషు ముఖ్యగ్రహణ
పరమాత్మజీవపరత్వేన భిన్నా ర్థకత్వం ॥ ఏవం యథాప్రజ్ఞాయాం సర్వా
ణి భూతాని సప్రజ్ఞాపేతావాచ్యామకించిత్ప్రజ్ఞాపయేత్ దక్షైశ్చ భూ
తమాత్రా అధిప్రజ్ఞమితి వాక్యేషు జీవమనాబాహ్యోందియకూపాధకత్వ

కా || బ్రా || ఉ || సపషస్మాగ్నివసప్రిజ్ఞాత్తానందోఽజరోఽమృతోనసా
 ధునాకర్మకాణాభూయాన్నో ఎనా సాధు నాకనీయానె పహ్యోవైసం సా
 ధు కర్మకారయతి తంయ మెభ్యోలాకెభ్య ఉన్నినీషత్యైషఉపైవైసమసా
 ధుకర్మకారయతితంయనుధోనినీషతి || పషణాకషాలపషలోకాధినతి

వి || దీ || — యవిషయే దృష్టప్రయోగస్య ప్రజ్ఞాశబ్దస్యార్థోచిత్యా
 నుసారేణైవాధాన్య చర్లనీయత్వాత్ నచైకవచనాంతప్రజ్ఞాశబ్దనిధి
 ష్టస్య జీవస్య బహువచనాంతప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన పతామశోక్ నయక్
 ఇతి వాచ్యం । నన్విద్యాయాం స్వమపీతోఽవతిత్యైకవచనాంతశబ్దనిధి
 ష్టస్య జీవస్య సతిపంపద్యనవిమరితి బహువచనాంతశబ్దేన నిదేశశఙ్కషపవత్యైః
 ఎతత్సర్వం శ్చుతప్రకాశికాయామింద్రప్రాశాధికరణే స్పష్టం (సపషస్మా
 గ్నివసప్రిజ్ఞాత్తానందోఽజరోఽమృతః) ప్రస్థపవప్రిజ్ఞః నిరుషాధికసా
 ర్వజ్ఞాశ్రయః । నిరుషాధికానందత్వ ఏకదత్తవిమృశ్యత్వాశ్రయః (నసాధు
 నా కర్మకాణాభూయాన్నోపవాసాధునా కనీయాక) పుణ్యపాపకృతౌ
 త్కూషాపకర్షణశాస్త్ర్యత్యధాః (ఎపహ్యోవైసం సాధుకర్మకారయతితం
 యమెభ్యోలాకెభ్యఉన్నినీషతి) యంపురుషంపభ్యఃఅండాంతగతైభ్యః
 లోకైభ్యః ఉద్భవంభగవల్లొకం నెతుమిచ్ఛతి । తంపురుషం భగవల్లొకప్రా
 ప్తయే సాధుకర్మకారయతి । కర్మకాణం భగవల్లొకప్రాప్త్యుగ్రయోగిత్వం
 చ తద్ధతుఘాతివిద్యావిరోధిపాపనిరసవద్వారా (ఎపహ్యోవైసమసాధుకర్మ
 కారయతితం యనుధోనినీషతి) యమెభ్యోలాకెభ్యననుత్సృజ్యతి పా
 తదన్వయం । యం పురుషమెభ్యోలాకెభ్యోఽధఃపాతయితుమిచ్ఛతి తమసా
 ధుకర్మకారయతి । యథాసాధుకర్మకాణం బ్రహ్మణాపాపననిష్పాదన
 ద్వారా ఉన్నయనహేతుత్వంఎనమసాధుకర్మకాణమప్యపాపనప్రతిబంధ
 ద్వారా అధానయనహేతుత్వం ఉక్తంచ భగవతా భాష్యకృతా సాపస్య
 జ్ఞానోదయవిరోధిత్వం । ఎపహ్యోవాసాధుకర్మకారయతి తం యనుధో
 నినీషతి శ్చుత్యాఽవగమ్యతఇతి । వివృతంచ వ్యాసార్థైః । కర్మకాణము
 న్నయనహేతుత్వముపాపననిష్పాదనరూపమితి || తద్విసరీతమధానయనము
 పాపనప్రతిబంధరూపమితి స్ఫుటతరమవగమ్యతఇతి (ఎపలోకపాలపషలో

కౌ ॥ బ్రా ॥ ఉ ॥ రెవనరైశస్సనుఆత్తైతివిద్యాశ్శమఆత్తైతివిద్యాత్ ॥౯॥
 ॥ * ॥ ఇతి కౌషీతకీబ్రాహ్మణోపనిషది తృతీయాధ్యాయః ॥ * ॥
 ఛాందోగ్యతృతీయాధ్యాయే చతుర్దశఃశ్లోకంసంక్రమే ॥ * ॥ — ॥ సర్వం
 ఖల్విదరబ్రహ్మతజ్జలానితిశాంతఉపాసిత ॥

వి॥దీ॥—కాధిపతిరెవనరైశః) లోకపాలలోకారక్షకః । ఆత్మవ్యాసార్యాః
 లోకాధిపతిః లోకస్వామీన రైశస్సర్వనియంతా । ననుపారక్షణ్యఇతిథాతోః ప
 తిశబ్దః రత్యక్షమత్రశేషితావాచిత్యం । ఉచ్యతే । నహి సర్వప్రావయవ
 శక్తిరేవ సరూఢిశక్తిరిత్యస్తినియమః । అన్యథా గమెదోఽఽతి ప్యుత్పత్త్యా
 గోశబ్దస్య జంగమవాచిత్య ప్రసంగాత్ ప్రితాయా గౌరవాచకత్వ ప్రసం
 గాచ్చ । అతశ్చేషిణి పతిశబ్దోరూఢః । అన్యథా వృద్ధౌచ మాతాపితౌ
 సాక్ష్యభార్యాసుతశ్శిశుః । అప్యకార్యశతంకృత్యా భతవాగ్మనురబ్రవీదితి
 న్యాయేనపితుస్సంరక్షకే పుత్రైవతిశబ్దవ్యవహారప్రసంగాదిత్యూహః (స
 మఆత్తైతివిద్యాత్) పూర్వోక్తవిశిష్టస్సన్వితర్యామితి ప్రీతిపత్యవ్యః ॥ య
 ద్వా అస్మి శ్చైవ వాక్యేపూర్వోక్తత్వాప్రసాననాదికృతలెపశూన్యత్వవక్తృ
 శ్చస్త్రాతృత్వాదిగుణకజీవవిశిష్టతయా ఆయుష్స్వేంద్రియనిశ్చేయనహేతు
 త్వశరీరోద్దాపకత్వాది గుణవిశిష్టప్రాణవిశిష్టతయా ఆనందత్వామృతత్వా
 దిస్వరూపేణవ విశిష్టస్య స్వాత్మత్వే నోపాసనంవిధీయతే । ఏవంపత్యన
 కౌపాసనావిధానకృతవాక్యభేదశంకాయానావకాశఇతిద్రష్టవ్యం ॥ * ఇ
 తి బ్రహ్మ సూత్రప్రధమాధ్యాయే ప్రధమః పాదః ॥ * * *
 సూ ॥ సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్ ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ౧ ॥ అ ॥ ౧ ॥ శాండ్విల్యవి
 ద్యాప్రస్తాయతే (సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మతజ్జలానితి శాంతఉపాసిత) జా
 యతఇతి జం । లీయతఇతిలం । జలశబ్దాడప్రత్యయంతౌ । అనితీత్య । అ
 నితి జీవతీత్యర్థః । క్విబంతౌ విజంతౌ వాయం శబ్దః ; తస్యజలాన్ । తజ్జ
 లాన్ । ఇతిహేత్యర్థః । సర్వశబ్దస్సర్వశరీరకపరః । ఇదమిత్యైతద్బ్రహ్మ
 ణస్సర్వస్య వావిశేషణం । అతశ్చ తజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాశ్శర్వాత్త్యకం
 బ్రహ్మాతిశాంతస్సన్నపాసీత్యెత్యర్థః । అత్ర తజ్జత్వ తల్లత్వేష్టా లచిదచిచ్ఛ
 రీరకబ్రహ్మగతేఉపాదానోపాదేయభావస్యాభిన్ననిష్టత్వాత్ । తదనత్వయా

విదీ||-పంతన్నియామ్యత్వంతునబ్రహ్మగతంబ్రహ్మణస్తదసంభవాత్ | అపితుచి
 దచిత్తాత్ర గతమితి ద్వివ్యం | భగవతా భావ్యకృతాసర్వం ఖల్విదంబ్రహ్మ
 తజ్జలానితి శాంతఉపాసీతేతి సర్వోత్పత్తిస్థితిప్రళయకారణత్వేన సర్వస్యా
 త్వతయా అనుప్రవేశకృతజీవయితృత్వేనచ సర్వాత్మకం | బ్రహ్మూపాసీతే
 త్యుపాసనం విధాయేతి భాషితం | వ్యాసారైశ్చ బ్రహ్మోత్తకత్వం సర్వ
 స్య శాస్త్రాదసగమ్య | సర్వగుతాత్మకే తాతజగన్నాథే జగన్నయే | షర
 నూత్మని గోవిందే మిత్రామిత్రకథా కుతశ్చతుక్తరీత్యా రాగద్వేషాదిరహి
 తస్య వత్సలమాణగుణకం బ్రహ్మూపాసీతేత్యర్థశ్చతుక్తం ; వత్సలమా
 మాణగుణకం బ్రహ్మేతి వదంతాం వ్యాసార్యాణామయమాశయః | సర్వం
 ఖల్వీతి వాక్యోక్తసార్వాత్మ్యంతు నోపాస్యగుణతయా విహితం | ఉత్పత్తిశి
 ష్టసార్వాత్మ్యగుణావరుధే మనోమయత్వాదివత్సలమాణగుణవిధానానుప
 పత్తి ప్రసంగాత్ | నచోపాసనోత్పత్తివాక్యశ్రుతస్య సార్వాత్మ్యస్యావివ
 డాకధమధ్యపగంతవ్యేతివాచ్యం | సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మతజ్జలానిత్యస్య వా
 క్యస్యఖలుశబ్దకృతేన పసిద్ధవన్నిదేశేనశాంతఉపాసీతేత్యనైకవాక్యత్వ
 స్య నివారితత్వాత్ | నహ్యుపాసీతఖలుఇతి వచనవ్యక్తిఘటతే | అతస్మా
 ద్వాత్మ్యస్యాపాసనోత్పత్తివాక్యశ్రుతత్వాభావాచ్చంతఉపాసీతేతివాక్యే
 ఉపాస్యాకాంతాయాం పూర్వవాక్యప్రతిపన్నస్య బ్రహ్మరూపధర్మమా
 త్రప్రైవోపాస్యతయాఅన్వయః | నతుసార్వాత్మ్యవిశిష్టస్య | తతశ్చోత్పత్తి
 శిష్టసార్వాత్మ్యానవరోధాన్నవత్సలమాణ మనోమయత్వాద్యనన్వయశంకా
 సర్వాత్మకం బ్రహ్మూపాసీతేతి తదర్థనిర్దేశకభాష్యేపి సర్వాత్మకత్వం
 నోపాస్యగుణతయా నిర్దిష్టం | అపితుపాస్యబ్రహ్మణః స్వరూపకధనమా
 త్రపరమితి | ఎతచ్చ సర్వం తైః కంఠతేషాం వణితం | నను బ్రహ్మోత్తకత్వం
 సర్వస్య శాస్త్రాదేవావగమ్య రాగద్వేషాదిరహితస్య వత్సలమాణగుణకం
 బ్రహ్మూపాసీతేత్యర్థః | ఇతి వ్యాసార్యైరేవోక్తత్వాత్తదేకవాక్యత్వసంభవే
 తజ్జలానిత్యంతస్య పృథగ్వాక్యత్వకల్పనాయోగాత్సార్వాత్మ్యస్యాత్మత్తివా
 క్యవిహితత్వేపి మనోమయత్వాదీనాముత్పత్తి శిష్టగుణావిరోధినామన్వయే
 దోషాభావాచ్చ వాక్యభేదకల్పనంవా శాండిల్యవిద్యాయాం సార్వాత్మ్య

ఛాండ్—అధఖలు క్రతుమయఃపురుషో యథా క్రతురస్మిల్లాకేపురుషోభ
వతితథేతఃప్రేత్యభవతిస క్రతుంకుర్వీత—౧—॥ మనోమయఃప్రాణశరీరం

వి—దీ—స్యానుపాస్యత్వకల్పనం వావృద్ధిమితీచెన్న । ఉపాసీతేత్యనన
వాత్మైకవాక్యత్యాభ్యుపగమేపిపదైకవాక్యత్వనిరాకరణేదోషాభావాచ్ఛాన్తి
హేతుతయాన్వితస్య సాగ్వాత్మ్యస్యాపాస్యగుణత్వే ప్రమాణాభావాదితి
వ్యాసార్యాభిప్రాయాత్ । ననుబ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వా ద్యత్రకృచిత్కీ
యమాణస్యాపి దేవీషాదెరాత్మద్వైషపర్యవసన్నత్వేనాయుక్తత్వాత్
శాన్తస్సన్నపాసీతేత్యుక్తై బ్రహ్మణ—పాసీతేతి కథమవగమ్యతే । సర్వం
ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యస్యశమవిధ్యర్థవాచసూతస్యాపాస్య సమర్పకత్వాభావా
పితిచేత్సత్యమ్ । శమవిధ్యర్థతయానిర్దిష్టస్యాసి బ్రహ్మణఉపాస్యా కాక్షాపూ
రకత్వస్యాపి సమ్భవాత్ । అన్యార్థతయాపి స్వవాక్యనిర్దిష్టం బ్రహ్మవిహ
యోపాస్యాన్తరకల్పనస్యానుచితత్వాత్ । మూలతశ్చాఖం పరివాస్యా
పవేషం కరోతీత్యత్రమూలత ఇత్యస్యశౌఖాపరివాసనై అపాదానతయాన్వి
తస్యా వ్యాకాక్ష్యవశేనాపవేషం కరోతీత్యనేనాప్యన్వయాభ్యుపగమాదితద్ర
ప్రవృత్తమ్ । విహితముపాసనం స్థాతి (అధఖలుక్రతుమయః పురుషఃయథా
క్రతురస్మిన్లోకేపురుషోభవతి । తథేతఃప్రేత్యభవతి) తంయథాయథో
పాసతే తదైవ భవతీతిశ్రు త్యన్తరాత్ । ఇహలోకేపురుషోయథాక్రతు
ర్యథోపాసనఃతదేవేతఃప్రేత్యాముష్మిన్లోకేభవతి । తతోహేతోఃపురుషః
క్రతుమయః క్రతుప్రధానః । ఉపాసనాప్రధాన ఇత్యర్థః । తత
శ్చోపాసనస్యైవహితమత్వాత్తత్సర్వధానుష్ఠేయమిత్యర్థః । ఎవంవిహితం
బ్రహ్మణాపాసనంమనోమయత్యాదిగుణాంతరవిధానాయానువదతి । (స
క్రతుంకుర్వీత) సపురుషఃక్రతుంబ్రహ్మణాపాసనంకుర్వీతేత్యర్థః ॥ —౧—॥
(మనోమయఃప్రాణశరీరంభారూపస్సత్యసజ్జలప్రకాశాత్తా) మనోమ
యఃపరిశుద్ధమనోమాత్రగ్రాహ్యః వివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతపర
మాత్మోపాసన నిర్మలీకృత మనోమాత్రగ్రాహ్య ఇత్యర్థః (ప్రాణశరీరః)
జగతినర్వేషం ప్రాణానాంధారకః । ప్రాణోయస్యశరీరం ఆధేయంవిధే
యం శేషభూతశ్చ సప్రాణశరీరః ఆధేయత్వవిధేయత్వ శేషత్వానామె

భాం-ఉ--భారూపసత్వసజ్జల్యుతకాశాత్తాసర్వకర్తాసర్వకామఃసర్వగచ్ఛసర్వరససర్వమిదమభ్యాత్మోఽవాక్యనాదరః॥—౨—॥ ఏషమతత్త్వాంతర్హృదయేఽణీయాప్రీహేర్వాయవాద్వాసర్వపాద్యాశ్యామాకాద్వాశ్యామాకతండులాద్వాఏషమతత్త్వాంతర్హృదయేజ్యాయాః పృథివ్యాజ్యాయానన్తరిత్యజ్యాయాః దివోజ్యాయానభ్యో లోకభ్యః॥—౩—॥ సర్వకర్తాసర్వ

వి-ది—వశరీరశబ్దప్రీవృత్తినిమిత్తత్వాత్ (భారూపః) భానన్వరూపః, ఆదిత్యవర్ణంతమనఃపరస్తాత్ పశ్యతే రుక్తవర్ణమిత్యాదివాక్యప్రతిపన్నాప్రకృతస్వాసాధారణనిరతిశయకల్యాణగుణగణ నిరతిశయదీప్తియైకవిగ్రహశాలీత్యర్థః (సత్వసజ్జల్యుతః) అప్రతిహతసజ్జల్యుతః (ఆకాశాత్తా) ఆకాశవత్సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూపః సకలతరకారణభూతస్యావ్యాకృతాకాశస్యాత్మభూతఇతివాఆకాశాత్తా । స్వయచ్ఛుప్రకాశతేఅన్యోన్శ్చప్రకాశయతీతివాఆకాశాత్తా (సర్వకర్తా) క్రియత ఇతికర్త సర్వంజగద్యస్యకర్తాసాసర్వకర్తా । సర్వావాక్రీయాసాస్యాసాసర్వకర్తా (సర్వకామః) కావ్యంత ఇతికామాః భోగ్యభోగోపకరణాదయః । తేపరిశుద్ధాస్తస్యసస్తీత్యర్థః (సర్వగచ్ఛసర్వరసః) అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదివాప్రకృతగచ్ఛసాచినిషేధాదప్రకృతాః సాసాధారిణానిరవద్యాః నిరతిశయాః కల్యాణాన్స్వభాగ్యభూతాన్సర్వవిధాగచ్ఛసాస్తస్యసస్తీత్యర్థః (సర్వమిదమభ్యాత్మః) ఉక్తం సర్వమిదం గుణజాతం అభ్యాత్మస్వీకృతవాః । భుక్తాబాప్తాణా ఇతివత్కర్తరిక్తప్రత్యయః । అశ్చ ఆద్యజన్తవా (అవాకీ) వాకఉక్తిః సాస్యనాస్తేత్యవాకీ । కుత ఇత్యత్రాహ (అనాదరః) అవాప్తసమస్తకామత్యేనాదర్తవ్యాభావాదాదరహితః । అతఏవావాకీపరిపూర్ణేశ్వర్యత్వాద్భుప్రీహేదస్తమృపర్యంతం నిఖలజగత్ప్రణీకృత్యజౌషమాసీన ఇత్యర్థః—౨॥ (ఏషమతత్త్వాంతర్హృదయేఽణీయాన్ప్రీహేర్వాయవాద్వాసర్వపాద్యాశ్యామాకాద్వాశ్యామాకతండులాద్వా) మదీయహృదయేప్రీహ్యేద్యపేక్షయాణుత్యేనాత్మత్యేన పరమాత్మాఉపాసనార్థమవస్థిత ఇత్యర్థః । తథానుసందానం కర్తవ్యమితిభావః । అన్తర్హృదయేఽవస్థితస్యోపాస్యమానస్య ప్రాప్యకారమనుసందేయం నిర్దిశతి (ఏషమతత్త్వాన్తర్హృదయేజ్యాయాః పృథివ్యాజ్యాయానన్తరిత్యజ్యాయాః దివోజ్యాయానభ్యో లోకభ్యస్సర్వకర్తాసర్వ

భాం—ఉ— కామ సుర్వగద్వ సుర్వరససుర్వమిదమభ్యాత్మోఽవాక్య
నాదరః ఏషమతత్తాంత హృదయపత స్మృతిహేతమితఃప్రత్యాభిసమ్భ
తాస్మీతి యస్యస్యాదత్థానవిచిత్తాన్తీతిహస్తాహ శాండిల్యశ్శాండిల్యః ౨౪
ఇతి తృతీయప్రపాఠకే చతుర్దశశ్లోకంః * * ని * * *

వి - దీ—కామసుర్వగద్వసుర్వరససుర్వమిదమభ్యాత్మోఽవాక్యనాదరః)ఉక్త
ర్థః|ఏవంభూతంపర బ్రహ్మపరమకారుణ్యేనాస్త దుజ్జీవీవిషయాస్త వృద్ధునయేన
న్నిహితచిత్తనుసన్ధాతవ్యమిత్యాహ (ఏషమతత్తాంత హృదయపత స్మృ
త్త) యథోపాసనమిద్వశం పరిమాత్తానమస్తాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరం
జ్యోతిరుపసమ్భగ్యస్వనరూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తరీత్యా దేశవిశేషవి
శిష్టంప్రాప్తాస్మీతి నిశ్చయగూఢ మనునన్ధానం కర్తవ్యమిత్యాహ (ఏతమితః
ప్రత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి) అత్ర ఇతీత్యస్య సక్రతుం కుర్వీతేత్యనెనా
న్వయః । మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యాదిభ్య ఏతమితః ప్రత్యాభిసమ్భ
వితాస్మీత్యేతత్పుర్యంతానుసన్ధాన ప్రకారః । అత్రైతిశబ్దనిర్దిష్టమనోమయ
త్వాదిగుణగతః క్రమవిశేష ఏకఏవవిధీయతే । మనోమయత్వాద్యపా
స్యగుణానాస్తు ఆత్మైవతోపధానం పృథగతసర్వతా విధానాదివస్తుసానామ్
తతశ్చప్రాప్తానువాదేన మనోమయత్వా ద్యనైకగుణవిధానే వాక్యభేద
తిశబ్దప్రత్యుక్తా । యద్వా ॥ ఏధేయానాం బహుత్వేషిక్రమరూపవి
ధేయతావచ్ఛేదకైక్యాన్ననాక్యభేదః । యదగ్నయేచ ప్రకాశతయేచైతి
వాక్యేదేవతాత్వ రూపవిధేయతావచ్ఛేదకైక్యేన వాక్యభేదస్య తాంత్ర
ికైఃపరిహృతత్వాత్ । కేచిత్తు । ప్రాప్తాపాసనానువాదేన అభ్యుదయేష్టివా
క్యవత్ప్రయోగవిధిత్వ సమ్భవాన్నవాక్య భేదఇతినదన్తి ॥ ఏవంవిధప్రాప్త్య
ప్రాప్తి నిశ్చయోపేతస్యాపాసకస్య ప్రాప్తాన సంశయో
స్తిశ్చుససంహరతి (యస్యస్యాదత్థానవిచిత్తాన్తీతి) అత్రైతి శబ్దోధ్యాహర్త
వ్యః । అభివమ్భవితాస్మీతీతి శబ్దస్య క్రమవాచకమేవ కాకాక్షిన్యాయే
నవాన్వయః । ఉక్తప్రకారేణ యస్యాపాసకస్యాత్థానిశ్చయోస్తి తస్యప్రా
ప్తా విచిత్తానసంశయో నాస్తి ఉక్తార్థస్య శ్రద్ధేయత్వసి ద్వైవవక్తురాప్తీంద
ర్భయతి (ఇతిహస్తాహ శాండిల్యశ్శాండిల్యః ॥ — ఇతి చతుర్దశశ్లోకంః

కర || ఉ || — కరవల్లిప్రధమవల్ల్యారమ్మే — ఉశక హవైవాజశ్రీవసస
 ర్వవేదసద్దదౌ | తస్యహనచికెతానామపుత్రాస || —౧— || తగ్హకు
 మారగ్సంతం దక్షిణాసునీయమానాసుశ్రీధావివేశసామన్యత ||—౨—||
 పీతాదకాజగ్ధతృణాదుగ్ధదోహానిర్దిగ్రియాః | అనన్దానామయెలాకాస్తానగ
 విదీ—సూ||అత్తాచరాచరగ్రహణాత్ ||—౧-౨-౯అ౨—|| ప్రకరణాచ్చ
 గుహం ప్రపిష్టావాత్తానాహితద్దర్శనాత్ | విశేషణాచ్చ | శబ్దాదేవ ప్ర మి
 తః | కమ్పనాత్ | జ్యోతిర్దర్శనాత్ || ఆనుమానికమప్యేకేమామితిచెన్న శ
 రీరహవకవిన్యస్తగృహీతెర్దర్శయతిచ || వదతీతిచేన్నపాన్జ్ఞోహి ప్రకరణా
 త్ | త్రయాణామేవచైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ ||ఎవమాచినూత్రవిషయ
 వాక్యార్థప్రదర్శనాయకరవల్లిపాఠ్యేణ వ్యాఖ్యానతే (ఉశన్దవైవాజశ్రీ
 వససర్వవేదసందదౌ) ఉశక | కామయమానః | వశకాన్తావిత్యస్తాచ్చత
 రిగ్రహిజ్యేత్యాచినా సమ్ప్రసారణమ్ | హవైఇతి వృత్తార్థస్మరణార్థౌ ని
 పాతౌ | ఫలమితి శేషః (వాజశ్రీవసః) వాజేనాన్నేనదానాదికర్తృభూతే
 న శ్రీవః కీర్తిర్యస్యసః వాజశ్రీవాః | తస్యాపత్యం వాజశ్రీవసః | రూఢిర్వా
 వాజశ్రీవసఇతి సకలఋషిః విశ్వజితా సర్వస్వదక్షిణేన యజమానః తస్మి
 న్నాతౌ (సర్వవేదసం) సర్వస్వం (దదౌ)దత్త వానిత్యర్థః | ఉశన్నిత్యనే
 న కర్తృణామకామ్యత్వాద్దక్షిణాసాన్యమనావశ్యకమితి సూచ్యతే (తస్యహన
 చికెతానామ పుత్రాస) బభూవ | ఛన్దస్యభయదే తి లిటస్సార్వధాతుక
 త్వాత్ సన్దస్తయే తార్ద్యమిత్యాది వదస్తైర్భూవాభావః ||—౧—|| (తం
 హకుమారం సన్తం దక్షిణాసునీయమానాసుశ్రీధావివేశ) కుమారంసంతం
 బాలమేవ సన్తం ఋత్విగోభ్యదక్షిణాసునీయమానాసుగోషు నీయమానాసు
 శ్రీధా ఆస్తిక్యబుద్ధిః పితర్నితకామప్రయుక్తాఽవివేశ|అవిష్టవతీ||—౨—||
 శ్రీధాప్రకారమేవదర్శయతి (పీతాదకాజగ్ధతృణాదుగ్ధదోహానిర్దిగ్రియాః)
 పీతముదకం యాభిస్తాః పీతాదకాః | జగ్ధం భక్షితం తృణం యాభిస్తాః జ
 గ్ధతృణాః దుగ్ధాదోహాః క్షీరాభ్యాయాభిస్తాః దుగ్ధదోహాః (నిర్దిగ్రియాః)
 అప్రజననమధ్ధాః జీర్ణానిష్ఫలాఇతియాపిత్ (అనన్దానామయెలాకాస్తాన
 సగచ్ఛతితాదత్)యాఎవంభూతాగానస్తాఋత్విగోభ్యదక్షిణాబుద్ధ్యాదదత్

కర ॥ ఉ— చ్చతీతాదదత్ ॥ —౩— ॥ సహోవాచపితరం తతకస్తే
మాందాస్యసీతి ద్వితీయంతృతీయం తగ్గోహోవాచమృత్యవే త్వాదదామీతి ॥
—౪— బహూనామేమిప్రదమోబహూనామేమిమధ్యమః కింస్విద్యమస్య
కర్తవ్యం యన్తయాద్యకరిష్యతి ॥ —౫— ॥ అనుపశ్యయథాపూర్వేప్ర
తిపశ్యతథాపరే । సస్యమిన మర్త్యై పద్యతే సస్యమివాజాయతేఘనః ॥ —౬— ॥

వి-దీ — । ప్రియచ్ఛాతనదాఅనుఖాయేశాస్త్రప్రిసద్దాలాకాస్మిన్నామ
ఖిలులాకానయజమానోగచ్ఛతీపవమమస్యతేత్వద్ధః ॥ —౩— ॥ (సహోవాచ
పితరమ్ । తతకస్తే మాందాస్యసీతి । ద్వితీయంతృతీయం) దీయమానద
క్షిణావైగుణ్యం మస్య మానోనవికేలాః పృథానెనాపి పితుః క్రతుసాధుణ్య
మిచ్ఛా ఆస్తి కాగ్రే సరః పితరముపగమ్యోవాచ । తతకస్తే యుత్విజేద
క్షిణార్థం మాందాస్యసీతి । పవచుక్తేనాపి పిత్రాణామేత్యమాణోపి ద్వితీ
యం తృతీయమపి పర్యాయం కస్తే మాందాస్య సీతి త్యువాచ (తంహో
వాచ । మృత్యవేత్వాదదామీతి) ఎవనిర్బధ్యమానః పితాకుపితః తంపు
త్రం మృత్యవేత్వాదదామీత్యుక్తవాక్ ॥ ౪ ॥ పవమక్తాపి పుత్రైవిగత
సాధ్వసశోకః పితరమువాచ (బహూనామేమిప్రదమోబహూనామేమిమధ్య
మః) సర్వేషాం మృత్యుసదనగన్తృణాం పురతామధ్యే వాగచ్ఛామి నతుమ
ద్ధరః పశ్యాత్తృత్యుసదనగమనెన కొపి మమ విచారఇతి భావః ॥ కిం శక్తి
త్యత్రాహ (కింస్విద్యమస్య కర్తవ్యం యన్తయాద్యకరిష్యతి) తత్తాదృశం య
మస్య కర్తవ్యం కిం వా పూర్ణకామస్య మృత్యోద్దాదృశేన బాలిశేన కింప్ర
యోజనం స్యాత్ । యేన యుత్విగ్భృజవత్తస్మై మదర్పణం సఫలం స్యా
త్ ॥ అతపతదేవానుశోచామితి భావః ॥ —౫— ॥ సాధ్వసరోహవేశశీ
నమీదృశం పుత్రవాక్యం శ్రుత్వా క్రాధావేశాన్తయా మృత్యు వేదదామీ
త్యుక్తమ్ । నేదృశం పుత్రం మృత్యువేదాతుముత్సహే ఇతి పశ్యాత్తప్త
హృదయం పితరనాలాక్యోవాచ (అనుపశ్య యథాపూర్వే ప్రతిపశ్యయ
థాపరే) పూర్వే పితామహాదయోమృషావాదం వినైవ స్థితాః యథాచా
పరే సాధవోద్యాపి తిష్ఠన్తి తాన్విక్ష్య తథా వర్తితవ్యమితి భావః (సస్యమి
వ మర్త్యై పద్యతే సస్యమివాజాయతేఘనః) మర్త్యస్సస్యమివాల్పేనాపి

కర ॥ ఉ — వైశ్వానరఃప్రవిశత్యలిధిర్బాహ్నిశ్చాణొగృహాన్ । తస్యైతాన్ శాంతిం కుర్వన్తిహరవైవస్వతోదకం । —౨— ॥ ఆశాప్రతీత్యైసక్లతగ్సూ నృతాం చేష్టాపూర్తే పుత్రపశూంశ్చసర్వాన్ । ఎతద్వృక్ష్యై పురుషస్యా ల్పమేధసో యస్యానశ్చన్వసతి బ్రాహ్మణొగృహే ॥ —౩— ॥ తిస్రా రా త్రీర్యదవాత్సీర్గ్యహేమేనశ్చబ్రహ్మన్నతిధిర్మమస్యః । నమస్తైస్తుబ్రహ్మ స్వస్తిమేస్తు తస్మాత్ప్రతి త్రీన్వరాన్ వృణీష్య ॥ —౪— ॥ * *

వి-దీ—శాలెనజర్యజిజ్ఞాసృత్య తస్యసన్ధిమనపునర్జాయ తెవనమని త్యైజీవలూ కే కిం మృషాకరణేన । పాలయ సత్యం ప్రేషయ మాం మృత్యవఙ్గి భావః ॥ —౫— ॥ ఎవముక్త్వా పెషితః పోషితస్య మృత్యోద్వాకరి తిస్రా రా తీరనశ్చన్నవాన ॥ తతఃపోష్యాగణం యమం దాన్విసాన్సృద్వాడోచుః (వై శ్వానరః ప్రవిశత్యలిధిర్బాహ్నిశ్చాణొగృహాన్ రవైవైతాంశాంతిం కుర్వన్తి హరవైవస్వతోదకం) నాతాదగ్నిరైవాతధిర్బాహ్నిశ్చాణస్స గృహాన్ప్రవి శతి ॥ తస్యాగ్నైరేతాం పాద్యాసనదానాదిలక్షణాం శాంతిం కుర్వన్తి సం తః తదపచారేణ దధామాభూమేతి । అతః హేవైవస్వత నచికెతసే పా ద్యార్థముదకం హర ఆహర ॥ —౬— అకరణే ప్రత్యవాయంచ దర్శయం తిస్త (ఆశాప్రతీత్యై సక్లతగ్సూనృతాంచ । ఇష్టాపూర్తే పుత్రపశూగ్శ్చ సర్వాన్ ఎతద్వృక్ష్యై పురుషస్యాల్పమేధసో యస్యానశ్చన్వసతి బ్రాహ్మ ణొగృహే) యస్యాల్పమేధసః అల్పప్రక్షాప్య గృహే అనశ్చన్నభంజానః అతిధిర్వసతి । తస్యాశాప్రతీత్యై అనుత్పన్నసస్తువిషయేచ్ఛా ఆశాఉత్పన్నవ స్తుప్రాప్తిచ్ఛాప్రతీత్యైసక్లతం తత్సక్లమమ్ । సూన్యలామ్ ॥ సత్యప్రియ వాచం ఇష్టాపూర్తే ఇష్టం యాగాది । పూర్తం ఖాతాది । పుత్రాన్వశూం శ్చ । ఎతదనశనరూపం పాపం నృక్ష్యైవర్జయతి నాశయతీత్యర్థః । వృజీ వ ర్జనఇత్యప్రాధ్దాహరదాదిత్వాచ్చపా లుక్ ॥ —౭— ॥ ఎవం వృద్ధైరుక్తౌ మృత్యుర్నుచికెతసమువాచ (తిస్రా రాతీర్యదవాత్సీర్గ్యహేమేనశ్చబ్ర హ్మన్నతిధిర్మమస్యః) మే గృహే యచ్ఛస్తాద్దైతోహేన్ బ్రహ్మన్నమ సాగరాహోతిధిస్త్యం తిస్రా రాతీరభంజానపవావాత్సీరిత్యర్థః (నమస్తై స్తుబ్రహ్మ స్వస్తిమేస్తు) స్పష్టార్థః (తస్మాత్ప్రతిత్రీన్వరాన్వృణీష్య) త

కర || ఉ || — శాస్త్రసంజుల్పస్సమనాయధాన్యాద్వీతమన్యగ్ధౌతమోమా
భిమృత్యోన్వత్ప్రసృప్తమాభివదత్ప్రతిత ఎతత్ప్రయాణాం ప్రథమం వ
రం వృణే || —౧— || యధాపూర్వస్తాన్భవితా ప్రతీతబేద్ధాలకిరారుణిర్మ
త్ప్రసృప్తః || సుఖగ్రాన్తీశ్చయితావీతమన్యస్తాన్వం దృశివాన్మత్తు యముఖా
త్ప్రముక్తం || —౨— || స్వగైలాకెన భయం కించనాస్తి || **

వి-దీ—స్తాదైతాన్మహ్యంస్వస్తియధాన్యాపిత్యేవమగ్ధంత్రీన్వరాన్ప్రతిఉద్దిశ్య
వృణీష్వ పార్థయస్వ । తవ లిప్సాభావేపి మదనుగ్రహార్థమనశనరాత్రి
సమసంఖ్యాకా త్రీన్వరాన్మృణీష్వతి భావః || —౯— || పవం పార్థి
తానదికతాస్తాహ (శాస్త్రసంజుల్పస్సమనాయధాన్యాద్వీతమన్యగ్ధౌత
మోమాభిమృత్యో) హేమృత్యో మత్పుత్రాయమం పాప్యంకిం కరిష్యతీ
తి మద్విషయచింతారహితః ప్ర సన్నమనామాభిమామభిమాంప్రతిమ
మపితా గౌతమోవిగతరోషశ్చ యధాన్యాదిత్యర్థః । కించ (త్వత్ప్రసృప్తం
మాభివదత్ప్రతితః) త్వయాగృహాయప్రేషితంమాభిమాంప్రతిపత్తితః ।
యధాపూర్వంప్రీతస్సన్వదత్ । యద్వాటిభవదేదాశిషంప్రాయుక్తాం || అ
భివదతినాభివాదయత ఇతిస్తృతిషుఅభివదనస్యాశీర్వాదేప్రయోగాత్ (ఏత
త్ప్రయాణాంప్రథమంవరంవృణే) స్పష్టార్థః || —౧— || పవముక్తమృత్యుః
ప్రత్యువాచ (యధాపూర్వస్తాన్భవితాపరీతః) యధాపూర్వంత్వయిహృష్టో
భవితా (బేద్ధాలకిరారుణిమత్ప్రసృప్తః) ఉద్దాలకఎవబేద్ధాలకిః । అ
రుణస్యాపత్యమారుణిః । ద్వాదశముష్యాయణోవాఉద్దాలకస్యాపత్యం అరుణ
స్యగోత్రాపత్యమితివాధాః (మత్ప్రసృప్తః) మనసుజ్ఞాతః । మదనుగృహీ
తస్సగ్రా మదనుగ్రహాదిత్యర్థః (సుఖంరాత్రీశ్చయితావీతమన్యః) త్వయిగ
తమన్యస్సగ్రా ఉత్తరాతిరాత్రీస్సుఖంశయితాబుత్ । సుఖంనిద్రాంపాప్స్య
తీతియావత్ (త్వాం దృశివాన్మృత్యుముఖాత్ప్రముక్తం) దృశివాన్మృత్యు
వాన్మన్మిత్యర్థః । క్వసంతాయంశబ్రూకృశ్చేతివక్తవ్యమితికన్వసోరిట్థాంధ
సాద్విర్వచనాభావః । మత్ప్రసృప్తమితిద్వితీయాంతం వామత్ప్రేషితంత్యా
మితియోజనా || —౨— || నచికేతావరం ద్వితీయంపార్థయతే || స్వ
గైలాకేన త్యాదినామంత్రద్వయేన (స్వగైలాకెనభయంకించనాస్తి) అ

కర ॥ ఉ ॥ — నత త్ర త్వం నజరయా విభేతి । ఉభేతీర్త్వాతశనాయాపిపా
సె శోకాతిగోమోదతే స్వగలాకె ॥ —౧౨— ॥ సత్యమగ్నిస్వర్గమ
ధ్యే షిమృత్యోప్రబ్రూహితగ్ శద్ధధానాయమహ్యం । స్వర్గలాకామృత
త్వం భజంతేతద్దత్తయేన వృణేవరేణ ॥ —౧౩— ॥ ప్రతేబ్రవీమితమమే
నిబోధస్వగ్మమగ్నిం నచికేతః ప్రజానన్ ॥ అనంతలాకాప్తిమధోప్రతిస్థాం
విద్ధిత్వమేతన్నిహితం గుహాయామ్ ॥ —౧౪— ॥ * * * *

వి-చీ—త్రస్వగేశబ్దోమోక్షస్థానపరః(నతత్రత్వంనజరయావిభేతి)హేమృ
త్యోత్వంనతత్రప్రభవసి|జరయాయుక్తస్సన్నవిభేతిజరాతోనవిభేతి । తత్ర
వతేమానః పురుషఇతిశేషః (ఉభేతీర్త్వాతశనాయాపిపాసెశోకాతిగోమో
దతేస్వగలాకె) అశనాయాబుభుక్షా । అత్రాపిస్వగేశబ్దోమోక్షస్థా
నపరః । ప్రసిద్ధస్వగేశ్య త్తయిఫలస్య విరక్తనచికేతః పాధ్యూమానత్వా
నుపత్తైరిలిద్రవ్యం । అత్రవక్తవ్యముపనిషద్భాష్యేఽక్తఃతత్రద్రవ్యం॥౧౨॥
(సత్యమగ్నింస్వగమధ్యేషిమృత్యో)పురాణాదిప్రసిద్ధసార్వజ్ఞ్యైత్వంస్వర్గ
ప్రయోజనకమగ్నింజానాసి । స్వగోదిభ్యోయద్వక్తవ్య ఇతి ప్రయోజనమి
త్యధైయత్ । స్థండిరూపాగ్నేస్వగప్రయోజనకత్వంచాపాసనద్వారే
త్యుత్తరత్రస్ఫుటం (ప్రబ్రూహితంశద్ధధానాయమహ్యం) శద్ధధానాయ
మోక్షశద్ధావతే । స్వగలాకెనతవకింసిద్ధ్యతిత్యత్రాహ)స్వగలోకా అ
మృతత్వంభజంతే । ఎతద్దత్తయేనవృణేవరేణ (స్వగోలాకాయేపాంతేప
రమపదం ప్రాప్తాఇత్యర్థః |పరంజ్యోతిరుపసంపద్యసేవనరూపేణాభినిష్ప
ద్యతఇతిచేశవిశేషవిశిష్టప్రహ్లాపాప్తిపూర్వకత్వాత్స్వరూపవిర్భావలక్షణ
మోక్షశబ్దితామృతత్వస్యేతిభావః ॥ —౧౩— ॥ ఏవముక్తౌమృత్యురాహ
(ప్రతేబ్రవీమితమమేనిబోధ) తేప్రబ్రవీమి । వ్యవహితాశ్చైతి వ్యవహితప్ర
యోగః । మేఘదేశజ్ఞానీహేత్యర్థః । జ్ఞానస్యఫలందశయతి (స్వగ్మ
మగ్నిం నచికేతః ప్రజానన్ననంతలాకాప్తిమధోప్రతిస్థాం । విద్ధిత్వమేతన్ని
హితంగుహాయామ్) అనంతస్యవిష్టోలాకస్తత్త్వాప్తిం తద్విష్టోపరమంప
దమిత్యుత్తరత్రవక్త్యమాణత్వాత్ । అథోతత్త్వాప్త్యనంతరం ప్రతిస్థామ
పునరావృత్తించలభతే ఇతిశేషః ॥ తజ్ఞానస్యద్యుశసామధ్యకం కిథంసం

కత | ౬ — లోకాదిమగ్నితమువాచతప్తేయాశ్చక్ష్మాకాయావతీర్వాయ
ధావా । సచాపితత్ప్రకృత్యవదద్యధోక్తమధ్యాస్యమృత్యుః పునరేవాహతు
ప్త్యః ॥—౧౫—॥ తమబ్రవీత్ప్రీయమాణోమహాత్మావరంతవేహాద్యదదా
నిభూయః | తవైననామ్నాభవితాయమగ్నిఃసృజాం చెమామనేకరూపాం
గృహాణ ॥౧౬॥ త్రిణాచికేతస్త్రిభిరేత్యసంధిం త్రికర్మకృత్తరతిజన్మమృత్యుః॥

వి॥దీ—భవతీతిమన్యమానంప్రత్యాహ | విద్దిత్వమేతన్నిహితంగుహాయాం | బ్ర
హ్మణాపాసనాక్లతయాహ్యతత్ జ్ఞానస్యమోక్షి హేతుత్వలతణమెతత్స్వ
రూపంగుహాయాంనిహితమన్యనజానంతి త్వంజానీహేతిధావః | యదాప్తిజ్ఞా
నార్థస్యవిదేహాభాధకత్వసంభవాగ్నిప్రజానంస్తవమనంతలాకా
ప్తిప్రతిష్ఠాంలభస్వేత్యుక్తే హేతుహేతుమద్భావస్సిద్ధోభవతి | ప్రజానా
లక్షణహేతోద్వరితశత్రృప్రత్యయః ॥—౧౪—॥ అనంతరంశ్రుతివాక్యం (లో
కాదిమగ్నితమువాచతప్తే) లోకస్యాదింహేతుం స్వగర్భమితియావ
త్ | తమగ్నిమువాచ | (యాశ్చక్ష్మాకాయావతీర్వాయధావా) యల్లక్షణా
శ్చక్ష్మాకాశ్చైతవ్యాయత్సంఖ్యాకాయేనప్రకారేణచేతవ్యాః తత్సర్వముక్తవా
నిత్యధః | యావతీరితి పూర్వసవణశ్చాం దనః (సచాపితత్ప్రకృత్యవద
ద్యధోక్తం) తచ్చ శ్రీవర్ణ సర్వంతతైవలనూచితవానిత్యధః (అధాస్య
మృత్యుః పునరేవాహతుప్త్యః) శిష్యస్యగ్రహణసామర్థ్యదర్శన సంతృప్త్యః
పునరప్యవాచ ॥—౧౫—॥ (తమబ్రవీత్ప్రీయమాణోమహాత్మా) స
న్తుష్టోమహామనానచికేతసనాబ్రవీత్ (వరంతవేహాద్యదదానిభూయః)
పునశ్చతుర్థంవరంప్రయచ్ఛాని | కింతత్రాహ (తవైననామ్నాభవితా
యమగ్నిః) మయోద్యమానోగ్నిస్తవైననామ్నానాచికేతతత్త్రిప్రసిద్ధోభవి
తా | కించ (స్మంకాంచేమామనేకరూపాంగృహాణ) స్మంకాంశబ్దవతీంత
నేక రత్నముయాం రత్నమూలాం స్వీకురిత్విత్యధః ॥—౧౬—॥ పునరపి
కర్మస్థాతి (త్రిణాచికేతస్త్రిభిరేత్యసంధిం త్రికర్మకృత్తరతిజన్మమృ
త్యుః) త్రిణాచికేతః | అయంవానియః పవతేఇత్యాద్యనువాకత్రయా
ధ్యాయా | త్రికర్మకృత్ | యజనాధ్యయనదానకృత్ | పాకయజ్ఞహవి
ర్యజ్ఞసామయజ్ఞకృత్వా | త్రిభిరగ్నిభిస్త్రిభిరనుష్ఠితైరగ్నిభిస్సంధింపరమా
త్మాపాసన సంతంధమేత్యపాప్రజన్మమృత్యుతరతీత్యధః | కరోతితద్య

కథాక్ష— బ్రహ్మజ్ఞానం దేవమీద్యం విదితానిచాయ్యేమాగ్ శాంతిమత్యంతమే
తి ॥—౧౨—॥ త్రిణాచికేతస్త్రయమేతద్విదితాన్యవపవిద్యాగ్భిను
తేనాచికేతం సమృత్యపాశాపురతః స్రోణోద్యోకో కాతిగామోదతేస్వగ్లా
తాకే ॥—౧౩—॥ యోవాప్యేతాం బ్రహ్మజ్ఞాత్తభూతాంచితం విదితాన్యచినుతే
నాచికేతం సవపభూతాన్ బ్రహ్మజ్ఞాత్తభూతః కరోతీతద్యేనపునర్నజాయతే ॥

వి॥దీ— నపునర్నజాయతఇత్యన్వేనైకాధ్యాయే ప్రవమేషహ్యయం మన్తగ్రస్త్ర
యాణామేవచైవమితి సూత్రేణాచికేతస్త్రయమేతద్విదితాన్యవపవిద్యాగ్భిను
తేనాచికేతం సమృత్యపాశాపురతః స్రోణోద్యోకో కాతిగామోదతేస్వగ్లా
తాకే ॥—౧౩—॥ యోవాప్యేతాం బ్రహ్మజ్ఞాత్తభూతాంచితం విదితాన్యచినుతే
నాచికేతం సవపభూతాన్ బ్రహ్మజ్ఞాత్తభూతః కరోతీతద్యేనపునర్నజాయతే ॥
బ్రహ్మజ్ఞానం దేవమీద్యం విదితాన్యచినుతేనాచికేతం సమృత్యపాశాపురతః
స్రోణోద్యోకో కాతిగామోదతేస్వగ్లాతాకే ॥—౧౩—॥ యోవాప్యేతాం బ్రహ్మజ్ఞాత్తభూ
తాంచితం విదితాన్యచినుతేనాచికేతం సవపభూతాన్ బ్రహ్మజ్ఞాత్తభూతః
కరోతీతద్యేనపునర్నజాయతే ॥ యోవాప్యేతాం బ్రహ్మజ్ఞాత్తభూతాంచితం
విదితాన్యచినుతేనాచికేతం సవపభూతాన్ బ్రహ్మజ్ఞాత్తభూతః కరోతీతద్యేన
పునర్నజాయతే ॥

కత | ఉ —॥ ౧౯ — ॥ ఎవతేగ్నిర్నచికేతస్స స్వగ్నోయమవ్యణీధాద్వి
తీయేనవరణే | ఎతమగ్నింతవైవప్రవక్ష్యంతిజవాస్తప్తతీయంవరంనచికేతో
వ్యణీన్వ—౨—॥ యేయంపైతేవిచికిత్సామనుష్యేఅస్మిత్యైకేనాయమ
స్తీతిచైకే | ఎతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహంవరాణామేవవరస్త్పతీయః ॥ ౨౦ ॥

వి ॥ దీ— ఎవ బ్రహ్మాక్షి సాత్త్వికాశుధానశీలస్సృజ అపునర్భవహేతుంయ
ద్భగవదుపాసంతదనుశిష్టత | తతశ్చగ్నిభగవదాత్మకస్వాత్మత్వానుసం
ధానపూర్వమేవచయనంత్రిభిరేత్యసంధింతికమఃకృత్తరతిజరామృత్యుశ్చ
తిపూర్వమనైగ్నిభగవదుపాసనద్వారామోక్షసాధనతయానిదిక్షంనాన్యది
తిభావః॥—౧౯—॥ (ఎవతేగ్నిర్నచికేతస్సగ్నోః) ఉపదిష్టశ్చితేశవః (యమ
వ్యణీధాద్వితీయేనవరణే) స్వప్తోధః ॥ కించ (ఎతమగ్నింతవైవప్రవక్ష్య
న్తిజవాస్తప్తతీయంవరం నచికేతోవ్యణీన్వ) తవైవనామాప్రవతమగ్నింప్ర
వక్ష్యంతీత్యధః | శిష్టంస్పష్టం ॥ —౨౦—॥ నచికేతాతమా (యేయం
పైతేవిచికిత్సామనుష్యేఅస్మిత్యైకేనాయమస్తీతిచైకే ॥ ఎతద్విద్యామను
శిష్టస్త్వయాహంవరాణామేవవరస్త్పతీయః) అత్తాచరాచరేత్యధికరణే
ఇనుంమంత్రంప్రస్తుత్యైతదంహి భావ్యకృతా | అత్రపరమపురుషార్థా
రూపబ్రహ్మసాప్తిలక్షణ మోక్షయాధాత్మ్యవిజ్ఞానాయతమపాయభూతప
రమాత్మోపాసనపరావగాత్మతత్వజిజ్ఞాసయాయంప్రశ్నః క్రియతే | ఎవ
చయేయంపైత్యైతినశరీరవియోగమాత్రాభిప్రాయం | అపితుసర్వబంధవిని
ర్మోక్షాభిప్రాయంయథానపేత్య సంజ్ఞాస్తీతి | అయమధః ॥ మోక్షాధి
కృతేమనుష్యేపైతేనర్వబంధవినిముక్తైతత్స్వరూపవిషయావాదివిప్రకృ
త్తినిమిత్తా అస్మినాస్త్యాత్మికాయేయంవిచికిత్సాతదపనోదనాయతత్స్వరూప
యాధాత్మ్యత్వయానుశిష్టహంపిగ్యాంవిజానీయామితితథాహివిప్రతిపద్య
నైకేచిద్విత్తిమాత్రస్యాత్మనస్స్వరూపాచ్చిత్తిలక్షణంమోక్షమాచక్షతే | అ
న్యైతువిత్తిమాత్రమైవ సతోవిద్యాస్తమయా | అపరేపాపాణకల్పస్యా
త్వనోజ్ఞానాద్యశేషవిశేషగుణోచ్ఛేదలక్షణంకైవల్యరూపం | అపరేఅపహత
పాప్తానమధ్యపగచ్ఛంతస్తస్యైవోపాధిసంసర్గనిమిత్తజీవభావస్యాపాధ్య
గవమేతద్భవలక్షణంమోక్షమాచక్షతే | త్రియ్యంతనిష్ఠాతాస్తు | నిఖిలజగ

వి॥దీ— దేకకారణస్యా శేషహేయప్రత్యనీకానంతజ్ఞానానంతైకస్వరూపస్య
 స్వాభావికానవధికాశయానంత్యైకల్యాణగుణాకరస్య సకలైతరవిలక్షణస్య
 సర్వాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణశ్చరీరతయాప్రకారభూతస్యా మిమాంసాపరి
 చ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపస్య పరమాత్మానుభవైకరసస్య జీవస్యానాదికర్తావిద్యో
 చ్చేదపూర్వకస్వాభావికపరమాత్మానుభవమేవ మోక్షమాపదతే॥ తత్ర మో
 క్షస్వరూపంతత్సాధనంచ త్వత్ప్రసాదాద్విద్యామితి నచ కేతసాపృష్ఠామృత్యు
 రితి భాషితం । తథా త్రయాణామేవదైవమితి సూత్రే తృతీయేనవరణమో
 క్షస్వరూపప్రశ్నద్వారేణోపేయ స్వరూపముపేత్య స్వరూపముపాయభూత
 కర్తానుగ్రహీతోపాసనస్వరూపంచ పృష్ఠమితి చ భాషితం । శ్రుతప్రకాశి
 యాంచ యేయమిత్యాదిప్రశ్నానా క్యే మోక్షస్వరూపప్రశ్నః కంఠోక్తః । ప్ర
 తిపదనప్రకారేణోపాసనాదిప్రశ్నార్చనాదిః । నిర్విశేషపత్తిర్మోక్షశ్చై
 ద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయతాస్యోత్ । ఉభయలింగకంప్రాప్యం చేత్తథా
 త్యేనోపాసనముపాయస్సాన్యోత్ । అతో మోక్షస్వరూపజ్ఞానం తదనుబంధి
 జ్ఞానాపేక్షమితి వశితం । అతో యేయం ప్రేతశత్యస్య ముక్తస్వరూపప్రశ్న
 పరత్వమేవ ॥ న దేహాతిరిక్తపారలౌకికకర్తానుస్థానోపయోగికత్వభాక్తా
 త్తకజీవస్వరూపమాత్రపరత్వం । అన్యథాతస్మాద్ధాన్యదురధికమత్వప్రద
 శకేన వివిధభాగవితరణప్రలోభనపరిహాయా అనుభవాదితి ద్రష్టవ్యం । నచ
 కేతసాహ్యయమభిప్రాయః । హితైషివచనాదాత్మాపరిత్యక్తచరమదేహావి
 ర్భూతాపహతేపాప్తత్వాద్విగుణైష్టకభవతీత్యవశ్యమేత్యన్వగే లాకేనభ
 యంకించనాస్తీత్యాది నామంతద్వయేన మోక్షసాధనభూతాగ్నిమప్రా
 క్షం । అథునాతువాదివిప్రతిపత్త్యా తద్విషయేన దేహోజాయతే । అయం
 స్వగేలాకేనభయంకించనాస్తీత్యాది నామయోపన్యస్తాపహతపాప్తత్వాది
 విశిష్టరూపత్రాప్తిత్యైకేనాస్తీత్యవశ్యమేత్యయోపదిష్టవత్తజ్ఞానీయామితి । అ
 తేవప్రతిపదనే ఏతచ్ఛ్రుత్యానంపరిగృహ్య మత్యైః । ప్రవృత్త్యాధ్యయే
 మణుమేతమాన్య సమోదతేమోదనియంహిలభ్యేతి । ఎతత్ప్రశ్నానుగు
 ణ్యమేవదృశ్యతే ॥ అతో యథాక్తవేదార్థః ॥ —౨౦— ॥ ఎవం ముక్తస్వ
 రూపం పృష్ఠామృత్యురుపదిశ్యమానార్థస్యాతిగహనతయాపారంప్రాప్తమ

కర ॥ ౬ ॥ — దేవైరత్రాపివిచిత్రితంపురానహిసువిజ్ఞేయమణురేషధమః ।
అన్యంసరంనచికేతోవృణీష్వనూమోపరోత్సీరతిమాన్మజైనం ॥—౨౨—॥
దేవైరత్రాపివిచిత్రితంకిలత్వంచమృత్యోయన్నదిషజ్ఞేయమాత్థ । వక్తాచా
స్యత్వాద్యగన్యోనలభ్యోనాన్యోవరస్తుల్యఏతస్యకశ్చిత్ ॥—౨౩—॥ శతా
యుషఃపుత్రపౌత్రావృషీష్వబహూపశూహస్తిహిరణ్యమశ్వా ॥
భూమేమహదాయతనంవృణీష్వస్వయంచజీవశరదోయావదిచ్ఛసి ॥ ౨౪ ॥
ఏతత్తుల్యంయదిమన్యసేవరంవృణీష్వదిత్తంచరజీవికాంచ ।

వి॥ దీ—ప్రభవతేమధ్యేపతయాశవేనాపదెష్టవ్యమితిమత్వాహ (దేవైరత్రాపి
విచిత్రితంపురా) బహుదశాభిరపిదేవైరస్మిన్మక్తాత్తస్వరూపేవిచిత్రితతలసంశ
యితం (నహిసుజ్ఞేయమణురేషధమః) అత్తతత్వంనసుజ్ఞానమితిసూక్ష్మా
ధమః । సామాన్యతోధర్మఏవమజ్ఞానఃతత్రాప్యయందుజ్ఞానఇతిభావః
(అన్యంసరంనచికేతోవృణీష్వ) స్పష్టార్థః (మామోపరోత్సీరతిమాన్మజైనం)
మామాఇతినిషేధేవీప్సాయాంద్విర్వసచనం । ఉపరోధంమాకాషీః । ఏ
నంమామతిస్సజ । ముంచ ॥—౨౨—॥ ఎవముక్తొనచికేతాఆహ (దేవైర
త్రాపివిచిత్రితంకిల) స్పష్టార్థః (త్వంచమృత్యోయన్నదిషజ్ఞేయమాత్థ)
నసుజ్ఞేయమితిచయదాత్తస్వరూపముక్తవా (వక్తాచాస్యత్వాద్యగన్యోన
లభ్యః) తావత్ ॥ తద్వద్యశఇత్యర్థః । (నాన్యోవరస్తుల్యఏతస్య
కశ్చిత్) స్పష్టం ॥—౨౩—॥ ఏవంనచికేతసాక్తమృత్యుర్విషయ
స్యదురవగమతయామధ్యేనత్యక్షతీతినిశ్చిత్త్యసతిగ్రహణసామర్థ్యేవిష
యాంతరాసక్తచేతసపతాదృశముక్తాత్తతత్వంనాపదేశాహామితిమత్వాము
ముతావైస్థిరాయనవృత్త్యరణంప్రలాభయన్నవాచ (శతాయుషఃపుత్ర
పౌత్రావృషీష్వబహూపశూహస్తిహిరణ్యమశ్వా) స్పష్టార్థః (భూ
మేమహదాయతనంవృణీష్వ) పృథివ్యాఃదిప్తిగామాయతనంమండలంరా
జ్యంవృణీష్వ । అధనాభూమేస్సంబంధిమహదాయతనంవిచిత్రశాలాహాసా
దాదియుక్తంగృహంవృణీష్వ (స్వయంచజీవశరదోయావదిచ్ఛసి) యావ
ద్దహాణిజీవితమిచ్ఛసి తావజ్జీవేత్యర్థః ॥—౨౪—॥ (ఏతత్తుల్యంయది
మన్యసేవరంవృణీష్వదిత్తంచరజీవికాంచ) ఉక్తేనవరేణసదృశమన్యమపివ
రంమన్యసేచేత్తదపివృణీష్వ పృథూతంహిరణ్యరత్నాదికంచరజీవనం

కథ ॥౬॥— మహాభూమానచికేతస్త్యమెధికామానాం లౌక్వికామభాజంక
రొమి ॥ —౨౫— ॥ యేయేకామామలభామత్యలూకెస ర్వాకా
మాంశ్చందతఃపాద్యస్య । ఇమారామాస్సరథాస్సతూర్యానహీద్యశా
లంభనీయామనుష్యైః ॥ —౨౬— ॥ ఆభిమత్ప్రత్రాభిఃపరిచార
యస్సనచికేతోమరణంమానుప్రాక్షీః ॥ —౨౭— ॥ శ్వోఽభావామర్త్య
స్యయదంతకైతత్సర్వేంద్రియాణాంజరయంతితేజః । అపిసర్వజీవితమల్ప
మేవతవైవవాహస్తవన్మత్తగీతే ॥ —౨౮— ॥

విదీ—త్యధః(మహాభూమానచికేతస్త్యమెధి)పధిభవరాజెతశేషః।అస్త
లోక్త్యధ్యమపురుషేకవచనం (కామానాం లౌక్వికామభాజంకరొమి) కా
మానాం కామ్యమానానామపురఃప్రభృతీవిషయాణాం (కామభాజం) కా
మఃకామనాతాం విషయతయాభజతీతికామభాక్ తంకామ్యమానాపురః
ప్రభృతీనామపికామనావిషయంకరొమీత్యధః ॥—౨౫— ॥ (యేయేకా
మామలభామత్యలూకెస ర్వాకా మాంశ్చందతఃపాద్యస్య) ఛంద
తఃయథేష్టమిత్యధః (ఇమారామాస్సరథాస్సతూర్యానహీద్యశాలంభనీ
యామనుష్యైః) రథమాచిత్రసహితామయాదీయమానాస్త్రీయోమనుష్యా
ణాంమలభాఇత్యధః (ఆభిమత్ప్రత్రాభిఃపరిచారయస్స) మయాద
త్రాభిఃపరిచారి కాభిఃపాదసంవాహనాదిశుశ్రూషాంకారయేత్యధః ॥ ౨౬ ॥
(నచికేతోమరణంమానుప్రాక్షీః) మరణమను । మరణాన్తకైఃపశ్చాన్తుక్తా
త్తస్వరూపమితియావత్ ॥ మరణశబ్దస్యదేహవియోగసామాన్యవాచినోపి
వక్తిరణం శేనవిశేషవాచిత్యంనదోషాయెతద్విష్టవ్యం । ఏవంప్రలోభ్యమా
నోపి నచికేతాలక్ష్యుభితహృదయఆహ(శ్వోఽభావామర్త్యస్యయదంతకైతత్
త్సర్వేంద్రియాణాం జరయంతితేజః) హేలంతకత్వదుపన్యస్తాయేమర్త్య
స్యకామాస్తేశ్వోభావాః ॥ శ్వఃఅభావోయేషాంతేతథోక్తాదిసద్వయస్థాయి
నానభవంతీత్యధః । సర్వేంద్రియాణాంయదేతతేజః తత్త్వ పయంతి । అ
పురఃప్రభృతిభాగాహిసర్వేంద్రియదౌర్బల్యానహిత్యధః (అపి స
ర్వజీవితమల్పమేవ) బ్రహ్మణోపి జీవితంస్వల్పాకిముతాన్తదాదిజీవితం ।
అతశ్చిరజీవితాపేనవరణాహేతిభావః (తవైవవాహస్తవన్మత్తగీతే) నా

౩౪౬॥ నవిత్తైనతపణీయోమనన్యూలస్సామహేవిత్తమద్రాక్ష్యచేత్త్వాం ।
జీవిష్యామోయావదీశివ్యసత్త్వంవరస్తుమేవరణీయస్సపవ ॥—౨౯—॥ అ
జీర్యతామమృతానాముపెత్యజీర్యన్తర్క్యఃకృతదాన్ధఃప్రజానామ్ । అభిధ్యాయ
న్వర్ణరతిప్రమోదాననతిద్ధై జీవితేకొరమేత ॥ ౩౦ ॥ యస్మిన్నిదంవిచికిత్సంతిమ్మ
త్యోయత్సంపరామోమహతిబూహినస్తత్ । యోయంవరోగూఢమనుప్ర

వి॥దీ—హారధాదయః । తిక్తంత్వితీశేషః ॥—౨౯—॥ (నవిత్తైనతపణీయో
మనుష్యః) నహివిత్తైనలభైనకస్యచిత్ప్రప్తిదృక్ష్టచరీ । నజాతుకామః కామా
నాముపభాగేన శామ్యతీతి న్యాయాదితభావః । కించ (లస్సామహేవిత్త
మద్రాక్ష్యచేత్త్వాం) త్వాంవయందృష్టవంతశ్చేద్విత్తంప్రాప్స్యామహే । త్వ
ద్దశనమస్తిచేద్విత్తలాభేకొభారఇతిభావః । తహిచిరజీవితాప్రాధాన్య
యేత్యుక్తాహ (జీవిష్యామోయావదీశివ్యసత్త్వం) యావత్కాలంయామ్యే
పదేత్వమీశ్వరతయావతాసే । వ్యత్యయేనపరస్మైపదంతావత్పర్యంతమస్మా
కమపి జీవనంసిద్ధమేవ । నహిత్వదాజ్ఞాతిలంఘనెనాన్మజ్జీవితాంతకరఃకశ్చిద
స్తి । వరలాభాలాభయోరపితావదేవ జీవనమితిభావః (వరస్తుమేవరణీయ
స్సపవ) యేయంపెత్యితిప్రాక్ప్రస్తుతౌవరపవరణీయఇతిభావః ॥—౨౯॥
(అజీర్యతామమృతానాముపెత్య) జరామరణశూన్యానాం ముక్తానాంస్వ
రూపంజ్ఞాత్వా (జీర్యన్తర్క్యఃకృతదాన్ధః ప్రజానామ్) ప్రజానాంవివేకీ
జరామరణాసప్లుతాయంజనః తదాన్ధఃజరామరణాదుపమృతావస్థఃప్ర
భృతివిషయకాస్థావాక్వకథంభవేదిత్యర్థః । క్వధన్ధతిపారేఅథాదేశభూ
తభూమిప్రభవ్యధః (అభిధ్యాయవణరతిప్రమోదా) తత్రశ్యా
న్వణరతిప్రయోదా । వణాఅదిత్యవణత్యాదిరూపవర్ణనః ॥రతిప్ర
మోదాః సంభోగాదిజనితానందవిశేషః తాన్సర్వాసభిధ్యాయా నిపుణ
తయానిరూపయా (అనతిద్ధైజీవితేకొరమేత) అత్యల్పవిహికచిరజీవితే
కఃప్రీతిమాస్యాదిశ్యధః ॥—౩౦—॥ (యస్మిన్నిదం విచికిత్సంతిమ్మ
త్యోయత్సంపరామోమహతిబూహినస్తత్) మహతిపారలొకికయస్తిన్మ
క్తాత్తస్వరూపేసంశెరతేతదేవమేబూహి (యోయంవరోగూఢమనుప్రవి
ష్టానాన్యం తస్మాన్నచికేతావృణీతే) గూఢమాత్మతత్త్వంఅనుప్రవిష్టః యో

కర ॥ ఉ ॥ — విష్ణోనాన్యంశస్తాన్నచికేతావృణీతే ॥ ౩౧ ॥ — ఇతికత
వల్ల్యాంప్రధమావల్లి— అధిష్టితయ వల్ల్యారఘ్నే—అన్యచ్చేయోన్యమతైవ
ప్రేయఃకృతానానాధేపురుషగోసినీతః । తయోశ్చేయఅదదానన్యసా
ధుభవతిహీయతేధాన్యకృప్రేయోవృణీతే ॥ —౧— ॥ శ్రేయశ్చప్రే
యశ్చమనుష్యమేతస్తాసంపరీత్యవివినక్తిధీరః । శ్రేయోహిధీరోఽభిప్రేయ
సావృణీతేప్రేయోమందోయోగక్షేమాద్వృణీతే ॥ —౨— ॥ సత్త్వంప్రి
యాప్రియరూపాంశ్చకామానభిధ్యాన్నచికేతాత్మస్రాక్షీః ॥ నైతాగ్
స్యంకాంవిత్తమయీమవాప్తో

విదీ— యంవరఃతస్తాదన్యంనచికేతానవృణీతేస్త ॥ —౩౧— ॥ ఇతిశ్రుతే
ర్వచనంప్రథమఃఖణ్డః—ఎవంశివ్యంపరీత్యతస్యముముక్షౌఽసైర్వంనిచ్ఛిత్యత
స్యాపదేశయోగ్యతాంమన్వానఃముముక్షౌంస్తాతి(అన్యచ్చేయోన్యమతైవప్రే
యః) అతిప్రశస్తంమోక్షవత్త్వాన్యత్ । ప్రియత్వాస్పదంభోగవత్త్వాన్
వ్యన్యత్ (తెడభే నానాధేపురుషంసినీతః) తేశ్రేయఃప్రేయసీపరస్పరవి
లక్షణప్రయోజనేసతీపురుషంసినీతః బద్ధతఃపురుషంస్వవశతామాపాదయ
తత్తత్సఖః (తయోఃశ్రేయఅదదానన్యసాధు) తయోర్మధ్యేశ్రేయఅదదా
నన్యమోక్షేయప్రయతమానన్యసాధుభద్రంభవతి । (హీయతేధాన్య
కృప్రేయోవృణీతే) యస్తుప్రేయోవృణీతే సపురుషాధాన్యస్థాభవతి ।
ఉచ్యతేవధారణే ॥ —౧— ॥ (శ్రేయశ్చప్రేయశ్చమనుష్యమేతః) మను
ష్యంపాశ్చుతః (తాసంపరీత్యవివినక్తిధీరః) తాశ్రేయఃప్రియఃపదార్థౌ
సమ్యగాలోచ్యనీరక్షీరేహంసభవపృథక్కరోతి (శ్రేయోహిధీరోఽభిప్రేయ
సావృణీతే) యారమతఇతిధీరః । ప్రజ్ఞాశాలీప్రేయోపేక్షయాఅభిళాభ్య
హీతం శ్రేయేవ వృణీతే(ప్రేయోమందోయోగక్షేమాద్వృణీతే)మంద
మతిఃయోగక్షేమాద్దేహిఃప్రేయోవృణీతేకేరీరస్యాపచయోయోగఃక్షేమఃప
రిపాలనం ॥ —౨— ॥ (సత్త్వంప్రియాన్నియరూపాంశ్చకామాన్)తాద్య
శస్త్రంస్వతరూపతశ్చప్రియాన్ కామ్యమానాన్స్త్యాగీదీనిత్యర్థః(అభిధ్యా
న్నచికేతాత్మస్రాక్షీః) దుఃఖోదర్శత్వమఃఖమిశితాద్విదోషయక్తత
యానిరూపయత్వక్తవానసీత్యర్థః(నైతాంస్యంకాంవిత్తమయీమవాపః)

కర ॥ ఉ ॥ — యస్యాం మజ్జన్తి బహవోమనుష్యాః ॥ —౩— ॥ దూరమే
తే విపరీతే విషూచీలవిద్యాయాచవిద్యేతి జ్ఞాతా । విద్యాభీష్టినం నచిక
తసంమన్యై నత్వాకామా బహవోఽలూలుపన్త ॥ —౪— ॥ అవిద్యాయా
మత్తరే వర్తమానాస్త్వయం ధీరాఃపండితం మన్యమానాః । దం ద్రీమ్య
మాణాః పరియన్తి మూఢాఅద్ధేనైవ నీయమానాయధాన్దాః ॥ —౫— ॥ న
సాంపరాయః ప్రతిభాతిబాలం ప్రమాద్యంతం విత్తమోహేన మూఢం
అయం లోకో నాస్తి పరశ్చితిమానీ ॥ * * * * *

వి ॥ దీ ॥ — విత్తమయాంధనప్రియాంస్క్రింకాంకుత్సితగతం మూఢజనసేవి
తాంఽతాం నాప్తవానసి (యస్యాం మజ్జంతి బహవోమనుష్యాః) స్పష్టార్థః ॥
౩— ॥ (దూరమేతేవిపరీతేవిషూచీలవిద్యాయాచవిద్యేతి జ్ఞాతా) యాల
విద్యేతి జ్ఞాలా కామకర్తృత్వా । యాచవిద్యేతి జ్ఞాతా ॥ వైరాగ్యతత్వజ్ఞాన
మయా పతే దూరమత్యంతం విషూచీ విషూచ్యో భిన్నగతిపరస్పరభిన్నైవ
(విద్యాభీష్టినం నచికతసంమన్యై) విద్యాభీష్టినం విద్యాధినం విద్యాభీష్టిత
మితిపారే ఆహితాగ్నోదిత్యాన్నిస్తాన్తస్య పరనిపాతః ॥ ఛాన్దసత్వాద్వా(న
త్వాకామా బహవోఽలూలుపన్త) కామాబహవోపి త్వం నాలూలుపన్త
శ్రేయోమాగ్నాన్విచ్ఛేదం నకృతపన్తః విషయవశగోనభవసీత్యర్థః ॥ బువన
దేతి యజ్ఞన్తాల్లజ్జీచ్ఛాన్తసోయలోపః ॥ యజ్ఞగన్తాద్వాఛాన్దసమాత్మనైవదం
అడభావశ్చ ॥ —౪— ॥ అవిద్యాయాచవిద్యేతి జ్ఞాతేత్యుపాత్త మార్గద్వ
యే అవిద్యామార్గం నిర్వతి (అవిద్యాయామత్తరే వర్తమానాః) కామక
ర్తృదిలక్షణాయామవిద్యాయాం మధ్యే ఘనీఘాతేష తమసి వర్తమానాః
(స్వయం ధీరాః పండితం మన్యమానాః) స్వయమేవ ప్రజ్ఞాశాలినశ్శాస్త్ర
కుశలాశ్చైతి మన్యమానాః (దం ద్రీమ్యమాణాః పరియన్తి మూఢాః) జ
గారోగాదిమూఢపీడితాలివివేకినః సరిభ్రమన్తి (అద్ధేనైవ నీయమానాయ
ధాన్దాః) స్పష్టార్థః ॥ —౫— ॥ (నసాంపరాయః ప్రతిభాతిబాలం) ప
రలొకసాధనవ్యాపారః అవివేకినం ప్రతి నప్రకాశతే (ప్రమాద్యంతం వి
త్తమోహేన మూఢం) అనపహితమనస్కం విషయాశావశీకృతమనోరథం
(అయం లోకో నాస్తి పరశ్చితిమానీ) అయమేవలోకోస్తి । పరలోకో నాస్తితి

కత ॥ ౬ ॥ — పునఃపునర్వశమాపద్యతేమే ॥ —౬— ॥ శ్రవణాయా
పి బహుభిర్వృత్తానలభ్యశ్శృణ్వంతోపిబహువాయంనవిద్యుః ॥ ఆశ్చర్యవక్తాకుశ
లాస్యలభ్యాఆశ్చర్యజ్ఞాతాకుశలానుశిష్టః ॥ —౭— ॥ ననరణావరణప్రా
క్తవిషసువిజ్ఞేయోబహుధా చిన్త్యమానః ॥ అనన్యప్రాక్తగతిరత్రనాస్తి
వి ॥ దీ — మన్యమానః (పునఃపునర్వశమాపద్యతేమే) మతాగ్ర్యమాణయా
తనావిషయోభవతీత్యర్థః । వ్యాసార్థైస్సంయమనైత్వసుఖాయేతిసూత్రేఅ
యంలాకొనాస్తి పరఉతమానీతిపాతానుసారేణఅయంచలాకఃపరశ్చలోకొ
వాస్తీత్యధోఽవశేః । తత్రపక్షైశ్చైవైతిశేషః పూరణీయః । చశబ్దశ్చ
ధ్యాహార్యః । మానీత్యస్యదుర్దానీత్యర్థః । తస్యాయంపరలాకశ్చ నాస్తీ
త్యర్థః । శిష్టపరిగ్రహభావాదయంచ లాకొనాస్తీత్యస్యాపవత్తిద్రష్ట
వ్యా । దుర్దానీపునఃపునర్వశమాపద్యతే ఇత్యుత్తరత్రసంబధ్యతే ॥ ౬ ॥
(శ్రవణాయాపి బహుభిర్వృత్తానలభ్యః) యఃపరిస్థిపరమాత్మాసానైకైః
పురుషైశ్శ్రోతుమపి నలభ్యఇత్యర్థః । శ్రవణలాభోపి మహానుకృతఫలమితి
భావః (శృణ్వంతోపిబహువాయంనవిద్యుః) శ్రవణేపి ననర్వేషం పరమా
త్మప్రతిపత్తి స్సులభేతిభావః (ఆశ్చర్యవక్తాకుశలాస్యలభ్యా) అన్యకు
శలావక్తాకుశలఃప్రాప్తాచదులభఇత్యర్థః (ఆశ్చర్యజ్ఞాతాకుశలానుశి
ష్టః) కుశలేనాచార్యేణానుశిష్టజ్ఞాతాప్యాశ్చర్యః । మనుష్యాణాంసహస్రే
షుకశ్చిద్యతేతిసిద్ధయే । యతతామపిసిద్ధానాఽకశ్చిన్తాం వెత్తితత్వతఇత్యుక్తైరితి
భావః ॥ —౭— ॥ (ననరణావరణప్రాక్తవిషసువిజ్ఞేయోబహుధాచిన్త్య
మానః) అవరణఅశ్చైవేనప్రాకృతేనపాండిత్యమాత్రప్రయోజన వెదాం
తత్రవణేన నరణదేవోభిమానినా ఏషఆత్మానువిజ్ఞేయోనభవతి । కుఠోహే
తోః । బహుధాచిన్త్యమానఃవాచిభిరితిశేషః (అనన్యప్రాక్తగతిరత్రనా
స్తి) అనన్యేనోచ్యమానాదాత్మనానన్యేన తదేకాంతినా బ్రహ్మజ్ఞసాక్షా
త్కారిణాప్రాక్తైత్త్వనియాదృశీఅవగతిసాత్మావగతిరత్ర అవరణప్రాక్తనా
స్తీత్యర్థః । యద్వాసంసారేగతిశ్చంక్రమణంనాస్తీత్యర్థః । యద్వాఅన
న్యప్రాక్తస్వయమవగతిగతిరాత్మావగతిరాస్తిత్యర్థః । అత్రఅన్యప్రాక్త
ఇతిపాతేఅవరణప్రాక్తసత్వాత్వావగతిరాస్తిత్యర్థః । ననుయేనకేనదివిష

కర ॥ ఉ ॥— అణీయాన్ హ్యప్రతర్క్యమణుప్రమాణాత్ ॥ —౮— ॥
 నైషాత రోణమతిరాపనేయాప్రాక్తాన్యైవ సుజ్ఞానాయపేక్ష్వ ॥ యాం
 త్వమాపసృత్యధృతిర్భతాసి త్వాదృజ్జ్ఞానాయన్నచికెతః ప్రప్తా ॥—౯॥
 జానామ్యహగ్ శేవధిరిత్యనిత్యం నహ్యధువైఃప్రాప్యతేహిధ్రువంతత్ । త
 తోమయానాచికెతస్సితోగ్నిరనిత్యైర్ద్రవ్యైఃప్రాప్తవానస్మి నిత్యమ్ ॥౧౦॥
 కామస్యాప్తిః జగతఃప్రతిష్ఠాం క్రతోరానంత్యమభయస్యపారమ్ ॥ స్తో
 మంమహదు * * * * *

వి ॥ ది — దిష్టేవ్యూహాపాహశాఽనస్సాదైవేత్యలహ (అణీయాన్ ప్రతర్క్య
 మణుప్రమాణాత్) యతోణోరప్యణీయానాత్తైఅతస్తత్స్వరూపంతరార్
 గోచరం ॥—౮— ॥ తదేవాహ (నైషాత రోణమతిరాపనేయా) అత్తవిష
 యిణీమతిః తిరగ్రాప్రాపణీయానైత్యర్థః । అతస్త రోకుశలెనాపి స్వయంజ్ఞాతుం
 నశక్యైత్యర్థః । (ప్రాక్తాన్యైవ సుజ్ఞానాయపేక్ష్వ) హేపేక్ష్వపీయతమ
 స్వస్థాదన్యైవైవ గురుణాఉపదిష్టేవమతిః మోక్షసాధనజ్ఞానాయభవతి ।
 కామసన్యామతిరిత్యత్రాహ (యాంత్యమాపసృత్యధృతిర్భతాసి) యాం
 మతింత్యమాపః ప్రాప్తవానసి సాధయిషితతయానిశ్చితవానిత్యర్థః । సత్య
 ధృతిః స త్యాప్రకంప్యాధృతిర్యసృతధోక్తః । బతేత్యయంకంపాయాం (త్వా
 దృజ్జ్ఞానాయన్నచికెతః ప్రప్తా) త్వాదృశశ్శిష్యాప్తాకంభూయాదిత్యర్థః
 ॥—౯— ॥ పునరపితుష్టలహ (జానామ్యహగ్ శేవధిరిత్యనిత్యం) శేవధిః
 కుబెరాద్యైశ్వర్యమ్ ॥ కమఃఫలలక్షణమనిత్యమిజానామి (నహ్యధువైః
 ప్రాప్యతేహిధ్రువంతత్) ధ్రువంతదాత్తతత్వంఅథు వైరనిత్యఫలసాధనభూ
 తైరనిత్యద్రవ్యసాద్యైర్వాకమఃభిరిత్యర్థః (తతోమయానాచికెతస్సితోగ్నిర
 నిత్యైర్ద్రవ్యైఃప్రాప్తవానస్మినిత్యం) ఎవంజ్ఞాతవతామయాబ్రహ్మప్రాప్తి
 సాధనజ్ఞానోద్దేశేనానిత్యైరిష్టకాదిద్రవ్యైర్వాచికేతోగ్నిచితః । తస్మాద్దేవో
 ర్నిత్యఫలసాధనంజ్ఞానంప్రాప్తవానస్మైత్యర్థః । అతోబ్రహ్మప్రాప్తజ్ఞానైక
 సాధనత్వస్యనవిరోధః ॥ —౧౦— ॥ త్వాదృజ్జ్ఞానాయన్నచికెతఃప్రా
 ప్తేతిపూర్వమంతోక్తంనచికెతసశ్చ వివణాధికారం వివృణోతి (కామ
 స్యాప్తిః జగతః ప్రతిష్ఠాం క్రతోరానంత్యమభయస్యపారం । స్తోమంమహదు

కర || ౬ || — రుగాయంప్రతిష్ఠాంధృష్ట్యాధృత్యానచితోత్యస్తాక్షీః
 || —౧౧— || తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరైష్టం
 పురాణమ్ || అథ్యాత్మయోగాధిగమన దేవం మత్వానీరోహర్షశోకౌ జహా
 తి || —౧౨— || ఏతచ్ఛ్రీత్వా సమృగ్మహ్యమర్త్యః ప్రవృహ్యధర్మ్యమ
 ఋషేతమాప్య || * * * * *

వి॥దీ॥—రుగాయంప్రతిష్ఠాంధృష్ట్యాధృత్యానచితోత్యస్తాక్షీః) క్రతోఃకర్మణః
 ప్రతిష్ఠాంఘలభూతాంజగత్సకామస్యాప్తించతుముఖస్థానపర్యంతసర్వలూక
 సంబంధిస్తాన్యై వివిధయాత్మకకామపాప్రించదృష్ట్యామోక్షస్వరూపమా
 హ|| ఆనంత్యమభయస్యపారమిత్యాదినాఅపినాశిత్యమత్యంతనిభయత్వంఅ
 పహతపాశ్చత్వసత్యసంకల్పత్వాదిమహాగుణగణ రూపస్తామమురుకీతికంచ
 నైర్దిర్యంచమోక్షగతంధృష్ట్యాలోకికానామాన్పృజ్ఞయాత్మకత్వానసీత్య
 ర్థః | యద్వామోక్షరూపసరమాత్తస్వరూపపవ సర్వకర్తావాప్తింతతైవన
 కలజగదాధారత్వంక్రతోరనంతఘలరూపతాంచేత్యేవంసర్వంపరమాత్మ వి
 షయతయాయోజనీయమ్ || —౧౧— || తృతీయంప్రశ్నంప్రతిపక్తి | తందు
 దేశశామిత్యాదినామంత్రద్వయేన (తందుదేశశాంగూఢమనుప్రవిష్టం)
 శ్రీవణాయాపిబహుభిర్యోనలభ్యఇత్యుక్తరీత్యాద్రష్టుమశక్యం | గూఢంతి
 రోధాయకకమరూపావిద్యాతిరోహితంసర్వభూతానుప్రవిష్టం గుహాహి
 తమ్ | హృదయగుహావర్తినంగహ్వరైష్టం | ఆత్మాంతర్యామిణం (పురా
 ణం) అనాదిం (అథ్యాత్మయోగాధిగమన) విషయభ్యఃప్రతినంహృత్యచే
 తసఆగ్తనిసమాధానమథ్యాత్మయోగః | యచ్ఛేద్వాజ్ఞానసీపాన్జ్ఞః యదా
 పంచావతిష్టంతేజ్ఞానానిమనసాసహ | ఇత్యాదినాయోవత్సృమాణస్తేనయో
 యమధిగమోజీవాత్తజ్ఞానం తేన హేతునా (దేవం) పరమాత్మానంమత్స్వే
 శ్చిర్ధః | జీవాత్తజ్ఞానస్యపరమాత్తజ్ఞానహేతుత్వాదితిభావః (హాషశో
 కౌ) విషయలాభాలాభప్రయుక్తహాషశోకౌజహాతీత్యర్థః || — ౧౨— ||
 (ఏతచ్ఛ్రీత్వాసంపరిగృహ్యమర్త్యః) ఏతదాత్మతత్త్వంశ్రుత్వాసంపరిగృ
 హ్యమననాదికంకృత్యైవర్థః (ప్రవృహ్యధర్మ్యమ్) కర్మసాధ్యంశరీరాది
 ప్రవృహ్య | పృథక్ప్రత్యపరిత్యజ్యైత్యర్థః (ఋషేతమాప్య) ఎతంస్వాత్మ

కర || ఉ || — సమోదతే మోదనీయంహిలభ్యావివృతగ్నోసన్ననచికేత
సం మన్యే || —౧౩— || * * * * *

వి||దీ||—భూతంసూక్ష్మశయోచక్షురాద్యగోచరంఅణీయాహ్యప్రతర్క్య
మితినిర్దిష్టంపరమాత్మానంశేషవిశేషేషాప్రప్య(సమోదతేమోదనీయంహిల
భ్యా)సవిద్యాన్మోదనీయంప్రీతివిషయం అపహతపాత్మత్వాదిగుణాన్తకవిశిష్టం
స్వస్వరూపంలభ్యామోదతే | ఆనందీభవతీత్యర్థః | ఏవంసంప్రసాదోస్తాచ్ఛరీరా
ల్సముక్తాయపరంజ్యోతిరుసంపద్యసేవనరూపేణాభినివృద్ధ్యతే || సతత్రవ
ర్యేతిజక్షతి | డిక్షరమమాణఇతిశ్రుత్యాత్మానుసంధేయః | ఏవంప్రశ్న
సోస్తరముక్త్యావచికేతసంమోక్షాహాత్వేనస్తేతి (వివృతంసన్ననచికేత
సంమన్యే)వచికేతసంప్రతి | సద్బ్రహ్మస్వరూపంధామవివృతద్వారంప్రవేశా
హాంమన్యేఇత్యర్థః | తస్మేన్యకలత్కాపిశతిబ్రహ్మధామేతిశ్రుతిః | ననుబి
ష్టజ్ఞం దేవమీద్యః | విదిత్యేతిశ్రుతిత్రైకాధ్యాయలభ్యాత్తయోగాధిగమేన
దేవంమత్సేత్యల్రాపి పరమాత్మాత్మకజీవః | ప్రతిపాద్యతాంతతత్త్వతందుదాత్మ
మితిపూర్వమంత్రః | జీవపరపవాస్తు తతత్త్వశ్రవణాయాపి బహుభి
ర్యోవలభ్యఇతి పూర్వసందర్భేపి పరిశుద్ధజీవస్వరూప పరపవాస్తు | తతల
శ్చర్యవశ్యత్యేతికర్చి దేవమాశ్చర్యవద్వదతితదైవచాన్యః | ఆశ్చర్యవచ్చైనమ
న్యశ్శ్రుణోతిశ్రుత్వాప్యేనంవేదనచైవకర్చిగతి పరిశుద్ధాత్మవిషయగీతావచ
నైనైకార్దియముపపద్యతఇతిచెన్న | బ్రహ్మజ్ఞమితమంత్రే బ్రహ్మజ్ఞత్వరూ
పప్రక్రమశ్రుతిజీవలింగబలెనవరమశ్రుతదేవ శబ్దస్యదేవాత్మకత్వరూపార్థా
శ్రుతియణేపితందుదాశామితి మంత్రే తాదృశజీవలింగాభావే
న దేవమిత్యస్య దేవాత్మకమిత్యధాశ్రయణాయోగాత్ |
తదేవాభిప్రేత్య భగవతా భావ్యకృతా గుహం ప్రవిష్టామితిసూత్రే పర
మాత్మనస్తావత్తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టమితి గుహాప్రవేశోద్యత్యత
ఇత్యుక్తమ్ | తదైవాయం మన్తః | పరమాత్మ విషయతయా వ్యాసార్యై
రపి ఏవృతః | గహ్వరేషమితి పదేనతు పరమాత్మనః గహ్వరశబ్దతదుర్విజ్ఞే
యపరశుద్ధాత్మస్వరూపశరీరకత్వమప్యుక్తమ్ || ఇయాంస్తువిశేషః | బ్రహ్మ
జ్ఞమితి మనై | పరమాత్మాత్మకపరిశుద్ధజీవస్వరూపం ప్రతిపాద్యతే తం దు

కర ॥ ఉ ॥ — అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్తాత్కృతాకృతాత్
 అన్యత్రాభూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యతి తద్వద ॥ — ౧౪ — ॥ * *

వి॥ దీ॥ — ద్దర్శమితి మనై శ్రుజీవశరీరకం పరమాత్మస్వరూపం ప్రతిపాద్యత ఇతి
 సతయోరైకార్థ్యహానిః ॥ — ౧౩ — ॥ నహ్యధువైః ప్రాప్య తెహిధుగ్రీవంతత్
 ఏతచ్ఛుభ్రాత్వా సమ్పరిగృహ్య మర్త్యః । ప్రవృహ్యగర్త్యమణుమేతమా
 ప్యసమోదతే మోదనీయం హిలభ్యా । అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మ
 త్వా ధీరోహర్షశోకౌ జహాతి । ఇతి ప్రదేశేను ధర్మఫలవిలక్షణతయా జ్ఞాన
 సాధ్యతయా ప్రాప్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్యస్య స్వరూప ముక్తప్రదేశే
 ష్వేన ధర్మవిలక్షణతయా మత్సేతి ప్రతిపన్నోపాయస్య స్వరూపం ధీరో
 హర్షశోకౌ జహాతి త్యత్ర ధీర ఇతి ప్రతిపన్నస్య ప్రాప్తుస్సన్వరూపంచ శో
 ధయితం పృచ్ఛతి (అన్యత్ర ధర్మాదిత్యాదినా) నను భాష్యే దేవం మ
 త్పేత్యుపాస్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్యభూతస్య దేవస్యాధ్యాత్మయోగాధిగ
 మేనేతి వేదతవ్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనశ్చ మత్వా ధీరో
 హర్షశోకౌ జహాతి నిర్దిష్టస్య బ్రహ్మోపాసనస్య స్వరూపశోధనాయ
 పునః పప్రచ్ఛ । అన్యత్ర ధర్మాసత్వక్తం కథం తద్విరుద్ధతయా ధీర ఇతి
 నిర్దిష్టస్య ప్రాప్తురిత్యుచ్యత ఇతి చెన్నైవం వోచః । అధ్యాత్మయోగాధిగమ
 నైతి వేదతవ్యతయా నిర్దిష్టమాత్మశబ్దవాచ్యం ప్రజాపతి విద్యాప్రతిప
 న్నముపాస్యమ్ । ప్రాప్యభూతం పరిశుద్ధస్వరూపమేవ । అతస్తస్యాపి ప్రా
 ప్యనిదేశకత్వమేవ । వస్తుగత్యా తస్య ప్రాప్తురభిన్నత్వాత్పాప్తిః ప్రత్య
 గాత్మనశ్చైతి భావ్యం నవీరోత్సృతే । అతపవ ప్రథమం తావత్పాప్తిః
 ప్రత్యగాత్మనస్సన్వరూపమాహ । నజాయతే మ్రియతేనా వివశ్చేదిత్యుత్తరభా
 వ్యమపి నవీరోత్సృతే ॥ నహినజాయతే మ్రియతేనా వివశ్చేదితి మన్త
 ప్రతిపాద్యస్య వివశ్చేచ్ఛబ్దితపరిశుద్ధస్వరూపస్య ప్రాప్త్యరూపతాపవత్తిః
 ఆత్మేన్ద్రియమనాయక్తంభాక్త్యాచుర్కనీషిణః । విజ్ఞానసారధిర్యస్తు మ
 నఃప్రగ్రహవాన్నరః । సాధ్వనఃపారమాప్నోతి తద్విష్ణోఃపరమం పదమితి
 మన్త ప్రతిపాద్యస్యైవ ప్రాప్త్యరూపత్వాత్ । తద్దేవ విశేషణాచ్ఛేతి
 సూత్ర భాష్యప్రతిపాదిత్వాత్తతపవ ప్రాప్య ప్రాప్తైకాధికరణనిదేశ

కత || ఉ || —సర్వేవేదాయత్పదమామనంతి తపాగ్గీసనర్వాణిచయద్వదంతి
యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యంచరంతి తత్తైపదగ్గీసం గ్రహేణ బ్రహ్మేమో
మిత్యేతత్ || —౧౫— || * * * * *

వి || దీ || — పరేగుహామనైః ఛాయాతపావిశ్శబ్దత్వవాచినా ఛాయాశబ్దేన ని
దైశోద్యుష్టః । నతు విపశ్చిచ్ఛబ్దేన అత్యధాక్తపవార్థః । అయం వ్యాసార్థై
శ్రుత్యానామితి సూత్రే వివృతః । ధర్మఉపాయః ధర్మాదన్యత్ర ప్రసిద్ధో
పాయవిలక్షణఇత్యర్థః ॥ అధర్మో ధర్మేతరఉపేయః అధర్మాదన్యత్ర ప్రసి
ద్ధసాధ్యవిలక్షణఇత్యర్థః ॥ అస్తాదితిబుద్ధిస్థస్తత్సాధకౌ వివక్షితః ॥ సేవా
పేతానహి ప్రసిద్ధోపేత్యవిలక్షణః ॥ సాధకావస్థాయామితరఫలవిరక్తత్వా
త్ఫలదశాయానూవిభూతగుణాష్టకవిశిష్టస్వరూపత్వాచ్చ ॥ కృతాకృతాది
తి ధర్మాదీనాం విశేషణం । కృతాకృతాద్ధర్మాదేవిలక్షణం ॥ భూతాచ్చభ
వ్యాచ్చ ధర్మాదేవిలక్షణం యదిత్యర్థః ॥ యద్వా ధర్మాదధర్మాచ్చాన్యత్రైత్యు
పాసనప్రశ్నః । పుణ్యపాపరూపసాధనవిలక్షణత్వా మపాసనస్య కృతాకృ
తాద్భూతాద్భవ్యాచ్చాన్యత్ర యదితికాలాపరిచ్ఛిన్నముపేయంపుష్టమ్ ॥
ఉపేతురపిచేతనస్యనిత్యత్వాత్పాప్రపాంతభావాచ్చతవేవతస్యాపి తం
త్రైణప్రశ్నః । తదంతగతంచ ప్రాప్తుస్వరూపమితిహివక్ష్యతే । అత్ర
యత్తచ్ఛబ్దైత్యతీయపరావితిభావః ॥ —౧౬— ॥ ఇతి నచి కేతసాపృష్టతహ
(సర్వేవేదాయత్పదమామనంతి) పద్యత ఇతి పదం సాధ్యనః పారమాషీతి తద్వి
ష్టోః పరమం పదమిత్యుత్తరత్రవక్ష్యమాణం బ్రహ్మస్వరూపం సర్వేవేదాః సాత్మా
త్పరం పరయా వాప్రతిపాదయంతీత్యర్థః (తపాంసినర్వాణిచయద్వదంతి)
తపాంసితపఃప్రధానాడపరితనభాగా ఇతి వ్యాసార్థైర్వార్వాయితం (యది
చ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యంచరంతి) బ్రహ్మచర్యంగురుకులవాసస్త్రీసంగరాహిత్యా
దిలక్షణం యదిచ్ఛంతోనుతిష్ఠంతి (తత్తైపదం సంగ్రహేణ బ్రహ్మేమి) తత్తైపదం
సంగ్రహకేణ శబ్దేన వత్సామీత్యర్థః ॥ ప్రాప్త్యవక్తవ్యత్వ ప్రతిజ్ఞాపరేతిస్మి
న్తంత్రే అథాత్వ గ్రీవప్రశంసాయా అపిలాభాత్ప్రణవం ప్రశస్యేతి భావ్యస్య
సర్వేవేదా ఇత్యాదిపాదత్ర యోక్తబ్రహ్మప్రతిపాదకతయా ప్రశస్యేత్యర్థః
ఇతి శ్రుతప్రకాశికావచనస్యచ నానువపత్తిరితి ద్రష్టవ్యం । సంక్షేపేణ తత్ప్రగతి

కథ ॥ ౬ ॥ — ఎతద్ధ్యేవాక్షరంబ్రహ్మ ఎతద్ధ్యేవాక్షరంపరమ్ । ఎతద్ధ్యేవా
క్షరంజ్ఞాత్వా యోయదిచచ్ఛతి తస్య తత్ ॥ — ౧౬ — ॥ ఎతదాలమ్బనం
శ్రేష్ఠమేతదాలమ్బనంపరమ్ । ఎతదాలమ్బనంజ్ఞాత్వా బ్రహ్మలోకేమహేయ
తే ॥ ౧౭ ॥ నజాయ తేమిరియ తేవావిపశ్చిన్నాయంకతేషిన్నబభూవశిచ్ఛిత్ । అజౌ
నిత్యశ్శాశ్వజౌయంపురాణోనహన్య తేహన్యమానైశరీరైః ॥ * * *

వి॥ది॥—పాదకింకిమిత్యతలహం (ఓమిత్యేతదితే) ఓంతత్సదీతసన్దేశోబ్రహ్మణ్యైః)
విధస్త్వతేతి (వణవస్యబ్రహ్మనాచకత్వాత్) గ్రహవానయవయోరికారమకార
యోఃపరజీవవాచితయోపేయోపేయైర్పుద్గిష్టత్వమస్తీఃదస్తన్యంఅతపనో
పాయస్వరూపమప్యత్రార్థమితిమంత్రస్యం॥—౧౪—॥ఎవంవాచకం॥వణవం
దావభ్యాంనుంత్రాభ్యాంస్తాతి (ఎతద్ద్యేవాక్షరంబ్రహ్మ) ఓమిత్యనైనైవా
క్షరేణపరమపురుషమభిధ్యాయాతే॥బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనధ్యానాలంబనత్వా
దిదమేవాక్షరంబ్రహ్మప్రాప్తిసాధనత్వాద్బ్రహ్మ (ఎతద్ద్యేవాక్షరంపరమ్)
ఐప్యేషాద్ద్యయేషుచ శ్రేష్ఠమిత్యర్థః (ఎతద్ద్యేవాక్షరంజ్ఞాత్వాయోయదిచ్ఛ
తితస్యతత్) ఎతదక్షరముపాస్య అనెనోపాసనైనఇదంఫలంమేఘాయాదితి
యతామయతేతస్య శద్భవతీత్యర్థః ॥—౧౬॥— (ఎతదాలంబనంశ్రే
ష్ఠమ్) ఎతదొంకారరూపమాలమ్బనం శ్రేష్ఠమ్ధ్యానాదెతిశేషఃఅతపన
(ఎతదాలమ్బనంపరమ్) ఎతదాలమ్బకంధ్యానాదిసర్వోత్కృష్టమిత్యర్థః ।
(ఎతదాలమ్బనంజ్ఞాత్వాబ్రహ్మలాకేమహీయతే) స్పష్టార్థః ॥ ౧౭ ॥
వ్రథమంతావత్ప్రత్యగాత్సన్వరూపమాహ (నజాయితేమియతేవేత్వాది
నామస్త్రీద్వయేన) ఇదంచప్రస్తుత్యవ్యాసాదైరిత్తంహయైక్యంఇదంమంత్ర
ద్వయంతావదేకవిషయం నహస్యతేహన్యమానెకీరే । ఇత్యేతద్వివరణమా
వత్వాద్విత్తీయమంత్రస్యహంతాచేతిమంత్రశ్చజీవవిషయపవ । లోకస్యప
రమాత్మనింహత్మహంతస్యభావప్రతిపత్త్యభావాత్ । పరమాత్మాహిప్రత్వ
త్సాగోచరః ॥ కథశస్తిన్వద్యతాదివ్రతపత్తిఃఅహమేనంహం । అయంమాం
హంతుమాగచ్ఛామధ్యభూతకథావాభిమానోహిదేహినాంజీవవిషయపవ
ననునాస్యజరయైతజ్జీర్వతఇతివత్సరమాస్త్రకోపహననప్రతిషేధఉపపద్యతే । స
త్యం । దహరాకాశస్యదేహంతస్సత్యాశంకితవికారనిషేధఉపపద్యతే ।

కర || ఉ || — హంతాచేన్మన్యతేహంతుమ్ హతశ్చేన్మన్యతేహతమ్ | ఉభౌ
తానవిజానీతో నాయగ్ హంతనహన్యతే || —౧౯— || అణోరణీయాన్మహా
తోమహీయానాత్తాన్యజంతోర్నిహితోగుహాయామ్ || * * * * *

వి || దీ || — ఇహతులూక సిద్ధాభ్రాంతిరనూద్యనిరస్యతే | నహిపరమాత్మనివధ్య
ఘాతకభావభ్రాంతిః కస్యాప్యస్తి | అతోనువాదనిషేధావనుపపన్నా | నజా
యతఇతిమంత్రశ్చతేనైకార్థః | అతోమంత్రద్వయమపిజీవవిషయకమేవే
తి | అక్షరార్థస్థ (నజాయతేమియతేవావివశ్చిత్) విపశ్చిత్తాన్వహోయమి
దానీమపి జననమరణశూన్యశ్చత్యర్థః (నాయంకుతశ్చిత్) ఉత్పాదకశూ
న్యః | (నబభూవకశ్చిత్) పూర్వమపిమనుష్యాదిరూపేణ జననశూన్యః |
నజాయతఇత్యత్రహేతుమాహ (అజఇతి) నమియతఇత్యత్రహేతుమా
హ (నిన్యఇతి) నకుతశ్చిదిత్యత్రహేతుమాహ (శాశ్వతఇతి) పూర్వం
నబభూవేత్యత్రహేతుమాహ (పురాణఇతి) ననుకథమస్యనిత్యత్వంశరీ
రాంతర్వతిఃనశ్వరీరవినాశానువినాఃత్వావశ్యంభావాచిత్వకరహ (నహన్య
తేహన్యమానేశరీరే) స్పష్టోఽః || —౧౯— || తదేవోపపాదయతి (హం
తాచేన్మన్యతేహంతుమ్) అహమేన హనిష్యామితి దేహాత్మదృష్ట్యానాన్యతే
చేదిత్యర్థః (హతశ్చేన్మన్యతేహతం) చిన్నదేహోవయవఃదేహాత్మదృష్ట్యా
ఆత్మానంహతోహమితి మన్యతేచేదిత్యర్థః (ఉభౌతానవిజానీతః) ఆత్మస్వ
రూపమితిశేషః (నాయంహంతి) ఆత్మానమితిశేషః (నహన్యతే) ఆత్మ
స్వరూపమితిశేషః | నచవేదాంతవేద్య పరిశుద్ధాత్మస్వరూపే కథంహననాది
ప్రసక్తితత్పూర్వకనిషేధావితీవాచ్యమ్ | తస్మైవత్తేత్రీభూతతయాతిత్వ
యుక్తతత్సంభవాదితి ద్రష్టవ్యమ్ || —౧౯— || ఏవంమంత్రద్వయేనపి
త్యైగాత్మస్వరూపం విశోధ్యతదాత్మభూత పరమాత్మస్వరూపమాహ (అణో
రణీయాన్) అణోస్సర్వాచేతనాపేక్షయాసూక్ష్మాచ్ఛేతనాదణుతరః తతో
పిసూక్ష్మః తదంతఃప్రవేశయోగ్యః (మహతోమహీయాన్) మహత ఆకా
శాదెరపి మహత్తరః | స్వావ్యాప్తవస్తురహితఇత్యర్థః (ఆత్మాన్యజంతోర్ని
హితోగుహాయామ్) అన్యజంతోర్నజాయతే ఇతిమంత్రద్వయప్రతిపాద్య
స్య చేతనస్యాత్మా అంతఃప్రవిశ్యనియంతా | నచాన్యజంతోరిత్యసృహ్య

కథ ॥ ఉ ॥— తమక్ర తుఃపశ్యతివీతశోకాధాతాః ప్రసాదాన్తహిమా
నమాత్మనః ॥—౨౦—॥ * * * * *

వి ॥ దీ ॥— యకుహరవాచిగుహశబ్దేనైవాన్వయోనాత్మశబ్దే నేతిశంక్యం । ఆ
త్మశబ్దాన్వితస్త్రేవకాకాక్షిన్యాయేనాభయైర్వాన్వయేదోషాభావాత్ । మూల
తత్త్వాఖాంపరివాన్యపవేషంకరోతీత్యత్ర మూలతత్త్వాఖాంపరివాన్య మూల
తఉపవేషంకరోతీత్యనన్వయవత్పాకాంతౌభాగ్యమాత్మగుహశబ్దాభ్యామనన్వ
యసంభవాత్ । అతశ్చజంతుశబ్దేతపూర్వమంతర్వయ నిర్దిష్టజీవస్వరూ
పాపేక్షయావితన్తంత్రప్రతిపాద్యస్యభేద ప్రతీతేః పూర్వమం
త్రప్రతిపాద్యపవ అణోరణీయానితిమంత్రప్రతిపాద్యోస్త్వితీతకానిర
స్తా ॥ ననునజాయత ఇత్సుపన్యస్తస్యాత్మనోజాయమానవాచిజంతుశబ్దేనప
రామశాస్త్రినుపపన్నతయాన్య జంతోరిత్యన్యప్రత్యక్షోగసన్నిధాపితదేహ
పరతాయాపవ వక్తవ్యత్వేన తద్గుహాహితత్వాప్రాగుపన్యస్తాజీవపవాస్తు ।
నచకర్తృత్వభాక్తృత్వవిశిష్టతయా సదాహమిత భానమా నే జీవేకస్తంమ
దామదందేవం మదన్యోజ్ఞాతుమహతి । క ఇథావేదయత్రనఇత్సుత్తరసం
దభాప్రతిపాద్యందుర్విజ్ఞానత్వం కథమన్వేతీతివాచ్యం । జీవస్యకర్మత్వా
దివిశిష్టతయా సర్వలాః విదితత్వేపి ముక్తప్రాప్యబ్రహ్మస్వరూపవిశిష్టతయా
దుజ్ఞానత్వ సంభవాచితేచెన్న । ప్రాణీతుచేతనోజన్తి జంతుజన్మశరీరణి
జంతుశబ్దస్య చేతనపర్యాయతయాపాతాత్పక్రీకృతజీవవాచిత్యసంభవాద
స్యైతిశబ్దస్యపూర్వమంత్రనిర్దిష్టజీవవిషయత్వసంభవేప్రత్యక్షోపసాపిత
దేహ పరత్వా శ్రయణాయోగాత్ । ఏషమత్రాంతహృదయేణీయా
ఏషమత్రాంతహృదయేజ్యాయానిత్యణు త్వమహత్త్వయోః పరమాత్మభ
మత్వేనప్రసంగతయా అణోరణీయానితిమంత్రస్య తద్విషయత్వస్త్వైకయు
క్తతయాపూర్వమంత్ర నిర్దిష్టపరిశుద్ధాత్మ స్వరూపపరత్వసంభవాదణోర
ణీయానితిమంత్రః పరమాత్మస్వరూపపరపవ (తమ క్రతుఃపశ్యతివీతశోకా
ధాతాఃప్రసాదాన్తహిమానమాత్మనః)తంతాదృశంపరమాత్మానంత్రక్రతుః
కామ్యకర్తృదిరహితస్సాధాతాధాకరకస్య పరమాత్మనఃప్రసాదాదాత్మ
నోహిమానం మహత్త్వసంపాదకం స్వసారస్వజ్ఞాదిగుణావిభావహేతు

కథ || ఉ || — ఆసీనోదూరంప్రజతి శయానోయాతీసర్వతః | కస్తంమదామ
దందేవంమదన్యోజ్ఞాతుమహాతి || —౨౧— || అశరీరం శరీరేష్వనపస్థై
ష్వవస్థితం | మహంతంవిభుమాత్కానంమత్వాధీరోనశోచతి || —౨౨— ||
నాయమాత్మాప్రవచనెనలభ్యోనమేధయా నబహునాశ్రుతేన | యమేవైష
వృణుతేతేనలభ్యః | * * * * *

పి||ది||— ధూతపరమాత్మావంయదాపశ్యతితదాపితశోకాభవతీత్యర్థః; ద్యుభ్యా
ద్యధికరణేజుష్టంయదాపశ్యత్యన్యమీశమితిమంత్రంప్రస్తుత్యయదాస్వస్తాద
న్యంసర్వస్యశంప్రియమాణంఅస్యేష్వరస్యమహిమానంచనిఖిలజగన్ని
యమనరూపంపశ్యతి తదాపితశోకాభవతీతిభగవతాభాష్యకృతావ్యాఖ్యాత
త్వాత్తదనుసారేణేహాపియపశ్యతీసవీతశోకాభవతీత్యర్థః; ధాతుఃప్రసా
దాద్వితీయశోకాభవతీతివాన్వయః | ప్రసీదత్యచ్యుతస్తస్త్రిప్రసన్నైశ్శశంతు
యఇతి స్మృతేరితిద్రష్టవ్యం | ధాతుఃప్రసాదాదితాపేషనవివాధః; తమ
కృతుమితిసారేఅకృతుంకమకృతాపకమోతమకమాన్యమితి పరమాత్మ
విశేషణం | ధాతుఃప్రసాదశూన్యస్య పరమాత్మతత్త్వందురధిగమమితి ద
శయతి (ఆసీనోదూరంప్రజతి శయానోయాతీసర్వతః) పరమాత్మనస్స
ర్వాత్కతత్వాదితరత్రవిరుద్ధశయాభాసమానాఅప్యాసీనత్వదూరగత్వాదిధ
ర్మాజీవద్వారాత్రసంతోభావః (కస్తంమదామదందేవంమదన్యోజ్ఞాతుమ
హాతి) హమాహమరూపవిరుద్ధధర్మశ్రీయంతంపరమాత్మప్రసాదాను
గృహీతమాదృశజనవ్యతిరక్తః కొనాజ్ఞాతుమహాతీత్యర్థః || —౨౧— ||
(అశరీరం శరీరే స్వనపస్థైష్వవస్థితం) అశరీరం కమకృతశరీర రహితం |
అనపస్థైష్వఅస్థి రేష్వ నిత్యత్వేనతత్రస్థితం (మహంతంవిభుమ్) మహావైభవ
శాలినం (ఆత్మానంనుత్వాధీరోనశోచతి) స్పృహ్యర్థః || —౨౨— || ఈదృ
శాత్మప్రాప్త్యసాయనాహ (నాయమాత్మాప్రవచనెనలభ్యోనమేధయా
నబహునాశ్రుతేన) అతిప్రవచనశబ్దేన ప్రవచనసాధనం మననంలక్ష్యతే
ఉత్తరగ్రాసమేధయానబహునాశ్రుతేనెతిశ్రవణనిర్ధ్యాసనయోర్వత్కృత్యాణ
త్వాత్తస్సమభివ్యాహారాదధ్యాసనరూపప్రవచనస్యహేతుత్వాప్రసక్తేస్త
వైవన్యాసాదైర్వివృతత్వాచ్చ (యమేవైషవృణుతేతేనలభ్యః) ఏషపర

కరః ॥ ఉ ॥—స్తప్తే యతః తావిష్ణుణుతేతనాగస్వామ్ ॥—౨౩—॥ నావి
రతామశ్చరితాన్నాశంతోనాచనూహితః । నాశంతమానసావాపిప్రజ్ఞా
నైవై నమాపుయాత్ ॥—౨౪—॥ యస్యబ్రహ్మచక్షత్రం చక్షతేభవతేట
దనః । స్మృత్యుగ్రస్యస్యోపసేచనం కక్షతావేదయత్ర సః ॥ — ౨౫ — ॥
ఇతిద్వితీయావస్థీ ॥ * * * * *

వి॥ దీ ॥—మాత్తాయం సాదకం పార్థకయతే లేనలభ్యః । పార్థకనీయపుం
సాలభ్యఇత్యర్థః । తత్పార్థకనీయత్వంచాస్మీయతమనైవవపుంసః తస్మీయత
మన్వంచ తస్మీతిమవన తతశ్చ భగవద్విషయజీడపాసకస్యప్రీతిభాగనతడ
పాసకప్రీతిముత్పాద్యతత్పాస్తి హేతుభావతీత్యర్థః (తస్యైవతావిష్ణు
ణుతేతనాగస్వామ్) తస్మాదపాసకస్య ఏవతాత్పరమాత్మాస్వరూపం ప్రకా
శయతిస్వానుభవం ప్రాయశ్చత్తిత్యర్థః ॥ వృణతఇతిపారేపి సపవార్థః ॥
—౨౬—॥ ఇదమాత్మైపాననాంగతయాకాంఛేద్దగ్ధానుపదిశతి (నావిర
తోదశ్చరితాత్) అకృత్యకరణాద్యోఽనివృత్తిః (నాశంతోనానమాహీ
తః) అశంతబాహ్యోఽచియః ॥ నానావిధవ్యాపారాక్షిప్తచిత్తతయాఅ
నవహితమనాః (నాశంతమానసోవాఽ) అనిగృహీతమానసశ్చ (ప్ర
జ్ఞానైవై నమాపుయాత్) అశ్రుగుహార్థస్యాపిమశ్చరితవిరత్యాదెరు
వాసనాంగతయావిధానంపురుషార్థాన్యశవదః నిషేదస్య దేశకపూర్ణా
మానప్రకరణే నాన్యతంవదేతికృత్సంగతయావిధానమపవన్యతే॥ యస్త్రపు
రుషార్థమపిమశ్చరితనిషేధమణిలఘుచరమాత్మైపాననమవిగుణంచీర్షతి ।
తస్యదుశ్చరితనిషేధరూపాంగవైగుణ్యాదుపాసనసాధ్యంసనిద్ధ్యతీతిభావః
—౨౭—॥ యస్యబ్రహ్మచక్షత్రం చక్షతేభవతేటదనః । స్మృత్యుగ్రస్యస్యోపసే
చనంకక్షతావేదయత్ర సః) బ్రహ్మత్రాఖ్యవిణాగ్వయోపలక్షిశక్యత్స
చరాచరాశ్చకమిదు । జగద్యస్మాదనాభవతీవినాశ్యంభవతీత్యర్థః । య
స్యస్మృత్యస్సవ్యయమగ్రమానత్వైవత్యస్యస్యాదనహేతుర్భవతి (సః) నిఖ
లచరాచరసంహారాపరమాలై యస్త్రస్త్రికారేపితః యస్త్రికారవిశిష్టస్త
త్త్రికారమిద్దమిహకోవేదేత్యర్థః । సనుబ్రహ్మత్రీకజ్జనకృత్సచరాచర
గ్రహణేకింబీతమితచేచ్యతే । బ్రహ్మచక్షత్రం చక్షతేదనఇత్యుక్తే బ్రహ్మ

వి॥దీ॥—అక్షత్రయవణయోఃకంచిష్పృతిఓదనశబ్దముఖ్యాథకత్వాసంభవా
దోదనశబ్దసభోగ్యత్వం చ వివాశ్యత్వం వాలక్షణీయం । నహిబ్రహ్మక్షత్రమా
త్రభాక్తాతన్వాత్రసంహతావాకశ్చ జ్ఞేవోవాపరమాత్మావాస్తి । నన్వంతరాది
త్యవిద్యాయాంయేచాముష్టాశ్చరాంచాలాకాస్తేసాంచేష్టాశ్చినర్వలోకేశ్వరై
పరమాత్మన్యూపాసనాథకంలొకపిశేషేశిత్యత్వత్రవణవత్సర్వసంహర్తర్యపిప
రమాత్మనిబ్రహ్మక్షత్రసంహరణముపాసనాథకముపదిశ్యతామితీచెన్న । త
ద్వదస్యోపాసనాప్రకరణత్వాభావాత్ । అతాబ్రహ్మక్షత్రగ్రహణస్యచరా
చరమాత్రోపలక్షణశ్చ్యాయుక్తం । ఉక్తంచసూత్రకృతా । అత్తాచరాచర
గ్రహణాదితి । నన్వేషమప్యోదనశబ్దనకిమితివివాశ్యశ్చ్యంవివక్షణీయం । గాణ
త్యనుపశబ్దస్యసాధారణగుణమపహాయాసాధారణగుణేనైవనిర్వాహ్యమ్ । న
హ్యగ్నిర్వాణవచశ్చ్యత్రాగ్నిశబ్దనమైంగళ్యాడరివద్రవ్యశ్చాడరుపస్థితిరస్తి ।
అతవపహిద్ధాత్యశబ్దే సర్వత్విక్యాధారణగుణంవిహాయోగ్ధాత్యగణమా
త్రలక్షణాపూర్వతః త్రైనిణీకతా । తద్వచిహాపిబ్రహ్మక్షత్రయోరోదన
శబ్దముఖ్యాథకత్వాసంభవేపి భోజ్యత్వభోగ్యశ్చరూపాంతరంగాకారలక్షక
త్వమేవయుక్తం నత్వత్వంతబహిరంగస్య వివాశ్యత్వాకారస్య । యేననిఖిల
చరాచరసంహర్తాపరమాత్మాత్రేవాక్యేప్రతీయేతేతచేచుచ్యతే ; యద్యపివి
వాశ్యత్వంసాధారణాకారః తథాపి మృత్యుర్వస్వాప్యసేచనమితివాక్యశ్చేమా
నురోధాత్సాధారణోపేగాణ్యావృత్త్యాంలక్షయితుముచితః । ననూపసేచన
శబ్దాపేక్షయాఓదనశబ్దస్యముఖ్యత్వాదోదనశబ్దస్వారస్యానురోధేనాసాధా
రణాకారరూపభోగ్యత్వేపిక్షితేజఘనమిమపసేచనపదమబాధకత్వాభిప్రాయే
ణ కథంచిన్నియతాం । అతశ్చయోబ్రహ్మక్షత్రభాక్తాయస్యచమృత్యుర
బాధకస్సాస్తిన్యంత్రేప్రతీతిపాద్యః । భాక్త్యత్వంచ జీవన్మయవేతి సమవాప్తి
న్యంత్రేప్రతీతిపాద్యతామితి చెచుచ్యతే । ఉపసేచనత్వేనరూపితస్యమృత్యో
రోదనత్వరూపితేన బ్రహ్మక్షత్రశబ్దేతేనదధ్యన్నవత్ప్రతీతస్యసంబంధస్యన
ర్వాత్తేనాబాధప్రసంగాత్ । నహియస్యబ్రహ్మక్షత్రంచ భోగ్యం యస్యచ
మృత్యురబాధకశ్చత్యక్తేమృత్యోర్బ్రహ్మక్షత్రస్యచసంబంధఃప్రతీయతే । అతః
పసేచనశబ్దస్యఓదనశబ్దాపేక్షయాజఘనమిమపసేచనపదమబాధకశ్చరూపసాధారణం

కథ || ఉ—కరోపనిషత్ప్రతీయవల్గీ ||—ఋణంపిబంతౌసుకృతస్యలోకేగు
హంప్రవిష్టాపరమేపరాధ్యై | ఛాయాశపాబ్రహ్మవిదోవదంతిపంచాగ్నయో
యోచత్రిణాచికెతాః ||—౧—|| యస్మైతురీజానానామక్షరంబ్రహ్మాయత్ప
రమ్ | అభయంతితిమః శాంపారం || * * * * *

వి || డి ||— గుణంవిహాయస్వయమద్యమాన త్వేసత్యన్యాదన హేతుశ్చరూపా
పాధారణాకారవేనగాగ్రహ్యః | తత్తత్పవకవాక్యాంతర్గతచరమశ్రుతౌపసేచన
పదానుసారేణౌదనశబ్దేనాపివినాశ్యత్వమేవలక్షణీయం | స్వబుద్ధ్యపస్థాపనీయ
విశేషాకారరూపగుణగ్రహణాదప్యేకవాక్యశాపన్నపదాంతరస్థాపితగుణగ్ర
హణప్రేవబుద్ధిలాఘవేనైకవాక్యశాసామర్థ్యానురూధేనచన్యాయ్యత్వా
దిత్యస్యాగ్ధస్యాత్తాచరాచరైత్యధికరణనిర్ణేతత్వాత్ |—౨—|| ఇతిద్వితీ
యవల్గీపికా || —|| పరమాత్మనశ్చసూపాసత్వంన్వాభ్యామంబ్రాభ్యాం
దశాయతి (ఋణంపిబంతౌసుకృతస్యలోకేగుహంప్రవిష్టాపరమేపరాధ్యై
ఛాయాతపాబ్రహ్మవిదోవదంతి పంచాగ్నయోయోచత్రిణాచికెతాః) సత్య
వదనశ్యంభావికమఃఫలమనుభవంతౌ | సుకృతసాధ్యలూకవర్తినౌ | హృద
యగుహంప్రవిష్టౌ | పరాధ్యైఉక్త్యైపరమాకాశేవతమానౌ | అజ్ఞస
ర్హజ్ఞరూపశయాఛాయాతపశబ్దనిర్దిష్టౌ | పంచాగ్నిశుశ్రూషాపరిశుద్ధాం
త్య కరణాఃత్రిణాచికెతాబ్రహ్మవిదోవదంతిత్వధాః | అజ్ఞవాచిఛాయాశబ్దేన
జీవనిర్దిశతోయనుభిప్రాయః | ఉపాస్యాపాసకయోరైకగుహవర్తత్యైత
యోరైససాప్రపాప్రప్రయోసాప్రస్యచశస్వాప్రిప్తి సాధనరథత్వేనరూ
పితేశరీరేవస్థానమయుక్తం | నహిరథేనసాప్రప్రప్రప్రప్రప్రప్రప్రప్రప్రప్రప్రప్ర
కానకార్యా | ప్రాప్యస్యపరమాత్మనస్తత్రావస్థితత్వేషజీవస్య | పరాధిధ్యా
వాత్తు తిరోహితమిత్యుక్తరీత్యా పరమాత్మనంకల్పమూలకమఃరూపావిద్యా
వేష్టితశయాతకనుభవలక్షణతస్వాప్రిప్తిరభావేనసాప్రప్రప్రప్రప్రప్రప్రప్రప్రప్రప్రప్రప్ర
వపరయోరరత్వరూపిశశరీరాంతర్వత్వైకగుహవర్తత్యైకధనేనానుపపత్తిః
(యస్మైతురీజానానాం) యజ్ఞనామాధారభూతః కమఃఫలప్రదఇశ్వర్యః
శుజానానామితికానజంతశ్శబ్దః (అక్షరంబ్రహ్మాయత్పరం) యన్నిర్వికారం
పరంపరంబ్రహ్మ (అభయంతితిమః శాంపారం) సంసారసాగరంతితిమః

కర || ఉ || —నాచికేతగీశకేమహి || —౨— || ఆత్మానందధిసంవిద్ధిశరీ
రందరధమేవతు । బుద్ధింతుసారధివిద్ధిమనఃప్రగ్రహమేవచ ||—౩—
ఇంద్రియాణిహయానాహురిష్టవయాగ్స్తైషుగోచరాః । ఆత్మేంద్రియహ
నాయుక్తంభోక్తత్యాహుమన్సిషిణః ||—౪—|| యస్తవ్విజ్ఞానవాణభవ
త్యయైకై నమనసాసహ । తస్యేంద్రియాణ్యవశ్యానిదుష్టాశ్వాభవసారథేః || ౫ ||

వి॥దీ—తానిర్భయందృఢంతీగం(నాచికేగీశకేమహి)నాచికేతాగ్నిప్రాప్త్య
ముపాసితంశక్తస్తత్యత్యధః । శక్తేర్వ్యత్యయేనశశిభదంతామసి । నైచికే
తంశకేమహిత్యస్యమంత్రఖండస్యతదైవభావ్యకృతావ్యాభ్యాశత్యాత్ । ఆ
తోమరపాసత్వబుద్ధ్యానభేతవ్యమితిభావః ||—౨—|| ఆత్మానందధిసంవిద్ధి
త్యాచినాసాధ్వసంపారమాప్నోతీత్యంతేనసంసారాధ్వపారభూతవైష్ణవపర
మపదిప్రాప్తపరికరముపదిశకాప్రాప్తస్వరూపముపదిశతి (ఆత్మానందధి
సంవిద్ధి) శరీరాధిష్ఠాతారందధిసంవిద్ధి (శరీరందరధమేవచ) స్పష్టోధః ।
(బుద్ధింతుసారధివిద్ధి)బుద్ధిలక్షణవ్యవసాయాధీనత్వాద్దేహప్రవృత్తైస్తస్యా
స్సారధిత్వమితిభావః (మనఃప్రగ్రహమేవచ) ప్రగ్రహారశనా ||—౩—
(ఇంద్రియాణిహయానాహుః) స్పష్టోధః (విషయాంస్తైషుగోచరాః) ।
తేష్వేంద్రియేషు సూయత్వేనరూపితైషుగోచరాన్తార్గ్యాశబ్దాదివిషయాన్వి
ద్ధిత్యధః । రధసారధిహయప్రగ్రహత్వేనరూపితానాంశరీరేంద్రియమనాబు
ద్ధినామభావేరధిత్వేనరూపితస్యఉదాసీనస్యాత్మనాగమనరూపలొకేకవైదికక్రి
యాకత్వర్తమేవనాస్తీత్యేతత్సుపగిన్ధత్వేనదశ్యయిత(ఆత్మేంద్రియమనాయ
క్తంభోక్తత్యాహుమన్సిషిణః) అత్తశబ్దాదేహపరః । మనశ్శబ్దస్తత్య-ర్యబు
ద్ధైరపుపలక్షకః । పూర్వమంత్రేబుద్ధైరపిసారధిత్వేననిర్దిష్టత్వాత్ (భో
క్తా) కశ్యోత్వభాక్తృత్వాదిమానిత్యధః । నహికేవలస్యాత్మనఃకత్వో
త్సంభోక్తత్వం నాస్తీతిభావః ||—౪—|| శరీరాదేరధత్యాదిరూప
ణస్యప్రయోజనమాహ (యస్తవ్విజ్ఞానవాణభవతి అయ్యుక్తేనమనసాస
హ । తస్యేంద్రియాణ్యవశ్యానిదుష్టాశ్వాభవసారథేః । యస్తవ్విజ్ఞానవాణభ
వతియ్యుక్తేన మనసాసహ । తస్యేంద్రియాణివశ్యానిదుష్టాశ్వాభవసారథేః)
లోకేహిసమీచీనసారధిప్రగ్రహవతోఽశ్వానశీకృతాభవంతి । ఏవంసారధి

౩౪ || ఉ || — యస్తువిజ్ఞానవాక్ భవతియక్తేనమనసాసదా । తస్యైంద్రి
యాణివశ్యానిసదశ్చాన్వితసారథేః || — ౬ — || యస్తస్పిజ్ఞానవాక్ భవత్స
మనసస్సదాశుచిః । నసతత్త్వదమాప్నోతిసంసారగంఢాధిగచ్ఛతి || — ౭ — ||
యస్తువిజ్ఞానవాక్ భవతిసమనసస్సదాశుచిః । సతుతత్త్వదమాప్నోతియస్తా
ద్భూయోనజాయతే || — ౮ — || విజ్ఞానసారధిర్యస్తుమనఃప్రగ్రహవా
న్నరః । సోధ్వనఃపారమాప్నోతి తద్విష్ణోఃపరమంపదమ్ || — ౯ — || ఇంద్రి
యైభ్యఃపరాహ్యధాఽఅథైభ్యశ్చపరంమనః । మనసశ్చపరాబుద్ధిర్బుద్ధేరా
త్తామహాకవరః || — ౧౦ — || మహతఃపరమవృక్తమవ్యక్తాత్పురుషఃపరః
పురుషాన్నపరంకించిత్సాక్షాసాపరాగతిః || — ౧౧ — || * * * *

వి॥ దీ—ప్రగహత్వేనరూపితయోర్విజ్ఞానమనసాసామీచీన్యైఅశ్వత్సైనిరూపి
తానిశ్చంద్రియాణివశ్యానిభవతి నాన్యథేత్యర్థః || ౬ || హయత్వేనరూపితానా
మింద్రియాణాంవశీకరణతదభావయోఃప్రయోజనందశఽయతి మంత్రద్వయే
న (యస్తస్పిజ్ఞానవాక్ భవత్సమనసస్సదాశుచిః । నసతత్త్వదమాప్నోతి
సంసారగంఢాధిగచ్ఛతి । యస్తువిజ్ఞానవాక్ భవతిసమనసస్సదాశుచిః । స
తుతత్త్వదమాప్నోతియస్తాద్భూయోనజాయతే) (అమనసః) అనిగృహీ
తమనాః । అతపనాశుచిః సర్వదావిపరీతచింతాప్రవణత్వాదిత్యర్థః । న
కేవలంజగమిపితప్రాప్త్యభావమాత్రం పత్యుతగహనంసంసారకాంతార
మేవప్రాప్తయతీత్యర్థః || — ౭ — ౮ || కింతత్త్వదమిత్యాంక్షాయాం త
త్త్వదందశఽయన్నపసంహరతి (విజ్ఞానసారధిర్యస్తుమనఃప్రగ్రహవాన్నరః ।
సోధ్వనఃపారమాప్నోతి తద్విష్ణోఃపరమంపదం) సమీచీనవిజ్ఞానమనశ్శాలీసం
సారాధ్వపారభూతపరమాత్మస్వరూపంప్రాప్నోతీత్యర్థః || — ౯ — || ప
శీకార్యత్వాద్యరధాదిరూపితేషుశరీరాదిషు యానియేభ్యోవశీకార్యతా
యాంప్రధానానితాన్యవ్యంతే (ఇంద్రియైభ్యః పరాహ్యధాఽఅథైభ్యశ్చ ప
రంమనః । మనసస్తపరాబుద్ధిర్బుద్ధేరాత్తామహాన్నరః । మహతఃపరమవృక్త
మవ్యక్తాత్పురుషఃపరః । పురుషాన్నపరంకించిత్సాక్షాసాపరాగతిః) అస్య
మంత్రద్వయస్యాద్దోభగవతాభాష్యకృతానుమానికాధికరణోక్తః । ఇ
థంహితత్రభాష్యకృతాతేషురధాదిరూపితశరీరాదిషుయానియేభ్యోవశీకా

కర || ౬ || —|| ఏషసర్వేషు భూతేషు గూఢోత్తానప్రకాశతే * * *

వి|| దీ || —ర్యతాయాం ప్రధానాని తాన్యవృత్తితైశ్చంద్రియభ్యః పరావృత్త్యాది
నాత్ర త్రహయత్వేన రూపితేభ్యః ఇంద్రియేభ్యః గోచరత్వేన రూపితా విషయావ
శీకార్యత్వే పరాః ప్రశ్నైస్త్రీయస్యాపి విషయసన్నిధావింద్రియాణాం దుర్నిగ
హత్వాత్తైభ్యోపి పరం సగ్రహరూపితం మనః మనసి విషయపరివేశవిషయాన
న్నిధానస్యాప్యకిచ్చేత్ సర్వత్త్వాత్ । తస్మాదపి సారథిత్యేన రూపితా బు
ద్ధిః పరా । తస్మాదపి రథిత్యేన రూపితత్వాత్ సర్వత్వేన ప్రాధాన్యాత్పరః
సర్వస్యాత్తేచ్ఛాయత్త్వాదాత్తేన మహానితచ విశేష్యతే । తస్మాదపి రథ
రూపితం శరీరం పరం తదాయత్త్వాజ్జీవస్య సకలపురుషార్థసాధనప్రవృ
త్తీనాం । తస్మాదపి పరః సర్వాంతరాత్మభూతోన్తర్యామీ । అధ్వనః పార
భూతః పరమపురుషః । యథోక్తస్యాత్మసర్వవృత్త్యత్యజకల్పాయత్త్వప్రవృ
త్తిత్వాత్ । సఖిల్వన్తర్యామితయోపాసనస్యాపి నిర్వర్తకః । పరాత్తుతచ్ఛ్రీ
తేరితిహి జీవాత్మనః కర్తృత్వం పరమపురుషాయత్తమితి వక్ష్యతే ॥ వశీకా
ర్యోపాసననిర్వృత్త్యుపాయా కాస్తాభూతః పరమప్రకృత్యశ్చ సేవ ॥ తదిద
ముచ్యతే (పురుషాన్తపరం కిచ్చేత్సాకాస్తాసాపరాగతిరితి) తథాచాన్త
ర్యామి బ్రాహ్మణే । యతస్త్వని తిస్త్వని త్యాదిభిస్సర్వం సాక్షాత్పురుషాన
ర్వం నియమయతీత్యుక్త్వా నానోపేతాస్తద్విషేష నియన్త్రన్తరంసిష్యతే ।
భగవద్గీతాసుచ । అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణంచ వృధగ్విధమ్ । వివిధాచ
పుధక్పైష్టాదైవం చైవాత్ర వక్ష్యమమితి ॥ వైవమత్ర పురుషోత్తమేవ । స
ర్వస్యచాహం హృది సన్నివిష్టా మత్తస్త్వత్త్విహ్నానమపాహనం చేతి వచనా
త్ । తస్యచ వశీకరణం తచ్ఛరణాగలరేవ ॥ యథాహ ॥ ఈశ్వరస్సర్వభూ
తానాం హృదైశ్చైవ నతివృత్తి । బ్రామయక సర్వభూతాని యన్త్రాగ్రహా
నిమాయయా ॥ తమేవ శరణంగచ్ఛేతి ॥ తదేవమాత్మానం రథినం విధీత్యా
దినా రథ్యానిరూపకవిన్యస్తా ఇన్ద్రియాదయ ఇన్ద్రియేభ్యః పరావ్యాధ్యా ఇత్య
త్ర స్వశబ్దైరేవ ప్రత్యభిజ్ఞాయతే ॥ రథరూపితం శరీరమితి పరిశేషాత్
దవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇత్యభిషి తమ్ ॥ —౧౧— ॥ (ఏషసర్వేషు భూతేషు
గూఢోత్తానప్రకాశతే) సర్వేషు భూతేషు అస్త్యతయా వర్తమానాసాగు

కర ॥ ఉ ॥ — ॥ దృశ్యతేత్వగ్రియా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శి
భిః ॥—౧౨—॥ యచ్ఛేదావజ్ఞనసీపాజ్ఞస్తస్యచ్ఛేజ్ఞానఆత్మని । జ్ఞానమా
త్మనిమహతీ నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్తఆత్మసి ॥—౧౩—॥ * * *

వి ॥ దీ — ॥ ఇత్రయమాయాఽరోహితే న్నాజితబాహ్యభ్యంతరకర
ణానాం నయథావత్ప్రకాశతే (దృశ్యతేత్వగ్రియా బుద్ధ్యాసూక్ష్మయా
సూక్ష్మదర్శిభిః) అగ్నియా వికాగ్నియైక్తయా బాహ్యభ్యంతరవ్యాపా
రరహితయా సూక్ష్మైర్దృష్టపివేవనశక్తయా సూక్ష్మదర్శనశీలైర్దృశ్యతభ్యర్థః ।
—౧౨— ॥ బాహ్యభ్యంతరకరణవ్యాపారరాహిత్యప్రకారమథ్యాత్మయో
గాధిగమనెతి నిర్దిష్టజీవస్వరూపజ్ఞానప్రకారంచ దర్శయతి (యచ్ఛేదావ
జ్ఞనసీత్యాదినా) ఇమం మన్తమ్ ప్రస్తుత్య ఇద్దంహిభావ్యకృతాహయా
దిరూపితానామిద్రియాణాం వశీకరణప్రకారోయముచ్యతే (యచ్ఛేదావ
జ్ఞనసి) వాచం మనసి నియచ్ఛేత్ । వాక్సుర్వకాణి కమేన్ద్రియాణిజ్ఞా
నైన్ద్రియాణివ మనసి నియచ్ఛేదిత్యర్థః । వాక్చబ్దైర్దృశీయాయాస్సపాంసు
లుగిత్యాదినా లుక్ । మనసీశ్చ సప్తమ్యాశ్చైవసో దీఘః (తద్యచ్ఛేజ్ఞా
నఆత్మని) తత్ మనః బుద్ధోనియచ్ఛేత్ । జ్ఞానశబ్దేనాశ్రమూర్వక్తాబుద్ధి
రభిధీయతే । జ్ఞానఆత్మనీతి వ్యధికిరణే సప్తమ్యా । ఆత్మని వర్తమానజ్ఞాన
నియచ్ఛేదిత్యర్థః (జ్ఞానమాత్మని మహతీ నియచ్ఛేత్) బుద్ధిం కర్తరిమహ
తీ ఆత్మని నియచ్ఛేత్ (శద్యచ్ఛేచ్ఛాన్తఆత్మనీతి) తం కర్తారం పరస్మిన్ప్ర
హ్లాణిసర్వాస్త్రాగ్యామిణి నియచ్ఛేత్ । వ్యత్యయేన తదితి నపుంసకలిక్లతా । ఏ
వంఘాతేన రధినావైష్ణవం పదం గన్తవ్యమిత్యర్థఇతి భాషితమ్ ॥ వివృ
తంచ శ్రుతప్రకాశికాయామ్ ॥ వాచోమనసి నియమనం మనోననుగుణ
ప్రవృత్తివైముఖ్యాపాదనమ్ । మనసాబుద్ధో నియమనం వ్యవసాయానుగు
ణప్రవృత్తితాపాదనం । బుద్ధిశ్చైర్ధేఘు హేయతాధ్యవసాయరూపా ॥ త
స్యాబుద్ధేరాత్మని నియమనం సపహోపాదేయతయా సాత్మాత్కార్యఇత్యైత
దర్దవిషయత్యాపాదనమ్ । శాస్త్రైస్సతఙ్కర్మిషుటప్రతిభటైశాన్తఆత్మనిమ
హతీఆత్మనోజీవస్య నియమనం నామ తచ్ఛేవతయా ప్రతీపత్తిః ॥ ఆత్మశబ్ద
స్యపులిక్లత్వాత్పులిక్లతచ్ఛబ్దేన నిర్దేశ్యవ్యేచ్ఛాన్తసత్వాల్లిక్లవృత్తయః । ననుభా

కర ॥ ౬ ॥ — ఉత్తిష్ఠత జాగ్రత ప్రాప్యవరాన్నిబోధత । క్షురస్యధా
రానిశిశాదురత్యయా దుర్గం పథస్తత్రావయోవదంతి—౧౪— * *

వి॥దీ—పెద్ద జ్ఞానాత్మనీతి వ్యధికరణే నప్రమాణ్య । ఆత్మనివర్తమానైజ్ఞానై
నియచ్చేదిశ్యద్దశశుక్తిరయిక్తా ॥ అవ్యావర్తకత్వాదాత్మనివర్తమాన
ఇతి విశేషణస్య ఆత్మస్వవర్తమానజ్ఞానవైస్సాధావాత్ ॥ నవతద్యచ్ఛేజ్ఞా
నశ్చత్యైశానత్యుక్తై ఆత్మస్వరూపజ్ఞానబ్రాన్తిస్సాన్తితాజ్ఞానాత్మనీతుక్తమి
తి సప్తం శక్యమ్ । తథానతి తస్యాపవ భ్రాన్తైస్సామానాధికరణ్యయోజన
యా దృఢీకరణప్రసంగాత్ ॥ నహ్యోత్తనీత్యనైవ ఆత్మ భ్రాన్తిర్వ్యుదస్య
తే ॥ నచాత్మనివర్తమానఇతి భాష్యస్యాత్మని విషయవిషయభావలక్షణసం
బంధేన వర్తమానఇత్యర్థః ॥ ఆత్మవిషయకజ్ఞానఇతి యావత్ । అతోవ్యావ
ర్తకతయా నవైయర్థ్యదోషఇతి వాచ్యమ్ ॥ తథానతి జ్ఞానమాత్మని మహా
తీనియచ్చేదిత్యస్య వైయర్థ్యాపాతాత్ । తదర్థస్యానైవ సద్ధేరితిచేదుచ్య
తేఅయనుభిప్రాయోభాష్యకారిస్య శద్యచ్ఛేజ్ఞానాత్మనీత్యుత్త ఆత్మనీతివి
షయసప్తమీ । తచ్ఛాత్మవిషయకం జ్ఞానం ఆత్మా ఉపాదేయః తదతిరిక్తా
ధామేయాశ్చత్యైవం రూపంతచ్ఛాధేమహేయతాధ్యవసాయరూపాబు
ద్ధిరితి శ్రుతప్రకాశికాయాం వ్యక్తమ్ ॥ తస్యచాత్మానాత్మవిషయకామేయ
హేయశాధ్యవసాయరూపస్యజ్ఞానస్యమహత్యాత్మనినియమనంనామనవనా
పాదేయతయాసాక్షాత్కార్యత్యైతదర్థవిషయత్వాపాదనమితి తత్త్రైవశ్రు
తప్రకాశికాయాముక్తశ్చాద్వాక్యద్వయస్యాపి సప్రయోజనతయాత్వమ
క్తివైయర్థ్యశజ్ఞానవకాశఇతి ॥ —౧౩— ॥ ఏవం వశీకరణప్రకారము
పదిశ్యాధికారిపురుషానభిముఖీకరితి (ఉత్తిష్ఠత జాగ్రత) ఆత్మజ్ఞానాభి
ముఖాభవత । అజ్ఞాననిద్రాయాః క్షయంకురుత (ప్రాప్యవరాన్నిబోధత)
వరా శ్రేష్ఠానాచార్యానుపగమ్యాత్మతత్త్వంనిబోధత । యద్వా ఉపాసితా
ద్భగవతోవాబ్రహ్మవిద్భివా । దేవతాపారమార్థ్యంచయథానద్యేత్యన్తేభ
వానిత్యైవంరూపావగావ ప్రాప్యజ్ఞేయమాత్మతత్త్వంనిబోధతనోదాసితవ్య
మితిభావః (క్షురస్యధారా నిశితాదురత్యయా దుర్గం పథస్తత్రావయోవదం
తి) జ్ఞానినస్తదాత్మతత్త్వందుర్గమంపంధానంనర్ణయన్తి తత్కస్య హేతోఃయతః

౩౪॥ఉ॥—అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయంతధారసంత్యమగునవచ్చయత్ ।
 అనాద్యనంతమహతఃపరంధ్రువనిచాయ్యతమ్మత్త్యముఖాత్ప్రముచ్యతే ॥
 ౧౫॥నాచికెతముపాఖ్యానమ్మత్త్యప్రాక్తగ్ననాతనంఉత్వాశుత్వాచమేధా
 వీబ్రహ్మలాకేమసీయతే॥౧౬॥యద్యనంపరమంగుహ్యంశావయేద్భక్తిహ్లాసం
 సపి॥ప్రయతశ్శక్తిధికాలేపాతదానంత్యాయకల్పతేతదానంత్యాయకల్పతఇ
 తి॥౧౭॥ఇతిప్రథమాధ్యాయేత్యతీయాపల్లీ॥—అధ్యక్షతీయాధ్యాయేవతుర్ధవల్లీ
 ॥—పరాంచీఖానివృత్తత్యయమ్భూస్తస్తాత్పరాజ్ఞేపశ్యతినాంతరాత్తా
 వి॥దీ—త్తతత్త్వంతమరస్యాయుభవిశేషస్యధారా॥అగ్నినిశితాతీక్ష్ణాదురత్య
 యాఅనతిక్రమణీయా॥తీక్ష్ణతురాగ్నేసంచరతఃపుంసాయధాకియత్యవ్యవ
 ధానైతత్తనాశోభవతి । ఏవమహోత్తస్వరూపావతదశాయాంస్వల్పైవ్యవ
 ధానాపరాధైతత్తనాశోభవతీతిభావః ॥—౧౮—॥ ఉపసంహరణి(అశబ్దమ
 స్పర్శమరూపమవ్యయంతధారసంత్యమగుంధవచ్చయత్) అత్రనిత్యమి
 త్యేతదశబ్దమిత్యదాప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే । అశబ్దత్వాదివశాదేవకాలవ
 వ్యయంఅవయవావయశూన్యమిత్యర్థః (అనాద్యనంతమహతఃపరంధ్రు
 వనిచాయ్యతమ్మత్త్యముఖాత్ప్రముచ్యతే) మహాశక్త్యనైవాత్మనిగుహతి
 నియచ్ఛేదితిపూర్వమంత్రనిగ్మజ్ఞాజీవోగ్యవ్యతే । ధ్రివంస్థిగం । నిచాయ్య
 దృష్ట్యా । దశనసమానాకారీపాసనైవవిషయాకృత్యేత్యర్థః । మృత్యు
 ముఖాదతీభేదణాత్పుంసారాదిత్యర్థః ॥ —౧౫— ॥ ఇతిత్యతీయవల్లీదీపికా
 ॥ — ॥ ఉత్పత్తిజాగ్రతేప్రాతాహ నెప్యాశ్చ స్వరూపవిముఖా పస్యా
 శోచతి । (పరాంచీఖానివృత్తత్యయమ్భూస్తస్తాత్పరాజ్ఞేపశ్యతినాంతరా
 త్తా) పరానంచోపశ్యంతీతిపరాంచీ । ఖాసందియాణిపరప్రకాశకా
 న్యైవనాత్ప్రకాశకాని । కుతఇత్యత్రాహ (వ్యత్యత్యయమ్భూః) స్వ
 యమ్భూఃపరమాత్మా । ఇమాన్ఽందియాణిహి సితవా ॥ ఉత్పదీర్హింసా
 యామితధాతుః(తస్తాత్పరాజ్ఞేపశ్యతినాంతరాత్తా)తస్తాదేవహేతోఽప్రశ్నం
 ఉ॥భా॥—ఉపసంహరణి॥నాచికెతమి॥నచికెతనాప్రాప్తంనాచికెతం॥మృ
 త్యుప్రాక్తం॥మృత్యుఃప్రవక్తృవైవవనస్వతన్త్రవక్తృత్వం॥అతస్సనాతనంఅ
 పారుషేయత్వత్॥ప్రవాహరూపేణనిత్యమిత్యర్థః ॥౧౬॥ యదదమితి॥బ్రహ్మ
 సంసది॥బ్రహ్మణసమాదే॥౧౭॥ఇతికరవల్లీప్రథమాధ్యాయేత్యతీయవల్లీభావ్యం

కత || ఉ || —కశ్చిద్ధీరః ప్రశ్యగాత్తానమైతదాపుత్ర చతురమృతత్వమిచ్ఛన్
 ||—౧—|| పరాచక్షకామాననుయన్తి బాలాః ప్రాప్తౌర్భ్యన్తి వితతస్య పా
 శం || * || అథ ధీరామృతత్వం విదిత్వాఘృవసుక్రువెష్విహ నపార్థయ
 నై ||—౨—|| యేనరూపం రసం గంధం శబ్దాన్ స్పర్శాగ్ శ్చ మైధునాన్ ।
 ఎతేనైవ విజానాతి కిమత్ర పరిశిష్యతే || ఎతదైవతే ||—౩— స్వప్నాం
 తం జాగరితాంతంచాభాయేనానుపశ్యతి । మహాంతం విభుమాత్తానం మ
 వి || దీ || —చంద్రఘృతం అసమద్రానిసంతిపరాజ్ పరాచక్షపదార్థాన్వశ్యంతీత్య
 ధః । ఈశ్వరేపిలొకస్వభావేనద్యౌః ప్రతిస్థాతః ప్రవృత్తావకశ్చిత్పురుషభౌ
 రేయః ప్రత్యగాత్ ప్రవణోప్యస్తే త్యాహ (కశ్చిద్ధీరః ప్రశ్యగాత్తానమైతదా
 పుత్రచతురమృతత్వమిచ్ఛన్) చతుశ్శబ్దాన్నియమాత్రం పరిఃస్వప్నవిష
 యవ్యావృత్తేన్ద్రియః కశ్చిన్నముఠుః ధీశాలప్రత్యగాత్తానం పరిశుద్ధేనను
 నసాసాక్షాత్కరోతీత్యర్థః ||—౧—|| (పరాచక్షకామాననుయన్తి బాలాః
 తే మృతౌర్భ్యన్తి వితతస్య పాశం) అజ్ఞాప్తాన్వశ్యతిరిక్తశబ్దాదివిషయాదీన
 ఉ || భా || —యదాపితితస్య సర్వత్రాప్రతిహతాజ్ఞాస్య మృతౌర్భ్యమాన్
 మపాశం యాన్తీత్యర్థః (అథధీరాఇతి) అథశబ్దః ప్రకృతవిషయాద్దాంతరపరి
 గ్రహే । ధీమన్తః ప్రత్యగాత్త న్యేనఘృతమమృతత్వం విదిత్వా ఇహ సం
 సారమండలె అధ్రువేచుపదార్థేము కమపి నపార్థయనై । ప్రత్యక్తిత్వ
 జ్ఞాస్య సర్వం జిహ్వేపితవ్యమితి భావః । పరమాత్మనస్సర్వజీవగతాహంతాస్స
 దత్తేన ముఖ్యాహమర్థ తావప్రత్యక్షమస్తితి దగ్ధస్యం || —౨— ||
 (యేనైతి) (మైధునాన్) మిధుననిమిత్తకముఖిశేషానిత్యర్థః || నిశ్చేషం
 యేనఎతేనైవ సాధనైవజానాతీత్యర్థః । తం దేవాజ్ఞోతిహం జ్యోతిరితి రూ
 పాదిప్రకాశకానామిన్ద్రియాణాం తదనుగృహీతానామేవ కార్యారమ్భక
 త్వాదితి భావః (కిమత్రపరిశిష్యతే) కింతదప్రకాశ్యమితిభావః || ఎతదైవ
 తే || పూర్వం ప్రాప్యతయానిర్దిష్టం తత్పరమం పదమ్ । ఎతదైవ । ఎతదే
 వ । ఎతన్తం త్రప్రతిపాద్యాత్ స్వరూపేవేత్యర్థః || —౩— || స్వప్నాం
 తమితి । సకలం స్వాప్నప్రపంచం జాగ్రత్ప్రపంచంచ మనఃకదీంద్రియ
 భావమాపన్నైన యేన పరమాత్మనాలూకః పశ్యతీత్యర్థః । మహాంతమిత్యత్ర

కిర || ఉ — త్వా కీరౌ నశోచతి || —౪— || *యశ్చదం మధ్వదం వెదతి
 త్తానం జీవమన్తికాత్ || ఈశానం భూతభవ్యస్య నతతో విజుగుప్సతే || ఏత
 ద్వైతత్ || —౫— || యః పూర్వం తపసా జాతమద్భ్యః పూర్వమజా
 యిత | గుహం ప్రవిశ్య తీర్థం యో భూతే భిర్వ్యవశ్యత || ఎతద్వైతత్ || ౬ ||
 యాప్రాణేన సమ్భవత్యచితి దేవతామయా | గుహం ప్రవిశ్య తీర్థం యో భూ
 తే భిర్వ్యజాయత || ఎతద్వైతత్ || —౭— || * || అరణ్యో * *
 పిదీ || —౮— || చ్చన్తః | సంసారపాశం విస్తృతం ప్రసద్యన్త ఇత్యర్థః || ౧—౩—౪
 —౫— ౬ || యాప్రాణేన సమ్భవత్యచితి దేవతామయా | గుహం ప్రవి
 శ్య తీర్థం యో భూతే భిర్వ్యజాయత | కమః ఫలాన్యతీర్థాదిజీవనద్యతే
 ప్రాణేన సమ్భవతి ప్రాణేన సహవర్తత | దేవతామయా | ఇన్ద్రియాధీన
 భాగా | గుహం ప్రవిశ్య తీర్థం | హృదయపుణ్డరీకకుహరసర్తనీ భూతే భిః పృ
 థివ్యాదిభూతైస్సహితా సతీవ్యజాయత | దేవాదిరూపేణ వివిధాలజాయతే
 త్యర్థః | ఏతద్వైతత్ | ఏతన్తన్త్రప్రతిపాద్యజీవస్వరూపంతత్ || తదాత్మ
 ఉ || భా || — తమిత శేషః || ఉక్తోర్థః || —౪— || *యశ్చదం మధ్వదమి
 తి | ఇదమితి లింగవృత్త్యయశ్చాన్తసః || ఇమం మధ్వదం - ఋతం పిబంతావి
 తి నిద్దిప్తం కమః ఫలభక్తార్థం జీవాత్తానం గుహం ప్రవిష్టా విత్కుక్తరీత్యా
 తస్యాంతికే కాలక్రయవర్తిచిదచిదీశ్వరంచ యోవేద తం మహ్యతకారి
 ణమపి నసం దేదిత్యర్థః || గుప్తచిద్భ్యస్సస్మిత్యక్ర జుగుప్సాశబ్దానిందార్ద
 కీడక్తః || జుగుప్సాదిరామప్రమాదాధానామితి పంచమీ | ఏతద్వైతత్ |
 పూర్వసత్ || —౫— || యః పూర్వం తపసా జాతమితి | అపవన సన్తర్హ
 దా తాను పీర్యమపాస్మజత్ || తదండమభవద్దైవం సహస్రాంశుసమప్ర
 భం | తస్మిన్ జ్ఞాన్వయం బ్రహ్మసర్వలోకపితామహఇతి స్మృత్యుక్తరీత్యా
 అద్భ్యోపాదా నేభ్యః స్పృష్టస్పృష్టేషాం పూర్వం యోజాయత తంతపసస్సంక
 ల్పమాత్రా దేవపూర్వం జాతం - యోదేవానాం ప్రథమం పురస్తాద్విశ్వాద్విధి
 రుద్రోమహామిః | హిరణ్యగర్భం వశ్యత జాయమానమిశ్రుశ్చక్తరీత్యా ప్ర
 థమం జాతం | గుహం ప్రవిశ్య తీర్థం హృదయగుహం ప్రవిశ్య వతః మా
 నం || భూతేభిః | భూతైః | దేహేంద్రియాంతఃకరణాదిభిరుపేతా చతుర్ము

కర|| ఉ || —ర్నిహితౌజాతవేదాగర్భజనసుభృతౌగభిఃశీభిః|దివెదికత్యుద్యో
జానానాద్భిహావిష్ణుద్భిమనుష్యేభిరగ్ని||ఎత్తద్వైతత్ ||—౮—||యతశ్చ
దెతిసూర్యోఽస్త్రంయత్రచగచ్ఛతి|తందెవాస్సర్వేపితాస్తమనాత్యైతికశ్చ
న | ఎత్తద్వైతత్ || —౯— || యదేవేహతదముత్రాయదముశ్రీతదన్విహ|

వి||దీ||—కం బ్రహ్మేశ్వరమిత్యర్థః | అత్రైవప్రకరణే బ్రహ్మజ్ఞానదేవమిద్యం
విదిత్యైత్యత్ర దేవమిత్యస్య దేవాత్మకం పరమాత్మాత్మకమితి వ్యాఖ్యాతత్వాన్
త్ | త్రైత్యజ్ఞానచాపిహంవిద్ధిత్యైతమపబృంహణీతావదనెప మాంమదాత్మక
మితిభాషితత్వాదైవమెవార్థః | ౭—౮—౯|| ననునసర్వేషాంబ్రహ్మేశ్వ
రత్వంసంభవతి | అహమిత్యహం తాశ్రయతయానుసంధీయమానోహ్యత్తాన
చాహమిహేవాస్మీతిదేశాంతరవ్యావృత్తతయానుసంధీయతే ||అతోబ్రహ్మణః
కథంసర్వదేశకాలవర్తికపదార్థాశ్చభూతత్వమిత్యాశంక్యాహ (యదేవేహత
దముత్రాయదముత్రీతదన్విహ)యదేవపరమాత్మతత్వమత్రీలోకేహమిత్యను
సంధీయమానతయాత్మభూతం | తదేవలూకాంతరస్థానామప్యాత్మభూతమి
త్యర్థః | తతశ్చాత్మభేదోనాస్తిత్యర్థః| అయమభిప్రాయః || కింపరమాత్మత
త్వవిదామహమిహేవేతిప్రతిఃస్సర్వదేశకాలవర్తికపదార్థాత్మత్వబాధకతయో

ఉ || భా * || ఖంఅయంసకలజగత్సప్తస్యాదితికటాక్షైశ్చైత్యర్థః(ఎ
త్తద్వైతత్)ఉక్తోధః || —౬—౭— ||అరణ్యోవిహితఇత్యాది | అర
ణ్యోరధరోత్తరారణ్యోస్తిత్యగ్నిః గభిఃశీభిఃపానభాజనాదినసుభృతౌ
గర్భజనసిహితఇతిపూర్వేణాన్వయః|ఉదిత్యనిధారణే దివెదివే | అహస్యహ
నిజాగృహస్థిఃజాగరణీతైః అప్రమత్తైః | హవిష్కర్మభిః | అజాగృహిహవిః
ప్రదానపవృత్తైః || ఋత్విశ్విః| స్తుత్యః | అగ్నిః | అగ్రనేతా | అరణ్యోర్ని
హితఇతియోజనా | ఏతద్వైతత్ | ఏతత్ అగ్నిస్వరూపంతత్ | పూర్వోక్త
బ్రహ్మేశ్వరమిత్యర్థః ||—౮— || యతశ్చదేవీతి || యస్తాద్భ్యస్తానాస్సకాశా
త్సూర్యోఉదేతియతగ్రచలమితి | తందెవాస్సర్వేపితాః | దేవాస్సర్వే
తస్మాత్తనిప్రతిష్ఠితాఇత్యర్థః | తదునాత్యైతికశ్చన | తత్ | సర్వాత్మకం
బ్రహ్మకొపనాతికమితి | ఛాయావదంతర్యామిణోదులంఘత్యాదితిభావః|
ఏతద్వైతత్ || ఉక్తోధః||—౯—|| * * * *

కరః || — మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియ ఇహ నా నెవవశ్యతి || — ౧౦ — ||
 మనసైవేదమాప్తవ్యం సేహ నా నాస్తికించన || మృత్యోస్సమృత్యుంగచ్ఛతియ ఇ
 హ నా నెవవశ్యతి || — ౧౧ — || అంగుస్తమాత్రః పురుషో మధ్యతత్త్వ నితివృత్తి
 ఈశానో భూతభవ్యస్య సతతో విజుగుప్సతే | ఎతదైవతత్ || — ౧౨ — ||
 అంగుస్తమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః || ఈశానో భూతభవ్యస్య సేవా
 ద్యస ఉత్సః || ఎతదైవతత్ || ౧౩ || యథోదకం దుగ్ధే వృష్టం పర్వతేషు పిథావతి
 వి || దీ — పన్యస్యతే | ఉతతద్రహితానాం | నాద్యః | లేమామహమిహే
 త్యాదిపత్రితేరేవాభావాత్ | పశ్యత | అహం మసురభవం సూర్యశ్చైత్యైవ
 పత్రితేస్సత్త్వత్ || నద్వితీయః | అతత్త్వవిదామహం పత్రితేజీవమాత్రివిష
 యత్యేనతత్ర పరిచ్ఛిన్నోత్పత్తితేః పరమాత్మవిభుత్వబాధకత్వాభా
 వాదిత (మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియ ఇహ నా నెవవశ్యతి) ఇహ పరమాత్మవి
 భేదమివయః పశ్యతీనసంసారాత్సంసారం ప్రాప్నోతీత్యర్థః || ౧౦ || నన్వస్తాకం
 సర్వాత్ భూతపరమాత్మతత్వం కుతోనోపలభ్యశత్యైవ్రాహ (మనసైవేదమా
 ప్తవ్యమ్) ఇదం పరమాత్మస్వరూపమ్ | విశుద్ధమనోగ్రాహ్యమిత్యర్థః | ఉ
 క్తమేవాధాంద్యక్షీకరణాయ పునరభ్యస్యతి (నేహ నా నాస్తికించనమృత్యోస్స
 మృత్యుమాప్నోతియ ఇహ నా నేవవశ్యతి) ఉక్తోధః || — ౧౧ — || (అం
 గుస్తమాత్రః పురుషో మధ్యతత్త్వ నితివృత్తి | ఈశానో భూతభవ్యస్య సతతో వి
 జుగుప్సతే) కాలత్రయవర్తినిభిరచేతనాచేతనైశ్చరః పురుషః ఉపాసకశరీ
 రేమధ్యే అంగుష్ఠపరిమాణస్సన్నాపై | తతః తస్మాదేవనిభిరైత్తత్త్వహేతౌ
 రేవ | నాతస్సల్యాతితయాత్ప్రభూతదేహంతరవస్థానాన్నజుగుప్సతే |
 వాత్సల్యవశేన భూత్యమేవవశ్యతీత్యర్థః | ఎతదైవతత్ | ఎతన్తంత్రప్రతిపా
 ద్యమపి పూర్వోక్తపరమాత్మస్వరూపమేవేత్యర్థః — ౧౨ — (అంగుస్తమాత్రః
 పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః) శుష్కంధనానలవత్ప్రకాశమాన ఇత్యర్థః ||
 (ఈశానో భూతభవ్యస్య సేవాద్యస ఉత్సః) అద్యతనపదార్థజాతం శ్చస్తనప
 దార్థజాతం కాలత్రయవర్తిపదార్థజాతంచ సపవేత్యర్థః || — ౧౩ — ||
 (యథోదకం దుగ్ధే వృష్టం పర్వతేషు పిథావతి) యథావర్వతమూర్ఖివృష్టం
 పర్వతపర్వతేషు నానాధూతతయావతిత్వావతిత్వాధావతి * * *

కత ॥ ఉ॥—ఎవంధర్మా పృథక్పశ్యంతానైవానువిధావతి ॥—౧౪—॥
 యథోదకంశుద్ధేశుద్ధమాసిక్తంతాదృగైవభవతి ॥ ఎవంమునెర్విజానతతత్త్వా
 భవతిగౌతమ ॥౧౫॥ ————— ఇతిద్వితీయాధ్యాయేచతుర్థఃపర్వః—————
 *పురమేకాదశద్వారమజస్యావకృచేతనః । అనుస్థాయనశోచతివిముక్తశ్చవి
 ముచ్యతే । ఎతదైవతత్ ॥—౧—॥ హగీసశ్శుచిషద్వసురంతరిక్షసర్థో
 తావేదిషదతిధిమరౌణసత్ ॥ నృషద్వరసదృతసదోవ్యమసదజ్ఞాగోజ్జఘ్ను
 వి ॥ దీ ॥ — ॥ (ఎవంధర్మా నృపృథక్పశ్యంతానైవానువి
 ధావతి) ఏవం పరమాత్మగతదేవమనుష్యాంతర్యామిత్యాదిభర్తానృపృథ
 గధీకరణనిష్ఠా వశ్యవర్వతనిర్దురపాతమనుకృత్యసంసారకుహరేపతతి
 త్యర్థః ॥—౧౪—॥ సరస్వత్రైకాత్మ్యజ్ఞానస్యఫలమాహ (యథోదకం
 శుద్ధేశుద్ధమాసిక్తంతాదృగైవభవతి । ఏవంమునెర్విజానతతత్త్వాభవతిగౌతమ)
 యథాశుద్ధేశుద్ధజలంప్రక్షిప్తంతత్సదృశమేవభవతిసతుకించదపి వైసాదృశ్యం
 ఏవంమనననిదిధ్యాసనశీలస్యాత్మాపిపరమాత్మనదృశపవేత్యర్థః । గౌతమేతిస
 హవంసంబోధనం ॥—౧౫—॥ ————— ఇతిచతుర్థఃపర్వదీపికా—————
 ఉ ॥ భా ॥—(పురమితి) జననాదిక్రియారహితస్యజుజుద్వైర్వివేకినత
 త్తనసకాదశేంద్రియలక్షణబహినిఃకమద్వారోపేతంశరీరాఖ్యంపురంభ
 వతి । పురస్సామిన్యథాపురంవివిక్తంభవతి । తథాశరీరమపిస్సాత్మనావివిచ్య
 జ్ఞాతం భవతి । అవివేకినస్తు దేహాత్మైవభవతీతిభావః (అనుస్థాయనశో
 చతి) వివిచ్యజానతా దేహోనుబంధిభిరుఃఖైః కానూదిభిశ్చ విము
 క్తభవతీత్యర్థః (విముక్తశ్చవిముచ్యతే) జీవద్దశాయామాధ్యాత్మకాదిదుః
 ఖరాగద్వేషాదివిముక్తేవసత్ భోగేనతివ్రతైశ్చపయిత్యాభసంపద్యతఇతి
 వ్యాయేనప్రాకృతభక్త్యావసానైర్నిరాదినావిరజాంప్రాప్యప్రకృతసంబంధ
 విముక్తభవతీత్యర్థః (ఏతదైవతత్) ఏతన్మంత్రప్రతిపాద్యముక్తస్వరూపమ
 పిపరమాత్మాత్మకమేవేత్యర్థః ॥—౧—॥ పునరప్యన్యసర్వాత్తతామేవదృశ
 యతి (హగీసశ్శుచిషదితి) హంసఃసూర్యఃశుచోగ్రీష్ఠతాఃసీదతివతఃతఇతి
 శుచిషత్ । తేజస్వీతియావత్ । వాసయతీతివసుః వాయుః అంతరిక్షసత్ । అంతరి
 క్షగతోవాయుః (హోతావేదిషత్) వేద్యంతర్వ్రతకమానఘత్విగ్నిశేషాగ్నిర్వా

౧౩౦ విషయవాక్యనీపికా ౧—౨—౯ అత్త్రీధికరణమ్ || ౨ ||

కర || ఉ||— తజాఅద్రిజాబుతంబృహత్ ||—౨—|| * ఊర్ధ్వం ప్రాణము
న్నయత్యపానం ప్రత్యగస్యతి | మధ్యే వాచనమాసీనం విశ్వే దేవా ఉపాసతే ||
౩—|| అన్యవిస్రంసమానస్య శరీరస్థస్య దేహినః | దేహీద్విముద్యమానస్య
కిమత్రీపరిశిష్యతే | ఎతద్వైతత్ ||—౪—|| న ప్రాణేన నాపానేన మర్త్యై
జీవతి కశ్చన | ఇత రేణ తు జీవంతి యస్మిన్నైతా వుపాశ్రితౌ ||—౫—|| * *

ఉ || భా || — * (అతీధిమూర్తో గనత్) దుర్రోణం గృహం గృహే గతో
తిధిః | నృపత్ | నృపా వృత్తితయా ఎతత్ మానం (పరసత్) పరేషు దే
వేషు చ తథా వత్ మానం | ఋతేన త్యలూకేన దతీత ఋతసత్ (వ్యోమసత్)
వ్యోమిపరమపదేవత్ మానం చ ప్రత్యక్తత్వం (అజ్ఞాః) జలజాః (గోజాః)
భూజాః (ఋతజాః) యజ్ఞోత్పన్నాః కర్మ ఫలభూతాశ్చ స్వర్గాదయ ఇతి
యానత్ | యద్వాచిరకాలస్థాయితయా ఋతశబ్దే తా కాశ జా ఇత్యర్థః (అ
ద్రిజాః) పరస్వతజాః పతత్సర్వం బృహత్ ఋతం అపరిచ్ఛిన్న సత్యరూపబ్ర
హ్మత్తకమిత్యర్థః ||—౨—|| (ఊర్ధ్వం ప్రాణమితి) సర్వేషాం హృదయ
గతః పరమాత్మా ప్రాణవాయుమూర్ధ్వముఖమున్నయతి | అపానవాయు
మధోముఖంక్షివతి (మధ్యే) హృదయపుండరీకమధ్యే (ఆసీనం వాసునం)
వసనీయం భజనీయం | అథవా హృదయపుండరీక పరిమితతయా హ్రీస్వపరి
మాణమిత్యర్థః | తం విశ్వే దేవాస్తత్త్వప్రకృతయస్స ర్వేషు పాసత ఇత్యర్థః ||
౩— || ఎవం పరమాత్మానముపాసీనస్య తస్య తావదేవ చిరం యావన్నవి
మోక్ష్య ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా శరీరపాతపానంతరాయః న కించిత్ ప్రతీత్యం
పరిశిష్యత ఇత్యాహ (అన్య విస్రంసమానస్యతి) అన్య ఉపాసకస్య దేహి
నః శరీరస్థస్య శరీరప్రతిష్ఠితస్య దృఢశరీరస్థితయావత్ | ఎవం భూతస్య వా
విస్రంసమానస్య శిథిలభవగ్ధాత్రస్య వా దేహీద్విముద్యమానస్య మ్రియమా
ణస్య వా కిమత్రీపరిశిష్యతే | కృతకృత్యత్వాత్ ప్రతీత్యం కిమపి నావశిష్యత
ఇతి భావః (ఎతద్వైతత్) పూర్వవత్ ||—౪—|| తస్య సర్వప్రాణిపా
ణన హేతుత్వరూపం మహిమానమాహ (న ప్రాణేనైతి) కేనైత రేణ జీవం
తీత్యత్రాహ (యస్మిన్నైతా వుపాశ్రితౌ) యదధీనం ప్రాణాపానయోరపి జీ
వనం తదధీనమేవ సర్వేషాం జీవనమితి భావః | స్పష్టమనృత్ ||—౫—||

కఠ || ఉ || —*హంతతదదంప్రసక్త్యామిగుహ్యంబ్రహ్మసనాతనం | యథావమర
ణంప్రాప్యతత్తాభవతిగౌతమ || —౬— || యోనిమన్యేప్రసద్యం తేజరీరత్వా
యదేహానః | స్థాణుమన్యేసుసంయంతియథాకర్త్యయథాశ్రుతం || * — ౭ — ||
యఏషసుప్తేషుజాగతికామంకామంపురుషోనిమిమాణః || తదేవశుక్రిం
తద్బ్రహ్మతదేవామృతమువ్యతే || తస్మిన్లోకాశ్చిత్తాస్సర్వేతమనాత్యేతిక
శ్చన | ఎతద్వైతత్ || —౮— || అగ్నిర్వైకైకభువనంప్రవిష్టోరూపం
పంప్రతిరూపా బభూవ | ఎకస్సధాసర్వభూతాంతరాత్తరూపంచూపం

ప || ది || — (యఏషసుప్తేషుజాగత్రికామంకామంపురుషోనిర్మమాణః) సర్వ
మజీవేషునిద్రాంగతేషు కామంకామమితణములంతంసంకల్ప్యసంకల్పేత్య
ర్థః | స్వచ్ఛందానురౌధేనపురుషోనిమాతామోస్తి (తదేవశుక్రింతద్బ్రహ్మతదే
వామృతమువ్యతే | తస్మిన్లోకాశ్చిత్తాస్సర్వేతమనాత్యేతికశ్చన) శుక్రంప్ర
కాశకం తదేవ నిరుపాధికమమృతత్వమిన్యథా? || నిన్యాయక్తానామమృతాన్తరా
ణాం సత్త్వేపి నిరుపాధికామృతత్వాభావాత్తదేవామృతమిత్యవధారణస్య
నానుపపత్తిరితి ధ్యేయమ్ || పతేనామృతాన్తరనిషేధాన్యక్తపరమాత్మనారభే

ఉ || ధా || —* (హంతతదదమి) గుహ్యం | అతిరహస్యం | సనాతనం | బ్ర
హ్మ తే పునరపిప్రసక్త్యామి | హంతేతిస్వగతం ఆశ్చర్యే | హేగౌతమతత్తామర
ణం మోక్షం ప్రాప్యయథాయత్ప్రకారవిశిష్టో భవతి తథా పునరపి ము
ముక్షువేరాగాద్యనుపహతాయ ఉపదేశయోగ్యాయ తుభ్యంవత్సోమీత్యర్థః
—౬— || అధికారివిశేషనిదేశపరణ- హంతతదదత్వేనసూచితమధఃత్వి
వృణోతి (యోనిమితి) అన్యేపరమాత్మతత్త్వశ్రేణవిముఖాః త్వద్విసదృశాః
శరీరపరిగ్రహేయబ్రాహ్మణాది యోనిప్రసద్యం తే | అన్యేస్థావరభావమనుగ
చ్ఛంతి | స్వానుష్ఠితయజ్ఞాదికర్తృపాసనానతిక్రమణేనరమణీయచరణాః -తం
విద్యాకర్మణీసమన్వరభేతే ఇత్యాచిశ్రుత్యనురౌధాదితిభావః || ౭ - ౮ ||

ఎకపవాత్తాసర్వేషామహమధఃతయా ఆస్త ఇత్యేస్యాధఃస్యవబోధత్వా
త్తద్భూతీకరణాయపునరపున్వదితతి (అగ్నిర్వైకైకభు) యథా ఎకస్తేజోధా
తుః తివృత-రణకృతవ్యాప్త్యలంఛాంతరగతలొకపగ్నిప్రస్థా రూపం
రూపంరూపేరూపేభౌతికవ్యక్తిమవీప్సాయాంద్విర్వచనంప్రతిరూపఃప్రతి

కరః॥—ప్రతిరూపాహిన్య॥—॥*వాయుర్వైకౌఘవనంప్రవిష్టురూ
పంరూపంప్రతిరూపాబధూవ । ఏకస్తధాసర్వభూతాంతరాత్తారూపంరూపం
ప్రతిరూపాబహిన్య ॥౧౦॥ కూర్మాయధాసర్వలోకస్యవత్సుర్నలిప్యతేచా
క్షుమైర్బాహ్యదోమైః ॥ఏకస్తధాసర్వభూతాంతరాత్తానలిప్యతేలోకదుః
ఖనబాహ్యః ॥ ౧౧ ॥ ఏకవశీసర్వభూతాంతరాత్తాఏకం బీజంబహుధా
యఃకరోతితమాత్మస్థంయేనుపశ్యన్తిధీరాస్తైషాంసుఖం శాశ్వతం నెతరేషాం
॥౧౨॥నిత్యోనిత్యానాంచెతనశ్చైతనానామెకోఽపహానాంయోవిదధాతికా
మా॥తమాత్మస్థంయేనుపశ్యంతిధీరాస్తైషాంశాంతిశ్శాశ్వతీనెతరేషాం॥౧౩

వి॥దీ—దత్తతిశజా—ప్రత్యుక్త॥౨॥౯—౧౦—౧౧॥(ఏకవశీసర్వభూతా
ంతరాత్తాఏకం బీజం బహుధా యఃకరోతితమాత్మస్థం యేనుపశ్యన్తిధీరా
స్తైషాం సుఖం శాశ్వతం నెతరేషామ్) తమఃపరే దెవవశీభవతీతి స్వాత్మ
న్యవిభక్తతమస్తావస్థాపన్నయవ్యక్తాఖ్యబీజమిత్యర్థః (ఆత్మస్థం) స్వాత్మ
న్యన్తర్యామితయాస్తితమిత్యర్థః॥ శీఘ్రంస్పష్టం ॥ —౧౨—॥ (నిత్యోనిత్యా
న్య ॥ భా॥ —ప్రంరూపంయస్యసతధోక్తఃసర్వాసంభౌతికవ్యక్తిషుతేజోధా
తోమిఖితత్వేనప్రతిసంక్రాంతరూపశ్వాస్థితిరూపత్వమస్తితిదగ్ధవ్యం ।
తథాఏకవనావరమాత్తావగ్రితవస్తువగ్రితసంకాగ్రితాంతర్యామివిగ్రిహా
బహిన్యవ్యాపౌతీత్యర్థః ।—౯—॥ ఉదాహరణాంతరమాహ (వాయు
ర్వైకౌత్వాది) పూర్వవత్ ॥—౧౦—॥ అత్తత్వావిశేషేషి జీవాన్మవద్దోషాః
పరమాత్మనిసంభవంతీత్యేతత్సద్బ్రహ్మాంతమాహ (సూర్యాయైకత్వాది)ర
శ్మిభిరేషోస్త్రిణప్రతిష్ఠితః-ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాక్షిణీసాగ్రవిశదితిశుగ్రత్యససా
రేణయధాసూర్యశ్చక్షురధిస్తాత్మతయాతదంతకణ్ఠోపిబహిర్నిగ్ణలైశ్చక్షు
మలాదిభిర్నసంప్రత్యతే । తథాపరమాత్తాసర్వభూతైషాత్మత్వతయావత్క
మానాపితద్గతైర్దోషైర్నసంప్రత్యతే । తస్యస్వాభావికాపహతపాన్మత్వాది
గుణయక్తతయాస్వేతరసమస్తబాహ్యత్వాత్ విలక్షణత్వాదిత్యర్థః ॥౧౧॥
(ఏకోవశీతి) ఏకస్సమాభ్యధికరహితః । వశేషచ్ఛాసాస్యాస్తితివశీ-జ
గద్వశేవతేతద్యత్కుక్తరీత్యావశవతిప్రపంచకఇతివాదః ॥ ఇమాన్మముని
శాదూలకింకతాసముపస్థితా విత్కుక్తరీత్యాభక్తవశ్యఇతివార్థః॥౧౨—౧౩॥

కత||ఉ||—*తదేతదితిమన్యంతేనిదైశ్యంపరమంసుఖంకథంసుతద్విజానీయాం
కిముభాతివిభాతివా || ౧౪ || * నతత్రసూర్యోభాతినచంద్రితారకంనేమావి
ద్యుతోభాంతికుతాయమగ్నిః । తమేవభాంతమనుభాతినర్వతస్యభాసానర్వ
మిదంవిభాతి||౧౫||—శ్రీ ఇతిద్వితీయాధ్యాయపంచమవల్లీశ్రీ—

వి || దీ||—నాంచేతనశ్చైతనానామేకబహునాయోవిదభాతికామా()
నిత్యశ్చైతన ఏకఏవసన్బహునాం నిత్యానాంచేతనానాం కామాన్విదభా
తి|అపిషి తార్థాన నాయాసేనప్రయచ్ఛతీత్యర్థః*|నిత్యానామధ్వేనిత్యఃచే
తనానాం మధ్వే చేతనఇతి రాజరాజాదిశబ్దవదత్యన్తనిత్యత్వచేతనత్వప్రతి
పాదనేపి నానుపపత్తిః (తమాత్తదమిత్యాది) స్పష్టం || —౧౩—౧౪ ||
(నతత్రసూర్యోభాతిన చంద్రితారకంనేమావిద్యుతోభాన్తికుతాయమగ్నిః)
సర్వతేజసాం ఛాదకమిత్యర్థః (తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వమ్) అనుభా
నం వశ్చద్భానం || తేన కార్యకారణభావస్సిద్ధః । పౌర్వాపర్యనియమో
హి కార్యకారణభావః । అతస్సర్వతేజసాం కారణమిత్యుక్తం భవతి (తస్య
భాసా సర్వమిదం విభాతి) చాక్షుషరశ్శ్రవణగ్రాహకచంద్రాతపాదివత్త్వ
న్నస్యాపి తేజసస్వసంబంధేన స్వకార్యకరణసామధ్యధాయః త్వలక్షణా
నుగ్రాహకత్వశాలీత్యర్థః || అత్ర వక్తవ్యం కతవల్లీప్రకాశికాయాముక్తం||
తతోవగన్తవ్యం || —౧౫— || —ఇతిపంచమవల్లీదీపికా—

ఉ||భా||—ఏవముక్తశ్చివ్యుతహ(తదేతదితి)తత్|అలోకికంపరమాత్మానమానం
గరూపంబ్రహ్మ (ఎతదితి)కరతలామలకవదవరోక్షంభవాద్యశానివృన్నయో
గామన్యంతేభవాద్యశాస్సాక్షాత్కతుంశక్నువంతీత్యర్థః || కథంరూపాది
హీనంబ్రహ్మగ్రహణాసమర్థమానసాహంవిజానీయామ్ । తిష్ఠి-ందీప్తి
మత్తయాభాసతే తత్రాపివిస్పష్టంప్రకాశతే । ఉతతేజోంతరసంపలనాన్న
విస్పష్టంప్రకాశతఇతిప్రశ్నః || —౧౪— || పరమాత్మనాయోగయుగళం
బనాయ- అదిత్యవణాంతమసః పరస్తాత్, సదైకరూపరూపాయేతిప్రమా
ణవ్రతివన్నశుభాశ్రయదివ్యమంగళవిగ్రహోస్తితద్విశిష్టః పరమాత్మావిభా
తినర్వాతిశయిదీప్తిమానిత్యాహ । నతత్రసూర్యఇత్యాది || —౧౫—||

—శ్రీ ఇతికతవల్లీద్వితీయాధ్యాయపంచమవల్లీభాష్యమ్ శ్రీ—

కర || ఉ — * ఊర్ధ్వమూలాఅవాక్ శాఖిమోఽశ్వజస్సనాతనః । తదేన శు
క్రం తచ్ఛక్రిహతి నెనామృతముచ్యతే । తస్మిన్లోకాశ్చి తాస్సర్వే తమనా
త్యైత కశ్చన । ఎతదై వ్రతత్ । * || —౧— || యదదం కించ జగత్సర్వం
పాణిపజతినిస్సృతమ్ । మహద్భయం వజ్రముద్యతం యపతద్విదురమృ
తాస్తేభవన్తి || —౨— || * భయాదస్యాగ్నిస్తపతి భయాత్తపతి సూర్యః

వి || దీ || — ౧ || (యదదంకించ జగత్సర్వం పాణిపజతినిస్సృతం । మహద్భ
యం వజ్రముద్యతం యపతద్విదురమృతాస్తేభవన్తి) అష్టైశ్చంగుప్తమా
త్రైపురుషే ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టైస్తానాం సర్వైశ్చ తతోనిస్సృతానాంత
స్థాత్సంజాతమహాఽయనిమిత్తమేజనం కష్టనం శూరియతే । తచ్ఛాసనాతివృ
త్తై కిం భవిష్యతీతి మహతో భయాద్వజ్రాదివౌద్యశాఖ్యాశ్చింత్యంజగత్ క
మృతఇన్ద్రః । భయాదస్యాగ్నిస్తపతీ శ్యాచిన్ద్రై కాధ్యాత్ || మహద్భయం వ
జ్రముద్యతమితి పంచమ్యథే ప్రధమేతి భాషితమ్ || తచ్చ వ్యాసాన్తైరివి
వృతమ్ । ప్రాణఇతి సప్తమ్యుత్పదసామర్థ్యాత్ ప్రితానామిత్యభ్యాహారః । కు
తోనిస్సృతానామిత్యపేక్షాయాః । ప్రకృతస్యైవాపాదానశ్చమాహా || త
తఇతి || ఏజనం కష్టనం || ఎజ్యకమృతాచి చాః || ప్రత్యవాయభయా

ఉ || నా — ఊర్ధ్వమూలాఅవాక్ శాఖిమోఽశ్వజస్సనాతనః । అయంమంత్రఖం
డః ఊర్ధ్వమూలమధశ్శాఖిమితిగీతావ్యాఖ్యానావసరే భగవతాభాష్యకృతా
వ్యాఖ్యాతః । ఇథంహి తత్ర భావ్యం || యంసంసారాఖ్యమశ్వజస్సనాతనా
లమధశ్శాఖిమవ్యయమశ్వజం ప్రాణుశ్చక్రితయః || ఊర్ధ్వమూలాఅవాక్ శా
ఖిమోఽశ్వజస్సనాతనః || ఊర్ధ్వమూలమవాక్ శాఖా వృక్షం యోవేదనం ప్ర
తీత్యాద్యః । సప్తలోకాపరినివిష్టచతుర్ముఖస్యాచిత్వేన తస్యాగ్నిమూ
లత్వం । పృథివీనివాసిసకల నర పశు మృగ కృమి కీట పతంగస్థానరాంతత
యాఽధశ్శాఖిత్వమితి । శబ్దిలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి దర్శయతి । తదేన శుక్ర
మితి । పూర్వమేవ వ్యాకృతాయం మంత్రః || —౧— || కేచిత్తువిభేద్య
స్తాదితి భయం భయానకమిత్యర్థః || మహాభయానకౌద్యతవజ్రవత్ స్వస్తా
నిస్సృతం ప్రాణశబ్దత పరబ్రహ్మకమ్యయతి || ఎజతీత్యన్యజ్ఞార్థగోభ్యర్థ
ఇత్యన్యర్థఇత్యముమవ్యర్థం వణాయంతి || —౨— || భయాదస్యాగ్నిరితి || ధా

కరణం—భయానిద్రిచ్చవా యశ్చవృత్తుదానవిషయః॥—౩— ఇహాచే
దశకద్విధంప్రాకృతీరస్య విస్రసః । తతస్సగౌఘ లోకేషు శరీర త్వాయ
కిల్బతే । —౪— ॥ యథాదర్శ తథాత్మనియథాస్వప్నైతథాపితృలాకేయ
థాఘ్నపరీవదద్యతేతథాన్తర్వలోకేథాయాతపయోరివ బ్రహ్మలోకే ॥ ౫ ॥

६॥దీ— స్వకార్యప్రవృత్తిః కమ్మనం॥ఉక్యతపజ్రాదవపరమపురుషాత్సంజా
తేనభయేనకృత్సింజగతౌమ్మతగ్యైర్దృశతి॥ఆత్మమహాద్భయంవజ్రిముద్యత
మితచత్వారిపదానిపంచహృద్దప్రధమాం తానిఉద్యంపంచవ్యర్థప్రధమాంఽప
దద్వయంభయవాచి । ఉత్తరంతుపదద్వయముద్యతవజ్రినదృశబ్రహ్మపరమితి
దృష్టవ్యం ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ ౫ ॥ ౬ ॥ వశీకార్యపరంపరావిద్రాంతభూమిత

ఉ॥భా॥వృశబ్జఇంద్రాదినాంస్వవ్యాపారిప్రసృత్తపరి॥శిష్టంస్పష్టం ॥ ౩ ॥

ఇహాచేదితి ॥ శరీరస్య విస్రసః విస్రంసనాత్ పతనాత్పాగ్రిహలాకే
బ్రహ్మబాధ్యం అశకచ్ఛేత్ అశక్తువాంశ్చేత్ వికరణవ్యత్యయశ్చంద్రసః ॥

అతః తస్మాజ్జ్ఞానాభావాదైత్యః సృజ్యమానసర్వలాకేషు జన్తజరామరణౌ
దిమత్త్వలక్షణశీర్షమాంతాయ భవతీత్యర్థః ॥ తస్మాచ్చరీరపాతాత్పాగ్రి

గవ అత్తజ్ఞానాయ యతేతేత భాషః ॥ ౪ ॥ ఆత్మనా ముచ్చిదత్వమేవాహ
॥ యదేతి॥యథా దర్శ చంద్రికాయాలభావాన్నస్పష్టః ప్రతిభాసః

తథా ఇహలోకే ఆత్మనీత్యర్థః । యద్వా యథా ఆదర్శే దర్శణే ప్రతీయమా
నంవస్తుసాక్షాద్దృష్టవస్తువత్ ప్రత్యక్షుఖత్వాదికల్పితాగ్ధానవరుద్ధతయానా

పలభ్యతేతథేహాత్మవిషయిణీప్రతీతిరిత్యర్థః ॥ లూకాంతరేపితథేత్యాహ(య
థాస్వప్నైతథాపితృలాకే)యథాస్వప్నదర్శనస్య జాగ్రద్దర్శనవత్ప్రమృక్తయా

సంశయాదివిరోధితయీ పునరనుసంధానయోగ్యత్వాభావస్తథాపితృలా
కి ఇత్యర్థః (యథాఘ్నపరీవదద్యతేతథాగంధర్వలాకే) యథాజలాంతర

స్థవస్తునానెతరవత్ స్పష్టప్రకాశః తద్వత్పరిదదృశజనవస్తుతఃపరితాదృశ్య
త ఇత్యర్థః । గంధర్వలోకేప్యాపాతతః ప్రతీతిమాత్రమిత్యర్థః (ఛాయాత

పయోరివబ్రహ్మలాకే) యథాఛాయాతపయోమిశ్రణైశుగ్ధాతపసతీకప
దాధకవన్నోపలమ్భః ఎవంబ్రహ్మలోకేపినసమ్యగుపలమ్భః । అతామరధిగ
మమాత్తతత్త్వమితీభావః ॥ యద్వాబ్రహ్మలాకేయద్యపిఛాయాతపయోర్వి

కథ || ఉ || — || * ఇంద్రియాణాం పృథగ్భూతమదయాస్తమయాచయత్
 పృథగుత్పద్యమానానాం మత్వా ధీరౌ నశోచతి || — ౬ — || ఇంద్రియే
 భ్యోః పరం మనోమనససత్త్వముత్తమమ్ || సత్త్వాగధిమహానాత్మామహతో
 ౭వ్యక్తముత్తమమ్ | — ౭ — || అవ్యక్తాత్మపరః పురుషో వ్యాపకో ౭లిక్లవ
 చ | యజ్ఞాత్వాముచ్యతే జంతుగమృతత్వంచ గచ్ఛతి || — ౮ — || ననం
 దృశేతిష్ఠతిరూపమస్యనచక్షుషాపశ్యతి కశ్చనైనం | హృదా మనీషా మ
 నసాభిక్త ప్రాయసితద్విదురమృతాప్తైభవన్తి || — ౯ — || * * *

వి||దీ|| — యాప్రాగ్జీడిక్ష మేవపరమాత్మానం స్థారయతి (ఇంద్రియేభ్యోః పరం
 మనోమనససత్త్వముత్తమమ్) ఇంద్రియేభ్యో ౭ థేభ్యశ్చ మనః పరమిశ్యర్థః |
 ఇంద్రియేభ్యోః పరాహ్యథా అధైభ్యశ్చ పరం మన ఇత్యన్తేనైకాధ్యాయేన తత్త్వ
 శబ్దశ్చ తతాగర్వబుద్ధిలాక్షణికః | మనసస్తుపరాబుద్ధిరిత్యన్తేనైకాధ్యాయేన ('స
 త్త్వాద ధిమహానాత్మామహతో ౭వ్యక్తముత్తమమ్ | అవ్యక్తాత్మపరః పురుషో వ్యా
 పకో ౭లింగపవచ) అలింగః లింగాగమ్యః | పురుషో వశీకార్యేషు పరః | తస్య
 చవశీకరణం తచ్చరణాగతిరిత్యయమర్థః పూర్వముక్తపవా నేనస్తా రితోభవతి |
 ౭ || ౮ || (ననందృశేతిష్ఠతిరూపమస్యనచక్షుషాపశ్యతి కశ్చనైనమ్) అస్య
 స్వరూపం విగ్రహేనావా వ్యాపక త్వాదేవ సందర్శనవిషయే మూర్తత్వేనా
 భిముఖతయా నతిష్ఠతీత్యర్థః | అతేవచక్షుషాకోపి ద్విష్టుం నైష్టే (హృదా
 మనీషా మనసాభిక్తైః) అయం మంత్రఖండో వ్యాసా ర్యే సుర్యత్రప్రసిద్ధో
 పదేశాదిత్యత్ర హృదేతిభక్తిరుచ్యతే మనీషేతిధృతిః || ననందృశేతిష్ఠతిరూప
 ఉ || భా || — || * || విచ్యోపలంభవదాత్మానాత్మస్వరూపయోర్విచ్యో
 పలంభస్సంభవతి || తథాపినాత్ర త్యానామత్తతత్త్వం సులభమితిభావః || ౫ ||
 ఇంద్రియాణామితి || పృథగ్భూతానామత్పద్యమానానామింద్రియాణాం |
 ఇంద్రియాణామి త్యేతద్దేహాదీనామప్రపలక్షణం (ఉదయాస్తమయాచయ
 త్) యదిత్యవ్యయం యాచిత్యధైయాఉత్పాదపినాశౌయశ్చ పరస్పరవైలక్ష
 ణ్యులక్షణపృథగ్భావః తానరాన్వనిందియాదిగతాన్తత్వాధీరౌ నశోచతిత్య
 థః | పరస్పరవైలక్షణ్యతాన్వదవినాశాః జ్ఞానైకాకారైఅత్తనినసంతీతిజ్ఞా
 త్వానశోచతీత్యర్థః || — ౬ — — ౭ — ౮ — ౯ ||

కత || ఉ || — యదాపంచావతిష్ఠంతేజ్ఞానానిమనసాసహ | బుద్ధిశ్చనవిచే
ష్టైతతామాహుః పరమాంగతిం || ౧౦ || తాంయోగఇతిమన్యంతే స్థిరా
మింద్రియధారణాం || * || అప్రిమత్తస్తదాభవతి యోగోహిప్రభవా
ప్యయా || —౧౧— || నైవవాచానమనసాచాప్రప్తంశక్యోనచక్షుమా | *

వి || దీ || — మన్యనచక్షుమాపశ్యతీకశ్చనైనమితీపూర్వాధికమేకరూపం పతి
త్వాభక్త్యాచధృత్యాచసమాహితాత్తాజ్ఞానస్వరూపంపరిపశ్యతీహేతిమహా
భారతాత్కైః | అభిశ్శృప్తః గ్రాహ్యఇత్యర్థఇతివివృతః ధృత్యాసమాహితాత్తాభ
క్త్యా పురుషోత్తమం పశ్యతి సాక్షాత్కారాంతి ప్రాప్నోతీత్యర్థః || భక్త్యాత్వ
నన్యయా శక్యఇత్యనైకాకార్యాదితి వెదార్థసక్తిహే ప్రతిపాదితమ్ (య
ఎనం విమరమృతాస్తైభవన్తి) స్పష్టోర్థః || —౯— || (యదా పశ్యానపతి
ష్టనైజ్ఞానానిమనసాసహ) | జ్ఞాయతే నేనెతివృత్తత్యాజ్ఞానానీంద్రియా
ణీత్యర్థఇతిసప్తగతేర్థధికరణేవ్యాసార్యైర్వివృతమ్ (బుద్ధిశ్చనవిచేష్టైత) అ
ధ్యవసాయోపేతం మనసవ బుద్ధిశ్చైవనోచ్యతే || అతవ తత్రభావ్యమ్ || అ
ధ్యవసాయాభిమానచింతావృత్తిభేదాన్తనవబుద్ధ్యహఙ్కారవిత్తశ్చైర్వి
వదిశ్యతఇతి (తామాహుః పరమాం గతిమ్) శరీరాంతస్సంచరణంవిహాయ
మోక్షార్థగమనం పరమాగతిరితి తత్రైవ స్పష్టమ్ || —౧౦— || (తాం
యోగఇతి మన్యంతే స్థిరామింద్రియధారణామ్) తాం పూర్వమన్త్రనిర్ది
ష్టాం బాహ్యభ్యంతరకరణధారణాం పరమాం గతిం యోగఇతి మన్యంతే | ఉ
క్తంచ వ్యాసార్యైః | పరమాగతిర్యోగఇత్యర్థఇతి || ౧౧—౧౨—౧౩ ||

ఉ || భా || — అప్రిమత్తస్తదాభవతి | ఇంద్రియాణాం నిర్వాహపారత్వపవా
వహితచిత్తతాభవతి | చిత్తావధానంకిమధామిత్యత్రాహ || యోగోహిప్ర
భవాప్యయావతి | యోగస్యప్రతిక్షణాపాయశాలితయావధానమపేక్షిత
మితిభావః | యద్వా ఇష్టప్రభవానిష్టాప్యయలక్షణసర్వపురుషార్థసాధన
త్వాద్యోగస్యతత్రాప్రిమత్తతయాభవితన్యమితిభావః || ౧౧ || నైవవాచేతి ||
స్పష్టోర్థః | ప్రాణపాదెనప్రగతేర్విశేషితత్వాచ్యైతిఇంద్రియాణీనష్టైవసప్త
ఇమేలోకాయేషుచరంతిప్రాణగుహాశయానిహితాస్సప్తసప్తైశిసప్తానామే
వపరలోకగతిశ్రవణాత్ | యదాపంచావతిష్ఠంతేజ్ఞానానిమనసాసహ* *

కథ ॥ ఉ॥—*అస్తీతిబుద్ధివత్సన్యత్ర కథంతమపలభ్యతే॥౧౨॥ అస్తీత్యేవోప
 లబ్ధస్యస్తత్త్వభావేనచాభయోః । అస్తీత్యేవోపలబ్ధస్య తత్త్వభావః ప్రసీదతి
 ॥౧౩॥ యదాసర్వేప్రముచ్యంతే కామాయేస్యహృదిశీతాః । అథమత్యోఽన్య
 తోభవత్యత్రబ్రహ్మసమశ్నుతే ॥ ౧౪ ॥ యదాసర్వేప్రభిద్యంతే హృదయస్య
 హగ్నింధయః । అథమత్యోఽన్యత్రోభవత్యేనానదనుశాసనం॥౧౫॥ * *

వి॥ దీ ॥ — (యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామాయేస్య హృదిశీతాః ॥ అ
 థమర్హ్యోమ్యత్రోభవత్యత్ర బ్రహ్మసమశ్నుతే) కామాశ్చబ్దాదివిషయమనౌ
 రధాః హృద్గతా యదా శాశ్వన్తి తమత్రరక్షణపవాయముపాసకః పురుషః
 విశ్లిష్టశ్లిష్టపూర్వోత్తరమరితోభవతి । ఉపాసనవేళాయామేవ బ్రహ్మశ్నుతే ।
 బ్రహ్మఅవిక్షిప్తైనమనసా అనుభవతీత్యర్థః ॥ ఇదంచసమానాచాస్మత్పుష్క
 మాదమృతత్వంచానుపాప్యేతి భాష్యేస్తుప్తం ॥ —౧౪— ॥ ఉక్తమేవార్థ
 మాదరేణాభ్యస్యన్నపదేష్టవ్యాంశపతావానైవేత్పుష్కంహరతి (యదా స
 ర్వే ప్రభిద్యంతే హృదయస్యైవ గ్రంథయః । అథసుర్హ్యోమ్యత్రోభవతి ॥ *

ఉ॥ భా ॥ — । బుద్ధిశ్చ నవిచేష్టేతి యోగనశాయామింద్రియాణాం పరిగ
 ణితత్వాచ్చసప్తైవేతిపాప్రైశ్చ ఉచ్యతే । హస్తాదయస్తుస్థితైతానైవం - శరీరే
 స్థితైతదానాదిలక్షణకార్యపయోగితాన్ధస్తాదయోపీంద్రియాణ్యైః । అతానై
 వం । దశేమేపురుషేపాగ్నితై కాదశః । ఆత్మశబ్దేనమనోభిధ్యంతే । ఇంద్రి
 యాణిగుణైకంచ, ఏకాదశం మనశ్చాత్రైతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాంన్యూనసం
 భ్యావాదా ఉపకారవిశేషాభిప్రాయాః । అధికసంఖ్యానాదాశ్చ మనోవృ
 త్తిభేదాదిశ్చింతమ్ । అముమేవాధకముపపాదయతి (అస్తీతి) అస్తీతిబ్ర
 వతశ్చబ్దాదన్యత్రైత్యర్థః । తస్యోపనిషదేకగమ్యత్వాదితిభావః ॥ —౧౨— ॥
 అస్తీత్యేవేతి ॥ తత్త్వంభావయతీతి తత్త్వభావః అంతఃకరణమ్ । తేనచపర
 మాత్తాస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యః । వేగాంతవాక్యైరస్తీత్యుపలబ్ధస్యమనసాప్యస్తీ
 త్యేవంమనననిధిధ్యాసనైకతావ్యేష్యత్యర్థః । ఉభయోహేతవ్విః । ఉభా
 భ్యాంశబ్దమనూపాభ్యాం । అస్తీత్యేవోపలబ్ధస్యజ్ఞాతవతః । భుక్తాబ్రాహ్మ
 ãాఇతివదయన్నిదేశః । తత్త్వభావఃప్రసీదతి । మనఃప్రసన్నంభవతి ని
 మ్నకష్టంభవతీత్యర్థః ॥ ౧౩—౧౪—౧౫—౧౬—౧౭ ॥ * *

కర॥ఉ—శతంచైకాచహృదయస్యనాడ్యస్తాసాంమూఢానమభినిస్సృతైకా |
తయోర్ద్వమాయన్నమృతత్వమేతివిష్వజ్జన్యాఉత్క్రమణేభవంతి ॥ ౧౬॥ అం
గుప్తమాత్మపురుషోంతరాత్మాసదాజనానాం హృదయేసన్నివిష్టః | తంస్వా
చ్ఛరీరాత్మగ్నిహేస్తుంజాదివేషికాంచైర్యైణ॥తంవిద్యాచ్ఛుక్రమమృతం
తంవిద్యాచ్ఛుక్రమమృతమితి ॥—౧౭— ॥ * * * * *

వి॥దీ— ఏతావదనుశాసనం॥ గ్రన్థివద్దుర్లోచారాగద్వేషాదయోయదైవ ప్ర
ముచ్యంత ఇత్యర్థః॥ ఏతావదనుశాసనమ్॥ అనుశాసనీయముపాసకస్యకర్తవ్యత్వే
నోప దెష్టవ్యమేతావదవెత్సర్థః ॥ —౧౪— ॥ విముక్తశ్చ విముచ్యతఇతి
పూర్వముక్తాం ద్వితీయాం పరమముక్తిమాహ (శతంచైకాచహృదయస్య
నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా) హృదయస్య ప్రధాననాడ్యశ్చ
తంచైకాచసంతి | తాసాం మధ్యేషమానుషుమాఖ్యాబ్రహ్మనాడీమూర్ధా
నమభినిస్సృతా | (తయోర్ద్వమాయన్నమృతత్వమేతివిష్వజ్జన్యాఉత్క్రమ
ణే భవంతి) తయోర్ద్వనాడ్యాఉర్ద్వం బ్రహ్మలోకం గచ్ఛన్ దేశవిశేషవి
శిష్టబ్రహ్మప్రాప్తిపూర్వకస్వస్వరూపావిర్భావలక్షణాం ముక్తిం ప్రాప్నోతి |
అన్యాస్తు నాడ్యోవిషగుత్క్రమణేనానావిధ సంసారమార్గాత్క్రమణా
యోపయుజ్యంతే | విషవ్యవితతానాడ్యోన్యోత్క్రమణే ఉపయుజ్యంత ఇతి
వ్యాసాత్యైర్వాస్యవ్యాతమ్ ॥ —౧౬— ॥ (అంగుప్తమాత్మపురుషోం
తరాత్మాసదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః) స్పష్టార్థః (తంస్వాచ్ఛరీ
రాత్మగ్నిహేస్తుంజాదివేషికాంచైర్యైణ) సకలచేతనాన్తర్యామితయా
సంతమాత్తానం తచ్ఛరీరమాతాజ్ఞనశబ్దితాచ్ఛేతనాత్ ప్రవృహేత్ | పృ
థక్కుర్యాత్ పురగాత్తానమిత్యుక్తరీత్యా ధారకత్వనియంతృత్వశేషత్వధ
మైర్విలక్షణం చైర్యైః ప్రజ్ఞాకాశతనజానీయాత్ (తంవిద్యాచ్ఛుక్ర
మమృతం) తం శుక్రంతేజస్థం స్వప్రకాశజ్ఞానరూపం బ్రహ్మజానీయా
దిత్యర్థః ॥ దేవదత్తస్సాన్వచ్ఛరీరాద్విలక్షణఇత్యత్ర స్వశబ్దస్య దేవదత్తసంబ
ద్ధిపరత్వపరిహాసీ స్వాచ్ఛరీరాదితి స్వశబ్దః పరమాత్మసంబద్ధిశరీరపరామర్శీ
నతు వెదితృజనసమ్బద్ధిశరీరపరామర్శీ | ఏతేన దేహాస్పృధక్రరణస్య దే
హేక్యభ్రమవిషయే జీవపవ సమ్భవాత్తస్యేవ తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృత

కర || ఉ || — * మృత్యుప్రాక్తానచి కేతోధలభ్యావిద్యామేతాంయోగవి
ధించ క్కత్స ౨మ్ | బ్రహ్మప్రాప్తోవిరజోభూద్విమృత్యురన్యోప్యేవంయో
విదధ్యాత్త మేవ || —౧౮— || సహనావవతు | సహనౌఘనక్తు | సహవీ
ర్యంకరవావహే | తెజస్వినావధీతమస్తు || మావిద్విషావహే || ఓంశాం
తిశ్శాంతిశ్శాంతిః || —౧౯— || * * * * *

— శ్రీ ఇతికరోపనిషద్విత్తీయాధ్యాయేవ్యవల్లీ || శ్రీ —

వి||దీ—మితి బ్రహ్మత్వోపదేశాదిదిం ప్రకరణం జీవబ్రహ్మభేదపరమితీశం
కాయాఅనవకాశః—౧౭ || ౧౮ || ౧౯ || * * * * *

— శ్రీఃఇతివ్యవల్లీదీపికాశ్రీః —

ఉ || భా || — ఆఖ్యాయికార్థముపసంహరతి (మృత్యుప్రాక్తామితి) నచి
కతాఃమృత్యుప్రాక్తామాత్మవిద్యాం-యదాపంచెత్వాదిన్యోక్తయోగవిధించ
లభ్యాప్రాప్య, పరంజ్యోతిరుపసంపద్యస్వనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి శు
త్యుక్తరీత్యాబ్రహ్మప్రాప్యఆవిర్భూతగుణాస్తకౌఽభూదిత్యర్థః (ఆన్యోప్యే
వమిత) అధ్యాత్మవిద్యాంయోన్యోపివెత్తిసాప్యేవమేవనచికేణాభివ్యవహిత్య
ర్థః || ౧౮ || శిష్యాచార్యయోశ్శాస్త్రీయనియమాతిలంఘనకృతదోషప్రశమ
నాధాశాంతిరుచ్యతే (సహనావవతు) సః విద్యాప్రకాశితః పరమా
త్మా | హశబ్దఃపసిద్ధౌనాశిష్యాచార్యౌ | అవతు | స్వస్వరూపప్రకాశన
రత్నతు (సహనౌఘనక్తు) విద్యాప్రచయద్వారావాంసహేవపరిపాల
యతు | యద్వావిశ్లేషమంతరేణ ఆవాంసహితావేవయథాస్యావతధాపరి
పాలయత్విత్యర్థః (సహవీర్యంకరవావహే) సనియమకవిద్యాప్రదానవి
ద్యాయాస్మానుర్ధ్యనిష్పాదయావహే | నియమాభావేవిద్యానిర్వీర్యాభవ
తితిభావః (తెజస్వినావధీతమస్తు) నౌ | ఆవయోః | యదధీతంత్రైజస్వి
అస్తు | వీర్యవత్తరంభవత్విత్యర్థః (మావిద్విషావహే) యశ్చాధమేణవి
బూతేయశ్చాధమేణవృత్తి | తయోరన్యతరఃపైత్రివిద్వేషంవాధిగచ్ఛ
తితిస్తృత్యుక్తరీత్యాఅధర్తాధ్యయనాధ్యాపనమిత్రాద్వేష ఆవయోత్తాభా
దిత్యర్థః | శాంతిశ్శాంతిశ్శాంతిః | త్రిర్వచనసర్వదోషశాంత్యర్థం || ౧౯ ||

— శ్రీఇతి కరోపనిషద్విత్తీయాధ్యాయేవ్యవల్లీభావ్యమ్ శ్రీ —

ఖాందోగ్యచతుర్థాధ్యాయే ||—|| ఉపకోసలాహవైకామలాయనస్సత్యకా
మేజాబాలెబ్రహ్మచర్యమువాస । తస్యహద్వాదశవర్షాణ్యగ్నిపరిచచార
సహస్థాన్యానం తేవాసినస్సమావతాయగ్న్స్తగ్న్హస్తైవనసమావతాయతి ।
౧—|| తంజాయోవాచ । తప్తాబ్రహ్మచారికుశలమగ్నిర్వ పర్యచారిన్యాన్వా
గ్నయః పరిప్రావోచక ప్రబూహ్యస్తాశ్చ తస్మైహాప్రిచ్యైవప్రవాసాం
చ క్రే ||—౨—|| సహవ్యాధినానశితుందధే । తమాచార్యజాయోవా
చ । బ్రహ్మచారిన్నశాన । కింసునాశ్నాసీతి । సహోవాచ । బహుషామేస్తి
పురుషేకామానానాత్యయావ్యాధిభిఃప్రతిపూణోస్మినాశిష్యామీతి || 3 ||

ప || దీ ||—|| సూ|| అన్తరక్షపవతైః || ౧ ౨ - ౧౩ - ౨ - 3 || (ఉపకోసలాహవైకా
మలాయనస్సత్యకామేజాబాలెబ్రహ్మచర్యమువాస) కమలనుతఉపకోసలనా
మాజాబాలె సత్యకామే విద్యార్థం బ్రహ్మచర్యం అవాత్సీత్ (తస్యహద్వా
దశవర్షాణ్యగ్నిపరిచచార) తదగ్నిశుశ్రూషాం ద్వాదశవర్షాం కృతవా
(సహస్థాన్యానం తేవాసినస్సమావర్తయంతం హస్తైవనసమావర్తయ
తి । స్వాధ్యాయాధినశ్చతరా బ్రహ్మచారిణస్సాన్వధ్యాయంగ్రాహయిత్వా
సమావర్తయన్ తం బ్రహ్మవిద్యార్థనం జ్ఞాత్వా చిగసేవామంతరేణ బ్ర
హ్మవిద్యా నోపదెప్తవ్యైత మత్వా తమేవ నసమావర్తయతిస్త || —౧—||
తం జాయోవాచ (తప్తాబ్రహ్మచారి కుశలమగ్నిర్వ పర్యచారీత్ మాతా
గ్నయః పరిప్రావోచక ప్రబూహ్యస్తాశ్చ) తపసా తప్తాబ్రహ్మచారి కు
శలం సమ్యగగ్నిశుశ్రూషాం కృతవా । ఎతస్య విద్యానుపదేశే తత్పరిచ
రణప్రీతా అగ్నయేవ తవ గహాం కుర్యుః తస్మాదస్తాఉపకోసలాయ వి
ద్యాముపదిశేతి తస్య భార్యా ఉక్తవతీత్యర్థః । (తస్మై హాప్రిచ్యైవ ప్రవా
సాం చక్రే) ఎవం జాయయోక్తోప్యాచార్యః తస్య విద్యానుపదేశ్యైవ
దేశాంతరం ప్రాపిణః || —౨—|| (సహవ్యాధినా అనశితుం దధే) స
మానసేన దుఃఖేన వీడితస్సన్ననశనాయ మతిం చక్రే । ధృజ్ అవస్థానశ్చితి
హిధాతుః (తమాచార్యజాయోవాచ । బ్రహ్మచారిన్నశానకింసునాశ్నా
సీతి) స్పష్టోర్థః || (సహోవాచ బహుషామే అస్మిన్నురుషే కామానానాత్య
యా । వ్యాధిభిః ప్రతిపూణోస్మినాశిష్యామీతి) అస్మిన్ జీవే బ్రహ్మప్రా

భా॥ఉ—అధహ్నయస్సమూదిరేతప్తాబ్రహ్మచారీకుశలం నఃపర్యచారీత్ ।
హంతాస్తేప్రబ్రువామేతి ॥ తస్మైహోమః ॥ ౪ ॥ ప్రాణోబ్రహ్మకంబ్ర
హ్మఖంబ్రహ్మేతి ॥ సహోవాచ । విజానామ్యహం యత్ప్రాణోబ్రహ్మకంబ
తుఖంచనజానామి॥ సహోచుర్యగ్వావకంబోదేవఖం యదేవఖంతదేవకమితి

ని॥దీ— ప్రివ్యతీరిక్తాః కాన్యమానావిషయానానావిధగర్భజన్మజరామరణా
దిలక్షణఫలజనకామనసివిపరివర్తమానాస్సన్తి । అతస్తద్విషయభయరూపవ్యా
ధిభిః పరిపూర్ణోఽస్తి । అతో నఘంజఇతి ॥ — ౩ — ॥ (అధహ్నగ్నయ
స్సమూదిరే) ఎతద్వాక్యం శ్రుత్వా పరిదరణప్రీతాగాహంపత్యాదయో
గ్నయః దయమానమానసాస్సమ్భయోక్తవన్తః (తప్తాబ్రహ్మచారీకుశలం
నఃపర్యచారీత్ హంతాస్తే ప్రబ్రువామేతి) స్పృహార్థః (తస్మై హోమః)
తస్మై ఉపకొసలాయ । అగ్నయోవత్ప్రీమాణమూచురిత్యర్థః ॥ — ౪ — ॥
ప్రాణోబ్రహ్మకం బ్రహ్మఖం బ్రహ్మేతి । సహోవాచవిజానామ్యహం య
త్ప్రాణోబ్రహ్మకంబతుఖంచ నవిజానామి) అస్యాయమభిప్రాయః । న
తావత్ప్రాణాదిప్రతీకౌపాసనమగ్నిభిరభీష్యతే । జన్మజరామరణాదిభ
వభయభీతస్య ముముక్షోమోక్షోపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్ । అతో బ్ర
హ్మేవోపాస్యముపదిష్టం । తత్రప్రాణాదిభిర్నమానాధికరణం బ్రహ్మనిర్ది
ష్టం । తత్ర సకలజగత్ప్రాణయితృత్వ యోగేన ప్రాణశబ్దితత్త్వస్య బ్రహ్మ
ణఉపపన్నత్వాత్ । యత్ప్రాణోబ్రహ్మేత్యుక్తం తజ్జానామి । కం బ్రహ్మ
ఖం బ్రహ్మేత్యుక్తంతు నవిజానామి । యద్భవీ కంశబ్దస్య సుఖమర్థః । ఖ
మిత్యన్యతు ఆకాశోర్థః । తతశ్చ వైషయికసుఖశరీరకమాకాశశరీరకంచబ్ర
హ్మేత్యభిప్రాయః । ఉత్తకమిత్యనై సుఖమభిధీయతే ఖమిత్యనై ఆకాశవాచి
నా అపరిచ్ఛిన్నత్వమభిధీయతే । తయోరన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావే అప
రిచ్ఛిన్నసుఖం బ్రహ్మేత్యధోలభ్యతే । తతశ్చైవయోర్తద్ధ్యే కావధే తా
న్విర్యమితి నజానఇతి (తే హోమః యద్వావకం తదేవ ఖం యదేవ ఖం త
దేవ కమితి) తయోరన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావపవాభిమతఇత్యర్థః । నను
యద్వావకం తదేవ ఖమిత్యనైనై విశేషణవిశేష్యభావప్రతిపాదనై అప
రిచ్ఛిన్నసుఖం బ్రహ్మేత్యస్పృహార్థస్య లాభాద్యదేవ ఖంతదేవ కమితి ఘనరుక్తి

ఛాందః—పాణిం చ హస్తైః తదాకాశం చాచుః ॥ ౫ ॥ * * *

—*త్రి* ఇతి ఛాందోగ్య చతుర్దశిపారికే దశమఖండః *త్రి*

అథ హైనం గార్హపత్యోనుశశాన ॥ పృథివ్యగ్నిరన్నమాదిత్యఇతి । యపపతి
దిత్యై పురుషోద్యత్యై । సోహమస్మి న ఎవాహమస్మితి । —౧— ॥ సయం
తమేవం విద్వానుపాస్తైః సహ శైపావకృత్యాం లోకీభవతి సర్వమాయురేతి ॥

వి॥ది॥— ర్వ్యభేతచేన్న । తద్దాద్ధార్ధం వాతపరిచ్ఛిన్నసుఖత్వేనసుఖరూ
పాపరిచ్ఛిన్నత్వేనచాపాసనానిధ్యర్థం వా పరస్పరవిశేషణవిశేష్యభావోపదే
శసార్థక్యాత్ (పాణిం చ హస్తైః తదాకాశం చాచుః) అతః జగత్పాణి
తృప్త్యై న పాణిత్వవిశిష్టం యద్యచ్ఛతదేవాపరిచ్ఛిన్నం సుఖంచేత్యగ్నియః
క్తవంత ఇత్యర్థః ॥ —౫— ॥ —*త్రి* ఇతి దశమఖండదీపికా*త్రి*

(అథ హైనం గార్హపత్యోనుశశాన) జగత్పాణి తృప్త్యై నసుఖరూ
పంచ బ్రహ్మాత్మసదిశ్యేన ముపదిష్ట బ్రహ్మవిద్యమేన ముపకాశం గార్హ
పత్యోగ్నిస్సవిద్యాం వక్ష్యమాణాముపదిశేత్యర్థః । అథ శబ్దశ్చ ప్రకృ
తవిషయత్వద్యోతనార్థః । అత్ర చాక్షహేనమితి శబ్దాభ్యాం వక్ష్యమాణా
గ్నివిద్యాయాః ప్రకృత బ్రహ్మవిద్యాంగత్వముచ్యతే । అనుశాసనప్రకార
మేవాహ (పృథివ్యగ్నిరన్నమాదిత్యఇతి) గార్హపత్యాగ్నైమేవ ఎతాశ్చత
స్తస్తనవిషత్వర్థః (యపపతిత్యై పురుషోద్యత్యై సోహమస్మి న ఎవాహమ
స్మితి) పృథివ్యగ్నిన్నాదిత్యలక్షణానాం చతుర్ణాం రూపాణాం మధ్యే ఆ
గ్నిదిత్యరూపయోః వక్తృత్వప్రకాశకత్వరూపధర్మసంబంధైక్యమగ్నై
రాదిత్యేన యాదృశమైక్యం నతాదృశం పృథివ్యన్నాభ్యాంతస్మాదాదిత్యే
వాహ మస్మి త్యగ్నిరువాచేత్యర్థః ॥ —౧— ॥ (సయంతమేవం విద్వాను
పాస్తైః అపహ శైపావకృత్యాం) ఏతదుపాసకః ॥ బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపా
పకర్మావహంతి (లోకీభవతి) తద్విరోధిని పాపే నిరస్తే బ్రహ్మలూకం
ప్రాప్నోతిత్యర్థః । యద్యపి బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపాపనివృత్తేః బ్రహ్మప్రాప్తేశ్చ
ధానభూతబ్రహ్మవిద్యాఫలత్వమేవ । తథాప్యజ్ఞేనాజ్ఞాంత్రాయత ఇతి ద్రష్ట
వ్యం । యద్వాపావశబ్దో బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తిప్రతిబంధకపాపవరః । లూకశబ్దశ్చ
బ్రహ్మలూకప్రాప్తిమాగభూతాగ్నిలూకపరోద్రష్టవ్యః (సర్వమాయురేతి)

ఖాం || ఉ || — || జ్యోగ్జీవతి | నాస్యావరపురుషాఃక్షీయంతఉపవయంతం
 భుంజామోస్తిగ్శ్చలోకేముష్టిగ్శ్చయవతమేవంవిద్వానుపాస్తే ||—౨||
 — || * ఇత్యేకాదశఃఖణ్డః * || — || అధహేనమన్వాహార్యపచనోను
 శశాసాపాదశోనక్షత్రాణీచంద్రమాఇతి యవషచంద్రమసిపురుషోద్భవతే
 సోహమస్తిసపవాహమస్తితి || ౧ || సయవతమేవంవిద్వానుపాస్తేపహతే
 పాపకృత్యాంలోకీభవతి సర్వనాయురెతిజ్యోగ్జీవతి నాస్యావరపురుషాఃక్షీ
 యంతఉపవయంతంభుంజామోస్తిగ్శ్చ లోకేముష్టిగ్శ్చయవతమేవంవిద్వా
 నుపాస్తే || ౨ ————— * శ్రి ద్వాదశఃఖణ్డః శ్రి * ————— || అధహేనమా
 హవనీయోనుశశాసపాణికాశోద్యౌర్విద్యుదితియవవిద్యుతిపురుషోద్భవతే
 తేసోహమస్తిసపవాహమస్తితి || ౧ || సయవతమేవంవిద్వానుపాస్తేపహతే
 విదీది || — బ్రహ్మపాసనసమాప్తేర్యావనాయురపేక్షితంతత్సర్వమేతి (జ్యో
 గ్జీవతి) వ్యాధ్యాదిభిరనుపహతోయావద్బ్రహ్మపాప్రిక్షజ్జ్వలాజీవతి (నాస్యా
 వరిపురుషాఃక్షీయంతే) అస్యశివ్యప్రశిష్టాగయఃపుశ్రీపాలాదయోపి బ్రహ్మ
 విదవేవభవంతి | సంతతౌబ్రహ్మవిద్యానువృత్తైఃనాస్యా బ్రహ్మవితులాలేభవ
 తీతిశ్రుత్యంతరేబ్రహ్మవిద్యాఫలత్వేన శ్రవణాత్ (ఉపవయంతంభుంజా
 మోస్తింశ్చలోకేముష్టింశ్చ | యవతమేవంవిద్వానుపాస్తే) యవతమపాస్తే
 తమస్తిలోకేముష్టింశ్చలోకే | వయమగ్నయఃఉపభుంజామః | యావద్బ్ర
 హ్మపాప్రిక్షవిఘ్నభ్యః పరిపాలయామఇత్యర్థః | ఎవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం ||
 ౨ || * || ఇత్యేకాదశఃఖణ్డదీపికా * || (అధహేనమన్వాహార్యపచనోనుశ
 శాస) అన్వాహార్యపచనఃదక్షిణాగ్నిః (ఆపోదిశోనక్షత్రాణీ చంద్రమాఇ
 తి) మేరూపాణీతశేషః (ఎషచంద్రమసిపురుషోద్భవతే | సోహమస్తిస
 పవాహ మస్తితి | సయవతమేవంవిద్వానుపాస్తే అపహతేపాపకృత్యాంలో
 కీభవతి | సర్వనాయురెతి | జ్యోగ్జీవతినాస్యావరపురుషాఃక్షీయంతేఉప
 వయంతంభుంజామోస్తింశ్చలోకేముష్టింశ్చయవతమేవంవిద్వానుపాస్తే) చం
 ద్రనుసోగ్నైశ్చప్రకాశకత్వసామ్యాదితిభాషః || ౧—౨ || * ఇతి ద్వాదశఖణ్డ
 దీపికా * (అధహేనమాహవనీయోనుశశాస) పాణికాశోద్యౌర్విద్యుదితియ
 ఎవవిద్యుతిపురుషోద్భవతే సోహమస్తిసపవాహమస్తితి | సయవతమేవంవిద్వా

ఛాం || ఉ || —పాపకృత్యాం లోకీభవతి సర్వమాయురేతి జ్యోత్స్నీవతినాస్యా
వరపురుషాః క్షీయంతే ఉపవయంతం భుంజామోస్మి గీశ్వలా కైముష్టిగీశ్చయ
ఏత మేవం విద్వానుపాస్తే || ౧ — || —* ఇతి త్ర యోదశశఖణ్డః * —
తే హూమరుపకొనలైషాసోమ్యతైస్తద్విద్యాచాత్మవిద్యాచాచార్యస్తతే గ
తిం వక్తేతి । ఆజగామహాస్యచార్యస్తమాచార్యోభ్యువాదోపకోసలాకెతి
|| — ౧ — || భగవత్సతీహ ప్రతిశుశ్రావ బ్రహ్మవిదఇవసోమ్యతేముఖం
భాతి కొనుత్వానుశశశాసెతి కొనుమానుశిష్యాద్భాతిహాపెవ నిహ్నుతే ।

విదీ || —నుపాస్తేనుపహతేపాపకృత్యాం లోకీభవతి సర్వమాయురేతి జ్యోత్స్నీ
వతినాస్యావరపురుషాః క్షీయంతే ఉపవయంతం భుంజామోస్మి గీశ్వలా కైముష్టిం
శ్చయ ఏత మేవం విద్వానుపాస్తే విద్యత్పురుషస్యాపి ప్రకాశకల్వాదాహవ
నీయైక్యం ద్రష్టవ్యం || * ఇతి త్ర యోదశశఖం డదీశికా * (తేహూమరుపకొనలైషా
సోమ్యస్తద్విద్యాచాత్మవిద్యాచ) ప్రత్యేకమనుశాసనానంతరం మిథితాప్త
తే అబ్రువత్ అన్తద్విద్యా అగ్నివిద్యా ఆత్మవిద్యా పరమాత్మవిద్యేత్యర్థః ।
చశబ్దోఽక్టాశ్శిభూతవిద్యయోరుపదేశక్రియాయాం సముచ్చయద్యోతనార్థః
నతు సమసముచ్చయార్థః । అగ్నివిద్యాచాత్మవిద్యాచోపపైత్యర్థః (ఆచా
ర్యస్తు తే గతిం వక్తేతి) ఎతం వదతామగ్నీనామయమభిప్రాయః । హేఉ
పకోసల బ్రహ్మవిద్యామనుపశశ్యప్రాముషి గురౌ తదలాభాదనాశ్వాసం
త్వాముజ్జీవయతుం బ్రహ్మస్వరూపమాత్రం తదగ్లభూతామగ్నివిద్యా
చాపాదితామ్ । ఆచార్యాదేవవిదితాయావిద్యాయాస్సాగ్నిత్యాదాచార్య
ఎవ సంయద్వా మత్వాదిగుణకం బ్రహ్మక్షిరూపంచ తదుపాసనస్థానమ
ర్చిరాదికాం వ గతిముపదిశత్ప్వతి || తతశ్చ గతిం వక్తేత్యస్యావశిష్టం వక్తేత్య
ర్థః । నతు గతిమాత్రమితి ద్రష్టవ్యమ్ (ఆజగామహాస్యచార్యస్తమాచా
ర్యోభ్యువాదోపకోసలాకెతి భగవత్సతీహ ప్రతిశుశ్రావ బ్రహ్మవిదఇవ సో
మ్యతేముఖం భాతి కొనుత్వానుశశశాసెతి) స్పష్టార్థః || ఎవముక్తాహ (కొ
నుమానుశిష్యాద్భాతి) హేభగవత్ త్వయి ప్రాప్సితే ఇహ మాం కొనుశి
ష్యాదితి (హాపెవనిహ్నుతే) హేతి - ఖేదే అపనిహ్నుత ఇవేత్యర్థః । నాపని
హ్నుతేనచయధావదగ్నిభిరుక్తమిత్యపి బ్రవీతీత్యభిప్రాయః । కంచి తామలము

ఛాండ్—ఇమేనూనమీదృశాలన్యాయశాంతిహోగ్నీనభూదేకింనుసామ్యకీల
తేవోచన్నితి॥౨॥ఇదమితిహప్రతిజ్ఞైలోకాన్వాసకీలసామ్యతేవోచన్న
హంతుతేతద్వత్సామియథాపుష్కరపలాశ ఆపానశ్లిష్యంతేవమేవంవిదిపా
పంకమనశ్లిష్యతఇతి॥బ్రహ్మమేభగవానితి॥తస్మైహోవాచ॥—౩—॥

—శ్రీ ఇతి చతుర్థప్రపాదకే చతుర్దశఖణ్డః శ్రీ—యపహ్ని
ణిపురుషోదృశ్యతపపత్యైతిహోవాచైతదమృతమభయమేతద్వృహ్నేతితద్వ
ద్యప్యస్మిగ్తృపన్వదకంవాసించతివత్సానీహ్యోవగచ్ఛతి॥—౧—॥

విదీ—పహ్నిత్యాగ్నీన్నిర్దిశ్యేమపవనూనముపదిష్టవన్తఇత్యుక్తవానిత్యా
హ (ఇమేనూనమీదృశాలన్యాయశాంతిహోగ్నీనభూదే) ఇదానీమీదృశజ్వల
నాకారతయాపదిదృశ్యమానాఎవాగ్నయఃపూర్వమన్యాయకారాస్సన్తోమమో
పదిష్టవంతఇత్యుక్తవానిత్యర్థః॥ఆచార్యఆహ (కిన్నుసామ్యకీలతేవోచన్నితి)
॥—౨—॥ ఇతరఆహ (ఇదమితిహప్రతిజ్ఞై) ఎతావమపదిష్టమితిప్ర
తిజ్ఞాతేవా॥ ఇతరఆహ (లోకాన్వాసకీలసామ్యతేవోచన్నహంతుతే త
ద్వత్సామి) యథా పుష్కరపలాశఆపా నశ్లిష్యంతే ఏవమేవం విదిపాపం క
మనశ్లిష్యతఇతి) హసామ్యతే అగ్నయః పృథివ్యాదీ లోకానెవ త
వోక్తవంతః నతు జ్ఞాతవ్యం బ్రహ్మకాత్యేకేన॥ఆహంతుతేవద్దపత్రజ
లాశ్లేషతుల్యసర్వపాపాశ్లేషాపాదక నిద్యావిషయభూతం బ్రహ్మవత్సా
మియదిశుశ్రూషనఇత్యర్థః ; పాపాశ్లేషోనాను పాపహేతుభూతకర్తాచర
ణేపి పాపాత్పత్తి ప్రతిబంధకశక్తిమత్త్వం । ఇదంచ ప్రామాదిక పాపవిష
యమ్ । పాపశబ్దశ్చసుకృతమగ్నతసాధారణః । ఎతచ్ఛతత్రతత్త్రాక్తం
తత్రైవానుసందేయమ్॥ఇతరఆహ (బ్రహ్మమేభగవానితి తస్మైహోవా
చ) తస్మై-ఏవముపసన్నాయోషకోసలాయాచార్యోవత్సమాణమాహే
త్యర్థః॥—౩—॥—ఇతిచతుర్దశఖణ్డదీపికా— (యపహ్నిణిపు
రుషోదృశ్యతే॥ఎపత్యైతిహోవాచైతదమృతమభయమేతద్వృహ్నేతి)యోగిభి
ర్యోజ్జ్వలంతర్పర్తిపురుషోదృశ్యతేఅయమేవాత్మానియనైత్యర్థః॥అమృతత్వం
నిరతిశయభోగ్యత్వంఅభయత్వందుఃఖానంభిన్నత్వం బ్రహ్మత్వం నిరతిశయ
బృహత్త్వం(తద్వద్యప్యస్మిగ్తృపన్వదకంవాసించతివత్సానీహ్యోవగచ్ఛతి)

ఛాం॥ ఉ॥ — ఏతగ్గీసంయద్వామృతశ్శాచక్షతవేతగ్గీసరాస్వాణివామాన్యభి
సంయన్తి । సరాస్వజ్యేనంవామాన్యభిసంయన్తి యవం వేద॥ —౨— ॥ ఏషఉ
ఎవవామనీరెషహిసరాస్వాణివామానినయతి సరాస్వాణివామానినయతి యవం
వేద ॥ —౩— ॥ ఏషఉఎవభామనీరెషహిసరాస్వలూకేషుభాతిసరాస్వలూకే
షుభాతియవం వేద ॥ —౪— ॥ అథయదుచైవాస్తిగ్గీచ్ఛవ్యంకుర్వన్తి య
దిచనాచిఃపమేవాభిసంభవన్తి ॥ * * * * *

వి ॥ దీ ॥ — తత్తన్తాన్ని లేపస్తాన ప్రభావాదక్షిణియద్యపిసంస్పృహదకం
వాకశ్చిత్సిం చెత్తిద్వత్తానీ తత్తాశ్చక్ష్యం గచ్ఛతి నతత్రలిప్యతే
॥ ౧ ॥ (ఏతంసంయద్వామృతశ్శాచక్షతే । ఏతాహిసరాస్వాణివామాన్యభిసం
యన్తి సరాస్వజ్యేనంవామాన్యభిసంయన్తి యవం వేద)
సంయన్తిసంగతానివామాని వననీయానిస్పృహీయాని యస్మిన్సంయద్వా
మః ॥ సర్వకల్యాణగుణాశ్రయత్వం సత్యసంకల్పత్వంవాసంయద్వామ
త్వం తమపానకస్యాపితక్రీతున్యాయాత్తద్భవతీత్యర్థః ॥ ౨ ॥ (ఏషఉఏవ
వామనీరెషహిసరాస్వాణివామానినయతి సరాస్వాణివామానినయతి యవం వే
ద) వామనీత్వంస్వాశ్రితేషు శోభనప్రాపకత్వం । తత్క్రీతున్యాయేన త
ద్గుణాపానకస్యాపితద్భవతీత్యర్థః ॥ ౩ ॥ (ఏషఉఏవభామనీరెషహిసరాస్వ
లూకేషుభాతిసరాస్వలూకేషుభాతి యవం వేద) భామనీత్వంసర్వలూక
వ్యాప్తదీప్తిమద్విగ్రహయత్వం । ఉపానకస్యాపితద్భవతీత్యపేక్షాయాం
సత్యమిత్యర్థః । అత్రసంయద్వామత్వం వామనీశ్వభామనీత్వేషుఫలకధనం
ఫలరూపతాత్పర్యునిగోపన్యాసేన తేషుగుణేషు తాత్పర్య ప్రదర్శనార్థం
నతుసర్పిర్పాదకంవాసిచతీత్యత్రేవార్దవాదమాత్రతయాస్తుతిరూపత్వమితి
ప్రదర్శనార్థంసర్పిర్యేతివాక్యస్యప్రతిత్వం వ్యాపార్యైరుక్తమ్ ॥ ౪ ॥ (అథయదుచై
వాస్తిగ్గీచ్ఛవ్యంకుర్వన్తి యదుచనార్చివపేవాభిసంభవన్తి) అథశబ్దః ప్రకృతవిష
యత్వద్యోతనాధః । అస్మిన్ బ్రహ్మవిదిసామాన్యభిప్రాయత్వాదేకవచన
స్యోత్తరత్రాభిసంభవంతీతి బహువచనైనః పరీధః । యత్ । యది । శ
న్యంశేవదహనాదికమౌపుత్రాదయఃకుర్వన్తి । యదివాసకుర్వన్తి । సర్వధా
పితేచ్ఛిషవభిసంభవన్తి । అర్చిరాదిశబ్దాశ్చ ఆతివాహికాస్తల్లింగాదితి

౧౪౮ విషయవాక్యసీపికా ౧—౨—౧౯ అంత్రర్యామ్యధికరణమ్ || ౪—

థాం || ఉ॥—అచిహోహరహ్నా ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షా
 ద్యావృషదుదజ్జేతిమాసాగ్ స్తాంతా సెభ్యస్సంవత్సరగ్ సంవత్సరాదాదిత్యమాది
 త్యాచ్ఛంద్రీమనంచంద్రీమసావిద్యుకంఠస్పరుషోమానవః || ౫ || సఎనాకా
 బ్రహ్మగమయత్యేవదేవపథో బ్రహ్మపథపతేన ప్రతిపద్యమానాఇమం మా
 నవమావర్తంనావర్తవై నావర్తవై || ౬— ఇతిపంచదశఃఖండాః

బృహదారణ్యకేపంచమాధ్యాయోసప్తమబ్రహ్మణే || — అథహైనముద్దాలక
 ఆరుణిః పప్రచ్ఛ యాజ్ఞవల్క్యేతిహోవాచ నుదేష్వవసామపతంజలస్య

వి॥దీ— న్యాయేన తదభిమాని దేవతాపరాభ్యన్యత్రస్థితం | అత్ర కేదత్ |
 ఉపకోసలవిద్యాంగధూతాగ్నివిద్యావైభవేన శవదహనాదివైగుణ్యేప్యృషకో
 సల విద్యానిష్ఠస్యృక్షతిః || విద్యాంతరనిష్ఠస్యదహనాదివైగుణ్యేకించిద్యైగు
 ణ్యనుస్తీతివదన్తి | తన్ననకర్తృణానిష్ఠత ఇతిశ్రుతిసిద్ధాధానువాదిత్యాదస్య
 వాక్యస్య ఏతాదృశాధాప్రత్యాయకత్వా భావాత్ | అతః || అథయదుచై
 వాప్తిన్నిత్యేతత్సర్వబ్రహ్మవిత్సాధారణమేవ (అర్చిహోహః | అహ్నా ఆపూ
 ర్యమాణపక్షమ్ | ఆపూర్యమాణపక్షా ద్యావృషదుదజ్జేతిమాసాంస్తా | మా
 సెభ్యస్సంవత్సరం | సంవత్సరాదాదిత్యమ్ | ఆదిత్యాచ్ఛంద్రీమనమ్ || చంద్రీ
 మసావిద్యుతమ్ | తత్స్పరుషోమానవః | సఎనాకా బ్రహ్మగమయతి ఏవదేవ
 పథో బ్రహ్మపథః | ఏతేన ప్రతిపద్యమానాఇమం మానవమావర్తంనావర్తకా
 వై నావర్తంతే) యావత్తైసానుదజ్జాదిత్యవేతి || ఉదజ్జే ఉత్తరదిశాయాం
 తాంతాసానిత్యర్థః || — ౫ — || దేవపథః | దైవైరాతివాహికైర్నియమానః పం
 థాః దేవపథః | బ్రహ్మపాత్రీపకః పంథాః బ్రహ్మపథః | ఏతేన మాగ్ధాణప్రతి
 పద్యమానాఇమం ఘోరంఘటియం ప్రవజ్జననమరణాద్యావత్కంఠమనుష్యా
 దిశరీరొపలక్ష్మితం సంసారంనావర్తంతే పునర్నప్రతిపద్యంతే || — ౬ — ||

— ఇతిపంచదశఖండాదీపికా — || సూ || అంత్రర్యామ్యధికరణే వా
 థిలోకాదిషుతద్ధర్మస్యపదేశాత్ ||-౧-౨-౧౯ || — అంత్రర్యామ్యధికరణమ్ ||

|| ౪ — అథహైనముద్దాలక ఆరుణిః పప్రచ్ఛ | నామ్నా ఉద్దాలకః అరుణస్యాపత్య
 మారుణిః (యాజ్ఞవల్క్యేతిహోవాచ | నుదేష్వవసామపతంజలస్య కాప్యస్య
 గృహేషు యజ్ఞమధీయానాః) పయం నుదేష్మదేశేషు గోత్రితః కాప్యస్య శా

బృహ॥ ఉ॥ — కాప్యస్య గృహేషు యజ్ఞమధీయానాః తస్యాసీద్భార్యా
గంధర్వగృహీతాతమపుచ్ఛామకోసీతి సోబ్రవీత్కబంధఅధర్వణఇతి । సోబ్ర
వీత్పతంజలంకాప్యంయాజ్ఞికాగ్శ్చవేత్తనుత్వం కాప్యతత్సూత్రంయేనాయంచ
లాకఃపరశ్చలోకః సర్వాణిచఘాతానిసందృష్టానిభవంతీతి । సోబ్రవీత్పతం
జలఃకాప్యోనాహంతద్భగవన్వదేతి । సోబ్రవీత్పతంజలంకాప్యంయాజ్ఞికాం
శ్చవేత్తనుత్వం కాప్యతమంతర్యామిణం యజ్ఞమంచలోకం పరంచలాకగన
ర్వాణిచఘాతానియోంతరీయమయతీతిసోబ్రవీత్పతంజలఃకాప్యోనాహంతం
భగవన్వదేతి సోబ్రవీత్పతంజలంకాప్యంయాజ్ఞికాగ్శ్చయోవైతతాగ్రప్య
సూత్రంవిద్యాత్తంచాంతర్యామిణమితి । సబ్రహ్మవిత్సలోకవిత్సదేవవిత్సవేద
విత్సభూతవిత్సజత్తవిత్ససర్వవిదితి । తెభ్యోబ్రవీత్ ॥ * * *

వి॥దీ॥—మూపతంజలస్యగృహేషు । గృహఃపుంసించభూమ్నోవైత్యైకస్మిన్
బహువచనమ్ । యజ్ఞంకల్పసూత్రమధీయానాడపితమంతః(తస్యాసీద్భార్యా
గంధర్వగృహీతాతమపుచ్ఛామకోసీతి । సోబ్రవీత్ । కబంధఅధర్వణఇతి)నా
మూకబంధః । అధర్వపుత్రశ్చ । ఇతరత్స్పష్టం (సోబ్రవీత్పతంజలంకా
ప్యంయాజ్ఞికాంశ్చ) సగంధర్వఃయాజ్ఞికాణ్యజ్ఞాధ్యైత్వాఅస్తాంశ్చార్యా
పకం కాప్యంచాబ్రవీదిత్యర్థః ॥ తదేవాహ । (వేత్తనుత్వంకాప్యతత్సూత్రం
యేనాయంచలాకః పరశ్చలోకః సర్వాణిచఘాతానిసందృష్టానీతి) సూ
త్రేణపుష్పాణీవగ్రధనెవవిష్టద్వానీత్యర్థః ॥ ఎతాదృశంసూత్రంత్వంవెత్తక
మితిప్రశ్నః (సోబ్రవీత్పతంజలఃకాప్యః । నాహంతద్భగవన్వదేతి) ఎవం
సూత్రంపుష్టావలంతర్యామిణంపప్రచ్ఛేత్యాహ (సోబ్రవీత్పతంజలంకా
ప్యంయాజ్ఞికాంశ్చ । వేత్తనుత్వంకాప్యతమంతర్యామిణం । యజ్ఞమంచలో
కం పరంచలాకం సర్వాణిచఘాతాని యోంతరీయమయతీతి । సోబ్ర
వీత్పతంజలఃకాప్యోనాహంతంభగవన్వదేతి । సోబ్రవీత్పతంజలంకాప్యంయా
జ్ఞికాంశ్చయోవైతతాగ్రప్యసూత్రంవిద్యాత్తంచాంతర్యామిణమితి) ఇతిశ
బ్దఃప్రకారవచనః ॥ హేకాప్యతత్సూత్రంతంచాంతర్యామిణమస్తదవగతవ
కారేణయోవిద్యాదిత్యర్థః శిష్టం స్పష్టమ్ (సబ్రహ్మవిత్సలోకవిత్ । స
దేవవిత్ । సవేదవిత్ ॥ సభూతవిత్ । సజత్తవిత్ । ససర్వవిదితి తెభ్యోబ్రవీత్)

బృహ ॥ ఉ ॥ — తదహంవేద । తచ్ఛేత్త్వం యాజ్ఞావల్క్య సూత్రమి
 ద్వాగ్నిస్తం చాంతగ్యామిణం బ్రహ్మగవీరుదజసే మూధాః తేవిపతివ్యతీతి । వే
 దవాఅహం గౌతమితత్సూత్రం తం చాంతగ్యామిణమిత్యోవా ఇదంకశ్చిచ్ఛూ
 యాద్వైదవేదేతి యథా వేత్తతథాబ్రూహీతి ॥ ౧ ॥ సహోవాచవాయురైవ
 గౌతమతత్సూత్రం వాయునావై గౌతమ సూత్రేణాయంచలోకః పరశ్శ్వలా
 కస్సర్వాణిచభూతాని సందృష్టానిభవంతి । తస్మాద్వై గౌతమపురుషం పెత
 మాహుః శ్వసగ్నిసేషతాస్యాంగానీతి వాయునాహి గౌతమసూత్రేణ సందృ
 ష్టానిభవంతీతి ఏవమేవైతగ్వాన్తల్యాలంత గ్యామిణంబ్రూహీతి ॥ ౨ ॥ యః పృ
 థి ॥ ౬ ॥ — సః పరిబ్రహ్మవిత్ । స ఏవ తన్నియామ్యలోకదేవభూతవిత్ । స పర
 మాత్మవిత్ । స సర్వవిదితి । ఎను తేభ్యః కాశ్యయాజ్ఞ కేభ్యో గంధర్వై బ్రహ్మ
 దీత్యర్థః (తదహంవేద) తత్సర్వమహంజానామి త్యర్థః (తచ్ఛేత్త్వం యా
 జ్ఞావల్క్య సూత్రమిద్వాగ్ తంచాంతగ్యామిణంబ్రహ్మగవీరుదజసే) బ్రహ్మ
 గవీః బ్రహ్మవిద్యాపణబంధభూతాగాః । గౌతమశిష్యుకీతిచిరమాసాంతేతి
 ఛ్వాణేత్యాదినాజీవ । ఉదజసేత్యాదయసిచైత్రే మూధాః పతివ్యతీతి శ
 శాపతమ్ (వేదవాఅహం గౌతమ తత్సూత్రం తంచాంతగ్యామిణమి) యా
 జ్ఞావల్క్యస్య పరితవచనం । హి గౌతమతత్సూత్రం తంచాంతగ్యామిణమహం
 వేదవై । వేదే వేత్త్యర్థః । ఏవముక్త ఉద్దాలక ఉవాచ (యోవా ఇదంకశ్చిచ్ఛూ
 యాద్వైదవేదేతి) యః శ్చిచ్ఛైవై సర్వజ్ఞః భవిష్యతి వేదకం వేదేతి నాచాబ్రూయా
 దిశ్యద్ధిః (యథా వేత్తతథాబ్రూహీతి) యేన ప్రకారేణ వేదతేన ప్రకారేణ బ్రూ
 హీకించ దసేత్యర్థః ॥ ౧ ॥ (సహోవాచ । వాయురైవ గౌతమతత్సూత్రం । వాయు
 నావై గౌతమసూత్రేణాయంచలోకః పరశ్శ్వలాకస్స గ్యాణిచభూతాని సందృ
 ష్టానిభవంతి । తస్మాద్వై గౌతమపురుషం పెతమాహుః । శ్వసగ్నిసేషతాస్యాం
 గానీతి । వాయునాహి గౌతమసూత్రేణ సందృష్టానిభవంతీతి) యస్మాత్సర్వాణి
 వాయునాగ్రధితాని తస్మాదేవ హేతూరుతాగ్నిప్రాణస్య పురుషస్యాంగాన్య
 త్సూత్రమాల్యానీవ వినస్తానిభవంతి । అతో వాయునా సందృష్టానివ్యస్రంసిష
 త । అజీ ఉద్దాలకం గీకరోతి (ఏవమేవైతద్యాజ్ఞావల్క్య లెఖా) భవత్వేతదేవం ఇత
 రచ్ఛూహీత్యాహ (అన్తర్యామిణంబ్రూహీతి) ॥ ౨ ॥ (యః పృథివాం

బృహ ॥ ౬ ॥ —ధిశ్యాంతిస్తాపృథివ్యాఅంతరాయం పృథివీనవేదయస్యపృ
థివీశరీరంయః పృథివీమంతరాయమయత్యైషతతత్తాంతర్యామ్యన్యతః ॥ ౩ ॥
యోపున్తిష్ఠన్నస్యైతరాయమాపానవిద్యస్యాపశ్శరీరం యోపామంతరో
యమయత్యైషతతత్తాంతర్యామ్యన్యతః ॥ ౪ ॥ యోగ్నాతిష్ఠన్నగైరంత
రాయమగ్నిర్నవేదయస్యాగ్నిశ్శరీరంయోగ్నిమంతరాయమయత్యైషతతత్తా
న్తర్యామ్యన్యతః ॥ ౫ ॥ యోంతరిక్షేత్తిష్ఠన్నంతరిక్షాదంతరాయమంతరి
క్షంనవేదయస్యాంతరిక్షగీశరీరంయోంతరిక్షమంతరాయమయత్యైషతతత్తాం
తర్యామ్యన్యతః ॥ ౬ ॥ యోవాయాతీన్సన్వాయోగంతరాయం వాయుర్నవే
దయస్య వాయుశ్శరీరంయోవాయుమంతరాయమయత్యైషతతత్తాంతర్యా
మ్యన్యతః ॥ —౭— ॥ * * * * *

వి దీ— తిర్హాపృథివ్యాః తరాయంపృథివీనవేదయస్య పృథివీశరీరంయఃపృ
థివీమంతరాయమయత్యైషతతత్తాన్తర్యామ్యన్యతః) పృథివ్యాం స్థితః తదం
తర్గతః తదవేద్యస్తచ్చరీరకశ్చ సన్ యోన్తఃప్రవిశ్య ప్రవృత్తినివృత్తిలక్ష
ణనియమనం కరోతి । ఏషాన్తర్యామీ । తె । అమృతతత్తా । నిరుపాధికామృ
తత్వశాలీ ఆత్మైర్వర్ధః । తె అమృతతత్తైతి వృత్తిరేకనిదేశాదన్తర్యామిణో
జీవవృత్తిరేకస్పిదః ॥ అమృతత్వవిశేషణాచ్చ సిద్ధ్యతి । తద్విశేషణంజీవవ్యా
వృత్త్యర్థం । అన్తర్యామీతేఆత్మైర్ముక్తై ఆత్మశబ్దస్య స్వరూపవచనశబ్దయా
జీవవ్యావృత్తిర్నప్రాప్నోతీతిసా అమృతభిత్తుక్తం జీవస్యామృతత్వసిద్ధిఃపర
మాత్మ ప్రసాదాధీనత్వాన్నతత్తస్య నిరుపాధికమితి నిరుపాధికామృతత్వ
శాలీఆత్మా పరమాత్మైవ । అత్రప్రశ్నానురూప్యేణ ఇమంచలోకౌ పర
ఞ్చచలోకం సర్వాణిచ భూతాని యోన్తరాయమయత్యైషత ఆత్మాన్త
ర్యామీతి ఏకేనైవ నిదేశేనసర్వాంతర్యామిణఉద్దాలకంప్రతి తెఆత్మైత్యా
త్మత్వప్రతిపాదనసన్భవాత్ యఃపృథివ్యాః తిర్హా యోపున్ తిర్హా ఇ
త్యాదిపర్యాయోపదేశబాహుళ్యం కిమర్థమపిచేన్న । పృథివ్యాద్యైకైకవస్తు
షు ప్రత్యేకం పరిపూణత్వేన నియంతృతయా స్థితిజ్ఞాపనార్థత్వేన సార్థ
క్యాత్ । పరిపూణత్వంచాణుమాత్రేపి స్థితస్య నిరవధికపాద్భువివిశిష్టత
యా స్వప్రతిపత్తియోగ్యత్వమితి వ్యాసాన్త్యైర్వాక్యాన్వయాధికరణేవర్ధి

బృహ || ౬ || — యోదివిత్క్తా దివంతరోయంద్వారపేదయస్యవ్యాశ్చ
 రీరంయోదివంతరాయమయత్యేషతతత్తాంతర్యామ్యమృతః || ౮ || య
 ఆదిత్యేతిత్తనాదిత్యాదంతరాయ మాదిత్యానపేదయస్యాదిత్యశ్శరీరంయత
 దిత్యమంతరాయమయత్యేషతతత్తాంతర్యామ్యమృతః || ౯ || యోదిత్తుతి
 వ్యాదిగోభ్యంతరాయందిశోనవిచర్యస్య దిశశ్శరీరంయోదిశోంతరాయమ
 యత్యేషతతత్తాంతర్యామ్యమృతః || ౧౦ || యశ్చంద్రితారశేతిష్ఠగ్గృహ
 తారకాదంతరాయంచంద్రితారకంపేదయస్యచంద్రితారకగ్గృహరీరంయశ్చం
 ద్రితారకమంతరాయమయత్యేషతతత్తాంతర్యామ్యమృతః || ౧౧ || యత
 కాశేతిష్ఠనాకాశాదంతరాయమాకాశో నపేదయస్యాకాశశ్శరీరం యత
 కాశమంతరాయమయత్యేషతతత్తాంతర్యామ్యమృతః || ౧౨ || యస్తమసితి
 ష్ఠగ్గృహస్తమసోంతరాయంతమోనపేదయస్యతమశ్శరీరంయస్తమోంతరాయమ
 యత్యేషతతత్తాంతర్యామ్యమృతః || —౧౩— || యస్తేజసితిష్ఠగ్గృహస్తాంత
 రాయంతేజోనపేదయస్యతేజశ్శరీరంయస్తేజోంతరాయమయత్యేషతతత్తాం
 తర్యామ్యమృతః ఇత్యధిదైవత మధాధిభూతమ్ || —౧౪— || * * *

పాదీ—తం||ననుసర్వాణిభూతానియోంతరాయమయతితం మేఘాఃసీతిన
 ర్వహాతస్యాప్యంతర్యామీషకొప్తి సవక్తవ్యభితి పృష్టవంతం పృథివ్యంతర్యా
 మ్యేవ తే అన్తర్యామీ జలాంతర్యామ్యేవ తే అన్తర్యామీతి పృథివ్యాద్భృంశ
 ర్యామిణఃద్వాలకాన్తర్యామిణశ్చభేదబాధనమసగ్ధతం || అన్తర్యామ్యైక్య
 న్య పాగ్గవ నిశ్చితత్వాత్ | అతస్సతతత్తేత్యత్రాన్తశబ్దానాన్తర్యామీవచనః
 అపితు స్వరూపవచనత్యేవ యక్తమితిచెన్న || ఆత్మశబ్దస్యశేషిత్వాధార
 త్వాద్భేదతయాపుష్పవత్తైః | పతిం విశ్వస్యేత్యాదివాక్యైర్విశ్వశేషిణః క
 స్యదివంతతత్తాన్తైన వాక్యేన ప్రతిపన్నతైతా తే శేషిపృథివ్యాదీనామ
 న్తర్యామీతి ప్రఘట్టికార్థః || —౩— || ఏవమపు అగ్నోంతరితైవా
 యోదివిత్తత్యే దిత్తుచంద్రితారకే ఆకాశేతమాసితేజసిచాంతర్యామిణ ము
 క్తాహ (ఇత్యధిదైవతమితి) ఉపదిష్టవంతర్యామీ స్వరూపమితిశేషః (అ
 ధాధిభూతమితి) అంతర్యామిస్వరూపముపదిశ్యతేఇతిశేషః || ౪ || ౫ ||
 ౬ || ౭ || ౮ || ౯ || —౧౦— || —౧౧— || —౧౨— || ౧౩ || —౧౪ ||

బృహ || ౬ || — యస్మై సృష్ణుభూతేషు తిష్ఠానస్వభౌభూతేభ్యంతరాయగీసర్వాణిభూతానినవిచర్యస్యసర్వాణిభూతానిశరీరంయస్మై సర్వాణిభూతాన్యంతరాయమయత్యైవతతత్తాంతర్వ్యావృత్త్యత్యర్థిభూతమధాధ్యాత్మమ్ || —౧౫— || యః ప్రాణేతిష్ఠా ప్రాణాదంతరాయం ప్రాణానవేదయస్య ప్రాణశరీరంయః ప్రాణమంతరీయమయత్యైవతతత్తాంతర్వ్యావృత్త్యమృతః || —౧౬— || యోవాచితిష్ఠన్వాచంతరాయం వాఙ్మవేదయస్య వాక్యరీరంయోవాచమంతరీయమయత్యైవతతత్తాంతర్వ్యావృత్త్యమృతః || —౧౭— || యశ్చక్షుషితిష్ఠంశ్చక్షుషీంతరీయం చక్షుర్నవేదయస్య చక్షుశరీరంయశ్చక్షురంతరీయమయత్యైవతతత్తాంతర్వ్యావృత్త్యమృతః || —౧౮— || యశ్శ్రోత్రేతిష్ఠా శ్రోత్రాదంతరాయం శ్రోత్రీంతరీయవేదయస్య శ్రోత్రీగీశరీరంయశ్శ్రోత్రమంతరీయమయత్యైవతతత్తాంతర్వ్యావృత్త్యమృతః || —౧౯— || యోమనసితిష్ఠా మనసాంతరీయం మనోనవేదయస్య మనశరీరంయోమనోంతరీయమయత్యైవతతత్తాంతర్వ్యావృత్త్యమృతః || —౨౦— || యస్తస్త్వచితిష్ఠగీస్తస్త్వచీంతరీయం త్వజ్జవేదయస్య త్వక్శరీరంయస్తస్త్వచమంతరీయమయత్యైవతతత్తాంతర్వ్యావృత్త్యమృతః || —౨౧— || యోవిజ్ఞానెతిష్ఠన్విజ్ఞానాదంతరీయం విజ్ఞానంనవేదయస్య విజ్ఞానగీశరీరంయోవిజ్ఞానమంతరీయమయత్యైవతతత్తాంతర్వ్యావృత్త్యమృతః || —౨౨— || యోరెతసితిష్ఠారెతసాంతరీయగీరేతానవేదయస్య రేతశరీరంయోరేతాంతరీయమయత్యైవ

వి॥ గీ- సృష్ణుభూతేషుచాంతర్వ్యావృత్తిమిణముక్త్యాహ (ఇత్యర్థిభూతమితి) అంతర్వ్యావృత్తిమిస్వరూపముక్తమితి శేషః (అధాధ్యాత్మమితి) అంతర్వ్యావృత్తిమిస్వరూపమువ్యతయితీ శేషః || ౧౫ || ఏవం ప్రాణేవాచచక్షుషిశ్రోతేమనసిత్వచిచ్ఛక్త్యాహ (యోవిజ్ఞానెతిష్ఠన్విత్వాది) అత్ర విజ్ఞానశబ్దోజీవాత్తపరః | సమానప్రకరణే మాధ్యందినశాఖాయాంతరిత్యవిజ్ఞానశబ్దస్థానై - ఆత్మనితిష్ఠన్విత్వాత్తపరేనవిదేశదశకనాత్ | జ్ఞానస్వరూపస్యతస్యతచ్ఛబ్దవాచ్యత్వయోగాచ్చేతిద్రీష్టవ్యమ్ ౧౬ || ౧౭ || ౧౮ || ౧౯ || ౨౦ || ౨౧ || ౨౨ || — || ఏవం రేతస్యంతర్వ్యావృత్తిమిణముక్త్యాహ (అదృష్టాద్రీష్టాఅశ్రుతశ్శ్రోతాఅమతోమంతా అవిజ్ఞాతోవిజ్ఞాతేతి) అత్రీద్రీష్టత్వంరూపసాక్షాత్కారసత్త్వం | నతుచక్షుఃస్యజ్ఞానవ

బృహ || ఉ ||—తతత్తాన్తర్యామ్యమృతోఽదృష్టదృష్టాఽశుభశ్శోభితాఽ
మతోమంతాఽవిజ్ఞాతోవిజ్ఞాతానాన్యోతోస్తి దృష్టానాన్యోతోస్తి శోభితా
నాన్యోతోస్తి మంతానాన్యోతోస్తి విజ్ఞాతైవతతత్తాన్తర్యామ్యమృతోఽతోఽ
న్యదాతేఽంతతోఽహేమాద్దాలకరూణిరుపరరామ ||—౨౩—|| * ఇతి బృహదా
రణ్యకేపశ్చుమాధ్యాయే సప్తమంబ్రాహ్మణమ్ ||—|| * అథ సద్విధమముండకే
* బ్రహ్మదేవానాం ప్రథమస్సంబ్రహ్మవవిశ్వస్య కర్తా భువనస్య గోప్తా | సబ్రహ్మవి
విదీ—త్వం తస్య పరమాత్మన్యసంభవాత్ | శోభితత్వం శబ్దసాత్కారాగ్రహ
త్వం | మన్తత్వం మంతస్య విషయసాత్కారార్థత్వం | విజ్ఞాతత్వం | విజ్ఞానశబ్దిత
నిదిధ్యాసనవిషయసాత్కారత్వత్వం | ద్రష్టత్వాదికం జీవస్యాప్యస్తీతి అదృష్ట
త్వాది నాదృష్టత్వాదికం విశేషితం | తాదృశంచ తన్నజీవస్యాస్తీతి భావః | అ
త్ర చ దృష్టత్వాదాడపాధ్యనుక్తేర్నిరుపాధికదృష్టత్వమర్థసిద్ధం (నాన్యోతో
స్తి | ద్రష్టా నాన్యోతోస్తి శోభితా నాన్యోతోస్తి మన్తా నాన్యోతోస్తి విజ్ఞాతా || ఏవ
తతత్తాన్తర్యామ్యమృతః || అతోన్యదార్తంతతోహేమాద్దాలకరూణిరుపరరామ)
అన్యశ్చ బ్రాహ్మేన సర్వనామ్నః పూర్వనిర్దిష్టసదృశాన్యపరత్వస్య | సమానైశ్చ పూ
ర్వత్వాదితి సాప్తమికాధికరణే వ్యవస్థితత్వాదత్రాప్యన్యశ్చైవ స పూర్వనిర్దిష్టా
దృష్టత్వాదివిశేషితనిరుపాధికరూపాదిసాత్కారాదిమతో నిషేధఉప
పద్యతే | జీవస్య కరణాయత్రిజ్ఞానత్వాత్ || అన్యస్తత్సదృశోఽదృష్టో దృ
ష్టానాస్తీత్యర్థః | ఏవముత్తరత్రాపి దృష్టస్యంశిష్టం స్పష్టం || —౨౩—

—|| * ఇతి బృహదారణ్యకే సప్తమబ్రాహ్మణదీపికా శ్రి ||—

ఉ || భా ||—అతేసేగుచ్ఛసచ్ఛాయమంచితోరస్థలంశ్రియా | అంజనావ
లశ్యంగారమంజలిమృమగాహతామ్ | వ్యాసంలత్పణయోగీంద్రో ప్రణ
మ్యాన్యాకగురూనపి | ముండకం విమహంపీత్యైవ్యాకరిష్యేయధామతి ||
వీద్యాప్రరోచనాధాఽతిభాగ్యుకా ఆరభ్యతే (బ్రహ్మదేవానామిత్యాది) చ
తుర్ముఖి ఇంద్రాదీనామగ్రేఽత్పన్న ఇత్యర్థః | సకీదృశ ఇత్యత్రాహ (విశ్వ
స్య కర్తా భువనస్య గోప్తేతి) విశ్వస్య భువనస్య || సర్వస్య భువనస్య || ఉత్పాదయి
తారక్షకశ్చైత్యర్థః (సబ్రహ్మవిద్యామితి) సః | తాదృశో బ్రహ్మసర్వవి
ద్యాశ్చర్యభూతాం బ్రహ్మవిద్యామధర్వనా మ్నైవైవ్యపుత్రాయోక్తవానిత్య

౧౫౬ విషయవాక్యదీపికా ౧—౨—౨ అద్వైతశాస్త్రాదిగుణకాధికరణమ్ ॥౫

ముం ॥ ఉ ॥ —పరాచైవాపరాచ ॥—౪— ॥ తత్రాపరాఋగ్వేదోయజు
ర్వేదస్సామవేదోఽధర్వవేదశ్చిత్తోకలోపివ్యాకరణం నిరుక్తం ఛందోజ్యోతిష
మితీతిధపరాయయాతదక్షర మధిగమ్యతే ॥ —౫— ॥ * * *

వి॥ ఉ—హస్తయద్భిగ్రిహ్నావిదోవదంతి) అత్ర ప్రాప్తమిత్యధ్యాహారః । యద్వ
స్తుప్రాప్తం ద్వైజ్ఞానే ఉపాదేయే ఇతిహవేదాభిజ్ఞాః పరాశరాదయః । తత్ప్రా
ప్తిహేతుజ్ఞానంచకమచోక్తం మహాయనై । ఆగమోఽథంవివేకా చ్చద్వి
ధాజ్ఞానం తథోచ్యతే ॥ శబ్దబ్రహ్మగమయం పరం బ్రహ్మవివేకమితి య
ద్వదంతి తద్భావే సర్వం విజ్ఞాతం భవతీత్యర్థః ॥ పతత్సర్వమభిప్రేత్య భగవ
తా భాష్యకృతా ॥ ద్వే విద్యే వేదతవ్యే ఇతిహస్తయద్భిగ్రిహ్నావిదో వదంతి
పరాచైవాపరాచేతి ॥ బ్రహ్మప్రేక్షునా ద్వే విద్యే వేదతవ్యే బ్రహ్మవిష
యే పరోక్షాపరోక్షరూపే ద్వైజ్ఞానే ఉపాదేయే ఇత్యర్థఇతిభాషితం । ప
తేన పరవిద్యాయా బ్రహ్మప్రేక్షునాపాదేయత్వేపి అపరవిద్యాయాస్తథా
త్వాప్రతీతేః । ప్రతిభూత । అధపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతే ఇతివాక్య
పర్యాలోచనాయామపరవిద్యాయా బ్రహ్మప్రేక్షునాపాదేయత్వాభావప్రే
వప్రతీతేః బ్రహ్మప్రేక్షునా ద్వే విద్యే ఉపాదేయే ఇతి భాష్యం కథమితి శం
కానిరస్తా । ప్రాప్తమితిపదధ్యాహారేణాస్యార్థస్య ప్రతీతేః । ఇతరధాయత్వ
దవైయర్థాత్ । కింఞ్చ । కస్తిన్నభగవదంతి సర్వోపాదానై పృథ్వీవిద్యా
ద్వయకథనమామ్రాప్త్యప్రకృతివిదారానాచష్టఇతి న్యాయమనుసరేత్ । అ
త్యాయధోక్తపీవార్థః ॥ ఓదనపాకంపచతీతివత్ ద్వే విద్యే వేదతవ్యే ఇతినిదేశ
శః । కేతేవిద్యే ఇత్యత్రాహ (పరాచైవాపరాచేతి) పరమపరమితిజ్ఞానం
ద్వివిధమిత్యర్థః ॥ —౪— ॥ తత్రాసూచికటాహన్యాయేనాపరజ్ఞానస్వ
రూపమాహ (తత్రాపరా । ఋగ్వేదోయజుర్వేదస్సామవేదోఽధర్వవేదశ్చిత్తో
కలోపివ్యాకరణం నిరుక్తం ఛందోజ్యోతిషమితీహాసన్యాయ పురాణ మీ
మాంసాధర్మశాస్త్రాగ్రీణీతి) వదంగోపేతసశిరస్ససాపబ్ధంహణ వేదశ్రీ
మణజన్యం పరోక్షజ్ఞానమిత్యర్థః । అపరవిద్యాముక్త్యాపరవిద్యామాహ (అ
థపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతే) అతీతచ్ఛబ్దః । ఇతిహస్తయద్భిగ్రిహ్నావి
దఇతి యచ్ఛబ్దప్రతీనిదేశశః । యేన జ్ఞానేన ఇతిహస్తయద్భిగ్రిహ్నావిదఇతి

విషయవాక్యదీపికా ౧—౨—౨౨౬ దృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణము ౫౧౫

వి॥దీ— వాక్యే ప్రాప్త్యతయానిరూప్యమ్ | తదక్షరమధిగమ్యతే ఆధిక్యేన గమ్యతే | అపరొక్షీక్రియత ఇత్యర్థః | వివేచనాధనసప్తకజన్యో శ్రవణజన్యజ్ఞానానంతర భావిదశః సమానాకారం పరజ్ఞానమిత్యర్థః | ఎతేనాధిగమ్యత ఇత్యస్య జ్ఞాయత ఇతివాచ్యాప్యత ఇతి వార్దస్యా శ్రీయణీయతయా పరవిద్యా యాపక బ్రహ్మవిషయత్వ బ్రహ్మప్రాప్తి హేతుత్వయోస్సిద్ధ్యా అపరవిద్యా యా బ్రహ్మవిషయత్వతత్వాప్తి హేతుత్వయోరభావేనాపరవిద్యా యా అపి బ్రహ్మవిషయత్వ తత్వాప్తి హేతుత్వప్రతిపాదక భాష్యాసంగతిః | కిచ్చ | పరవిద్యా యా అపరొక్షజ్ఞానరూపత్వే ప్రమాణానుపలంభాద పరొక్షత్వప్రతిపాదక భాష్యాస్యాప్య సంగతిరితి దూషణం పరాస్తమ్ | అధిగమ్యత ఇత్యస్యా పరొక్షీక్రియత ఇత్యర్థకత్వాత్ | నన్వేతదుపబృంహణే శ్రీవిష్ణుపురాణే | ద్వైవిధ్యవేదతప్యేవై ఇతిచాధర్వణీ శ్రుతిః || పర్యాత్వక్షరప్రాప్తిః మగ్నోదాది మయీవ రేతి | అధిగమ్యత ఇత్యస్య ప్రాప్త్యర్థతయా ఉపబృంహితత్వా త్కాధమిదముఖ్యత ఇతిచేత్ | యద్యుపబృంహణానుసారేణ ప్రాప్త్యర్థకతయా వ్యాఖ్యాతవ్యమితి నిర్బంధః | తేహి | ఇతిహస్తయద్భ్రష్టవిదో వదంతీతి పూర్వవాక్యే పరాపరవిద్యయోర్ద్వయోరపి బ్రహ్మప్రాప్తి హేతుత్వస్య కథితత్వేన యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యస్యా పరవిద్యా వ్యావతేకత్వాభావ ప్రసంగేన తద్వ్యాప్యవతేకత్వాన్వయం సాక్షాదితిపద మధ్యాహ్నశ్చయయా సాక్షాదక్షరమధిగమ్యతే ప్రాప్త్యతే సాపరవిద్యైత్యస్తు | అపరొక్షత్వంత్వధాన్వయభ్యతే | శ్రుత్యంతరేనిచాయంతం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే || తస్మిన్మృత్యుపరావర ఇత్యాదిదశనాదితద్రప్తవ్యమ్ ననుస్వాధ్యాయస్యతథా త్వేహీతిసూత్రే తేషామేవై తాం బ్రహ్మవిద్యాం వదే త ఇత్యుపసంహారగత బ్రహ్మవిద్యా శబ్దస్య బ్రహ్మవిద్యాం వేదవిద్యామిత్యుపనిషత్పరతయా భాష్యకృతా వ్యాఖ్యాతత్వాత్ యేనాక్షరం పురుషం వేదనత్యం ప్రావాచతాంతత్వతో బ్రహ్మవిద్యామితిద్వితీయఖండగత బ్రహ్మవిద్యా శబ్దస్యాపి తత్పరత్వాచిత్యాత్ | ఉపక్రమేచ బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామధర్మాయ జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాప్తి హేతుత్వక్తికర్తృతయా శ్రూయమాణాయా బ్రహ్మవిద్యా యా ఉపనిషద్దగ్ధరూపత్వప్రేరేచితత్వాత్తత్త్వాపరాముగ్నోదాయజుర్వేదస్సా

ముం ॥ ౫ ॥ — యత్తదదేశ్యమగ్రాహ్యమగ్రాత్రమవణమచతుశ్చోత్త్రంతదపాణిపాదమ్ ॥ నిత్యంవిఘంసర్వగతం సుసూక్ష్మతదవ్యయమ్ ॥

వి॥దీ—మవేదఇత్యత్రముగ్నైదాదిశబ్దానాంతజ్ఞనృజ్ఞానిలక్షణాయాఅయుక్తైవనవిద్యాశబ్దపైవగ్రంథపరత్వాశ్రయణస్యయుక్తత్వాత్పరవిద్యాశబ్దేనాపి పాత్యాద్భిప్రాయాపకౌపనిషద్భాషివాభిధాతుమచితః । తతశ్చపరోక్షాపరోక్షరూపజ్ఞానపరత్వేన యుక్తిం పశ్యామఃఇచ్చేదత్రోవ్యతే । యనిపరవిద్యా శబ్దేనాపనిషద్గ్రంథసందర్భవిశేషః పరిపాద్యః ఋగ్వేదాదిశబ్దేనముఖ్యయావృత్త్యాఋగ్వేదాదయేవ పరిపాద్యాః తేహిబ్రహ్మపరిపాదకౌపనిషదాంఋగ్వేదాదిబహిర్భావప్రసంగేనయావేదబాహ్యస్త్వత్యయైత్యుక్తరీత్యా అనదధర్మత్వమేన స్యాత్ । ఋగ్వేదాదిశబ్దానాం ముఖ్యాగ్రత్వమాశ్రిత వద్భిరపి పరైరుపనిషదాంవేదబాహ్యత్వప్రసంగాఘృరపిద్యాశబ్దజ్ఞానవాచీతి వ్యాఖ్యాతమ్ । ఇయాంస్తువిశేషః । పరమతేద్వైవిద్యేవేదిత్యై ఇత్యత్రసకృత్ప్రియుక్త ఎవవిద్యాశబ్దానత్యపిసాధారణే ప్రవృత్తినిమిత్తై ఋగ్వేదాదిగ్రంథసందర్భలక్షణామపరవిద్యాం బ్రహ్మజ్ఞానలక్షణాం పరవిద్యాంచవక్తీతి దోషాస్తి । అస్తన్నతేననాస్తి । కిచ్చ । పరవ్యాఖ్యానే ఋగ్వేదాది వేద్యచిలక్షణత్వాద్భిప్రాయః వైదేశ్యనైర్వేరహమేన వేద్యఇతి స్మృతిః పీడ్యతే । అతోఋగ్వేదాదిజన్యజ్ఞానంబ్రహ్మవిషయకమేవేత్యేప యుక్తమ్ । అతఃపరాపరజ్ఞానశబ్దితాపరోక్ష పరోక్షజ్ఞానవిషయత్వం బ్రహ్మణివేతి భావ్యకారీయారీతిరేవసాధీయసీ ॥ —౫— ॥

(యత్తదదేశ్యమగ్రాహ్యమగ్రాత్రమవణమచతుశ్చోత్త్రంతదపాణిపాదమ్ । నిత్యంవిఘంసర్వగతం సుసూక్ష్మతదవ్యయం యద్భూతయోనిపరిఘస్యంతిధీరాః) అదేశ్యమదృశ్యం జ్ఞానేంద్రియావిషయం అగ్రాహ్యం షోణ్యాది కార్యహానోపాదానాద్యవిషయః అగ్రాత్రంకులరహితమ్ । అవణంఅపేతబ్రహ్మత్వాదికం అచతుశ్చోత్త్రంజ్ఞానేంద్రియరహితమ్ । తస్మిన్సిద్ధమ్ । అపాణిపాదంకమేంద్రియరహితమ్ ॥ నిత్యం । కాలాపరిచ్ఛిన్నమ్ । విఘం । దేశాపరిచ్ఛిన్నమ్ । సర్వగతమ్ । సర్వత్రాంతఃప్రవిశ్యావస్థితమ్ । తత్ర హేతుమాహ (సుసూక్ష్మమితి) ఉక్తవిశేషణవిశిష్టం

ముం || ౬ || — యద్భూతయోనిం పరివశ్యైశ్చీరాః || — ౬ — || య
స్తాత్పరం నాపరమస్తి కింఞ్చిత్తస్మాద్నానోనానజ్యాయోస్తి కశ్చిత్ | వృక్షః
స్తబ్ధాదివిత్త్యత్యైశ్చేనెదం పూణంపురుషేణసర్వమ్ || — ౭ — ||
వి॥ ౬ — యత్ | తదవ్యయమ్ | అథపరాయణదక్షరమిత్థ్యత్రక్షరశబ్దనిధిః
ప్రమిత్యర్థః (యద్భూతయోనిం పరివశ్యైశ్చీరాః) శీరాః ప్రజ్ఞాకాలినః | య
త్సర్వభూతాపాదానతయా పశ్యంతీత్యర్థః | యోనిశబ్దస్యాపాదానపదవ
త్వం యథోణః నాభిస్సృజతేగృహ్లాచేతివాక్యశేషాదవగమ్యత ఇతి ప్రకృత్య
ధికరణేభాషితమ్ || — ౭ — || ననుభూతయోనిశబ్దనిధిఃప్రం సర్వసా
దానత్వం బ్రహ్మణోనసంభవతి | ఘటాదిమమృదాదెరేవోపాదానత్వద
శః నైవ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వాసంభవాదిత్యోశః జ్యాయోమృదాదిష్వపి | బ్ర
హ్మణఏవాత్మతయావ్యాప్త తస్మిన్మృదాదిరూపస్యబ్రహ్మణ ఉపాదానత్వేనాను
పవత్తి రిత్యభిప్రాయన్నాహ (యస్తాత్పరం నాపరమస్తి కింఞ్చిత్) అత్ర పర
శబ్దఉత్పత్తిప్రసరః | అపరశబ్దోఽన్యవచనః | యస్తాదన్యమత్యంతం నాస్తి త్య
ర్థః | నాత్ర పరాపరయోర్ద్వయోరపినిషేధః | తథాసతినశస్సకృచ్చు
తస్యావృత్తిప్రసక్తాత్ (యస్తాన్నానోనానజ్యాయోస్తి కశ్చిత్) అణోర
ణీయాన్తహతోమహీయానితిభావః | అణీయస్తస్మిన్సూక్ష్మత్వం వ్యాపిత్యమి
తియావత్ | జ్యాయస్తస్మిన్సర్వేశ్వరత్వమ్ | సర్వవ్యాపిత్యా తస్మిన్సర్వ
త్వాదస్త్యైవైతద్వ్యతిరిక్తస్యోకస్యాప్యణీయస్తస్మిన్జ్యాయస్తస్మిన్చనాస్తితి
వేదాధఃసంగ్రహేవాఖ్యాతమ్ | కశ్చిదితిలిక్తవృత్తయశ్చాన్దసః (వృక్షః
వస్తబ్ధాదివిత్త్యత్యైశ్చ) నతవ్యవస్తాభావాద్వృక్ష ఇవాప్రణతస్వభావ
స్సోయఃప్రధానభూతః పరమపద ఆస్తే ఇత్యర్థః (తేనెదంపూణంపు
రుషేణసర్వమ్) నియమనాధఃమంత్రః ప్రవిష్టేనసర్వమిదం వ్యాప్తమిత్య
ర్థః | తతశ్చమృదాదిశరీరకస్యబ్రహ్మణఃఘటాదావప్యూపాదానత్వ సంభ
వాద్భూతయోనిత్వం నానుపపన్నమితిభావః | అయంమన్తః కేషుదిత్యో
శేషునదృష్టః | కైశ్చిదవ్యాకృతః | తథాపి వ్యాసార్యేక్షరక్షరపురుషస్యయ
స్తాత్పరం నాపరమస్తి తి సమాభ్యధికనిషేధశ్చక్షపక్రమావగత ఇత్యభిహిత
త్వా న్నప్రక్షేపశంకాహా ఇతి దృష్టవ్యమ్ || — ౭ — || ననులాకడిపా

అమలవయవాక్యదీపికా—౨—౨౨ అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణమ్ ॥౫

ముం ॥ ఉ ॥ — యథోణాభిస్సృజతేకృష్ణతేచయధాపృథివ్యామో
వధయస్సమ్భవంతి । యథాసతఃపురుషాత్రైశలోమాని తథాక్షరాత్సంభ
వతీహవిశ్వమ్ ॥—౮—॥ తపసాచీయతేబ్రహ్మతతోన్నమభిజాయతే । అ
వాత్వాగ్నిహోమనస్సత్యం లూకాఃకమఃసుచామృతమ్ ॥ —౯— ॥

వి॥ఉ—దానస్యస్యభిన్ననిమిత్తకారణసాపేక్షత్వదర్శనాదేకవిజ్ఞానెనసర్వవి
జ్ఞానమునుపపన్నమ్ । కిచ్చిఎకస్యబ్రహ్మణఃపరస్పరవిలక్షణానంతప్రపంచా
పాదానత్వమపినసమ్భవతికిచ్చిసుటాద్యత్వత్తావుపాదానభూతమృత్పిణ్డేది
మపూర్వావస్థాపమదోదృశ్యతేప్రాకారోపాదానభూతాస్సిష్టికానువతు
రశ్రత్వాదిలక్షణపూర్వాకారతరోధానన్యశ్యతే అక్షరశబ్దితస్యనిర్వికార
స్యబ్రహ్మణఃపూర్వాకారోపమదఃతిరోధానయోరసమ్భవేనోపాదానత్వం
నసమ్భవతీత్యాశంకాహ (యథోణాభిస్సృజతేకృష్ణతేచ) యథో
ణాభిహృదయాదూణాంసంతత్యవక్తృతః । తయావిహృత్యభూయ
స్తాంసత్యేవంజనాదవగత్యుక్తరీత్యా । యథాలూతాఖ్యకీలవిశేషస్య
పాన్తనస్థితతంతునిస్సారణశ్చవివేకనయోర్నిరపేక్షకర్తృత్వమ్ (యథా
పృథివ్యామోవధయస్సమ్భవంతి) యథాఎకస్యాపనపృథివ్యాః పూర్వావ
స్థాపమదఃతిరోధానాభావేపి విలక్షణానంతావధ్యుపాదానత్వమ్ (యథా
సతఃపురుషాత్రైశలోమాని) యథాజీవతః పురుషస్యచేతనస్యాచేతనకేశ
తామాద్యుపాదానత్వమ్ (తథాక్షరాత్సంభవతీహవిశ్వమ్) పవమేవనిమి
త్తాన్తరనిరపేక్షాదుపాదేయవిలక్షణాన్నిర్వికారాత్పరమాత్మనః పరస్పరవి
లక్షణంచేతనాచేతనాత్మకం నిఖిలంజగత్సమ్భవతీత్యధః ॥ —౮— ॥ బ్ర
హ్మణోవిశ్వోత్పత్తిప్రకారణవ్యతే (తపసాచీయతేబ్రహ్మ) తపసాజ్ఞానెన
యస్యజ్ఞానమయంతపఞ్చి వక్ష్యమాణత్వత్ । చీయతే । ఉపచీయతే । బ
హుస్యామితి సజ్జల్పరూపేణ జ్ఞానెనబ్రహ్మస్మృత్యుభవతీత్యధః ॥
(తతోన్నమభిజాయతే) అదృశ్యతేత్తిచభూతానీతిభాగ్యభోక్తృరూపచేత
నాచేతనసంఘాతలక్షణమవ్యాకృతం పరస్తాద్బ్రహ్మణోజాయతేత్యధః॥
(అన్నాత్వాగ్నిహోమనస్సత్యంలూకాఃకమఃసుచామృతమ్) తస్మాత్సమష్టి
రూపచిదచిత్తంఘాతాత్కాదన్నశబ్దితాదవ్యాకృతాన్త్యుఖ్యఃపాగ్నిఃఅంతఃకర

ముం || ౬||—యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిశ్వస్యజ్ఞానమయంతఃః | తస్మాదేతద్బ్రహ్మ
నామరూపమన్నంచ జాయతే || ౧౦ ||—|| ఇతి ప్రథమముద్ధాతే ప్రరమః ఖండః ||

వి॥ దీ—|| ౧౦ || సత్యశబ్దే తొభాక్త్యవర్గః స్వగౌడయోలోకాః కర్మసుత్రయత్తమ
వృతంచ అమృతత్వసాధనం కర్మేతియావత్ | యద్వాకర్మస్వీతి నిధాన్
రణేన ప్రమీ | కర్మసుధ్యమోక్షోదకం కర్మేత్యధః || ఏతత్సర్వమభిజా
యత ఇతి పూర్వేణాస్వయి | ఏతత్సర్వంభావ్యత్ర తప్రికాశికయోస్పష్టమ్ |
—౯— || పూర్వమన్త్రోక్తతపశ్శబ్దం వివృణ్వో భూతయోనిభూతస్యబ్ర
హ్మణస్సప్త్యుపకరణ సార్వజ్ఞ్యేంద్రశయతి (యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య
జ్ఞానమయంతఃః) (సర్వజ్ఞః | సర్వవిషయజ్ఞానవాన్ (సర్వవిత్) తద్వ
స్తుగతసర్వప్రకారజ్ఞానవాన్ | స్వరూపతః ప్రకారతశ్చ సర్వవిషయజ్ఞానవ
త్త్వమస్తిన్ననై | భూతయోనెర్విధేయమ్ | అప్రాప్తత్వాత్ | యస్యజ్ఞాన
మయంతపత్యత్యనాం శేనపూర్వమన్త్రోక్తతపశ్శబ్దవివరణమ్ | యస్యబ్ర
హ్మణస్సజగల్పరూపజ్ఞానవ్యతరేకేణజగత్సప్త్యుపయక్తకర్తావరం నాస్తి
త్యధః | తతోన్నమభిజాయతే ఇత్యాదికమనువదతి (తస్మాదేతద్బ్రహ్మ
నామ రూపమన్నంచ జాయతే) తస్మాత్ | సజగల్పేనసృష్ట్యుత్పత్తిభి
ప్రకారః | తతోన్నమభిజాయతే ఇత్యత్రాన్వేషణనిర్దిష్టమేతదవ్యాకృతాఖ్యం
బ్రహ్మసాక్షాజ్ఞాయతే | తద్వారానామరూపవత్ | అద్యతేత్తిచ భూతా
నీత్యన్వేషణనిర్దిష్టభాగ్యభాక్త్యరూపంచ జాయతే ఇత్యధః | యద్యవ్య
ప్తిన్ననై | సర్వజ్ఞత్వాస్యనువాదేన బ్రహ్మశబ్దేతావ్యక్తాదిహేతుత్వం విధీ
యతే ఇతి ప్రతిభాతి | తథాపితస్యపూర్వమన్త్రోక్తత్వేనవిధేయత్వా
సంభావాదప్రాప్తస్యసర్వజ్ఞత్వేనవిదేయత్వమితి గ్రహ్యవ్యమ్ | నను
సర్వజ్ఞసర్వవిచ్ఛబ్దయోరపానరుక్తాయ సర్వజ్ఞశబ్దస్యరూఢిరభ్యుపగన్త
వ్యా | కృతానురేతాస్సర్వజ్ఞ ఇతినిఘంటుపారేన సర్వజ్ఞశబ్దస్యోమావతా
రూఢత్యాత్మస్తాత్సర్వవిదోదేవతాన్తరాన్నిమిత్త భూతాత్మపసాచీయశైలి
క్షౌతి పూర్వమన్త్రోనిర్దిష్టముపాదానంబ్రహ్మస్యదేవభవితమహాతి | త
స్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచ జాయతే ఇతిచోపాదానభూతాద్బ్ర
హ్మణోనిమిత్తభూతస్యోత్పరస్య శేదవేనప్రతీయతే ఇతిచేన్న | యస్సర్వజ్ఞస్స

ముం ॥౬॥—తదేతత్సత్యమ్ | మం త్రై ముకర్తాణికవయోయాన్యపశ్యత్ | తాని
త్రై తాయాంబహుధానంతతాని ॥ తాన్యాచరతనియతం సత్యకామాపషపః
పందాస్సుకృతస్యలాకే ॥౧॥ యదాలేలాయతేహ్యర్చిస్సమిదై హవ్యవాహనై
తదాజ్యభాగావంతరేణాహుతీప్రతిపాదయేచ్ఛ గ్రీధయాహుతం ॥—౨॥

వి ॥ ౬ ॥ — ॥ ర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపఇతి తపసాపవీయమానతయా
పూర్వ మం త్ర నిర్దిష్ట స్యా త్తు ర బ్ర హ్మణ ఏవ సర్వజ్ఞ త్వ
సర్వజిత్ర వయోఃప్రతీత్యాతయోద్భదాసమ్భవాన్నిమిత్రాపాదానభేద వి
వత్తాయాం ఏకవిజ్ఞానెనసర్వజ్ఞానాసమ్భవేన కస్తిన్నభగవోవిజ్ఞాతేసగ్న్య
మిదం విజ్ఞాతంభవతీతి ప్రశ్నప్రతివచనత్వా సమ్భవేన ప్రతిపిపాదయిషిత
ప్రధానాఽఽవిరోధస్యసంగాదిత్యలమతిప్రసంగేన ॥ —౧౦— ॥ శ్రీ ఇతి
ప్రథమఃపంచ దీపికా శ్రీ (తదేతత్సత్యం నిత్యమ్) ఉత్పత్తివినిశాదిష
ద్బాహున్యమిచ్ఛరణః (మంత్రై ముకర్తాణికవయోయాన్యపశ్యత్) కవ
యః | అతీంద్రియాధకాతా తాగ్రసమధాః | వేదేషుయాన్యగ్నిహో
త్రాదికర్తాణిప్రసవంతః (తానిత్రై తాయాం బహుధానంతతాని) గాహా
వత్తానివై తానికాగ్నిస్సుయావజ్జీవ కర్తవ్యతయా అధికారిమంత్రఫలభేద
న బహుధావిహితాని (తాన్యాచరతనియతం సత్యకామాః) స్వతస్సత్యం
పరంబ్రహ్మై ఏకామయమానాఃఫలాభిసంధిరహితా స్సంతఇత్యర్థః ॥ తా
నికర్తాణ్యాచరతనితత్వతకర్మాణాంబ్రహ్మపాప్రీహేతుత్వం జ్ఞానద్వా
రేతి ద్రష్టవ్యమ్ | ముముక్షున్నాత్మహ (ఎవనఃపందాస్సుకృతస్యలాకే)
పుణ్యఫలభూలైలాకేనత్యుమాణ మార్గాఽఇత్యర్థః ॥ —౧— ॥ (యదా
లెలాయతేహ్యర్చిస్సమిదై హవ్యవాహనై) యదాయస్తి నాగ్రలెఇథనాది
భిదీపితేగ్నోజ్వాలాచలతి (తదాజ్యభాగావంతరేణాహుతీప్రతిపాదయే
త్) తస్మిన్నాగ్రేఽజ్యభాగయోర్మాద్యే ఆహుతీప్రక్షిపేచ్ఛ గ్రీధయాత
॥భౌ॥— ఎవంబ్రహ్మవిద్యాంగతయ్యాగలాభిసంధిరహితకర్తానుమానంవి
ధాయపలాభిసంధిపూర్వకస్యతుకర్మాణోఽయధావదనుష్ఠితస్యనప్రతిపదో
క్తఫలజనకత్వమ్ | ప్రత్యుతప్రత్యవాయజనకత్వమేన | యధావదనుష్ఠితస్యాపి
తస్యసత్యలాకపర్యంతకత్వమేవేత్యాహ | యదాలేలాయతేఇత్యాది నా ॥౨॥

విషయవాక్యదీపికా—౨—అక్షరశబ్దప్రాప్తిని గూడకాదికరచమ్ ॥౫॥౧౬౩

ముం || ఉ || — యస్యాస్మిహోత్రీదుదర్శనుపార్జునాసనుచాతుర్వస్యమ
నాగ్రీయణమతిధిసజ్జితంచ । ఆహుతదత్తైశ్చదేవమిధి నాహుతమాసప్త
మాత్తస్యలోకాకాహినస్తే || — ౩ — || కాశీకరాధివమనోజవాచసులో
హితాయాచసుభూమ్రీవణాకా । స్ఫులింగినిశ్చరూపీదదేవీలెలాయమా
నాశ్చితి సప్తజిహ్వః || — ౪ — || ఏతేషుయశ్చరైశ్చైజమానైషు యథా
కాలంచాహుతయోగ్యోదదాయకా || తునయంత్యైతాస్సూక్ష్మస్వరత్నయో

వి॥ది॥—శ్చుమలతంభ వేనిత్యర్థః॥—౨— (యస్మాగ్నిహో త్ర మదశేపూ
ర్ణమాసమనా గ్రయణమతిధినిజితంచామలతమైవైష్వ దెవ మత ఏద్వయా-
విధినామలతమాసప్తమాణ తస్యలాకాణహీనస్తి) దశాఖ్యపూణామా
సాఖ్యాప్రస్థననుస్తానే అన్నసీక్వా రాద్ధం శరతాలకతణ్వాయాగ్రయణాఖ్యా
ష్టివిశేషాననుస్తానే అతిధినత్కారోపాసన సామాన్యైష్వ దేవాననుస్తానే
శ్రీధావైకుర్య యథాశాస్త్రముననుస్తానే చాసుష్టితమప్యగ్నిహోత్రాది క
మణిస్య సుకృతఫలం సర్వంసప్త మపురుషపర్యంతం నాశయతీత్యర్థః ॥ య
ద్యప్యగ్నిహోత్ర స్యనదశేపూణామాసాచికమంగం తెహంస్పృశ్యలవత్త్వా
త్ । తథాపినిత్యనైమిత్తికంసకలం కర్తాసుష్టేయమిత్యత్ర తార్పర్యమ్ । అ
తఏవభగవతాభాష్యకృతాశ్రుత్వ ప్రతిబోధితేషు కమణిస్వకతరకమణ్యై
కుర్యేపీత రేమామనుష్ఠితానామపి నిష్ఫలత్వం । అయథాసుష్ఠితానామన
నుష్ఠితసమత్వంచాభిధాయేతిమంత్రాధోఽపివృతః ॥ —౩— ॥ (కాళీక
రాళీక మనోజవాచసులాహితాయాచనుధూమినణాః । స్ఫులింగీనివిత్వ
రుచీచ దేవీలెలాయమానాఇతి సప్త జిహ్వః) దేవీత్యేతన్నిశ్చరుచ్ఛావిశేషణం
ఇతి లెలాయమానాసప్త జిహ్వ ఇత్యన్వయః ॥ —౪— ॥ (ఏతేషు
యశ్చరతేభ్రాజమానేషు యథాకాలంచామలతీరాదదాయ) ఏతేషుచీ
ప్యమానేషు అగ్నిజిహ్వ బేదేషు విహితకాలానతిలంఘనైన హోమద్రవ్యం
గృహీత్వా యోగ్నిహోత్రాదికమాచరతి (తం నయంత్యేలాస్సూర్యస్థర
శ్చయోయత్ర దేవానాం పతిరేకోధివాసః) అధివసతీత్యధివాసఃయష్టి
సత్యలోకేదేవానాంపతిరనధికసమానోసారస్యగభాఆస్తే । తత్రతా ఆమల
తయ సూర్యస్థరశ్చయోఘాత్వాతంయుజమానంపావయంతీత్యర్థః॥—౫—

౧౬౪విషయవాక్యదీపికాం—౨—౨౨అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణమ్॥౫

ముం ॥ ఉ ॥—యత్ర దేనానాంపతిరేకాధివాసః ॥ —౫— ॥ ఏహ్యోహీ
 తితమాహుతయస్సువచనసూస్సర్వస్య రక్షిభిర్యజమానంవహంతి । ప్రి
 యాం వాచమభివదంత్యైః చిత్తయంత్యేవవశఃపుణ్యస్సక్తతోబ్రహ్మలోకః॥
 —౬— ॥ శ్లవాహ్యేతిఅదృశ్యాదృశ్యరూపాలిప్తాదశోక్తమవరంయేషుక
 మ్ ॥ ఎతచ్ఛ్రేయోయేభినందంతిమూఢాః జరాంమృత్యుం తేపునరేవాపి
 యంతి ॥ —౭— ॥ అవిద్యాయామంతరే వతేమానాస్సవ్యయంధీరాః పు
 డితామన్యమానాః । జంఘన్యకూనాఃపరియన్తిమూఢాలంధేనైవనీయమా
 విదీ॥—(ఏహ్యోహీతితమాహుతయస్సువచన సూస్సర్వస్యరక్షిభిర్యజమా
 నంవహంతి । ప్రియాంవాచమభివదంత్యైః చిత్తయంత్యైః పవవశఃపుణ్యస్సక్తతో
 బ్రహ్మలోకః) సూర్యరక్షిసంపృక్తాః । అతేవ సువచనఆహుతయస్తంయ
 జమానమచయంత్యః సుకృతసాధ్యఃపాదనఎవ చతుర్ముఖలోకోభవదీ
 యః భవత్స్వమికఇతి ప్రియాంవాచం వదంత్యః ఏహ్యోహీత్యాహ్వాయ
 న్త్యః । తం యజమానంబ్రహ్మలోకం ప్రాప్తయంతి ॥ —౮— ॥ ఎవంబ్ర
 హ్మలోకపర్యంత సాధకాన్యపి కమాణిక్షయిఫలతయా నింద్యంతే (శ్లవా
 హ్యేతిఅదృశ్యాదృశ్యరూపాలిప్తాదశోక్తమవరంయేషుకమ్) షాడశక్షైః
 కృత్తియజమానరూపాలిప్తాదశకత్రాశ్రితత్వేనాకత్మ ॥ అవరమ్ । ఫలా
 భిసంధిమత్తయాఅశ్రేష్ఠమ్ । కమయేషు యజమానేషు వతేతే । తె
 యజ్ఞపరీధానాః పురుషా జీణానౌకాఇనసంసారాణాంవ సంతరణాసమ
 ధాకౌత్యర్థః । యద్వా । అప్తాదశస్త్యుత్పత్తం స్థూలకంకమయేషుశ్రౌ
 తకమసు తదధికారసంపాదకత్వేనాపరమంగభూతంభవతి తాన్యపిత్రై
 తాని యజ్ఞాత్మకానికమాణి శోకాంబుధితరణే సాధనాని నభవంతిత్వర్థః
 (ఏతచ్ఛ్రేయోయేభినందంతిమూఢాః జరాంమృత్యుం తేపునరేవాపియంతి)
 ఎతత్రామకశ్రేయసాధనం మత్వాహ్వాన్యంతియే తేజరాంమృత్యుంచభూ
 యోభూయోగచ్ఛంతి ॥ —౯— ॥ (అవిద్యాయామంతరేవతేమానా
 స్సవ్యయంధీరాఃపండితం మన్యమానాః) అవివేకపరీధానాః స్వయమేవ
 ధీమంతః । ఊహాపాహక్షమధీశాలినఇతిమన్యమానాః(జంఘన్యమానాఃపరి
 యంతిమూఢాః)జరారోగాద్యనైకానధాన్త్రైభృశంహన్యమానామూ

విషయవాక్యదీపికా—౨—౨౨ ఆత్మశ్యామిగుణకాధికరణమ్ || ౨౨ ||

ముం || ఉ || —నాయథాంధాః —౨— || అవిద్యాయాం బహుధావ
ర్తమానా వయంకృతాధాత్వభిచన్యై బాలాః | యతః మిణోఽప్ర
వేదయన్తి రాగాత్రేనాచరాః క్షీణలోకాన్ సైన్యసంతే | —౯— || ఇష్టాపూ
ర్తం మన్యమానాః పరిష్కంఠాన్యచ్చైయోవేదయన్తే ప్రమూఢాః | నాకస్య పృథ్వి
సుకృతే తేన నుభూత్వా ఇమం లోకం హీనతరం వా విశన్తి || —౧౦— తపశ్శ్రద్ధై
యే హ్యుపసంత్సరణ్యైశాన్తా విద్వాన్ సాక్షేష చరన్తః | సూర్యద్వారే
ణ తే విరజాః పరియాంతి యత్రామృతస్స పురుషో హ్యన్యయాత్తా || —౧౧—

వి || ది || — || ధాః పరిభ్రమంతి (అంధేనైవ నీయమానాయథాంధాః ||
స్పష్టార్థః —౨— ఎతదేవ విశదయతి (అవిద్యాయాం బహుధావతా
మానాః) ప్రకృతిమండలే దేవమనుష్యాది బహువిధాభిమానితయావతా
మానాః (వయంకృతాధాత్వభిచన్యంతి బాలాః) బాలాః అజ్ఞానినః |
వయమేవ కృతాధాత్వభిచన్యమానం కుర్వంతి (యతః మిణోఽప్రవేద
యంతి రాగాత్) కమఃఫలస్వగౌరవాదిరాగాత్కమఃతాన్తత్వం యతోన జా
నంతి (తెచాతురాః క్షీణలోకాః చ్యవంతే) తత్స్వజ్ఞానాభావాదేవ హేతూః క్షీణ
పుణ్యమర్త్యలోకం విశంతీత్యర్థః || —౯— || (ఇష్టాపూర్తం మన్యమానా
పరిష్కంఠ) ఇష్టం యాగాది పూతకంఠాతాది ఎతదేవ బహుపురుషార్థసాధ
నం మన్యమానాః (నాన్యచ్చైయోవేదయన్తే ప్రమూఢాః) శ్రేయో
న్తరం న జానంతీత్యర్థః (నాకస్య పృథ్వి సుకృతే తేన నుభూత్వా ఇమం లోకం
హీనతరం వా విశన్తి) తే సుకృతనాథ్యై స్వగౌరవార్థకలూకకమఃఫ
లమనుభూయ ఇమం లోకం మనుష్యలోకం తతోహీన తరం వా నరకాదిల
క్షణం విశన్తి || — ౧౦ — || (తపశ్శ్రద్ధైయే హ్యుపసంత్సరణ్యైశాన్తా వి
ద్వాన్ సాక్షేష చరన్తః | సూర్యద్వారేణ తే విరజాః పరియాంతి
యత్రామృతస్స పురుషో హ్యన్యయాత్తా) యేన వ్యాసినః కృతశ్రవణమన
నాః ఎనైశ్చిత్వా ఉపరిచరణగ్రామాః తపశ్శ్రద్ధితం బ్రహ్మచతదాదరాతశ్చయ
రూపశ్రద్ధాంచ యోసంతే | తే ధూతపాపా స్సూర్యమణ్డలంభితాః | స
హస్రస్థానే విమితేర్బహుగ్రయత్ర దేవానామధిదేవ ఆత్మైవ పర్యటన్తి
ద్వాద్యుక్తోహేయ ప్రత్యక్షీకస్సదైకిరూపరూపాయైతి ప్రమాణప్రతిపన్నని
త్యవిగ్రహాయైతి యత్రాస్తే త్రయాంతీత్యర్థః | యేచేమరత్యైర్భాతపః

— * అథ ద్వితీయమాస్తా కే ప్రథమఖండే * —

తదేతత్పత్యమ్ | యథాపదీప్తా త్వావకాద్విష్ణులింగాస్సహస్రశః ప్రభవం
తేసరూపాః | తథాక్షరాద్వివిధాస్సాన్యభావాః ప్రజాయంతే తత్రచైవా
పియంతి || —౧— దివ్యోహ్యమూర్తః పురుషస్స బాహ్యభ్యంతరోహ్యజః
అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్రోహ్యక్షరాత్పరణఃపరః || —౨— || * *

వి॥ దీ— జయాదిత్యైశ్చైవ విద్వాన్స్వేనైవాచేత్యన్వయః | యే నతనిదేశాభివిజ్ఞా
నాభిప్రాయః తద్విజ్ఞానార్థమితీసామాన్యతః కారణాభిప్రాయోవాల్లింగస్య
త్యయోవా | అక్షరమ్ | స్వరూపేణవికారరహితమ్ | సత్యమ్ | గుణతోప్య
వికారమ్ | అధ్యామచిజ్జీవవ్యావృత్తిః | తాం బ్రహ్మవిద్యామ్ | ప్రావాచ |
ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః ఇతి నేదాంతసారే వ్యాఖ్యాతం || ౧౨—౧౩— ||

— శ్రీ ఇతి ద్వితీయః ఖండః పికా శ్రీ — (యథాపదీప్తా
త్వావకాద్విష్ణులింగాస్సహస్రశః ప్రభవం తే సరూపాః) అయోగోభకాది
గతాద్దస్యమానాద్వైశ్చాదిషుపదీప్తాద్వాపావకాదనేకస్వరూపావిష్ణులి
క్తాయథోత్పద్యంతే (తథాక్షరాద్వివిధాస్సాన్యభావాః ప్రజాయంతే త
త్రచైవాపియంతి) ఎవమేషసూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరాదక్షరాద్భ్రహ్మవత్తత్త్వ
రూపనానావిధస్థూలవిదచిమ్రాపిపి | భవంతీతిభావాః | కార్యనగాఢ
త్వద్యంతే | తతైవీయంతేచ || —౧— || (దివ్యోహ్యమూర్తః పురుష
స్స బాహ్యభ్యంతరోహ్యజః | అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్రోహ్యక్షరాత్పరణఃప
రః) పూర్వత్రవృక్షణసప్రభృదివితివృత్త్యేకఇతి ద్యుసంబంధిత్యేనరదపా
పాదమితీవానిత్యంవిధమితివా ౭ మూర్తత్యేన తేనైదం పూణణం పురుషేణ
సర్వమితిబాహ్యభ్యంతరసర్వవస్తావత్తత్రయాలచక్షుశ్శ్రోత్రమిత్యనింది
యత్యేన ప్రాణమనశ్శూన్యతయా యేనాక్షరంపురుషంవేదసత్యమితివికార
రూపదోషశూన్యతయా దివ్యాదిశుభ్రోపర్యంతశబ్దితత్పయః | సః అవ్యా
కృతాదక్షరాద్యఃపరఃసమష్టిపురుషఃతస్యాపి కారణత్యేనపరఇత్యర్థః ప్ర
ధానపురుషయోస్తజ్జన్యత్వాదితీభావః | అక్షరాత్పరణః పరఇత్యత్రాక్షరశ
బ్దఃఅశ్శుతఇతివానక్షరతీతి నాప్యత్యత్యైస్సవికారవ్యాపకే నామాంతరా
భిలాపయోగ్యక్షరణాభావవతి అవ్యాకృతేవర్తతే నతుఘాతయోన్మక్షర

గూఢవిషయపాఠ్యదీపికా—౨—౨౨ అశ్వత్థాద్విగుణకాధికరణమ్ || ౫ ||

ముం ॥ ఉ ॥ — ఎతస్మాజ్ఞాయతేప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణిచ । ౪౦
 వాయుజ్యోతిరాపఃస్పృధివీశ్వస్యధారిణీ॥—౩— ॥ అగ్నిర్ముఖాధాచక్షు
 షీచంద్రసూర్యదిశశ్శ్రోత్రేనాగ్నిస్తలశ్చవేదాః । వాయుఃప్రాణో
 హృదయంవిశ్వమస్య పథ్యాన్విష్పృధివీహేమనర్వహతాంతరాంతా ॥౪॥

వి॥ ౬— భూతయోగ్యురస్య స బాహ్యభృంశం గత్యత్ర తచ్చ బిందోత్తమ్యత
స్తాదేవ పరత్వానన్భవాత్ । న హి తస్యైవ తతః పరతః పరిత్వం సంభవతి । వి
రోధాత్ । న చాక్షరాత్పరత ఇతి పంచమ్యోస్సామానాధికగణ్యమేవాస్తు ॥ త
తశ్చ స్వవికారాపేక్షయా పరభూతాదవ్యాకృతాక్షరాత్పర ఇత్యేవాస్తు నిత్య
వ్యాకృతాక్షరాత్పరభూతాత్సమస్తీపురుషాత్పర ఇతి వాచ్యమ్ । పరశిద్ధస్య
ప్రతయోగి సాపేక్ష త్వేన అక్షరశబ్దస్య పరత్వానధిసమర్పకత్వస్తే న్యనయన్త
త్వాత్ । న హి దేవదత్తాదుత్పన్నాద్భయమిత్యత్ర పంచమ్యోస్సామానాధి
కగణ్య ప్రతిపరస్తి । అత్యధోక్తపేదార్థః ॥ — ౨ — ॥ విశ్వసృష్టిమేవ
చ గ్రీవంచయతి (ఏతస్మాజ్జాయతేవా) నామనస్సర్వోద్రియాణిచ) స్స
ష్టాభాః (ఛంబాయజ్యోతిగాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ) ఖమాకాశః జ్యోతి
స్తేజః విశ్వస్య కృత్సర్వధారిణీ । ఏతత్పృథివీ విశేషణం ॥ — ౩ — ॥ (అ
గ్నిర్భూతాః చక్షుషీ చంద్రసూర్యా దిశశ్చ) త్రైవాన్విచృతాశ్చ వేదాః ।
వాయుః పాణి హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యం పృథివీ హ్యేవ సర్వభూ
తాంతరాత్తా) అమం మంత్రం ప్రస్తుత్యస్తర్వమాణమనుమానం స్యాదిత్యత్ర,
అగ్నిరిహ ద్యులాకః అశ్వావేల్గ్కొగ్నిగతి శ్రుతేః । స్మరంతి చ మనయః ।
ద్యౌం మూర్ధానం యస్య విస్రావంతి । ఖం వైనాభిం చంద్రసూర్యాదనైతేరి
శశ్చ) త్రైవిక్థపాదాక్షితిం చ సోఽనింత్యాస్తా సర్వభూతప్రణేతేతి భాషితం ॥
వాగ్వివృతాః । వాగింద్రియాన్యాపారాః । తేషాం దేవాః । వాయుః ప్రాణః
మహాపాయురేవ దేహధారకః హృదయం విశ్వమస్య జగత్సర్వమస్య దేహం
తర్వర్తి హృదయాశ్చ మాంసవిశేషః । పద్భ్యం పృథివి । పాదావేన పృథివీ
త్యర్థః । ప్రకృత్యాదిభ్యం పాసంభావన మితి తృతీయా । సర్వభూతానాం
తచ్చరీరతోన్యస్సర్వేషామయమాత్మేత్యర్థః ॥ — ౪ — ॥ తస్మాదగ్నిస్సమిధో
యస్య ఇత్యాది ॥ ౨ ॥ ౬ ॥ ౭ ॥ ౮ ॥ ౯ ॥ ౧౦ ॥ శబ్దాద్విత్తీయమజ్జాతే ప్రథమఖణ్డదీపికా ॥

౧౭౦ విషయవాక్యదీపికా ౧॥౨॥౨౨అద్భుత్యత్వాదిగుణకాధికరణమ్ ॥౫॥

ముం॥ఉ—హితాస్సప్తసప్త॥ -౮- ॥ అతస్సముద్రాగిరయశ్చనర్వైఅస్తాత్స్యం
దంతేసింధవస్సర్వరూపాః । అతశ్చనర్వా ఓషధయోరసశ్చ యేనైషభూతై
స్త్రిష్టతేహ్యంతరాత్మా ॥—౯— ॥ పురుషపవేదంవిశ్వం కర్మతపాబ్ర
హ్మపరామృతమ్ । ఎతద్యోవేదనిహితంగుహాయాం సోవిద్యాగ్రంధింవికిర
తీహసామ్య ॥—౧౦— ॥ ఇతిద్వితీయముణ్డకేప్రథమఖణ్డః ॥

ఉ ॥ భా॥—అక్షరాత్ । శీఘ్రాణ్యః చతుశ్శ్చ ॥ త్రనాసికారం ధ్రయు
క్తాస్యసగచారీణీనప్తైం ద్రయాణ్యుత్పద్యంతే । తథాసప్తాత్పిషః । గాహా
పత్యాద్యగ్నయః । ఇంధనాని । కాళీప్రభృతయ స్సప్తజిహ్వశ్చప్రభవంతి
తి పూర్వైణాన్వయః । కించేమేసప్తాపి లోకాడత్సన్నాః । యేషులొకేషు
హృదయగుహసుసుషుప్తివెళాయాం శయానాస్సప్తప్రాణాశ్చక్షురాదిగౌళ
క ప్రదేశేమధాత్రానిహితాస్సంతశ్చరంతీత్యర్థః । నప్తసప్తైతి వీప్సాపురు
షభేదాభిప్రాయా ॥ —౮— ॥ (అతస్సముద్రాగ్రత్యాది) సర్వరూపాః
బహురూపాః । సింధవః । గంగాద్యాస్సరిత ఇత్యర్థః । నను పృథివ్యాప
వాషధయోజాయమావాద్యశ్యంతే ఇత్యైదిభ్యోరసాజాయమావాద్యశ్యం
తే కథమక్షరాత్పర్వమిదం జాయత ఇత్యాశంక్యాహ (యేనైషభూతైస్త్రి
ష్టతేహ్యంతరాత్తైతి) యేన । యస్తాతాగ్రణాత్ । పషః । అక్షరపురుషః ।
నర్వైర్భూతైః పరిపృతస్సకతదంతరాత్ తయానతత్ । తస్తాత్పృథివ్యాది
భ్యోజాయమానా అపి అక్షరాద్భ్రష్టాణాజాతా ఇతిశక్యతేనక్తుమితిభావః ।
—౯— ॥ (పురుషపవేదం విశ్వమితి) యస్తాదసౌచర్యభూతాంతరాత్తాత
స్తాత్సర్వమిదంపురుషోపాదానకత్వాత్పురుషపవేతస్తాత్తద్విజ్ఞానసర్వస్యాపి
జ్ఞానముపపద్యత ఇతిభావః (కర్మతపాబ్రహ్మ పరామృతమితి) తస్యజగ
త్సృష్ట్యనుకూలః కర్మశబ్దితోవ్యాపారస్స స్త్రిష్టవ్యాలూచనాత్కపవ ఎకా
వ్యాపీనదాశుద్ధోనిగుణః । ప్రకృతేషుచరఇతి । బ్రహ్మశబ్దేతప్రకృతి పరభూతము
క్తాత్సనామమృతవత్పరమానందంబయీ భాగ్యమాతం బ్రహ్మప్రకృత పురుష
పవేత్యర్థః (ఎతద్యోవేదతి) హేసామ్యసామాహాహృదయగుహవ
త్యైకతదక్షరంబ్రహ్మఇహలొకయోవేదనః । గ్రంధిపద్ధర్తౌచామవిద్యామ్ । వికి
రతి । నిరస్యతి । క్మావిత్తే పెఇతిభాతుః ॥ —౧౦— ॥ * * *

ఇతిముణ్డకొపనిషద్దిద్వితీయముణ్డకేప్రథమఖణ్డభాష్యమ్

— శ్రీ ఛాందోగ్య పంచమ ప్రపాఠకే ఏకాదశఖండశ్లో —

ప్రాచీనశాలదేవమన్యవస్సత్యయజ్ఞః పౌలుషిరింద్రీమ్యమ్నోభాల్లవేయోజ
నశ్శర్కరాక్ష్యోబుడిలఆశ్వతరాశ్విస్తేహేతేమహాశాలామహాశ్రోత్రియా
స్సమేత్యమీమాంసాంచకుః కోనఆత్మాకింబిస్తే || —౧— || తేహసం
పాదయాంచక్రుర్ద్వాలకౌవైభగవంతోఽయమారుణిస్సంప్రతిమమాత్మానం
వైశ్వానరమధ్యేతి తగ్హంతాభ్యాగచ్ఛామేతి తగ్హాభ్యాజన్తుః || —౨—
సహసంపాదయాంచకారప్రక్ష్యంతిమామిమేషహంబామహాశ్రోత్రియా
స్తైభ్యోనసర్వమివప్రతిపత్స్యేహంతాహమన్యవభ్యనుశాసాసీతి || —౩—

వి || ది || — || సూ || వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ || ౧—౨—
౨౫— వైశ్వానరాధికరణమ్ || ౬ || — || వైశ్వానరవిద్యాప్రస్తూయతే (ప్రా
చీనశాలదేవమన్యవస్సత్యయజ్ఞః పౌలుషిః | ఇంద్రీమ్యమ్నోభాల్లవేయో
జనశ్శర్కరాక్ష్యోబుడిలఆశ్వతరాశ్విః | తేహేతేమహాశాలామహాశ్రోత్రి
యాస్సమేత్యమీమాంసాంచకుః | కోనఆత్మాకింబిస్తే) ఉపమన్యసు
తః ప్రాచీనశాలనామా | పులుషసుతస్సత్యయజ్ఞనామా | భాల్లవిసుతశ్చై
ంద్రీమ్యమ్ననామా | శర్కరాక్ష్యసుతోజననామా | అశ్వతరాశ్వసుతో
బుడిలనామా | ఎతే పంచాపిమహాగృహస్తతయావిస్తీర్ణశాలాసంపన్నాః
ప్రసిద్ధాఇతియావత్ | అతినశ్చితాభ్యయనసన్నానైచ్చేత్త్రసంభూయా
స్తాకమంతర్యామితయా ఆత్మభూతంబ్రహ్మకిమితి విచారం కృతవంతఇత్యర్థః
౧— || (తేహసంపాదయాంచకుః) తే ఎవమీమాంసిత్యా నిశ్చయమ
లభమానా ఆత్మభూతబ్రహ్మణాంపదేస్తారంకంచిత్సంపాదితవంతః నిశ్చితవం
తఇత్యర్థః కిమితి తత్రాహ (ఉద్గాలకౌహవైభగవంతోయమారుణిస్సంప్రతి
మమాత్మానంవైశ్వానరమధ్యేతి తంహంతాభ్యాగచ్ఛామేతి) హే భగవంతో
ఽరుణసుతఉద్గాలక నామా ఇదాసీం వైశ్వానరమాత్మానం అధ్యేతి ఇకో స్మ
రణేఉపాస్త ఇత్యర్థః || యద్వాఇన్ గతౌగత్యధాజ్ఞానాధానాపతిఅవ
గచ్ఛతీత్యర్థః తమభ్యాగచ్ఛామేతి (తం హాభ్యాజన్తుః) తమాగతవం
తః || —౨— || (సహసంపాదయాంచకారప్రక్ష్యంతిమామిమేష
హంబామహాశ్రోత్రియాస్తైభ్యోనసర్వమివ ప్రతిపత్స్యేహంతాహమ

భాం || ౬ || — తాక్షహోవాచాశ్వపతిర్వైభగవంతోఽయంకైకయస్సం
ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతిగోహం తాభ్యాగచ్ఛామేతిగోహాభ్యా
జన్తుః || —౪— || తెభ్యోహప్రాప్తైభ్యః పృథగహోణికారయాంచకా
ర । సహస్రాతస్సంజిహానడవాచ । సమైస్సేనోజనపదేనకదర్యోనమద్యపా
నానాహితాగ్నిర్నావిదాన్మన్వైస్వరీప్తేర్వీరిణీకుతఃయత్యుమాణోహవైభగవ
న్తోహమస్మియావదైకైకస్తాముత్పిజేధనం దాస్యామి తావన్భగవద్భృదా
స్యామివసంతుభగవంతఇతి || —౫— || * * * * *

వి. దీ—స్వమభ్యనుశాసానీత)సహోద్దాలకఃవి తెమహశాలామహశ్రోత్రయా
మాంవైశ్వానరమాత్మానం ప్రత్యంతి నాహంతిర్వంప్రతిపద్యతేభ్యోవస్తుం
శక్నోమి అతోన్యంతదభిజ్ఞంకంచదనుశాసానిడపదశానీత్యేవం సంపాదితవా
న్నిచైతవానిత్యధః || —౩— || (తాక్షహోవాచాశ్వపతిర్వైభగవం
తోఽయంకైకయస్సంప్రతీమమాత్మానంవైశ్వానరమధ్యేతి । తంహంతాభ్యా
గచ్ఛామేతి తంహోజన్తుః) కైకయస్యాపశ్యంకైకయః । శిష్టంస్పష్టమ్ (తం
హోభ్యాజన్తుః) అశ్వపతిముద్దాలకవస్తానైభ్యాగతవంతఇత్యధః || —౪—
తెభ్యోహప్రాప్తైభ్యఃపృథగహోణికారయాంచకార) ప్రాప్తైభ్యఃప్రభ్యా
మహాపిభ్యఃకైకయః పృథగ్పృథక్పూజాంభృత్యైశ్చపురోహితాదిభిశ్చకారి
తవా (సహస్రాతస్సంజిహానడవాచ) సహరాజాలన్యైశ్చప్రాతశ్చకా
లైశ్చభవనం సంజిహానః త్యజ శ్వభవనాన్నిగత్య తత్సమీప మేత్యేతి
యావత్ తాన్తహామనువాచేత్యధః కిమితితత్రాహ (సమైస్సేనోజన
పదేనకదర్యోనమద్యపః । నానాహితాగ్నిర్నావిదాన్మన్వైస్వరీప్తేర్వీరిణీకుతః
యత్యుమాణోహవైభగవంతోహమస్మి । యావదైకైకస్తాముత్పిజేధనం దా
స్యామి తావద్భగవద్భృదాస్యామివసంతుభగవంతఇతి) హేభగవంతశ్చ
పూజాహోమదధిష్ఠితేజనపదేచారోవాదానశూన్యోవామద్యపాయావాస
త్యాం యోగ్యతాయామనాహితాగ్నిర్నావేదాధ్యయనాదిశూన్యస్తేవి
ర్ణికౌవాపరదారగతావా నసన్తి || ప్తేర్వీరిణీపుంశ్చలీతు కుతస్సాన్యదిత్యర్థః ।
ఎవమాద్యా దుష్టా నసంతీతిసహితైర్దత్తంధనముపజీవామిఅతో మమ ప్ర
తిగ్రహయోగ్యతాపై । అచిరైశ్చైవకాలేన యాగం కరిష్యామి || ఎ. కైకస్తా

ఛాం || ౬ || — తెహోమత్యైన హేనాదైనపురుషశ్చైత్యగ్హేనవదేదా
త్తానమేవేమం వైశ్వానరగ్ సప్రత్యక్షేషితమేవనాబ్రూహీతి || —౬— ||
తాకహోవాచ పాత్రర్వఃప్రతివక్తాప్రీతి | తెహసమిత్పాణయః పూర్వాహ్నో
ప్రతిచక్రమిరే | తాకహోమపనీయైవైశవ వాచ —౭— || * * *

వి || ౬ || — యుత్వజేయోవద్దనందాస్యామితావద్భగవద్భ్యః ప్రత్యేందాస్యా
మితావతాకలమతే గ్రీవ వనస్తుయాగంచనశ్యస్తుకతిప్రాచీతవానిత్యర్థః || భ
గవతాచ భావ్యకృతానమస్తేనశ్చత్వారి — యక్ష్యమాణోహవైభగ సంతో
హమస్తీత్యంతేనాత్తనోపుత్తద్వయా ప్రతిగ్రహయోగ్యతాం జ్ఞాపయ
న్నైవ బ్రహ్మవిద్భిరపి ప్రతిషిద్ధస్య పరిహరణీయతాం విహితస్య కితకవ్య
తాంచ ప్రక్షిజ్ఞాప్య యావదైకైకష్టాఋత్విజే ధనం దాస్యామితావద్భగ
వద్భ్యోన్మీదాస్యామివసంతుభగవంతశ్చవోచదితి ఘాటితమ్ || ౫ || (తెహోమః
యేనహేవాధేన పురుషశ్చరైత్యం హేవవదేత్ ఆత్తానమేవేమం వైశ్వా
నరం సమ్ప్రత్యక్షేషితమేవ నోబ్రూహీతి) యేనాధేన ప్రయోజనెన
యత్ప్రయోజనముద్దిశ్య పురుషఆగచ్ఛతి తమేవ పురుషార్థం తస్యకుర్యాత్స
మీహితంహి కర్తవ్యంభవతి | అష్టాకంచ వైశ్వానరఆత్మాజిజ్ఞాసితకి | త్వం
చ తమాత్మానమదునోపాస్మి నచ తె తజ్ఞానమపహ్నవాన్సం || అతస్తమేవ
న ఉపదిశ | నప్రయోజనాంతరమిత్యర్థః | విశ్వాన్నరాన్నయతీతివా విశ్వ
ఏనం నరా నయంతీతివా విశ్వానరః | విశ్వానరపవ వైశ్వానరః | రక్షవ
రాక్షసః | వయవేన వాయసఇతివత్ || —౬— || (తాక హోవాచ |
పాత్రర్వఃప్రతివక్తాప్రీతి) తెహమభినూనం పరిశోధ్య శ్వః ప్రతివచనం
దాస్యామీతి మత్వా సౌతః ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం కర్తాస్తీత్యువాచైత్య
ర్థః (తెహసమిత్పాణయః పూర్వాహ్నోప్రతిచక్రమిరే) తెచరాజ్ఞోభిప్రా
యజ్ఞాః సమిద్భారహస్తాఅపరేద్యుః పూర్వాహ్నో రాజానం శిష్యభావమే
త్యోపగతవంతః (తాక హోమపనీయైవైశవ వాచ) రాజాతు సమిత్పాణీ
నుపయామేతి వదతః త్యక్తస్వజాత్యభిమానానుద్వీక్ష్య తెహ
ముపదేశయోగ్యతాం జ్ఞాత్వా అబ్రాహ్మణేన సబ్రాహ్మణ ఉపనేతవ్య ఇతి
శ్వాస్తాగ్ధం జాత్వా త్రైపుమర్షితం సమిదాద్యుసాయనమస్మిన్ప్రత్యేనమై

— శ్రీఇతిఛాన్దోగ్య పంచమప్రపాఠకే ఏకాదశఖండః—

ఔపమన్యవకంత్వమాత్మానముపాస్స ఇతిదివమేవభగవోరాజన్నితి హోవాచై
షవైసుతేజా ఆత్మవైశ్వానరాయంత్యమాత్మానముపాస్సేతిస్తాత్త వసుతంప్ర
సుతమాసుతంకులెద్యశ్యతే ॥౧॥ అశ్వత్థస్మిన్నంపశ్యసిప్రియమత్త్యస్మిన్నంపశ్యతి
ప్రియం భవత్యస్య బ్రహ్మవచనంకులెయ ఏతమేవమాత్మానంవైశ్వానర

వి ॥ దీ ॥ —త్యైవైతద్వత్త్యమాణమువాచేత్యర్థః । యతఏవం మహాశాలా
మహాశ్రోత్రియాబ్రాహ్మణాస్సంతా మహాశాలత్యాద్యభిమానం హిత్యా
పమిద్భారహస్తాజాతితోహీనం రాజానం విద్యాధితయోపజన్తుః । తస్మాత్త
ధావైశ్వీర్విద్యోపాదిత్సుభిర్భవితవ్యమిత్యాఖ్యాయికయాసూచ్యతే ॥ ౭ —

—*ఇత్యేకాదశఖండదీపికా*— అధికైకయస్సైభ్యోవైశ్వానరా
త్మానముపదిదిత్సుర్విశేషప్రశ్నాన్యధానుపపత్త్యా వైశ్వానరాత్మస్యైతేకిం
చిజ్ఞాతం కింఛేదజ్ఞాతమితి విజ్ఞాయజ్ఞాతాంశబుభుత్సయా తానైకైకశః
ప్రప్ణుముపక్రమతే (ఔపమన్యవకం త్వమాత్మానముపాస్స । ఇతి దివమే
వ భగవోరాజన్నితి హోవాచ) హేభగవః ద్యులోకశరీరకం వైశ్వానరము
హముపాసఇతిహోవాచేత్యర్థః । కైకయఆహ (ఏషవైసుతేజాఆత్మావైశ్వా
నరాయం త్వమాత్మానముపాస్స) యం ద్యులూకావచ్ఛిన్నం వైశ్వానర
మాత్మానంత్యముపాస్స । ఏషవైశ్వానరఆత్మాసుతేజాశ్శోభనం తేజో య
స్యససుతేజాః ద్యులూకోహీనుర్యచన్ద్రాదితేజసా యక్తశయాసుతేజా
భవతి । యతశ్చ ద్యులూకావచ్ఛిన్నోవైశ్వానరః । ఆత్మాత్వయోపాస్యమానస్సు
తేజస్త్యగుణయోగేన సుతేజానామవైశ్వానరః (తస్మాత్తవ సుతం ప్రసుత
మాసుతం కులెద్యశ్యతే) అత్ర సుతప్రసుతాసుతశబ్దావేకాహాసీనసత్ర
కమభగతాభివనణపరాః సుశబ్దవత్ప్రసామ్యాత్సుతేజస్తాప్రసాసనాయా
స్సుతాదిఫలకత్వోపపత్తిః ॥—౧—॥ (అశ్వత్థస్మిన్నం పశ్యసి ప్రియం)
తదుపాసనవైభవేన లౌకికం భాగ్యమనుభవసి । ప్రియం పుత్రాదికంచ ప
శ్యసీత్యర్థః । ఏషమన్యోపి యశశ్చేత్త్వమివత్వదుపాస్యం వైశ్వానరముపా
స్తే ॥ సోపి త్వమివాన్నాదనప్రియదర్శన బ్రహ్మవర్చసశాలీనస్తానవాంశ్చ
భవతీత్యాహ (అత్త్యస్మిన్నం పశ్యతి ప్రియంభవత్యస్య బ్రహ్మవచనంకులె

ఛాం || ఉ || — ముపాస్తే మూర్ధాత్వేష ఆత్మనభిహోవాచ || మూ
ర్ధాత్వేష్యవతివ్యక్త్యానాగమిష్యభి || ౧ — ఇతిద్వాదశఖండః — అ
ధహోవాచనత్యయజ్ఞం పాలుషింప్రాచీనయోగ్యకంత్వ మాత్మానముపాస్యతి
త్యాదిత్యమేవ భగవోరాజన్నితి హోవాచైవవైవిశ్వరూప ఆత్మవైశ్వానర
యంత్యమాత్మానముపాస్సేతస్తాత్తవబహువిశ్వరూపంకులెదృశ్యతే || ౧ || ప్ర
వృత్తౌత్వతరీరధోదాసీనిషగౌత్వ వ్యన్నంపశ్యసిప్రియమత్వ వ్యన్నంపశ్యతిప్రి
యంభవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసంకులె యవేతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపా
స్తేచక్షుస్తేతదాత్మనభిహోవాచాంభాభవిష్యేయంతానాగమిష్యభి || ౨

వి || దీ || — యవేతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే ఉక్తిధికః | తదు
క్తమర్థమగ్రీకుర్వన్నివ ఫలప్రదర్శనైతమభిముఖ్యత్యత్ర వక్తవ్యముపదిశతి
(మూర్ధాత్వేష ఆత్మనభిహోవాచ | మూర్ధాత్వేష్యవతివ్యక్త్యానాగమి
ష్యభి) త్వయావైశ్వానరబుద్ధ్యాఽపాన్యమానవేమమ్యలోక పరిభిన్న ఆ
త్మవైశ్వానరస్యాశ్చనామూర్ధరూపః అవయవభూతః | నతునవవైశ్వాన
రాత్మావేతదర్ధనిజాయార్ధంతవమత్సమీపానాగమనైవైశ్వానరమూర్ధరూపా
వయవభూతేకృత్సవైశ్వానరబుద్ధింకుర్వతస్తవవిపరీతవిద్యావశాదనర్ధస్యా
త్ | అతస్సాధ్వకాపీః | త్వంయతోమామాగతోసీత్యభిప్రాయః || ౨ —

— ఇతిద్వాదశఖండదీపికా — (అధోవాచనత్యయజ్ఞం పాలుషిం
ప్రాచీనయోగ్యకంత్వమాత్మానముపాస్యతి) ప్రాచీనయోగ్యతీనత్యయజ్ఞస్య
నామాంతరం (ఆదిత్యమేవభగవోరాజన్నితహోవాచ | ఏవవైవిశ్వరూప
ఆత్మవైశ్వానరః || యంత్యమాత్మానముపాస్సేతస్తాత్తవవిశ్వరూపంకులె
దృశ్యతే ప్రవృత్తౌత్వతరీరధః | దాసీనిషగౌ | అత్స వ్యన్నంపశ్యసిప్రియమ్ | అ
త్వ వ్యన్నంపశ్యతిప్రియంభవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసంకులె | యవేతమేవ మాత్మా
నంవైశ్వానరముపాస్తే చక్షుస్తేతదాత్మనభిహోవాచ | అధోభవిష్యేయ
ంతానాగమిష్యభి) రూప్యతే ఇతిరూపం విశ్వం రూపం ప్రకాశ్యం యస్య సవి
శ్వరూపః ఆదిత్యస్య విశ్వప్రకాశకత్వాద్విశ్వరూపత్వం తవకులె విశ్వరూపం
విశ్వప్రకాశకం పుత్రరత్నాదికంకులె దృశ్యతే | అశ్వతరీభిర్యుక్తరధః అశ్వత
రీరధః | త్వమనుగతః దాసీభిర్యుక్తనిషగౌహరః దాసీనిషగౌ || త్వమనుగ

ఛాం ॥ ఉ ॥—శ్రిఃశ్రితి త్రయోదశఃఖంఃశ్రిః—అథహోవాచేంద్రద్యమ్నం
 ఛాల్లవేయంవైయాఘ్రపద్యకంత్వమాత్తానముపాస్సశ్రితి వాయుమేనభగవో
 రాజన్నితిహోవాచైవవైపృథగ్వత్తావైశ్వానరాయం త్వమాత్తానముపా
 స్సతస్తాత్త్వం పృథగ్బలయలయన్తిపృథగ్రథశ్రేణయోఽనుయన్తి ॥
 ౧— ॥ అత్యన్తంపశ్యసిప్రియమత్త్యన్తంపశ్యతిప్రియం భవత్యస్యబ్ర
 హ్మవర్చసంకులేయతమేవ మాత్తానంవైశ్వానరముపాస్తే ప్రాణస్తేష్వత
 స్తనశ్రితిహోవాచ ప్రాణస్తఉదక్రమిష్యద్యన్తాం నాగమిష్యశ్రితి॥౨॥శ్రితిచతుర్ద
 శఃఖంఃశ్రిః॥అథహోవాచజనగేశార్యరాత్యంశార్యరాత్యకంత్వమాత్తానము
 పాస్సశ్రిత్యాశమేనభగవోరాజన్నితిహోవాచైవవైహులలతత్తావైశ్వాన
 రాయంత్యమాత్తానముపాస్సతస్తాత్త్వంబహుభోసిప్రజయాచధనేనచ॥౧॥
 అత్యన్తం పశ్యసిప్రియమత్త్యన్తం పశ్యతిప్రియంభవత్యస్యబ్రహ్మవర్చ

విదీ—తఃశిష్టంపూర్వవత్॥౨॥శ్రిఃశ్రిః॥శ్రితిత్రయోదశఃఖంఃశ్రిః॥(అథ
 హోవాచేంద్రద్యమ్నంఛాల్లవేయంవైయాఘ్రపద్యకం త్వమాత్తానముపా
 స్సశ్రితి వాయుమేనభగవోరాజన్నితిహోవాచ పవైపృథగ్వత్తావైశ్వా
 నరాయంత్యమాత్తానముపాస్సతస్తాత్త్వంపృథగ్బలయలయన్తి
 పృథగ్రథశ్రేణయోఽనుయన్తి । అత్యన్తంపశ్యసిప్రియమ్ । అత్యన్తంప
 శ్యతిప్రియమ్ । భవత్యస్యబ్రహ్మవర్చసంకులేయతమేవమాత్తానంవైశ్వా
 నరముపాస్తేప్రాణస్తేష్వతస్తనశ్రితిహోవా ప్రాణస్తఉదక్రమిష్యద్యన్తాం
 నాగమిష్యశ్రితి)వ్యాఘ్రపద్యస్యాపత్యంవైయాఘ్రపద్యఃఖాల్లవేతవ్యాఘ్ర
 పదశ్రితినాయాంతరమ్) వాయోర్వియగ్గతిస్వభావతావత్పృథగ్వత్తాత్త్వం
 త్వాంపృథక్నానాదిగ్భ్యఃపస్తాన్నాదిలక్షణాబలయలగచ్ఛన్తి । రథపజ్జగ
 యోపిత్యామనుయాన్తి ౧—౨— శ్రితి చతుర్దశఖంఃశ్రితి ॥ శ్రిః ॥ (అ
 థహోవాచజనం శార్యరాత్యంశార్యరాత్యకంత్వమాత్తానముపాస్సశ్రితి ।
 ఆశాశమేన భగవోరాజన్నితిహోవాచ పవైపృథగ్వత్తావైశ్వానరాయం
 త్వమాత్తానముపాస్సతస్తాత్త్వంబహుభోసిప్రజయాచధనేనచ॥అత్యన్తం
 పశ్యసిప్రియమ్ । అత్యన్తంపశ్యతిప్రియం । భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసంకులేయ
 తమేవమాత్తానంవైశ్వానరముపాస్తే । సం దేహస్తేష్వతస్తన శ్రితిహో

ధాం ॥ ఉ ॥ —సుకులెయవతమేనమాత్మానంవైశ్వానరగముపాస్తేనస్మిస్తేన్
 వఆత్మనఇతిహోవాచవస్తిస్తేన్యథేత్స్యద్యన్తాంనాగమిష్యఇతి ॥ —౨— ॥
 శ్రితి పోడశఃఖండః శ్రి అధహోవాచౌద్దాలకమారుణిం గౌతమకంత్వమా
 త్తానముపాస్యతి పృథివీమేవభగవోరాజన్నితి హోవాచైవవైప్రతిస్తాత్తా
 వైశ్వానరాయం త్వమాత్తానముపాస్యతస్తాత్త్వంప్రతిష్ఠితోసిప్రజయాప
 శశుభిశ్చ ॥ —౧— ॥ అత్యన్తంపశ్యసిప్రియమత్త్యన్తంపశ్యతిప్రియంభ
 వి॥దీ—వాచసందేహస్తేవ్యశీర్యద్యన్తాంనాగమిష్యఇతి)భూతాన్తరేభ్యఆకా
 శస్యమహత్తాన్చహుశత్వంసందేహోమధ్యకాయః। మధ్యకాయోహస్యత్త
 రాధరకాయయోః క్వానుప్రవిష్టఇతినందిహ్యమానత్వాత్సందేహాఇత్యుచ్య
 తే వ్యశీర్యత్ విశీర్ణాభవిష్యత్ శిష్టంస్పష్టమ్॥౧—౨—*ఇతిపంచదశఖండ
 పికా*— (అధహోవాచ బుడిలమాశ్వతరాశ్వమ్ । వైయాఘ్రపద్యకం
 త్వమాత్తానముపాస్యతి । అపవవభగవోరాజన్నితి హోవాచ ॥ ఏషవైర
 యిరాత్తావైశ్వానరాయం త్వమాత్తానముపాస్యతస్తాత్త్వంరయిమాన్సు
 ష్టిమా ॥ అత్యన్తంపశ్యసిప్రియమ్ । అత్యన్తం పశ్యతిప్రియమ్ । భవ
 త్యస్య బ్రహ్మవచసంకులెయవతమేనమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే । వ
 స్తిస్తేన్వఆత్మన ఇతిహోవాచ । వస్తిస్తేన్యథేత్స్యద్యన్తాంనాగమిష్యఇ
 తి) వైయాఘ్రపద్య । వ్యాఘ్రపద్ధోత్రాపత్యైత్యర్థః । అపాంచేగవత్వాద
 యిత్యమ్ । వినగశ్చాన్ధసః । ధనప్రాప్తిమేతుత్వాద్వారయిత్యం రయి
 మాధనవానిత్యర్థః । వస్తిః మూత్రస్థానమ్ । మూత్రాశయోధనుర్వక్రా
 వస్తిరిత్యభిధీయత ఇత్యన్త్యక్తైః ॥ —౧—౨—* ————— ఇతి పో
 డశఖండపికా* ————— ॥ (అధహోవాచౌద్దాలకమారుణిమ్ ; గౌతమకం
 త్వమాత్తానముపాస్యతి । పృథివీమేవ భగవో రాజన్నితి హోవాచ । ఏ
 షవై ప్రతిస్తాత్తావైశ్వానరాయం త్వమాత్తానముపాస్య । తస్తాత్త్వం
 ప్రతిష్ఠితోసి ప్రజయాపశుభిశ్చ । అత్యన్తం పశ్యసి ప్రియం । అత్యన్
 త్నం పశ్యతిప్రియం । భవత్యస్య బ్రహ్మవచసంకులెయవతమేనమాత్మా
 నం వైశ్వానరముపాస్తే । పాదౌత్వే తావాత్మనఇతిహోవాచ । పాదౌ
 తే వ్యష్టాస్యేతాం యన్తాం నాగమిష్యఇతి) చాణ్యాధారత్వాత్పృథివ్యాః

ఖాండ్—వత్సస్యబ్రహ్మవచనంకులెయవీతమేవమాత్మానంవైశ్వానరముపా
 పైపాదోత్పత్తావాత్సనశ్చతిహోవాచపాదోతెవ్యస్థాస్యేతాంయన్తాంనాగ
 మివ్యుతి ||—౨—|| * || ఇతి పంచవప్రపాతకేనప్తదశఖండః ||*||
 తాహోవాచేతేవైఖలుయూయంపృథగివేమమాత్మానంవైశ్వానరంవిద్వా
 గ్గోసాన్నమథ్యయస్త్యేతమెవంప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానంవైశ్వానర
 ముపాస్తే ససర్వేషులోకేషుసర్వేషుభూతేషుసర్వేషాత్మస్వన్నమత్తి ||౧||

చిదీ—ప్రతిష్ఠాత్వంవ్యన్తాస్యేతాంప్లాసౌశ్లధావభవివ్యతామ్ || శిష్టం
 స్పష్టం || ౧—౨—|| *—*ఇతి సప్తదశఖండదీపికా *—*(తాన్వైవా
 చ) ఋషీనువాచెత్యర్థః || (ఎతేవైఖలుయూయం పృథగివే మమాత్మానం
 వైశ్వానరం విద్వాంసాన్నమథ) ఎతాదృశాయూయమిమం వైశ్వానరమా
 త్మానం పృథగివ విద్వాంసాభిన్నభిన్నతయోపాసీనాః తదనురూపేణ లోకి
 కం భోగమనుభవన్ || పూర్వత్రాగ్యన్నమితి ప్రతిపురుషమేకవచనాక్తస్యా
 త్రవచనవచనెననిదేశః | అత్రాన్నమత్తేత్యేతత్ప్రియం పశ్యథేత్యస్యా
 ప్యుపలక్షణమ్ (యస్త్యేతమెవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం
 వైశ్వానరముపాస్తే ససర్వేషులోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేషాత్మస్వ
 న్నమత్తి) అభివిమానం సర్వత్రాభివ్యాప్తతయా విగతపరిమాణం | విశ్వే
 షాం నరాణాం నెతారం ఎతమాత్మానం ప్రాదేశమాత్రం | ద్యులూకాది
 ప్రదేశసంబద్ధినీ ప్రాదేశీపాదేశీ మాత్రాయస్యతం ప్రాదేశమాత్రం
 ద్యుప్రభృతిప్రదేశపరిచ్ఛిన్నం యడపాస్తే | ససర్వలోకసర్వభూతసర్వా
 త్వవతికబ్రహ్మరూపమన్నమత్తి | అనుభవతీత్యర్థః | అనెనవైశ్వానర
 పానసస్య బ్రహ్మపాప్తిఫలకత్వ ముక్తంభవతి | భగవతాహిభావ్యకృతా
 సర్వేషులోకేషు సర్వేషుభూతేషుసర్వేషాత్మనుచవతేమానంయదన్నం
 భాగ్యంతదత్తిసర్వత్రవతేమానంస్వతేవానవధికాతిశయానందం బ్రహ్మ
 నుభవతి | యత్తు సర్వైకమకవశ్యైరాత్మభిః ప్రిత్యైకమనన్య సాధార
 ణమన్నం భుజ్యతే | తన్నముక్తుభిస్త్యాజ్యతాద్విహనగృహ్యతత్కలిభాషితం |
 అశీపాదేశమాత్రమివహవైదేవాస్సవిదితాఅభినంపన్నాస్తథాతువాప
 నాన్వత్ప్యమి యథాప్రాదేశమాత్రమభినుపాదయిష్యామితి సహోవాచ |

ఛాం || ఉ || — తస్యహవావతస్యాత్మనోవైశ్వానరస్యమూర్ధైవసుతేజా
శ్చక్షుర్విశ్వరూపః ప్రాణః పృథగ్విత్తానందహో బహుళోవస్తిరెవర
యః పృథివ్యేవపాదోడరపవపేదలోమాని బహోహ్యౌదయంగాహాప
త్యోమనోఽన్వాహోగ్యపచనాస్యమాహవనీయః -౨- ||*ఇత్యుష్టాదశఃఖండః*

వి॥దీ॥—మూర్ధానముపదిశన్నేషవాప్రతిష్ఠావైశ్వానరఇతిచక్షుషీఉపదిశన్ను
వాచాపషవైసుతేజావైశ్వానరఇతి నాసికే ఉపదిశన్నువాచ । ఏషవైపృథగ్వ
త్తావైశ్వానరఇతిముఖమాకాశముపదిశన్నువాచైషవైబహుళోవైశ్వానర
ఇతిముఖ్యాఅపఉపదిశన్నువాచైషవైరయి రైశ్వానరఇతి చుబుకముపదిశ
న్నువాచ । ఏషవై ప్రతిష్ఠావైశ్వానరఇతి వాజసనెయికోక్తమూర్ధాచుబు
కాంతగాళ ప్రతిష్ఠితత్వలభ్యంప్రాదేశమాత్రత్వం నొపజీవ్యంద్యుప్రభృతి
ప్రదేశసంబంధమాత్రస్య యాగి కాధాస్య ప్రకరణతఃప్రతీతిః || ఉక్తంచ
వ్యాసారై యః । సర్వవేదాంతప్రత్యయాధికరణే యస్తేష్వితమేనమితిసవాజ
స నెయికోక్తానువాదః || స్వశాఖావాక్యేషవ పూర్వప్రతిపాదితస్యానువా
దేనఫల సమవేశత్వోపపత్తేరితి । నచా పరిచ్ఛిన్నస్య పరిస్వబ్రహ్మణోద్యు
ప్రభృతివృద్ధివ్యంతప్రదేశసంబంధిన్యామాత్రీయా కథా పరిచ్ఛిన్నత్వమితిచో
దనీయమ్ । పరిచ్ఛిన్నత్వే బుద్ధిసౌకర్యలక్షణాభివ్యక్తై స్సమ్భవాత్ || సూ
త్రీతంచ । అభివ్యక్తైరిత్యాశ్చగర్భ్యఇతి । బుద్ధిసౌకర్యలక్షణాభివ్యక్తై హే
తౌరభివిమానస్యాపి బ్రహ్మణః ప్రాదేశమాత్రీత్వముపదిశ్యత ఇత్యాశ్చర
ధ్యఅచార్యోమన్యతేఇతిసూత్రార్థః । అభివ్యక్త్యర్థం పరిచ్ఛిన్నత్యోపప
దేశేపి మూర్ధాప్రభృత్యవయవపితేషైః పురుషవిధత్వంపరస్వబ్రహ్మణఃకిమ
ర్థమితి నచోదనీయం । తథోపాసనార్థత్వాత్ । సూత్రీతంచ । అను
స్మృతేర్భాదరిరితి । అనుస్మృతిరుపాసనం । అనుస్మృతేహేతొఃపురు
షవిధత్వ నిరూపణమితి బాదరి రాచార్యో మన్యతేఇతిసూత్రార్థః ||—౧ ||
ప్రాణాపలత్యాధారత్వప్రతిపదాగ్నిత్వ పరికల్పిత జారరాగ్నిశరీరకత్వద్యు
మూర్ధాత్వాదవిశిష్టాత్తభావితే స్వశరీరే క్రియమాణప్రాణాద్యాహుతిభి
రైశ్వానరవిద్యా నిష్ఠేనపరమాత్మాసమారాధనీయ్య ఇతి ప్రతిపాదయతి
(తస్యహవావతస్యాత్మనోవైశ్వానరస్యమూర్ధైవసుతేజాశ్చక్షుర్విశ్వరూ

విదీ||—పరిపాఠిఃపుధగ్వత్థాసం దేహో బహుళఃసస్తి రెవరయిఃపుధివ్యే
 వపాదౌ ఉరవవవేదిలామాని బర్హిహృదయం గాహాపత్యమనానాస్
 హార్యపవనః ఆస్యనూహావనీయః) ఏతస్యాపాసకస్యాన్తనొమూఢైవత
 స్యవేశ్వనరస్య మూర్ధాత్వేష ఆత్మన ఇతివైశ్వనరమూర్ధాత్వేన నిర్ది
 ష్టస్సుతేజా ఇత్యర్థః । నచాత్రీతస్య హవాఏతస్మితి పదయోస్సామానాధి
 కరణ్యమేవాస్తు నత్వేతస్మితి శబ్దస్యఉపాసక పరామశిత్వమితిశంక్యమ్ ।
 ఉరవవవేదిత్యాదౌ ఉపాసకౌరః పరామశేశస్యాచశ్చంభావాత్ । మూ
 ఢైవత్యత్రాపుపాసకస్య మూఢైవసామృత్యతే । తస్మాదేతస్మిన్ శ
 బ్దస్యఉపాసకపరత్వమేవసిద్ధమ్ । ఇహాహి భగవతాచ భావ్యకృతా । ఆమ
 నంతిచేతి సూత్రీవ్యాఖ్యానై ఎనం పురుషం ద్యుమూర్ధాత్వా దివిశిష్టం వై
 శ్వనరమస్తిస్నుపాసక శరీరేపాఠాహుత్యా ధారత్వాయామనంతిచ ।
 తస్యహ వాఏతస్యాత్మనావైశ్వనరస్య మూఢైవసుతేజాత్వాదినా । అ
 యమర్థః । యస్తేవ్రతమేవంప్రాదేశమాత్రీ మభివిమానమాత్మానంవైశ్వా
 నరముపాస్తే ఇతిత్రైలోక్యశరీరకస్యపరమాత్మనః వైశ్వనరస్యాపాసనం వి
 ధాయ సర్వేషులోకేష్చిత్వాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిం చ ఫలముపదిశ్యాన్త్యేవో
 పాసనస్యాంగ భూతం ప్రాణాగ్నిహౌత్రం తస్యహవాఏతస్మిన్ శాద్రినోప
 దిశతి । యఃపూర్వముపాస్యతయోపదిష్టావైశ్వనరస్తస్యావయవభూతా
 ద్వాద్విదిశ్యాదీక సుతేజోవిశ్వరూపాది నామధేయానుపాసక శరీరే మూ
 ధాదిపాదాంతేషు సంపాదయతి । మూఢైవసుతేజాః । ఉపాసకస్య
 మూఢైవ సుతేజాః । పరమాత్మ మూర్ధాభూతాద్భౌరిత్యర్థః । చక్షుర్విశ్వ
 రూపః । ఆదిత్య ఇత్యర్థః ॥ ప్రాణిపుధగ్వత్థా । వాయురీశ్యర్థః ॥ సం దే
 హోబహుళః । ఉపాసకస్య మధ్యకాయ ఏవపరమాత్మమధ్యకాయభూతా
 కాశఇత్యర్థః । సస్తి రెవరయిః । అస్యనస్తి రేవ తదవయవభూతా అవగత్యర్థః
 పుధివ్యేవపాదౌ । అస్యపాదావేవ శతృదభూతా పుధివీత్యర్థః । ఎవముపా
 సకస్య శరీరేపరమాత్మానం త్రైలోక్య శరీరకం వైశ్వనరం సంసిహితాను
 సంధాయస్వకీయాన్యరొలామహృదయమనఆస్యాని ప్రాణాహుత్యాధార
 స్య పరమాత్మనావైశ్వనరస్య వేదిబహిర్గాహాపత్యాన్వాహార్యపవనా

భాం ॥ ఉ ॥ — తద్యధ్యుక్తం ప్రధమమాగచ్ఛే తద్ధోమీయగోసయాం ప్రథ
మమాహుతిం జుహుయాత్తాం జుహుయాత్వా గ్రణాయస్వాహేతి ప్రాగస్త్య
ప్యతి ॥—౧—ప్రాగైత్యప్యతి చతుస్త్యప్యతి చతుషిత్వప్యత్యాదిత్యస్త్యప్య
త్యాదిత్యైత్యప్యతి ద్యౌస్త్యప్యతి దివిత్వప్యంత్యాం యతిఁ చ ద్యౌశ్చాప్చిత్వ
శ్చాధిత్వతస్త్యప్యతి తస్మానుత్పత్తిం త్యప్యతి ప్రజయాపశుభిరన్నాద్యై
వి ॥ దీ ॥ — హవనీయానిగ్నిహోత్రాని పకరణభూతాకపరికల్ప్యప్రాణాహు
తేశ్చాగ్నిహోత్రత్వం పరికల్ప్యపవనిధేన ప్రాణాగ్నిహోత్రేణ పరమాత్మా
నం వైశ్వానరమారాధయేదతి । ఉరపవవేదిలోమాని బహిర్హృద
యంగాహవత్యైత్యాదినోపదిశ్యత ఇతి భాషితమ్ । ఉరః ప్రభృతీనాం వే
ద్యాదిత్వోపదేశశ్చ ప్రాణాహుతే రగ్నిహోత్రత్వసంపత్త్యర్థ ఇతి । సంప
త్రైరితి జైమినిస్తధాహిదశకాయతితి సూత్రత్రయం । సయశ్చదమవిజ్ఞానగ్ని
హేమాత్రం జహోతీతి దశకాయతీతి హేమాత్రత్వసంపత్తే హేమాత్రే ద్యాది
త్వోపదేశ ఇతి జైమినిమన్వంత ఇతి సూత్రార్థః (హృదయంగాహవత్యై)
హృదయ కమలావచ్ఛిన్నజాతరాగ్నిగాహవత్యైః (మనోవాహవ్యపచ
నః) మనఃకంద్రియావచ్ఛిన్నజాతరాగ్నిదక్షిణాగ్నిః (ఆస్యమాహవనీయః)
ఆస్యావచ్ఛిన్నజాతరాగ్నిరాహవనీయ ఇత్యర్థః । గాహవత్యాదిపరికల్పన
స్య నజాతీయజాతరవివోచితత్వాత్ । వైశ్వానరస్య హృదయాదిస్థస్యాగ్ని
త్రీయపరికల్పసంక్రియత ఇతి భాషితత్వాచ్చ ఉక్తేవాధాః ॥ అత్ర చ
హృదయాదిశబ్దైస్తత్తదవచ్ఛిన్నజాతరాగ్ని శరీరక పరమాత్మ పర్యంతా ఇతి ద్ర
ష్టవ్యమ్ — ౨ — * ఇత్యప్యస్తాదశఖండదీపికా* — (తద్యధ్యుక్తం ప్రధమ
మాగచ్ఛే తద్ధోమీయమ్) తత్ । తస్య పుంసః । యద్యుక్తం । యదన్నమ్ । భూ
జనకాలే ప్రథమత ఆగచ్ఛేత్ ఉపనమేత్ తద్ధోమీయం ప్రహోమసాధనం తే
న హేమాతస్య మిత్యర్థః (సయాం ప్రథమా మాహుతిం జుహుయాత్తాం జు
హుయాత్ప్రాణాయస్వాహేతి ప్రాగస్త్యప్యతి ప్రాగైత్యప్యతి చతుస్త్యప్యతి
చతుషిత్వప్యత్యాదిత్యస్త్యప్యత్యాదిత్యైత్యప్యతి ద్యౌస్త్యప్యతి దివిత్వప్యం త్యాం
యతిఁ చ ద్యౌశ్చాప్చిత్వశ్చాధిత్వతస్త్యప్యతి తస్మానుత్పత్తిం త్యప్యతి వ
జయాపశుభిరన్నాద్యై తేజసా బ్రహ్మవర్షసేతి) ప్రాణాయస్వాహేతి

ఛాం || ఉ || — తెజసాబ్రహ్మవర్చసేనతి || —౨— || *శ్రి*శ్రిత్యై
 కొనవింశతిఖండః *శ్రి* అథయాంద్వితీయాం జుహుయాత్తాంజుహుయా
 ద్వాన్వనాయ స్వాహేతి వ్యానస్తృప్యతి ||—౧—|| వ్యానెత్వప్యతి శ్రో
 త్రీత్వప్యతి శ్రోత్రేత్వప్యతి చంద్రమాస్తృప్యతి చంద్రమసితృప్యతిచిశస్తృ
 ప్యంతిదిక్షుశ్చప్యంతీషు యతిగించ దిశశ్చ చంద్రమాశ్చాధితిస్తంతిత్త
 ప్యతీతస్యానుత్పత్తిం తృప్యతి ప్రజయాపశుభిరన్నాద్యేన తెజసా బ్రహ్మవ
 చనసేనతి || —౨— || *శ్రి*శ్రి ఇతి వింశతిఖండః *శ్రి* అథయాంతృ
 తీయాంజుహుయాత్తాంజుహుయాదహనాయ స్వాహేత్యహనస్తృప్యతి || ౧ ||
 అహనెత్వప్యతి వాక్తృప్యతి వాచితృప్యంత్యాగ్నుగ్నిస్తృప్యత్యగ్నౌశ్చప్యతి
 పృథివీ తృప్యతిపృథివ్యాం తృప్యంత్యాంయతిగించ పృథివీచాగ్నిశ్చాధితిస్త
 న్తృప్యతి తస్యానుత్పత్తింతృప్యతిప్రజయాపశుభిరన్నాద్యేన తెజసాబ్రహ్మ
 వచనసేనతి || —౨— || ————— *శ్రిత్యైకవింశతిఖండః *శ్రి

అథయాంచతుర్థికం జుహుయాత్తాంజుహుయాత్సమానాయ స్వాహేతి స
 మానస్తృప్యతి ||—౧—|| సమానెత్వప్యతి మనస్తృప్యతి మనసితృప్యతి ప
 జన్యస్తృప్యతి సజన్యైత్వప్యవిద్యుత్తృప్యతి విద్యుతిత్వప్యంత్యాంయతిగి
 శ్చవిద్యుచ్ఛపజన్యశ్చాధితిత్తతస్తృప్యతి తస్యానుత్పత్తింతృప్యతిప్రజయా
 పశుభిరన్నాద్యేన తెజసాబ్రహ్మవచనసేనతి || ————— *శ్రి*శ్రితద్వావింశతి
 ఖండః *శ్రి* ————— అథయాంపంచమీంజుహుయాత్తాంజుహుయాదుదానా
 యస్వాహేదుదానస్తృప్యతి ||—౧—|| ఉదానెత్వప్యతివాయుస్తృప్యతివా
 విది ————— ప్రధిమాయామాహుతాహుతాయాంప్రాణశ్చక్షురాదిత్యోద్యై
 శ్చృత్వప్యన్తిద్వాన్విదిత్యాభ్యామధిష్ఠితంవస్తుజాతంచత్వప్యతిత్స్వికసర్వస్త్విక
 తృప్తైతస్యృత్వప్తి మను । తృప్తైఃపశ్చాత్ । ప్రజాపశ్వాదిభిహాతాపితృప్యతి
 త్యధః । ఆత్రప్రాణచక్షురాది శబ్దాస్తదభిమానిదేవతాపరాః । అచేత
 నానాంతృప్తైరసంప్యవాదితి । ఎనముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యమ్ || ౧—౨— ||

————— *శ్రి ఇత్యైకవింశతిఖండదీపికాశ్రి* —————
 అథయాంద్వితీయాంజుహుయాత్తాంజుహుయాద్వాన్వనాయ స్వాహేతి త్యాది
 ఖండచతుష్టయమ్ ————— *శ్రి ఇతి త్రయోవింశతిఖండ దీపికా శ్రి* —————

ఛాం||ఉ||—యాత్మవ్యత్యాకాశస్త్వవ్యత్యాకాశేనృవృత్తియత్కించవాయు
 శ్చాకాశశ్చాధితితస్త్వవృత్తితస్యానుత్పత్తింతృవృత్తిప్రజయాపశుభిరన్నా
 ద్యైవతేజసాబ్రహ్మవచనానైతి||౨||—ఇతిత్రీయోమిశఃఖండః—
 సయఇదమవిద్వానగ్నిహోత్రంజుహోతి యథాం గారానపాహ్యభస్మనిజుహు
 యాత్తాదృక్తత్సావ్యత్ ||—౧—|| అథయఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రంజు
 హోతితస్య సర్వేషులూకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసుహుతంభవ
 తి || —౨— || తద్యథేషీకరూలమగ్నాప్రీతంప్రీతాయైవగోహస్యసర్వే
 పాప్తానఃప్రీతాయంతే యఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రంజుహోతి ||—౩||
 తస్మాదుహేనంవిద్యద్యపిచండాలాయోచ్ఛిష్టంప్రీయచ్ఛేదాత్తనిహేవాస్య
 తద్వైశ్వానరేహుతగ్నాదితి || తదేషన్లోకః || —౪— * * *

వి||దీ—(సయఇదమవిద్వానగ్నిహోత్రంజుహోతి)ఉరఃప్రభృతీనామగ్నిహో
 త్రోవకరణవేద్యాదితామజానన్యఃప్రాణాగ్నిహోత్రమనుత్పత్తిత్యర్థః | య
 థాం గారానపాహ్యభస్మనిజుయాత్తాదృక్తత్సావ్యత్ | తదనుష్ఠానంభస్మాహు
 తి సమానంస్యాదిత్యర్థః | నిష్ఫలమితి యావత్ ||—౧—|| (అథయఏతదే
 వం విద్వానగ్నిహోత్రంజుహోతి తస్యసర్వేషులూకేషుసర్వేషు భూతేషు
 సర్వేష్వాత్మసుహుతంభవతి) | సర్వాత్మక భగవదారాధనైవ సర్వమారా
 ధితంభవతీతిహుతప్రకరణః -౨- (తద్యథేషీకరూలమగ్నాప్రీతంప్రీతాయై
 వ || ఎవం హోస్యసర్వే పాప్తానఃప్రీతాయంతేయ ఏతదేవం విద్వానగ్ని
 హోత్రంజుహోతి) యథేషీకాయామంజాన్తర్వర్తిత్యణిచెన్వి తూలమ
 గ్నాప్రీక్షిస్తంసద్యోదహ్యతే | ఎవంసర్వాణి పాపాన్యేతాదృశ విద్యాపూ
 ర్వకప్రాణాగ్నిహోత్రానుష్ఠానైవదగ్ధాని భవంతీత్యర్థః | ౩) ఔహాపాసన
 ఫలస్య సర్వపాపప్రీదాహస్య ప్రాణాగ్నిహోత్రే కీర్తనమంగిళ తేనాంగ
 స్యస్తుత్యర్థమ్ | తతశ్చ నేనాపిత్రాణాగ్నిహోత్రేస్యవైశ్వానరవిద్యాంగత్వం
 జ్ఞాపితంభవతి || ౩ || వైశ్వానరవిద్యాంస్తాతి (తస్మాదుహేనంవిత్ | యద్యపిచం
 డాలాయోచ్ఛిష్టంప్రీయచ్ఛేదాత్తనిహేవాస్యతద్వైశ్వానరేహుతంస్యాదితి)
 ఉచ్ఛిష్టప్రీదానాయోగ్య చండాలాయోచ్ఛిష్టప్రీదానమపివై శ్వానరేసర్వ
 భూతాత్మన్యన్నం జుహుయామితి బుద్ధ్యానుష్ఠితత్వాన్నాధర్మాభవ

౧౫౪ విషయవాక్యదీపికా—౨—౨౫ వైశ్వానరాధికరణమ్ || ౬ ||

ఖాం || ౬ || — || యథేహాయుధితాబాలామాతరంపర్యుపాసతే | ఏవగ్స
ర్వాణిభూతాన్యగ్నిహోత్రీముపాసత్యత్వగ్నిహోత్రీముపాసత్యతి || — ౫ —

—*ఇతి ఛాన్దోగ్యోపనిషదిపశ్చానుప్రపాతకేచతుర్వింశతిఖండాః*

—*అథ ముండకోపనిషదిద్వితీయముండకద్వితీయఖండః*

యస్మిన్ ద్యౌఃపృథివీచాంతరిక్షమోతమనస్సహపాత్రైశ్చ సర్వైః | తమేవైకం
జానధాత్వా నమన్యావాచావిముంచథామృతస్యైవ సేతుః — ౫ — అరాధ్య
వరథనాభౌసంహతాయత్ర నాడ్యస్సపహంతశ్చరతే బహుధా జాయమానః |

వి || దీ || — తీత్యర్థః (తదేవక్లోకః) తత్ || ఉక్తప్రాణాగ్నిహోత్రీని
వయే | ఎవక్లోకః శూరీయత్యత్యర్థః || — ౪ — || (యథేహాయుధితాబా
లా మాతరం పర్యుపాసతే | ఏవం సర్వాణిభూతాని అగ్నిహోత్రీని
పాసతే || ఇత్యగ్నిహోత్రీముపాసత్యతి) యథాబుధుక్షి తాబాలాః కదామా
తాన్నంప్రీయచ్ఛతీతి మాతరంపరితడిపాసతే | ఏవం సర్వాణిభూతాని ఏ
వంః దః ప్రాణాగ్నిహోత్రముపాసత్యతి విదుషః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్తుత్య
ధోకాయం క్లోకత్యర్థః | ద్విరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థః || — ౫ ||

—*ఇతి చతుర్వింశతిఖండదీపికా*

ఇతి శారీర మీమాంసాసూత్రే ప్రథమాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః | * * *
సూ || ద్యుభ్యాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ || — ౧ — ౩ — ౧ — || ద్యుభ్యా
ద్యధికరణమ్ || ౧ || — ఆధర్వణే (యస్మిన్ ద్యౌఃపృథివీచాంతరిక్షమోతమ
నస్సహపాత్రైశ్చ సర్వైః సమేవైకం జానధాత్వా నమన్యావాచావిముంచథా
మృతస్యైవ సేతుః) యస్మిన్నక్షరే ద్యుపృథివ్యంతరిక్షమనః ప్రాణాదికం స
మవేతం తమేకమేవ స్వేతరసమస్తవస్తు నియంతృత్వేన న్యాపకతయాన్తా
నంజాసీతానాత్మవిషయావాచస్త్యజత | అమృతస్యైవ సేతుః || నద్యాదిషు
సేతుహింకూలస్య ప్రతిలబ్ధకః | సంసారాణాం పారభూతస్యా మృతస్య
ఎవప్రతిలబ్ధక ఇత్యర్థః || — ౫ — || (అరాధ్యవరథనాభౌసంహతాయ
త్ర నాడ్యః | సపహంతశ్చరతే బహుధా జాయమానః) సంతతం సిరాభి
స్తులంబత్యాగ్నిశసంనిభమితుక్తరీత్యాత్రహృదయే రథనాభౌసమర్పితా
తా అరాధనాడ్యస్సంగతాః | తత్ర మధ్యేన పవ ప్రకృత ఆత్మా || అ

ముం ॥ ఉ ॥ — ఓమిత్యేవంధ్యాయథాత్తానంస్వస్తివఃపారాయతమసఃప
రస్తాత్ — ౬ — ॥ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యవై యవమహిమాభువి । దివ్యే
బ్రహ్మపురేహ్యేవవ్యోమన్యాత్తాప్రతిష్ఠితః ॥ — ౭ — ॥ * ॥ మనోమయః
ప్రాణశరీర నెతాప్రీష్ఠితోన్నెహృదయంసన్నిధాయ । తద్విజ్ఞానెనపరిప
శ్యంతిధీరా ఆనందరూపమమృతం యద్విభాతి ॥ * ॥ — ౮ — ॥

వి ॥ దీ ॥ — జాయమానోబహుధావిజాయతే । తస్యధీరాఃపరిజానంతి
యోనిమితి దేవాదీనాం సమాశ్రయణీయత్వాంతర్జ్ఞాతీయ స్వరూప
సంస్థానగుణకర్మకనమన్వితః స్వస్వభావమజహదేవ స్వేచ్ఛయా బ
హుధాజాయమానస్య చిరతేవతతత్తత్సర్వభావః (ఓమిత్యేవంధ్యాయథా
త్తానంస్వస్తివఃపారాయతమసఃపరస్తాత్) తమసఃపరేవర్తమానాయవఃపా
రాయ పరతీరాయ ॥ పారావారేపరారావచీతీరే ఇతివైఘంటికాః ॥ ప్రా
ప్యభూతాయేతియాచత్ । తత్ప్రాప్తయే ఓమిత్యేవమాత్తానం ధ్యాయ
కేత్యన్వయః । ఏవం ధ్యానాయ ప్రవృత్తేభ్యాయుష్కభ్యం స్వస్తిభవతు ॥
— ౬ — ॥ (యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్) ఉక్తోధీః (యవై యవమహిమాభువి)
భూలాకే సంసారతంత్రప్రవర్తనరూపవిషమహిమాయదీయః (దివ్యే
బ్రహ్మపురేహ్యేవవ్యోమన్యాత్తాప్రతిష్ఠితః) యవై యవమహిమాభువీతి
లీలావిభూత్యన్వయఉక్తః । దివ్యే వ్యోమ్నీతి త్రిపాద్విభూతిరుక్తేతి వ్యా
సారై రుక్తత్వాద్వైకుంఠాఖ్యై బ్రహ్మపురే పరమేవ్యోమ్నీతియమాత్తాప్ర
ఉ ॥ భా ॥ — (మనోమయశ్శాబ్ది) మనోమయః । విశుద్ధమనోగా
హ్యః । ప్రాణశరీర నెతా । ప్రాణశ్చ శరీరం చ ప్రాణశరీరం । తస్యనెతా
జీవస్యప్రాణశరీరలంభకత్వత్వద్ధః । యద్వామనోమయఃప్రాణశరీరాభారూ
పఇతి శ్రుతేఃప్రాణశరీరమస్యప్రాణశరీరః । సచా సానెతాచప్రభురిత్యద్ధః
అధిభూర్నాయకా నెతా ప్రభురితిహీనైఘంటికాః । అన్నై అన్నపరిణామ
శరీరే । ప్రతిష్ఠితాయఃతస్మాద్దిశ్చం హృదయం సన్నిధాయ । అమృతం ॥
అస్పృష్టసంసాగగంధమ్ । ఆనందరూపమన్వితభాతి । తత్ । బ్రహ్మ । వి
జ్ఞానశబ్దితేన దశకన సమానాకారేణ ఉపాసనెన ప్రజ్ఞాశాలనః । పరిప
శ్యంతి । సాక్షాతుగర్వంతీత్యర్థః ॥ — ౮ — ॥ * * * *

ముం || ఉ || — భిద్యతేహృదయగ్రంధిశ్చిద్యంతేసర్వసంశయాః | క్షీయం
తేచాస్యకమాణి తస్మిన్దృష్టైపరావరే || —౯— || * || హిగన్తయేష
రెకొశే విరజంబ్రిష్టునిష్కలమ్ | తచ్చుభ్రంజ్యోతిషాంజ్యోతి స్తద్యదాత్మ
విదోవిదుః || —౧౦— || సతత్రీసూర్యోభాతినచంద్రతారకం నెమావి
ద్యుతౌభాంతి కుతోయమగ్నిః | తమేవభాంతమనుభాతినర్వం తస్యభాసా

ప || ది || — తిష్ఠితద్యత్సర్గః || —౨—౮|| (భిద్యతేహృదయగ్రంధిశ్చిద్యంతేస
ర్వసంశయాః || క్షీయంతేచాస్యకర్తాణి) హృదయస్యాంతశకరణస్య గ్రంథ
యః గ్రంధివద్వర్తమాః రాగద్వేషాదయః హృద్ధ్యానమయతనతి పుష్ప
త్ర్యో హృదయశబ్దితోజీవోవా బ్రహ్మజ్ఞానెన సార్వజ్ఞానీధైస్సగ్నవిషయా
స్సంశయా నశ్యంతి || అస్య ప్రారబ్ధవృత్తిరిక్తాని పూర్వాణ్యనైభవార్జితా
నికర్తాణివ నశ్యంతి || నాశోనామకర్తృణాం ఫలజననశక్తివినాశః | తదధి
గమఉత్తరపూర్వామయోరితిసూత్రే అఘస్య వినాశకరణముత్పన్నాయా
స్తచ్చక్తైర్వినాశకరణంశక్తిర్నిపరమపునుషాప్రీతిరేనేతిభాషితమ్ || ఎతస్సర్వం

ఉ || భా || — తస్యఫలమాహ (భిద్యతేఇత్యాది) || —౯— || (హిగన్త
యేషరెకొశఇతి) తస్యాంహిరన్తయః కోశఇతి శుగ్రీతుక్తరీత్యా స్వప్రకా
శతయా కమనీయతయావా హిరన్తయశబ్దాభిలప్యే ఉత్ప్రోష్టపదాధో
పలభిష్ఠానతయా కొశతుల్యపరేఉత్ప్రోష్టైపరమపదే | పురఇతి పారేపి స్ప
ష్టార్థః | విరజం | ఛాందస మదంతత్వమ్ | సత్వరజస్తమోతీతమ్ | నిష్క
లం | నిరవయవమ్ | శుభ్రమ్ | అనవద్యమ్ | జ్యోతిషాంజ్యోతిః | ప్ర
కాశకానామపీంద్రియాణాం ప్రకాశకమ్ | జ్యోతిశ్శబ్దితదీప్తియోగోవి
గ్రహదాస్వరకః (తద్యదాత్మవిదోవిదుః) ఆత్మవిదః తద్విదుః | యదాత్మ
తత్త్వమితియావత్ || —౧౦— || జ్యోతిషాంజ్యోతిష్టన్తంప్రపంచయతి ||
(సతత్రీసూర్యోభాతీత్యాదినా) తస్మిన్దీప్యమాన్తేనైతేషాంసూర్యాదీనాం
దీప్తిరస్మిత్సర్వః | నన్వతిభాన్వరూపవతిసూర్యాదౌ ప్రత్యక్షేణానుభూయ
మానైతద్భాసాచ జగతిభాసమానెనతత్రీ సూర్యోభాతీత ప్రత్యక్షవిరుద్ధం
కథమభిధీయత ఇత్యత్రాహ (తమేవభాంతమనుభాతినర్వమితి) ఇదంజ
గద్భాసకమాదిత్యాదీనాం పరిన్యత్యనూనంరూపం ననైజమ్ | కింతుపరమా

ముం 16—నయఃపిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్చన్నస్యోక్తభిచాకశీతి॥ —౧— ॥
 సమానెన్మయేపురుషానిమగ్నోన్నీశయాశోచతి ముహ్యమానః ॥ జుష్టంయ
 దాపశ్యత్యనయమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోకః ॥ —౨— ॥ యగావ
 శ్యఃపశ్యతేరుక్తనణాంకర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిం । తదావిద్వాన్
 పుణ్యపాపేవిధూయనిరంజనః పరమం సామ్యముపైతి ॥—౩—॥

విదీ—ర్మఫలంభుజ్జేగ్ర 4 అన్యస్తు పరమాత్మాఅభూజానవపప్రకాశతేతత్త
 శరీరతదాశ్రయజీవపరాది విషయవాచకశబ్దనిగరణేన విషయవాచకవృత్తు
 సుపన్ణానతబ్దైర్వృత్తతావధ్యవసానం విషయనిగరణేన విషయ్యధ్యవసా
 నలక్షణరూపకాతీతయోక్తివిశేషయేతి గ్రహ్యత్యమ్ ॥—౧— ॥ (సమా
 నెన్మయేపురుషానిమగ్నోన్నీశయాశోచతిముహ్యమానః) అనీశయాభోగ్య
 భూతయాప్రకృత్యాముహ్యమానః ॥ పరాభిధ్యానాత్తురొహితృతతోహ్య
 స్య అద్వవిపర్యయాదేహయోగాద్వాసాపి । ఇత్యుక్తన్యాయేన తిరొహితపర
 మాత్మశేషత్వజ్ఞానానన్తలక్షణస్వరూపస్య వృత్తఇవ ఛేదనాహో ఏకస్మిన్
 శరీరే జీవః స్థూలాహం కృశోహమిత్యాది తాదాత్మ్యబుద్ధ్యా పాఠసూద
 కివత్తదేకతామాపన్నస్య తత్సంసర్గకృతాని ముఖ్యాన్యనుభవతీత్యర్థః (జు
 ష్టం యదా పశ్యత్యనయమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోకః) ఇత్యబ్ధా బు
 ద్ధిస్తప్రకారవచనః । చశబ్దశ్చాధ్యాహర్తవ్యః ॥ అసౌజీవానిమగ్నోత్సవి
 స్తాద్ధారకత్వనియన్త్రత్వశేషత్వాదినా విలక్షణం స్వకర్తృభిః ప్రేతం పర
 మాత్మానమఖిలజగదీశనలక్షణమస్య మహిమానంచ యదా పశ్యతి । తదా
 వీతశోకాభవతీత్యర్థః ॥ —౨— ॥ (యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్తవర్ణం క
 ర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ । తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూ
 య నిరంజనఃపరమం సామ్యముపైతి) పశ్యతీతి పశ్యః పాఠాత్కా ధో
 దృశశ్యఇతిప్రత్యయే శితవృత్త్యాదేశః । యస్మిన్ కాలే పశ్యః ॥ బ్ర
 హ్మదర్శి । రుక్తవర్ణం ॥ ఆదిత్యవర్ణం తమసంసరస్తాతే ॥ హీరణ్యశ్చ శ్రుర్హిర
 ణ్యకైత్రప్రణఖాదిత్యుక్తరీత్యాదేదీప్యమానదివ్యమంగళవిగ్రహాయుక్తంజ
 గత్కర్తారంజగదీశితారంతస్తాదేతత్ బ్రహ్మేతినిర్దిష్టవాక్యకృత బ్రహ్మైవా
 పాదానభూతం భగవానితి శబ్దాయం తథా పురుషఇత్యమ్ ॥ నిరుపాధీవచ

ముం || ఉ : — పాణిహిహ్యేషయస్సర్వభూతైర్విభాతవిజానవిద్యాభవతేనాతివాదీ- ఆత్మక్రీడఆత్మరతిః క్రియావానెష బ్రహ్మవిదాంపరివ్రతః || ౧ || స త్యేనలభ్యస్తపసాహ్యేషఆత్మాసమ్యక్జ్ఞానేనబ్రహ్మచర్యేణ నిత్యమ్ అంతశ్శరీరేజ్యోతిర్మయోహిశుభ్రాయంపశ్యంతియతయః క్షీణదోషాః || — ౫ —

వి. దీ — లే తేవాసుదేవేనాతనైత్యుక్తరీత్యనిరుపాధికపురుషశబ్దనిర్దిష్టం వాసుదేవం యదా పశ్యతి || తదా పుణ్యపాపే నిరస్య నిరస్తప్రకృతలెపస్స అపహతపాష్టత్వాదిగుణాష్టకలక్షణేన బ్రహ్మణరూపేణ పరమం సామ్యముపైతీత్యధః | వ్యాసార్యైస్తతత్పురుషేలక్షణాప్రసంగాద్యోనిం బ్రహ్మేతయోనిబ్రహ్మశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యం యుక్తమిత్యుక్తమ్ తదతిసుందరం || — ౩ — || (పాణిహిహ్యేషయస్సర్వభూతైర్విభాత) సర్వాణిహవాఇమాని భూతాని పాణిమేవాభిసంవిశంతీత్యాదావపాణిశబ్దః పరమాత్మపరః | ఎవపరమాత్మాసర్వభూతైరాశ్రితోవిభాతీత్యధః (విజానన్విద్యాభవతేనాతివాదీ) భవేతిలాక్షణ్యమైకవచనమ్ | విజానశ్రీమణమననాభ్యాంవిజానన్విద్యాతముపాసీయః | తేనపరమాత్మనాతివాదీభవ | ఇతి శిష్యం ప్రత్యుపదేశః | అతీత్యసర్వాన్వదితుం శీలమస్య సాతివాదీ | యస్తుస్వాపాస్య దేవతాయాస్సర్వాతిశాయిత్వం వదతి సాతివాదీత్యవ్యతే (ఆత్మక్రీడ ఆత్మరతిః | క్రియావానెష బ్రహ్మవిదాంపరివ్రతః) యస్యక్రీడాఆత్మనేవనోద్యానాదౌ స ఆత్మక్రీడః | యస్య రతిరాత్మస్యేవసంక్చిందనాదౌ | స ఆత్మరతిః | రతిఃసంక్చిందన జన్యాప్రీతిః || క్రిడాడద్యానాదిజన్యేతి భూమాధికరణే వ్యాసార్యైరుక్తత్వాత్ | క్రియావాన్ || అననుసంహితఫలక్రియానుష్ఠానశాలీచ భవేతి పూర్వేణాన్వయః | క్రియాపత్త్వం కిమర్థమిత్యత్రాహ (ఏవబ్రహ్మవిదాంపరివ్రతః) క్రియయాహితంతః కరణేపశుద్ధబ్రహ్మవిద్యానిష్పత్తిశైల్యుద్భిష్టవిదాంపరివ్రత్యత్యధః || ౧ || (స త్యేనలభ్యస్తపసాహ్యేషఆత్మాసమ్యక్జ్ఞానేనబ్రహ్మచర్యేణ నిత్యంఅంతశ్శరీరేజ్యోతిర్మయోహిశుభ్రాయంపశ్యంతియతయః క్షీణదోషాః) రాగాదిదోషసూన్యాః జితేంద్రియాయంపశ్యంతి సశరీరాంతర్వర్తికజ్ఞానమయోనిదోషఆత్మామననశ్చేంద్రియాణాంచైకాగ్ర్యం పరమంతపశ్యంత్యుభా

ముం॥ ఉ॥ *॥ — సత్యమేవజయతే నాన్యతం సత్యేన పంధావితతోదే
 పయానః । యేనాక్రమంశ్యృషయోహ్యోప్తకామాయత్రతత్సత్యస్యపరమం
 నిఘానమ్॥—౬—॥ బృహచ్చతద్దివ్యమచింత్యరూపం సూక్ష్మాచ్చ తత్సా
 త్మతరం విధాతి । దూరాత్సుదూరే తదిహన్తి కేచ పశ్యంతి హేవనిహితంగు
 హాయామ్*॥ ౭॥ నచక్షుషాగృహ్యతేనాపివాచానాన్యైర్దేవైస్తపసాకర్మణా
 వాఽజ్ఞానప్రసాదేనవిశుద్ధసత్త్వస్తత్త్వతంపశ్యతేనిషకలంధ్రాయమానః॥౮॥

వి॥ దీ— హ్యభ్యంతరేంద్రియైకాగ్ర్యలక్షణతపసాఅగమోద్భజ్ఞానైవచస్త్రీసం
 గాదిరాహిత్యలక్షణనిశ్చబ్రహ్మచర్యేణసత్యేనధూతహితవచనైచలభ్యస్సా
 మౌతగతాన్య ఉపాసనాద్వారా ప్రాప్యభిప్రాయః॥ ౫—౬—౭ (న
 చక్షుషా గృహ్యతేనాపివాచానాన్యైర్దేవైస్తపసాకర్మణావా)దేవాఇంద్రి
 యాణి । శిష్టంస్పష్టమ్(జ్ఞానప్రసాదేనవిశుద్ధసత్త్వస్తత్త్వతంపశ్యతేనిషకలం
 ధ్రాయమానః)సనాదేవశుభయాస్త్యత్యాసంయునక్తితిజ్ఞానహేతుతయా
 జ్ఞానవృద్ధిపరమాత్మోద్యతే నిషకలం పరమాత్మానమ్ । ధ్యాయేఉపాసనః
 ఉ॥ ౪॥ — సత్యేనలభ్యత్యుక్తం సత్యచైత్యం (సత్యమేవజయతీతి)
 లోకసత్యమేవజయతి । నాన్యతమ్ । సత్యవాది నాహ్యన్యతవాదీపరాభూయతే ।
 అగ్నిరాదిరూపేణచితతః । విస్తీర్ణః । దేవయానాభ్యః పంధాః సత్యేనహి
 భవతి । స్యావాదినోహిభవతీత్యర్థః । తం మార్గాంవిశిష్య (యేనాక్రమం
 తీతి) ఆప్తకామాః । విగతీత్యస్తాః । ఋషయః । తత్త్వదర్శినః । యేనమాగే
 ణ ప్రాప్నున్తిహి । కింతదిత్యైత్రాహ (యత్రతత్సత్యస్య పరమంనిధానమ్)
 యత్రస్థానైసత్యవిదనస్య పరమప్రయోజనభూతమమూర్తంబ్రహ్మోస్తే తస్మై
 సమిత్యర్థః॥—౬—॥ అగ్నిరాదిప్రాప్యం విశిష్య (బృహచ్చతద్దివ్యమితి)
 స్వరూపతోగుణతశ్చబృహత్ । దివ్యమ్ । పరమాకాశనిలయమ్ । అచింత్య
 రూపమ్ । వాఙ్మనసాగోచరకమనీయరూపవత్ । సూక్ష్మాత్ । సర్వాచేత
 నాంతః ప్రవేశనసమర్థాజ్ఞీవవగ్దానపితదనుప్రవేశసమర్థతయా సూక్ష్మతరందీ
 ప్యతేనాత్ । దూరాత్సుదూరే ప్రకృతేపరస్తాద్వర్తమానైపరిమపదే । అన్తి
 కే । అణోన్తర్వర్తనిరవిహండతేపశ్యత్సు । బ్రహ్మదర్శిషుఇహేవిగుహాయాం
 హృదయాకాశేచ । సన్నిహితంస్థితమిత్యర్థః॥—౭—౮—॥ * * *

ముం ॥ ౬ ॥ * ॥—ఎహిణురాత్మా చేతసావేదితవ్యాయస్మిప్రాణః పంచధాసంవివేశః । ప్రాణైస్త్రితం సర్వమోతంప్రజానాం యస్మిన్విశుద్ధేవిభవశ్చేషతా ॥—౯—॥ యంయంలోకంమనసా సంవిభాతీ విశుద్ధసత్త్వః కామయతే యాగ్ శ్చ కామా ॥ తంతంలాకంజయతే తాగ్ శ్చ కామాగ్ సస్తాదాత్మజ్ఞంహ్యర్చయేద్భూతికామః ॥—ఇతి తృతీయముండకప్రథమఖండః— సవైదైతత్పరమం బ్రహ్మధామయత్ర విశ్వం నిహితంబాతిశుభ్రమ్ । ఉపాసతేపురుషంయోహ్య కామాస్తైశుక్రమేతదతివతఃస్తిధీరాః ॥—౧—॥ కామాన్యః కామయతేసున్యసూనః స కామభిజాయతేతత్ర

ఉ ॥ భా ॥—(ఏహోఽనురతి) యస్మత్ప్రాణైస్త్రితం ప్రాణాపానాదిపంచరూపేణ విభక్తః ప్రాణాశ్రితః । ప్రాణైః । ఇతరైరింద్రియైస్సహప్రజానాం సర్వమపి మనఃశ్రితమ్ । యస్మిన్ శ్చ పరమాత్మని విశుద్ధే ప్రసన్నే సతి ఏష జీవాత్మా అపహతపాస్తత్వాన్విగుణాత్మక విశిష్టతయా ఆవిర్భవతి । స ఎషః అణుః । మర్షిజ్ఞేయతాత్మా విశుద్ధేన మనసా గ్రాహ్యత్యర్థః ॥—౯—॥ (యంయం లోకమితి) సంవిభాతి । సంకల్పయతి త్యర్థః । కామా ॥ స్థావరీదీ ॥ జయతే । జయతి । వశీకరంతీ త్యర్థః । శిష్టం స్పష్టమ్ (తస్తాదాత్మజ్ఞం హ్యర్చయేద్భూతికామః) యస్తాదేవమసౌ వశీకృత లోక కామతయా లోకా కామాం శ్చ సాప్రప్తం స్వభక్త్యా ప్రాప్తయితుంచ శక్నోతి । తస్మాదైశ్వర్య కామః । ప్రీతో సావాత్మజ్ఞో మహ్యమభిలషితం వరంప్రయచ్ఛత్పితి బుధ్యాపూజయేదిత్యర్థః ॥—౧౦—॥—ఇతి ముండకోపనిషదితృతీయముండక ప్రథమఖండభాష్యమ్ ॥—ఆత్మవిత్పూజాయా మోక్షఫలకీర్తనూహ (సవైదైతదితి) యత్ర । బ్రహ్మణి । విశ్వం జీవజాతం నిహితం శుభ్రం నిమగ్నం లంఘ్య ప్రకాశంభాతి । ఏతత్ । ఈదృశమ్ । సర్వ కామా స్పదతయా ధామ శబ్దితం పరమం బ్రహ్మ నారాయణమ్ । సః । పూర్వప్రకృత ఆత్మజ్ఞో వేదే త్యర్థః । అత్యోయేధీరాః । ప్రజ్ఞాశాలినః । తాదృశాత్మజ్ఞం పురుషమ్ । అకామాః । ఫలాంతర కామనారహితాః ముముక్షువస్సంతః పరమాత్మా నమిష్యే—పాసతే । తే । ఏతచ్చక్రంచరమధాతుమతిక్రమ్యవతః—తే । జన్మనూన్యాభవంతీత్యర్థః ॥—౧—॥ (కామాన్యః కామయతే ఇతి) యస్తాదేవత్వమనుష్యత్వాదీదీ కామా

మం ॥ ఉ ॥—తత్ర । పర్యాప్తకామస్య కృతాత్మనస్తు ఇహేవసర్వే ప్రవి
 లీయంతికామాః ॥—౨—॥ నాయమాత్మాప్రవచనైనలభ్యోనమేధయా
 సబహునాశ్రితేన । యమేవైషవృణుతేతేనలభ్యస్తస్యైషఆత్మావివృణుతేత
 నూగ్గ్సామ్ ॥—౩—॥ నాయమాత్మాబలహీనైనలభ్యోనచప్రమాదా
 త్తవసావాప్యలింగాత్ ॥ఏతైరుపాయైగ్యతతేయస్తువిద్వాగ్ స్తస్యైషఆత్మా
 షకతేబ్రహ్మధామ ॥—౪—॥ * * * * *

పాదీ—పుమాత్తత్ప్రసాదేన విశుద్ధాంతకరణితదనంతరందశానసమా
 నాకారజ్ఞానైతంవిషయికరోతీత్యర్థః॥—౫—౯—౧౦॥ తృతీయముండ
 కప్రథమఖండదీపికా ॥ ౧ - ౨ - ౩ - ॥ నాయమాత్మాప్రవచనేనైత మం
 త్రః కథవల్లభమేవవ్యాకృతః (నాయమాత్మాబలహీనైనలభ్యోనచప్ర
 మాదాత్తవసావాప్య లింగాత్) అయమాత్మా అవసన్నమనసానలభ్యః ।
 ఉ ॥ భా ॥—భౌగ్యతయ మన్యమానః కామయతే । సఃతత్రతత్ర దేవత్వ
 మనువ్యత్వాదౌ । కామభిః । కామైః । తత్తతామనావానితియావత్ । దే
 వమనుష్యాదిరూపేణ జాయతే । పర్యాప్తై ॥ పరిపూర్ణేబ్రహ్మణి ॥ కామ
 నావతః । కృతాత్మనః । విఠితాత్మతత్త్వస్యశు । ఇహేవ । అస్మన్నైవజన్త
 ని । సర్వేకామాఃప్రవీలీయంతి । సర్వాప్రశంసాః । అతొనజన్తాంతరప్రస
 క్తిరిత్యర్థః । కృతాత్మనఇత్యత్రశబ్దద్వరంకరోతీత్యత్రైవకృతోజ్ఞానమర్థః॥౧॥
 (నాయమాత్మాప్రవచనైనైతి) ప్రవచనశబ్దేనమననంలభ్యతేతత్సాధనత్వాత్ ।
 మేధాశబ్దశ్చ నిదిధ్యాసనవాచీ । శ్రవణమనననిదిధ్యాసనైః కేవలైర్నప్రాప్య
 ఇత్యర్థః । పునః కేవల్యత్రాహ(యమేవైషవృణుతేతేనలభ్యః)ఎషః । పరమాత్మా
 యం । ఉపాసకం । వృణుతేతేనప్రాప్యః । వరణీయేనైతి ప్రాప్యఇతియావత్ ।
 ప్రీయతమశ్చవరణీయోభవతి । ప్రీయతమత్వంచ స్వస్తిప్రీతిః । తపవ ॥ అ
 తశ్చాయమధోలభ్యతే । యస్తుపరమాత్మని నిరతిశయప్రీతిమా ॥ స పర
 మాత్మానం ప్రాప్నోతితి । ప్రీతిరూపావన్నభగవదుపాసనస్యభగవత్ప్రీ
 తిద్వారాభగవత్సాప్రీతిహేతుస్యమిత్యర్థః (తస్యైషఆత్మైత్యాది) తా
 దృశోపాసకస్య ఎషఆత్మాస్వాత్మానం ప్రకాశయతి స్వానుభవముత్పా
 దయతీత్యర్థః ॥—౩—౪—॥ * * * * *

మం ॥ ఉ॥॥॥ సమ్ప్రప్రైయనమృతయోజ్ఞానతృప్తాకృతానాపీతరాగాః
ప్రశాంతాః । తే సర్వగంసర్వతః ప్రాప్యధీరాయుక్తాత్మానసర్వమేవా విశ
న్తి॥—౫—॥ నేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితాద్ధాస్సన్నాస్యసయోగాద్యతయశ్శుద్ధ

వి ॥ దీ ॥ —అవసాదోనామదేశకాలవైగుణ్యాదిజన్యం దైన్యం । తనభావో
హి బలం । ప్రమాదోఽనవహితచిత్తతాతపశ్శబ్దః తపఃప్రధానసన్నా
సాశ్రమిపరః । తపఃపహి ద్వితీయఇతివత్ ॥ తస్యచ లిక్తం శిఖాయజ్ఞోపవీ
తాచి । తద్రహితాత్మనాస్సాదపి నలభ్యతఇత్యర్థః ॥ ఇదమాశ్రమాంతరా
ణామపుష్పలక్షణం । సర్వాశ్రమాణామపి బ్రహ్మవిద్యాధికారాత్ ॥ ఆశ్ర

మి ॥ భా ॥ — (సమ్ప్రప్రైయమితి) ఋషయః । తత్పదస్థినః । ఏనం । పర
మాత్మానం । సమ్ప్రప్రైయ । జీవద్దశాయామేవాచుభూయ । జ్ఞానెన । తే
వానుభవేన । సప్రప్తాః । కృతాత్మానః । లబ్ధాత్మనతాకాః । అపగతవిష
యాశాః । అతవ । ప్రశాంతాః । నిగృహీతేంద్రియాశ్చ యే సన్తి । తే ।
సర్వతః । సర్వదేశావచ్ఛేదేన । అనర్చహితృ సర్వవస్తుగతం పరమాత్మా
నం దేశవిశేషవిశిష్టంప్రాప్య । యుక్తాత్మానః । ఆవిర్భూతబ్రాహ్మరూపవిశి
ష్టాత్మానః । ధర్మభూతజ్ఞానేన సర్వం వస్తుగత్యాప్రాప్నువన్తి । సర్వమను
భవస్తీత్యర్థః ॥ —౫— ॥ (వేదాంతవిజ్ఞానాతి) యేయతయః । నిర్జితేంద్రియ
గ్రాహిమాః । కామ్యకర్తృసన్నాస్యసేవ శుద్ధసత్వాః । పరిశుద్ధాన్తఃకరణాః ।
వేదాంతశ్రవణజన్యజ్ఞానేనజ్ఞాతపరమార్థతత్వాఇత్యర్థః । (తే బ్రహ్మలూకే
త్వేతి) తే । బ్రహ్మేనలూకాబ్రహ్మలూకః । తత్రవర్తమానాః బ్రహ్మసి
న్ధాః । పరాంతకాః । అంతకాలేచమామేవేత్యుక్తచరమదేహావసానసమ
యే । పరామృతాత్ । ప్రసన్నాత్ । బ్రహ్మణోహేతోస్సర్వైపరిముచ్య
న్తఇత్యర్థఇతి । విశేషంచ దర్శయతీతిసూత్రే వ్యాసార్థ్యేరయం మన్త్రీభ
జ్ఞోవివృతః । తే బ్రహ్మలూకేషు పరాంతకాలే పరామృతాఃపరిముచ్యన్తి స
ర్వఇతిపారే తే చరమశరీరావసానై భగవల్లూకేషు । పరం । అమృతశబ్దీతర
బ్రహ్మప్రాప్యత్వేన యోహంతేపరామృతాః । బ్రహ్మప్రాప్తాఇతియావత్ ।
స్వరూపతిరోధాయకావిద్యయా నవాసనం విముక్తాభవన్తి ॥ పరంజ్యోతిరు
శనమృత్యు స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి శ్రుతేతిత్యర్థః । నచ భగవల్లూక

ముం ॥ఉ॥సత్వాః॥తైబ్రహ్మలాకేతుపరాస్తకాలెపరామృతాత్పరిముచ్య
 న్నినర్వే ॥—౬—॥ గతాఃకలాఃపఞ్చదశప్రతిష్ఠాదేవాశ్చసర్వేప్రతిదన
 తాసు । కర్తాణివిజ్ఞానమయశ్చఆత్మాపరైఃవ్యయేనర్వ ఏకీభవన్తి ॥౭—॥
 యథానద్యస్సన్యందమానాస్సముదే) అస్తంగచ్ఛంతినామరూపేవిహయ ॥

విదీ॥మలిక్లాన్యపేక్షితానీత్యర్థః(ఎలైరుపాఘైర్యతతేయస్తువిద్వాత్తస్యైవ
 ఆత్మావిశతిబ్రహ్మధామ) ఉక్తైర్బలాప్రమాదసలిక్లాశ్రమేర్వ్యవిద్వాత్ బ్ర
 హ్మప్రాప్తయోయతతే ॥ తస్మైవ ఆత్మా । తాదృశోపాయ సంస్కృత
 ఆత్మాస్వరూపం ధామభూతం పాప్యభూతంబ్రహ్మవిశతిప్రాప్తిత్యర్థః
 —౮—౫—౬—౭ ॥ (యథానద్యస్సన్యందమానాస్సముదే) అస్తం
 గచ్ఛన్తినామరూపేవిహయ) యథాగ్క్లాయమునా సరస్వత్యాదినన్యః ।

ఉ॥భా॥వైకతయాకథంబహుత్వమితిశబ్దానీయమ్॥పరస్యబ్రహ్మణఃపరిపూ
 ర్ణస్య సర్వగతస్య సత్యసజ్జల్పస్య స్వేచ్ఛాపరితల్పితాస్సాస్ససాధారణాఅ
 పాకృతాశ్చలోకానాత్యంతాయనసన్తిశ్రుతిస్తృతిహింసప్రామాణ్యాదితి
 భగవతాభావ్యకృతౌక్తత్వాత్ ॥—౯—॥ (గతాఃకలాఃపఞ్చదశేతి) ము
 చ్యమానజీవోపకారికాః - సప్రాణమస్యజతప్రాణాచ్ఛ్రద్ధామిత్యాది ప్ర
 శ్నోపనిషదుక్తప్రాణాదినామాస్తపోడశకలామధ్యేకర్తవ్యతిరక్తాః పఞ్చదశ
 కలాః స్వస్వప్రకృతిషు సంశ్లేషవిశేషయక్తాభవన్తి ॥ దేవాః । వాగాదీ
 న్విగ్రియాణితత్తదధిష్ఠాత్రానిత్యాది దేవతాసుప్రతిష్ఠాం సంసర్గవిశేషంగచ్ఛ
 న్తి । నతులీయన్తే॥ ఇన్ద్రియాణామాకల్పస్థాయిత్యాత్ ॥ —యత్రాస్య పు
 రుషస్య మృతస్యాగ్నింవాగప్యేతి వాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్యమిత్యాదిషు
 వాగాదీనామగ్నోద్భవ్యయ త్రవణస్య భాక్తత్వమితి—అగ్నోదిగతిశ్రు
 తేరితిచేన్న భాక్తత్వాదితీ సూత్రతత్వాత్ (కర్తాణివిజ్ఞానమయశ్చైతి)
 యానిచకర్తాణ్యదత్తఫలాని దర్శనసమానాకారజ్ఞానారమ్భసమయే తుమి
 వ్యతి సజ్జల్పవిషయభూతాని తాని కర్తాణివిజ్ఞానమయఆత్మాచ—అక్ష
 రాత్పరతః పరభితి సర్వస్తాత్పరభూతే అవ్యయే అక్షరే ఏకీభవన్తి । పరమా
 త్మప్రీత్యప్రీతిరూపాణాం కర్తృణాం తత్రైకీభావః తద్ధర్మభూతజ్ఞానై లయవి
 వ । జీవస్మైకీభావోనామనామరూపాత్తకభేదకాకారప్రహణం । కర్తృణాం
 నాశాత్కలానాం ముచ్యమానంప్రతిసోపకరణత్వమితిభావః ॥—౧౦—॥

ముం||త||తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యం ||
౮—|| సయోహవైతత్పరమం బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవ భవతి నాస్యాబ్రహ్మవి
తుః లేభవతి | తరతిశోకం తరతిపాష్టానంగుహగ్రస్థిభ్యోవిముక్తోమృతోభ
వతి ||—౯—|| తదెతద్బ్రహ్మక్రమ్ | క్రియావస్తశ్శ్రోత్రియాబ్రహ్మని
ష్టాస్త్వయంజుహ్వత ఏకయుషింశ్రద్ధయన్తః | తెహమైవైతాంబ్రహ్మవిద్యాం
వదత శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తుచీర్ణమ్ ||—౧౦—|| తదెతత్సత్వమృషిరం గి

విది||స్యాత్పత్తిస్తానెభ్యఃప్రసృతాగజ్ఞాయమునాదీనినామాని శుక్లకృష్ణాదీని
చరూపాణివిహాయఏకతామినభజన్తైః (తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః
పరాత్పరంపురుషముపైతినివృత్) తద్వదేవభేదకనామరూపాది విముక్త
స్సః | అక్షరాత్పరతః పరఇతి పూర్వమస్త్రనిదిక్ష్యం పురుషంప్రాప్నోతి
త్యధః | యథానదీనముద్రజలయోద్భేదకాకారప్రహేణమేవ నతుస్వరూ
పైకర్మ ఏవమిహాపి | శుద్ధేశుద్ధమాసిక్తంతాదృగేవ భవతీత్యాదిశుత్యను
రొధాద్భేదకాకార ప్రహేణకృతసాదృశ్యమేవనత్వైక్యమితిద్రష్టవ్యమ్ ||౧౧||
(సయోహవైతత్పరంబ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి) ఆవిర్భూతబ్రహ్మరూపా
భవతీత్యధః || ఆనుసంగికప్రయోజనమాహ (నాస్యాబ్రహ్మవితుః లే భవ
తి) బ్రహ్మభావమేవాహ (తరతిశోకం తరతిపాష్టానంగుహగ్రస్థిభ్యోవిము
క్తోమృతోభవతి) త్రిగుణాశ్చక్రప్రకృతిరూపగుహకారితరాగాదిగ్రస్థి
భ్యోముక్తస్సః అమృతశబ్దితబ్రహ్మభూతోభవతీత్యధః ||—౧౨—|| (తదెతద్బ్ర
హ్మక్రమ్) ఎతద్విద్యాసమ్ప్రదానమభిముఖకృత్యబుద్ధనైరోక్తమ్ || (క్రి
యావస్తశ్శ్రోత్రియాబ్రహ్మనిష్టాస్త్వయంజుహ్వత ఏకయుషింశ్రద్ధయన్తః)
నిత్యైవైతి త్రిక్రియాముక్తాఅధీతవేదా బ్రహ్మబుభుత్సవః అగ్నిహోత్రం స్వ
యమేవ కుర్వన్త ఏకపిణముఖ్యమృషింపరమాత్మానంశ్రద్ధయన్తః తత్రర
క్షతత్వవిశ్వాస శాలినాయే | (తెహమైవైతాంబ్రహ్మవిద్యాంవదతశిరోవ్రతం
విధివద్యైస్తుచీర్ణమ్) | అత్ర విద్యాశబ్దోగ్రన్థసందర్భేవతః | యైశ్చిరస్య
క్షారపాత్రధారణలక్షణమాధర్వణికాన్తయై శిరోవ్రతనామకంవ్రతం చీ
ణం తెహమేవేనాముపనిషదమధ్యాపయేదిత్యధః || —౧౩—|| (తదే
తత్సత్వమృత్యాది) ఎతత్సత్వమక్షరమంగిరాముషిశ్శౌనకాయప్రావాహ ||

ముండు॥ రాగపురొవా చనైతదదీగఁ వ్రతొధీ తె॥ నమః పరమః పుష్పభౌజనమః
రమః పుష్పభ్యః ॥—౧౧—॥ —శ్రీ ఇతి తృతీయముద్దాకెద్వితీయః శ్లో॥—
ఛాందోగ్యై నస్తమాధ్యాయే ॥—॥ అధీపాభగవత్యహోపససాదనసత్కు
మారం నారదస్త్రగంహోవాచయద్వేష్టతేనమోపసీదతతస్త్రోధ్వంఽత్యో
మితి ॥—౧—॥ నహోవాచర్వైదంభగవోధ్యమి యజుర్వేదగ్ంసామవేద
మాధర్వణంచతుర్థమితిహోనపురాణం పంచమంవేదానాం వేదంపిత్యగ్

విడి॥ (నైతదచీణావ్రతౌఽధీతే) అచీర్ణశిరోఽనతేనైతన్నాద్యేతవ్యమిత్యర్థః ।
ఇదమచీణావ్రతస్యాధ్యయననిషేధపరమ్ । పూర్వమధ్యావననిషేధపరమ్ ।
అతానపానయక్త్యమ్ । ఎతత్సర్వంస్వాధ్యాయస్య తథాత్వేహీతి సూత్ర
భాష్యస్పష్టమ్ । అత్రావగస్తవ్యం సర్వంముద్భక్తప్రకాశికాయామవగస్త
వ్యమ్ ॥—౧౧—॥ —శ్రిఇతి తృతీయముద్భక్తిద్వితీయఖణ్డదీపికాశ్రి—
భూమానంప్రసాదాదధ్యయదేశాత్ ॥ ౧—౩—౬—భూమాధికరణమ్ ॥ ౨

ఖాందోగ్యభూమవిద్యావ్యాఖ్యాయతే । అధీహి భగవదృతి హోవససాద
 సనత్కుశూరంనారదో విధివమపసన్నః (తంహోవాచయద్వేష్టతేనమోపసే
 దతత స్తడోధ్వంపత్యోమీతి) జ్ఞాతాంశముక్త్యామత్సమీపేఉపసేదతతః త
 చ్చుత్వాఅజ్ఞాతాంశంలేపదిహ్యోమీతి నారదముక్తవానిత్యశః ॥—౧ ॥
 (సహోవాచయిష్వదంభగవోధ్యేమి యజుర్వేగం సామవేదనూధర్వణంచ
 తుధక్మితిహసపురాణం పంచమంవేదానాంచైవం పితృగిరాశిందైవంనిధిం

ఉ—భా ॥ భూమవిద్యాప్రస్తావన (అధీహి భగవతివిహాసనసాదననత్కు-
మారం నారదః) సనత్కుమారం యోగీంద్రం నారదముఖిః బధీహి భగవతివిహాసన-
త్రాచ్చరణపూర్వకం విధివచుపసన్నశ్శృంగః ॥ అధీహి । అధీష్వశ్శృంగః
(తగ్గోంహోవాచ) తం ఉపసన్నం నారదం సనత్కుమారం ఉవాచైత్యర్థః । తదేవా
హ (యద్వైష్ణవతేనమోవసీద) యత్త్వజ్ఞాతవానసితదిగమహంజానశ్చితి తత్ప్ర-
ఖ్యాపననమాముపసీద (తతస్తడోర్ధ్వంఽప్యుమి) తతడోర్ధ్వంజ్ఞాతాంశాతి-
రిక్తం । జ్ఞాతాంశస్యోపదేశోవ్యర్థభావః ॥ ౧ ॥ (సహోవాచ) సః । నారదః (ము-
గ్ధదంభగవాన్యోమి) హేభగవః । అధ్యోమిస్తథామివేత్తియోవత్ । యద్వై-
ష్ణవతేవేదనస్యాక్తత్వాత్ యజుర్వేదంసామవేదమాధర్వణం చతుర్థమితిహేన

ముం ॥ ఉ॥*॥ సమ్ప్రప్రేనమృషయోజ్ఞానతృప్తాకృతానాపీతరాగాః
ప్రశాంతాః । తే సర్వసర్వతః ప్రియధీరాయుక్తాత్మానసర్వమేవా విశ
న్తి॥—౫—॥ నేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితాద్దాస్సన్నాసయోగాద్యతయశ్శుద్ధ

ఐ ॥ దీ ॥ —అవసాదోనామదేశకాలవైగుణ్యాదిజన్యం దైన్యం । తదభావో
హి బలం । త్రమాదోఽనవహితదిత్రతాతపశ్శబ్దః తపఃప్రధానసన్నా
సాశ్రమపరః । తపపవహి ద్వితీయఇతివత్ ॥ తస్య చ లింగం శిఖాయజ్ఞోవపీ
తాది । తదగ్రహితాత్సన్నాసాదపి నలభ్యత ఇత్యర్థః ॥ ఇదమాశ్రమాన్తరా
ణామపుష్పలక్షణం । సర్వాశ్రమాణామపి బ్రహ్మవిద్యాధికారాత్ ॥ ఆశ్ర

ఉ ॥ భా ॥ — (సమ్ప్రప్రేనమిత) ఋషయః । తత్పదర్శనః । ఏనం । పర
మాత్మానం । సమ్ప్రప్రేన । జీవద్దశాయామేవానుభూయ । జ్ఞానెన । తే
నానుభవేన । సస్తుప్తేః । కృతాత్మానం । లభ్యాత్సంతాకాః । అపగతవిష
యాశాః । అతపవ । ప్రశాంతాః । సిగృహీతేంద్రియాశ్చ యే సన్తి । తే ।
సర్వతః । సర్వదేశావచ్ఛేదేన । అన్తిరహిశ్చ సర్వవస్తుగతం పరమాత్మా
నం దేశవిశేషవినిష్టంప్రీప్య । యుక్తాత్మానః । ఆవిర్భూతబ్రాహ్మహుపవిశి
ష్టాత్మానః । ధర్మభూతజ్ఞానేన సర్పిం వస్తుగత్యాప్రాప్నువన్తి । సర్వమను
భవస్తీత్యర్థః ॥ —౫— । (నేదాన్తవిజ్ఞానెతి) యేయతయః । నిర్జితేంద్రియ
గ్రాహిణాః । కామ్యకర్తృసన్నాసేన శుద్ధసత్వాః । పరిశుద్ధాన్తఃకరణాః ।
నేదాన్తశ్రవణజన్యజ్ఞానేనజ్ఞాతపరమార్థతత్వాఇత్యర్థః । (తే బ్రహ్మలాకే
త్వేతి) తే । బ్రహ్మేవలాకౌబ్రహ్మలాకం । తత్రవర్తమానాః బ్రహ్మని
స్థాః । పరాన్తకాలే । అన్తకాలేచనూమేవేత్యుక్తచరమదేహావసానసమ
యే । పరామృతాత్ । ప్రసన్నాత్ । బ్రహ్మణోహేతోస్సర్వేపరిముచ్య
న్త ఇత్యర్థఇతి । విశేషంచ దిగ్మయతీతియాత్రే వ్యాసార్థేరయం మన్త్రభ
జ్ఞోవివృతః । తే బ్రహ్మలాకేషు పరాన్తకాలే పరామృతాఃపరిముచ్యన్తి స
ర్వఇహపారే తే చరమశరీరావసానై భగవల్లాకేషు । పరం । అమృతశబ్దితం
బ్రహ్మప్రీప్యత్వేన యోహం తేపరామృతాః । బ్రహ్మప్రీప్తాఇతియావత్ ।
స్వరూపతిరోధాయకావిద్యయా సవాసనం విముక్తాభవన్తి ॥ పరంజ్యోతిరు
భవన్మద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి శ్రుతేతిత్యర్థః । నచ భగవల్లాకే

భాం ॥ ఉ—తంమాభగవాన్ శోకిస్య పారంతారయత్వితి గంఘోవాచయ
ద్వైకించైతదధ్యగీష్ఠానామైవైతత్ ॥—౩—॥ నామవాఙ్మ్యైద్యోజ్యైద్యో
దస్సానువేద ఆధర్వణశ్చతుర్థః ఇతి హసపుగాణః పంచమో వేదానాం వేదః పి
త్యోగ్రాశదేవోనిధిర్వాకోవాక్యమేకాయనం దేవవిద్యా బ్రహ్మవిద్యా
భూతవిద్యా క్షత్రవిద్యా నక్షత్రవిద్యా సర్వదేవజనవిద్యా నామైవైతన్నా
మోపాస్వతి ॥ — ౪ — ॥ సయోనామ బ్రహ్మైత్యుపాస్తే యావన్నా
మ్నోగతం తత్రాస్య యథాకామచారోభవతి ॥

భి ॥ దీ—తంమాభగవాంచ్యోకస్య పారంతారయత్వితి) భవాదృశేభ్య ఆ
త్మవిచ్చకపారంతరీతి మయా శ్రుతం । అత్ర ఆత్మానముపదిశ్య శోకంతార
యత్విత్వధః ॥ (తంహోవాచయద్వైకించైత దధ్యగీష్ఠానామైవైతన్నామ
వాఙ్మ్యైద్యోజ్యైద్యో ద ఇత్యాది) అధ్యగీష్ఠాః । అధీతవానసీత్యధః॥౨-౩-॥
నామోపాస్వసయోనామ బ్రహ్మైత్యుపాస్తే యావన్నామ్నోగతం తత్రాస్య
యథాకామచారోభవతీయోనామ బ్రహ్మైత్యుపాస్తే) నామాత్మకశబ్దాయా
వతిలోకైనువతత్ తే । తావత్పర్యంతం సంచారోభవతీత్యధః॥ నామ్నీని
రతిశయబృహత్త్వలక్షణబ్రహ్మత్వే ఆత్మత్వే చ శ్రద్ధామలభమానః పృచ్ఛతి॥

ఉ ॥ భా— ఏతాదృశవిద్యా సప్తనోహ్యహమాత్మజ్ఞానరాషీత్యాహ్ని
కాణవేపతితోష్ఠీత్యధః । తమ్ । తాదృశమ్ । మాం । భగవానాత్మజ్ఞా
నైన శోకాణవస్య పారంతారయత్విష్యువాచేత్యధః (తగంఘోవాచ)
సనతు-మారణితీమః (యద్వైకించైతదధ్యగీష్ఠానామైవైతత్) అధ్యగీ
ష్ఠాః । అధీతవానసీత్యధః । అత్ర తెషాం నామేవాత్మైతి ప్రతిపచనై దాత
వ్యే నామైవైతదితి అధీతఙ్మ్యైద్యాది సామానాధికరణ్యైన ప్రతిపక్షః సామా
నాధికరణ్యనిదేశోహాత్వమేవాత్మత్వమితి భావః ॥ —౩— ॥ తదేవప్ర
పంచయతి (నామవాఙ్మ్యైద్యోద ఇత్యాదినా) స్పష్టోధః । ఉపసంహరతి ।
నామైవైతదితి । నామరూపమయత్వాత్ప్రపంచస్య విశిష్టఙ్మ్యైద్యాది లక్ష
ణశబ్దరాశైర్నామరూపత్వాత్సర్వం నామేవేత్యధః । తతః కిమిత్యత్రాహ ।
నామోపాస్వతి । అత్ర బ్రహ్మైతి శేషః । నామ బ్రహ్మైత్యుపాస్తే సీత్యధః॥౪॥
తస్య ఫలమాహ ॥ (సయోనామ బ్రహ్మైత్యుపాస్తే ఇత్యాదినా) నామప్ర

ఖాం|| ఉ—యోనామ బ్రహ్మైత్యుపాస్తేఽస్తిభగవోనామ్నో భూయఇతి
నామ్నోవావధూయోస్తీతి తన్మేభగవాఃబ్రవీత్స్వీతి ||—౫—||

—శ్రీ ఇతి సప్తమప్రపాతకే ప్రథమఖండః శ్రీ—

వాగ్వావనామ్నోభూయసీవాగ్వాఋగ్వేదం విజ్ఞాపయతి యజుర్వేదగీసా
మవేదమాధర్వణం చతుర్థమితిహాసపురాణం పంచమంవేదానాంవేదం పి
త్యైగరాశిందైవంనిధింవాకోవాక్యమేకాయనందేవవిద్యాయం బ్రహ్మవిద్యాయం
వి || నీ— (అస్తిభగవోనామ్నోభూయఇతి) గురురాహ (నామ్నోవావ
ధూయోస్తీతి) ఇతరతపా (తన్మేభగవాఃబ్రవీత్స్వీతి) ||—౪—౫—||

—శ్రీ ఇతి ప్రథమఖండనిపికా శ్రీ—

ఉ || భా—వృత్తిర్యావతిదేశేతావతిదేశేనామబ్రహ్మైత్యుపాసకస్య యథే
ష్టం సంపగణం భవతిత్యర్థః || ఉక్తమేవ పునరుపసంహరితి (యోనామ
బ్రహ్మైత్యుపాస్తేతి) అత్తానంజిజ్ఞాసమానం ప్రతిబ్రహ్మత్వేన నామోపద
శఃనస్య ఆత్మత్వ బ్రహ్మత్వేఅన్యూనానతోక్తవృత్తిధర్మావితిభావః || బ్రహ్మశ
బ్దప్రవృత్తినిమిత్తం బృహత్త్వంనామ్నీనపుష్కలమితిమత్వానామ్నోపదేశ
నా పరితుష్టస్సన్నారదః పృచ్ఛతి (అస్తిభగవోనామ్నోభూయఇతి) నై
పుల్యధాఃశ్చహుశబ్దాదాతికాయనికాయుక్ ప్రత్యయేభూయఇతిరూ
పమ్ || కింనామ్నోపి విపులతరంకించిదస్తీతి శ్రుత్వాన్వేషః | నైపుల్యశ్చగు
హాత్కమకృతమ్ | నతుపరిమాణకృతమ్ | తత్తేవోత్తరత్రప్రసజ్ఞనాది
తిద్రష్టవ్యమ్ | అత్రనామ్నోబృహత్త్వ లక్షణబ్రహ్మత్వే కథితే తతోపి
కింబృహదస్తీతి ప్రస్తవ్యేతతోపి కింభూయోస్తీతిప్రకృత్యాభ్యయస్త్వం బృ
హత్త్వంచైకమితి జ్ఞాప్యతే | గురురాహ (నామ్నోవావధూయోస్తీతి) శి
వ్యతపా (తన్మేభగవాఃబ్రవీత్స్వీతి) స్పష్టోఽర్థః ||

—* ఇతి ఖాందోగ్య సప్తమప్రపాతకే ప్రథమఖండభావ్యమ్ *

గురురాహ (వాగ్వావనామ్నోభూయసీ) వావశబ్దః ప్రసిద్ధా | తద
వప్రపంచయతి (వాగ్వాఋగ్వేదంవిజ్ఞాపయతీత్యాది) నైశబ్దోఽవధారణే |
(యజుర్వేదంసామవేదమాధర్వణమిత్యాది) హృదయజ్ఞః | మనోజ్ఞః | హృ
దయప్రియత్వత్యర్థః | శిష్టంస్పష్టం | ఎతత్సర్వంవాగవ విజ్ఞాపయతీతిపూర్వే

భా॥ ఉ॥ భూతవిద్యాంక్షత్రవిద్యాంనక్షత్రవిద్యాగ్నసర్వదేవజనవిద్యాందివేరి
 ఋష్యగీం చ వాయుంచాకాశంచావశ్చ తేజశ్చ ధేపాగ్నశ్చ నుష్యాగ్నశ్చ పశూగ్న
 శ్చ వయాగ్నసి దితృణవనస్పతీగ్నచ్ఛాపదాన్యాకీలపతక్షపిపీలికపథర్కచధర్మశ్చ
 సశ్యశ్చాన్యతం చ సాధుచాసాధుచాహ్యయజ్ఞంచాహృదయజ్ఞంచయద్వైవా
 ణ్మభివిష్యన్నధర్మోనాధర్మోవ్యజ్ఞాపిష్యన్నసర్వంనాన్యతం చ సాధుచాసాధు
 చాహృదయజ్ఞోనాహృదయజ్ఞోవాగైవైతత్సర్వంవిజ్ఞాపయతి వాచముపాస్సేన్వ
 తి ॥—౧—॥ సయోవాచంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే యాచద్వాచాగతు తత్రాన్య
 యథాకామచారోభవతి యోవాచంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే స్తిభగవోవాచాభూ
 యఇతి వాచోవాచభూయోస్తీతి తస్యైభగవాన్ బ్రవిష్యేతి ॥—౨—॥ ఇతి
 సప్తమప్రపంచే ద్వితీయఃఖండః ॥— మనోవాచవాచాభూయో యథా
 వైద్వేవామలకేద్వేవాకొలద్వేవాక్షౌముష్టిరనుభవత్యేవంచంచ నామ
 చ మనోనుభవతి సయదామనసామనస్యశిమన్త్రానధీయామేత్యథాధీతే క
 ర్తాణి కుర్వీయేత్యథకురుతేపుత్రాగ్నశ్చపశూగ్నశ్చేచ్ఛేచ్ఛేయేత్యథేచ్ఛత్యథానుంచ

ఉ॥ భా॥ తాన్వయః॥ వాగభావే ఏతజ్జ్ఞానంనాస్తీత్యపి దశకయతి(యద్వైవా
 ణ్మభివిష్యన్నధర్మోనాధర్మోవ్యజ్ఞాపిష్యత్) వాగింద్రియాభావే వేదాధ్య
 యనాద్యభావాధర్మాదికం విజ్ఞాతంచనాభవిష్యదిత్యర్థః (నసశ్యమిత్వా
 ది) స్పష్టమ్ ॥ — ౧ — ॥ సయోవాచంబ్రహ్మేత్యుపాస్తేఇత్యాది) స
 ర్వంపూర్వత్ ॥—౨—॥ ఇతి ద్వితీయఖండభావ్యమ్ ॥—॥ గురురా
 హ (మనోవాచవాచాభూయిత్యుపాస్తే) (యథావైద్వేవామలకే ఇత్యా
 ది) యథామలకఫలద్వయంచా కొలఫలద్వయంచాదిభీతకఫలద్వయంచా
 ముష్టావస్తగతంభవతి । ఎనావాచామనోమనస్యస్తగతే ఇత్యర్థః । త
 దేవోపపాదయతి (సయదామనసామనస్యతీత్యాది) సః । పురుషః । య
 దామనసామంత్రానధీయాయ । మంత్రానుచ్ఛారయేయమితి మనస్యకా
 మనుతే । తదనస్తరమేవాధీతే । కర్తాణికరవాణీతి మననానస్తరమేవ క
 ర్తాణికురుతే । పుత్రాంశ్చపశూంశ్చేచ్ఛేచ్ఛేయంఇమంచలొకమముంజలొకం
 చేచ్ఛేయమితిమత్వాఇచ్ఛతితత్తమననలక్షణ మనోవ్యాపారాధీనత్వాద్వా
 గాదిప్రవృత్తైర్నసాశూయ స్తస్యమితిభావః ॥

ఛాం || ౬ || — లోకమముంచేచ్చేయ్యేభృతే మనోహ్యత్తామనోహీలా
 కో మనోహీబ్రహ్మమనడపాస్సేతి || —౧— || సయోమనోబ్రహ్మత్వపా
 స్తేయావత్సనసోగతంత్రాస్యయథాకామచారోభవతియోమనోబ్రహ్మత్వ
 పాస్తైః స్త్రీభగవోమనససాభూయతి | మనసోవాసభూయోస్తీతితన్మేభగవాన్
 బ్రహ్మీతి || —౨— || * || ఇతి తృతీయఖండః || * || సంకల్పవాచమ
 నసో భూయాన్యనావైసంకల్పయతేధమనస్యత్యధవాద మీరయతి తామనా
 మీరయతినామ్నిమచ్చావకంభవన్తి మంత్రేషుకర్తాణి || —౧— || తానిహ
 వాఎతానిసంకల్పైకాయనాని | సంకల్పాన్మకాని | సంకల్పేప్రతిష్ఠితాని
 సమకృపతాం ద్యావాపృథివీ సమకల్పేతాం వాయుశ్చైకాశంచ సమకల్ప
 ఉ | భా || — (మనోహ్యత్తామనోహీలాకోమనోహీబ్రహ్మ) మనోధీన
 త్యాదాత్మగర్తభూతకర్తృత్వాదెర్తనవవాత్తా | లోకస్యాపిమనోవ్యాపా
 రాధీనత్వాన్తనవవలోకః | వాగాద్యపేక్షయాబృహత్వాన్తనవవ బ్రహ్మ ||
 (మనడపాస్సేతి) అతీస్త్వంమనడపాస్వేత్యధః || —౧— || (సయో
 మనోబ్రహ్మత్వపాస్తైశ్చత్వాది) స్పష్టమ్ || —౨— || * || ఇతి తృతీయఖ
 ణ్డభాష్యమ్ || * || గురురాహ (సంకల్పవాచమనసాభూయాన్య
 దావైసంకల్పయతేతత్త్వాది) యదాశ్చదుకతున్యుక్తమితి సంకల్పయతి
 అథ తదామనస్యతి | ఇదంతేవ్యమితిమన్యతే | తతశ్చవాగింద్రియంప్రే
 రయతి | తచ్చవాగింద్రియంనామీరయతి | శబ్దోచ్ఛారణవిషయే నియు
 క్తేగ్రాహ్యధః | శిష్టంస్పష్టమ్ || —౧— || (తానిహవాఎతానిసంకల్పైకా
 యనానీత్యాది) తాన్యైతానినామాదీని | సంకల్పవకమయనం మార్గో య
 మాంతాని సంకల్పై కాయనాని సంకల్పానుసారీణీతియావత్ | సంకల్పఆత్మా
 కర్తాయేమాంతాని సంకల్పాత్మకాని | సంకల్పకర్తృకాణీత్యధః | యద్వా
 సంకల్పఆత్మావ్యాపకోయేమాంతాని సంకల్పవ్యాప్తానీతియావత్ (సంకల్ప
 ప్రతిష్ఠితాని) అసతీసంకల్పేనైమాంసత్రాతస్సంకల్పాధీనసత్రాకానీతియా
 వత్ (సమకృపతాం ద్యావాపృథివీశ్చత్వాది) ద్యౌశ్చపృథివీచనిశ్చలతయావ
 ర్తావహేఇతి సంకల్పం కృతవత్కావిత్కర్థః | తథావాయ్వాకాశాదయోపీ
 స్వేనరూపేణ వర్తామహేఇతి స్వస్వకార్యంచ కరవామహేఇతి సంకల్పం

భాం । ఉ— తామాపశ్య లేజశ్చ తెహగ్ సంకృత్యైవర్షగ్ సంకల్పయతే వషణ
స్య సంకృత్యైవ అన్నగ్ సంకల్పతే అన్నస్య సంకృత్యైవ ప్రాణాన్ సంకల్పనైవ ప్రాణా
నాగ్ సంకృత్యైవ మన్త్రాన్ సంకల్పనైవ మన్త్రాణాన్ సంకృత్యైవ కర్మాణాన్ సంకల్పనైవ కర్మ
ణాన్ సంకృత్యైవ లోకాన్ సంకల్పతే లోకస్య సంకృత్యైవ సర్వగ్ సంకల్పతే సపవసం
కల్పస్సంకల్పముపాస్సేవతి ॥—౨—॥ సయస్సంకల్పం బ్రహ్మైశ్వర్యపాదై
సంకృత్యైవైవ సలూకాః ధ్రువాః ధ్రువాః ప్రతిష్ఠితాః ప్రతిష్ఠితాః ౨వ్య
థమానానవ్యథమానాభిసిద్ధతి

ఉ ॥ భా ॥—కృతవంత ఇత్యర్థః । తథాసంకల్పభావే తథావ్రహ్మత్వసం
భవాదితి భావః (తెహంసంకృత్యైవర్షంసంకల్పతే) అప్రైజాధీనత్వాద్వర్ష
ణస్య అపప్రైజాంసేవ సమ్యక్కల్పంతాం స్వస్వకార్యసమథానిభవంతు ఇ
త్యేవంతస్సిద్ధేర్భవవశం సంకల్పత ఇత్యర్థః (వషణస్య సంకృత్యైవ అన్నంసం
కల్పతే) అన్నస్య వషణధీనత్వా దన్నంవర్షసిద్ధేర్భవంకల్పతే ఇత్యర్థః ॥
(అన్నస్య సంకృత్యైవ ప్రాణాన్ సంకల్పంతే) అన్నసమృద్ధిం ప్రాణాన్ సంకల్పం
త ఇత్యర్థః (ప్రాణానాన్ సంకృత్యైవ మన్త్రాన్ సంకల్పనైవ) మన్త్రాచార
ణస్య ప్రాణాయత్తతావంత్రాస్తత్సిద్ధిమాశంసంతే (మన్త్రాణాన్ సంకృ
త్యైవ కర్మాణాన్ సంకల్పనైవ) అగ్నిహోత్రాదీనాం కర్మణాం మంత్రజన్యైశ్చ
ధీనానామనత్వాదితి భావః (కర్మణాన్ సంకృత్యైవ లోకాన్ సంకల్పతే) స్వర్గా
దిలోకస్య కర్తృధీనసిద్ధికత్వాదితి భావః (లోకస్య సంకృత్యైవ సర్వంసంకల్ప
తే) సర్వస్యపి సూతజాతస్య లోకకామత్వాదితి భావః । అత్రాచేతన
మసంకల్పకథనం స్తుత్యర్థతయా చేతనత్వారోపేణ వాతదభిమాని దేవతా
వరతయా వాపవన్నమితి దృష్టవ్యమ్ ॥ (సపవసంకల్పః) ఏతాదృశ మసా
మశాలీసంకల్ప ఇత్యర్థః । సంకల్పముపాస్సేవతి । స్పష్టార్థః ॥—౩—॥
(యస్సంకల్పం బ్రహ్మైశ్వర్యపాదై సంకృత్యైవైవ సలూకాః ధ్రువాః ధ్రువాః
ఇత్యాది) సంకృత్యైవ సంకల్పసిద్ధాః ధ్రువాః నిత్యాః భాగోపకరణైః
ప్రతిష్ఠితాః అవ్యథమానాః శత్రుపీడాది రహితాః ఎతాదృశాల్లా
కాః స్యయమపి ధ్రువత్వ ప్రతిష్ఠితావ్యధమానత్వ యుక్తస్సన్నభిసిద్ధతి
ప్రాప్నోతీత్యర్థః ॥

ధాం || ఉ || — యావత్సంకల్పస్య గతంత్రాస్య యథాకామచారోభవతి
 యస్సంకల్పం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తిభగవస్సంకల్పాద్భూయభి సంతల్పా
 ద్వావభూయోస్తీతతన్మేభగవాః బ్రవీత్సితి ||—3—|| — ఇతి చతు
 ర్థఃఖండః * — చిత్తం వావసంకల్పాద్భూయోయదావైచేతయతేఽథ
 సంకల్పయతేఽథమనస్యత్యధవాచ మీరయతి తామనామ్మీరయతి నామ్నిమ
 న్త్రామికంభవంతిమంత్రేషుకర్తాః ||—౧—|| తానిహవాఽతానిచిత్తై కా
 యనాని చిత్తాత్తానిచిత్తప్రీతిస్థితాని తస్మాద్భుద్భవీ బహువిదచిత్తాభవతినా
 యమస్తీత్యేవైనమాహుర్యదయంవెదయద్వాయంవిద్వాన్మైత్తమచిత్తస్యై
 దిత్యథయద్యల్పవిచ్చిత్రవా భవతి తస్మాదవోత శుశ్రూషంతే చిత్తగోప్య
 వైషామేకాయనంచిత్రమాత్మాచిత్తంప్రీతిస్తాచిత్తముపాస్సేతి ||—౨—||

ఉ || భా || — (యావత్సంకల్పస్యత్యాది) స్పష్టోధః ||—3—||

* — ఇతి చతుర్థఖండభావ్యమ్ * — (చిత్తం వావసంకల్పాద్భూయభి
 త్యాది) అధ్యవసాయాభిమానచింతా వృత్తిభేదాన్మనఃపరివర్తనాంకారచి
 త్తశ్చేద్యైర్వ్యవహిత్యత్యతి - హస్తాదయస్పస్థితేఽతానైవమితి సూత్రేభాషిత
 తత్వాత్ప్రకాలానురూపాతీతానాగతవిషయప్రయోజనచింతానురూప
 ప్రవృత్తివిశిష్టం మనశ్చిత్తమిత్యవ్యతే । చేతయతిథాత్వద్ధౌపి సవనశిష్టం
 స్పష్టమ్ ||—౧—|| (తానిహవాఽతానిత్యాది) ఉక్తోధః (తస్మాద్భు
 ద్భవీ బహువిదచిత్తాభవతీత్యాది) బహుశాస్త్రజ్ఞోపిపుమాన్విషయప్రయో
 జననిరూపబలక్షణ చిత్తహీనాయదాభవే తదాలోకికా అయంనాస్తి అ
 యంవేదతియత్ తదపి నాస్తీత్యేవంజ్ఞాతారంతరీయం శాస్త్రజ్ఞానంచాపల
 వస్తీత్యధః । కించ తత్ర యుక్తిం చ వదన్తి । కాయుక్తిః (యద్వాయం
 విద్వాన్మైత్తమచిత్తస్యైదితి) యత్ - యది - అయంపుమాన్విద్వాన్వా
 విద్వానైవిస్యత్ తహీత్యధమదితొనస్యత్ । తస్మాదేతస్య శాస్త్రజ్ఞానమే
 వనాస్తీత్యాహురిత్యధః (అథయద్యల్పవిచ్చిత్రవా భవతి తస్మాదవోత
 శుశ్రూషంతే) యద్యల్పశాస్త్రవిదపి చిత్తవా భవతితస్మైశుశ్రూషంతే ।
 తద్వాక్యం శ్రోతుమిచ్ఛన్తి జనా ఇత్యధః । (చిత్తం హ్యేవైషామేకాయన
 మిత్యాది) పూర్వవదథః ||—౨—||

భాం ॥ ఉ ॥— సయశ్చిత్తంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే చిత్తావైస్సలూకాన్ భృ
 వాన్ భృపః ప్రతిష్ఠితాన్ ప్రతిష్ఠితౌఽవ్యధిమానానవ్యధమానోఽభిసంధ్యతి
 యావచ్చిత్తస్యగతంతత్రాస్యయథాకామచారోభవతి యశ్చిత్తంబ్రహ్మేత్యు
 పాస్తేఽస్తిభగవశ్చిత్తాద్భూయఃఇతి చిత్తాద్వానభూయోస్తీతతస్యైకగవాన్
 బ్రవీత్సతి ॥—౩—॥ * ॥ ఇతి సప్తమఃపరకే వంచమఃఖండః ॥ * ॥

ధ్యానంవావచిత్తాద్భూయోధ్యాయతీన పృథివీధ్యాయతీవాంతరిక్షం ధ్యాయ
 యతీవత్సాధ్యాయస్తీ నాపాధ్యాయస్తీవ, పర్వతాధ్యాయస్తీవదేవ మను

ఉ ॥ భా —॥(సయశ్చిత్తంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే చిత్తావైస్సలూకాన్ త్యాది)
 చిత్తాన్ ఉపవితానిత్యర్థః ॥ ఇతరత్పుర్వవత్ ॥—౩—॥ * ॥ ఇతిపంచ
 మఖండభావ్యమ్ ॥ * ॥ (ధ్యానంవావచిత్తాద్భూయః త్యాది) ధ్యా
 నంహివిజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహిత మేకచింతనమితిధ్యానాచైలిసూ
 త్రైభాషితమ్ । యథాయోగీధ్యాయన్నిశ్చతోభవతి । ఏవం పృథివ్యాద
 యోపిధ్యానలక్షణస్వరూపహేత్త్వప్రభ్యాపనాయోవనిశ్చలాస్పదాధ్యాన మభి
 నయన్తి । అతోధ్యానం మాహేత్త్వహేతురత్యర్థః । సూ త్రితం ఏ । అచ
 లత్వంచాపెత్యేతి । తత్రహితిస్త్వాసీనశ్చయానోవాధ్యాన మనుతిస్మైత్
 విశేషభావాదీతి ప్రాప్తే అభిధీయతే । ఆసీనస్సంభవాత్ । ఆసీనఉపాసన
 మనుతిస్మైత్ । కుతః । సంభవాత్ । ఆసీనస్త్యైవమ్యేకాగ్రచిత్తతా సం
 భవతి । స్థితిగత్యోః ప్రయత్నసాపేక్షత్వాత్ । శయనేచనిద్రాసమ్భవాత్ ।
 ధ్యానాచ్చ । విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితచింతాలక్షణధ్యానలక్షణ
 త్వాదుపాసనస్య తత్ర చచిత్రైకాగ్ర్యావశ్యభావేనతిస్థియేఆసీనత్వసాక్షా
 పెక్షితత్వాచ్చ । అచలత్వంచాపెత్వ । నిశ్చలత్వరూపం సాదృశ్యమపేత్వ ।
 ధ్యాయతీవ పృథివీధ్యాయతీవాంతరిక్షమిత్యాదౌధ్యాయతి శబ్దప్రయోగదర్శ
 నాత్ ధ్యాతుర్నిశ్చలత్వస్యాపేక్షితత్వాదాసీనస్త్యైవ నిశ్చలత్వసమ్భవా
 దాసీనస్త్యైవోపాసనమిత్యర్థః - స్మరంతిచ॥ ఉపవిశ్యానసేయుంజ్యాయో
 గమాత్త విశుద్ధయఇతి ధ్యానాంగతయా ఆసీనతాస్తర్యతే । అతోధ్యానేచి
 త్రైకాగ్ర్యాత్యావశ్యత్వాత్తదధమాసీనత్వమపేక్షితం । యత్రై కా
 గ్రతాతత్రావిశేషాత్ । యతఏవచిత్రైకాగ్ర్యింప్రధానహేతుః । అతఏవయ

[illegible]

థాం ॥ ఉ ॥ — వాక్యమెకాయనః దేనవిద్యాం బ్రహ్మవిద్యాం ఛూతవి
ద్యాం క్షత్రవిద్యాం నక్షత్రవిద్యాగ్నీషభదేవజనవిద్యాం దివ్యచ్ఛృణీచ్ఛ
వాయుజ్ఞా కాశజ్ఞాపశ్యతేజశ్చ దేవాగ్నీమనుష్యాగ్నీ వయాగ్నీచ త్య
ణవనస్పతీ శ్వాపదాన్యాకీటపతక్లపీలీకం ధర్మజ్ఞాధర్మజ్ఞాసత్యజ్ఞాసత
జ్ఞా సాధుచా సాధుచ హృదయజ్ఞా హృదయజ్ఞాస్సజ్ఞా రసం చేమ
జ్ఞులాకమనుజ్ఞ విజ్ఞానేనైవవిజ్ఞానాతవిజ్ఞానముపాస్సేత్వితి॥—౧—॥ స
యోవిజ్ఞానంబ్రహ్మాత్మపాస్తే విజ్ఞానవతోవైసలోకాః జ్ఞానవతోభిసీధ్య
తియావద్విజ్ఞానస్యతం తస్మాస్యధాకామచారోభవతి యోవిజ్ఞానంబ్ర
హ్మాత్మపాస్తే సైభగవోవిజ్ఞానాద్భూయఇతివిజ్ఞానాద్వాపహూయోస్తీతి
తస్మైభగవాః బ్రహ్మైతి ॥—౨—॥ ॥ * ॥ ఇతి సప్తమఃఖండాః ॥ * ॥

బలం వానవిజ్ఞానాద్భూయోపిహశతం విజ్ఞానవతామేకోబలవానాకమ్నయతే
సయదాబలీభవత్యధోతాతా భవత్యత్రిష్టక్ పరిపరితాభవతీపరిపరన్నుపన
త్రాభవత్యుపసీదత్ ద్రష్టాభవతి శ్రోతాభవతి మంత్రాభవతి బోధ్దాభవతి
కర్తాభవతి విజ్ఞాతాభవతి బలేనవైపృథివీతిష్ఠతి బలెనాస్తరిక్షం బలేనద్యౌ
ర్భలెనపర్వతాబలెన దేవమనుష్యాబలెన పశవశ్చపయాగ్నీచత్యణవనస్పత
యః శ్వాపదాన్యాకీటపతక్లపీలీకం బలెనలోకస్తీవ్రతి బలముపాస్సేత్వితి॥౧॥

ఉ॥ థా ॥ — జ్ఞానరూపస్య విజ్ఞానస్య స్మృతీనస్తతిలక్షణంధ్యానం వ్రతి
హేతుత్పత్త్యాభూయస్తప్తంద్రష్టవ్యమ్ । శిష్టంపూర్వవత్ ॥—౧—॥ (స
యోవిజ్ఞానంబ్రహ్మాత్మపాస్తేవిజ్ఞానవతోవైసలోకాః జ్ఞానవతోభిసీధ్య
త్యాది) జ్ఞానవిజ్ఞానశబ్దయో సామన్యవిశేషరూపత్వాద్విజ్ఞానవతోజ్ఞా
నవతోలాకానిత్యుపపత్తిః । శిష్టంస్తప్తమ్ ॥ * ॥ ఇతి సప్తమఃఖండాభ్యామ్॥*
(బలం వానవిజ్ఞానాద్భూయోపిహశతం విజ్ఞానవతామేకోబలవానితి) ఏ
కోహీబలవాః హస్తీవిజ్ఞానవతాం మనుష్యాణాం శతమప్యాకమ్నయతే ।
కిచ్చనతిబలెగుర్వాదిమ దృష్టైవ్యభ్యుత్థానం ఉపపర్యా ఉపసదనంశ్రీవణ
మనన నిదిధ్యాసన సాక్షాత్కారాఃకర్తవిషయకత్వత్వంకృతవిషయకజ్ఞా
నమిత్యేతత్సర్వం బలెనత్యేనభవతి । అతోవిజ్ఞానాపేక్షయా బలమేవ భూ
యఇత్యర్థః (బలెనవైపృథివీతిష్ఠత్యాది) స్పష్టమ్ ॥—౧—॥

భాం || ఉ || — సయోబలం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావద్బలస్యగతం తత్రా
న్యాయధాకామచారోభవతి యోబల బ్రహ్మేత్యుపాస్తే స్తిభగవా బలా
ద్యామయితిబలాద్యవ భూయోస్తీతి తస్యైభగవాః బ్రహ్మిత్వీతి || —౧— ||

— ఇతి సప్తమప్రపారకైష్టమఃఖణ్డః —

అన్నంపావబలాద్యాం స్తస్మాద్యద్యపి దశరాత్రీర్నాశ్చీయాద్యమ్యహ జీవే
దధవాఽన్రప్తాఽశ్రోతాఽమన్తాఽబౌద్ధాఽకర్తాఽవిజ్ఞాతాభవ త్యథా
న్నస్యామే ద్రప్తాభవతి శ్రోతాభవతి మన్తాభవతి బౌద్ధాభవతి కర్తాభవ
తివిజ్ఞాతాభవత్యన్నముపాస్వేతి || —౧— || సయోన్నంబ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽన్న
వతోవైసలోకాః పానవతోభిసేధ్యతియావదన్నస్య గతంత్రాస్య యథా
కామచారోభవతి యోన్నంబ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తిభగవాన్నాద్యాం ఇ
త్యన్నాద్వావభూయోస్తీతితస్యైభగవాః బ్రహ్మిత్వీతి || —౨— || * || ఇతి నవ
మఃఖణ్డః || * || ఆపావా అన్నాద్యాంస్య స్తస్మాద్యదాసువృష్టిర్నభవతి
వ్యాధీయంతే పాణా అన్నంకనీయోభవిష్యతిత్యధాదాసువృష్టిర్భవత్యా

ఉ || భా || — (సయోబలం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే ఇత్యాది) స్పష్టార్థః ||

—౧— || ఇత్యుప్తమఖణ్డభావ్యమ్ || (అన్నంపావబలాద్యాం స్తస్మాద్య
ద్యపిదశరాత్రీర్నాశ్చీయాద్యమ్యహజీవేదిత్యాది) బలసమ్పాదకత్వాదన్న
మేవ బలాద్యాంః । అతేవ యదికశ్చిత్తుచాః దశరాత్రీర్నాశ్చీయా
త్తహిబలహాన్యామియతేవ । అధవాయదికశ్చిజ్జీవేత్తహిః ద్రప్తృత్వ
శ్రోతృత్వాది రహితేవ భవేత్ । అద్రప్తాశ్రోతృత్వాదిచ్ఛేదః (అథా
న్నస్యామే ద్రప్తాభవతీత్యాది) అన్నస్య ఆయేలాభేనతి । అన్నస్యామైశతి
పారే ఛాందసంకారస్య వికారః । అన్నస్యామితిపాతేపి ఆయేలాభః అ
న్నస్యామితిబలవానిత్యర్థః । అతశ్చన్వయవ్యతిరేకాభ్యామన్నస్యైవ
లాది హేతుత్వదశావాదితీభావః । శిష్టంస్పష్టమ్ || —౧— || (సయోన్నం
బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽన్నవతోవైసలోకానిత్యాది) పానవతః । పెయవీరురౌ
నిత్యర్థః । శిష్టంస్పష్టమ్ || —౨— || ఇతి నవమఖణ్డభావ్యమ్ || —౩— || (ఆపావా
అన్నాద్యాంస్య స్తస్మాద్యదాసువృష్టిర్నభవతివ్యాధీయంతేప్రాణా ఇత్యాది)
యస్మిన్ కాలే శోభనావృష్టిర్నభవతి తదా అన్నంకనీయః । అల్పంభవిష్యతి

ఖాం || ౬ || — నందినః పాశ్రాభసంత్యన్నంబహుభవిష్యతీత్యాపవ వేమా
 మూర్తాయేయం పృథివీ యదంతరిక్షంయద్ద్యౌర్యత్పర్వతాయదైవమనుష్యా
 యత్పశవశ్చనయాగ్నిచతృణవనస్పతయః శ్వాపదాన్యాకీటపతంగపిపీలిక మా
 పవ వే మామూర్తాఅవఉపాస్వతి ||—౧—|| సయోఽపౌ బ్రహ్మేత్యుపాస్త
 అహ్నోతిసర్వా కామాగ్న్స్తప్తిమాభవతియావదహంగతంత్రాన్యాయ
 ధాకామచారోభవతి యోఽపౌ బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తేభగవోఽద్భ్యోఘా
 యత్యద్యద్భ్యోవానభూయోస్తీతి తన్మైభగవా బ్రసిత్వతి ||—౨—|| ఇతిస
 ప్రమప్రసారకే దశమఃఖండః ||—|| తెజోవాఅద్భ్యోఘాయస్తదావతద్వా
 యుమాగృహ్య కాశమభితపతితదాహుర్నిశోచతినితపతపషిష్య తివాఇతి తె
 జపత తర్హ్వర్షందశేయి శ్వాధావస్పృజతేతదేతదూర్వాభిశ్చతిరశ్చీభి
 శ్చవిద్యద్భిహ్వాదాశ్చరన్తితస్తాదాహుర్నిద్యోతతేస్తనయతిపషిష్యతివా
 ఉ || ధా || —తిహ్వాగ్నిహ్వాగ్నివాగ్నిధీయన్తే దుఃఖినోభవన్తి । యదా
 శోభచామృషిర్భవతి తదాఅన్నంబహుభవిష్యతీత్యానందినః హృష్టాభవన్తి ।
 (ఆపవవేమామూర్తాః) ఇమాఃపక్ష్యమాణామూర్తాః మూర్తిభేదాకారప
 రిణతాః పృథివ్యంతరిక్షాదికీట పతంగపిపీలికాన్తాఅపవవేత్యధః । శిష్టంస్ప
 ష్టమ్ ||—౩—|| (సయోఽపౌ బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఇత్యాది) అపాముపాసకస్య
 కామానామాప్తిర్యుక్తైవేతిభావః । శిష్టంపూర్వవత్ ||—౪—|| ఇతిదశమ
 ఖండాభ్యమ్ ||— (తెజోవాఅద్భ్యోఘాయస్తదావతద్వాయుమాగృ
 హ్య కాశమభితపతిత్యాది) తేజసోపాగరణత్వాత్తేజసవాద్భ్యోఘాయః ।
 తత్ తస్తాదపాగరణత్వాదేవహేతోః ఎతత్రైజః యదావాయుంస్వాత్తనా
 ఆగృహ్యనిశ్చలీకృత్యాకాశమభివాప్యతపతితదాలోకికాః । తెజః కర్తృజ
 గన్నిశోచతి । నితరాంశోచతి । నితపతినితరాంతపతిచతస్తాదవశ్యంపతిష్య
 తీత్యాచుః । తేజసోపాగరణత్వాదేనతత్రైజః ప్రధమతః స్వాత్తానందర్శ
 యిత్వాపశ్చాదపస్పృజతే ఇత్యర్థః (తదేతదూర్వాభిశ్చతిరశ్చీభిశ్చైత్యా
 ది) తత్ తస్తాదేవతేజసోఽపాగరణత్వాదేతత్ ఎతస్మిన్నపికాలేహోర్ధ్వ
 గతాభిస్త్రిగ్యతాభిశ్చవిద్యద్భిహ్వాదాస్తనయితుశ్చాశ్చరన్తి । తద్దర్శ
 నాదేవలొకికాఃవిద్యోతతేస్తనయతిపషిష్యతివాఇతివగన్తిత్యర్థః || అతపవ

భాం || ఉ ||—ఇతి తేజఃపతత్యుర్వం దశయిత్వాథాపస్సృజతే తేజఃపా
స్సేతి ||—౧—|| సయస్తైజో బ్రహ్మేత్యుపాస్తే తేజస్వీ వైసతేజస్వతోలా
కా భాస్వతోఽపహతతమసానభిసిద్ధ్యతి యావత్తేజసోగతం తత్రాస్య
యథాకామచారోభవతి యస్తైజో బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తిభగవస్తైజసో భూ
యఇతి తేజసోవాభూయో స్తీతి తస్యైభగవాన్ బ్రవీత్సీతి ||—౨—||

—శ్రీఇతి సప్తమ ప్రపాతకే ఏ కాదశఃఖణ్డఃశ్రీ— ఆకాశోవావ తేజసా
భూయానాకాశేవైసూర్యాదం ద్రమసాపుభౌ విద్యున్నక్షత్రాణ్యగ్నిరాకా
శేనాహ్వయత్యాకాశేన శృణోత్యాకాశేన ప్రతిశృణోత్యాకాశేరమతఆ
కాశేనరమతఆకాశేజాయత ఆకాశమభిజాయత ఆకాశముపాస్సేతి ||-౧ ||
సయఆకాశం బ్రహ్మేత్యుపాస్త ఆకాశవతోవైసలోకాన్ ప్రకాశవతోఽ
సమ్బధానురాగాయవతోఽభిసిద్ధ్యతి యావదాకాశస్యగతం తత్రాస్య య
థాకామచారోభవతి యఆకాశం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తిభగవతాకాశాద్భూ

ఉ || భా ||—కారణభూతం తతైజః స్వాత్మానంప్రభవతోదశయిత్వాథా
పస్సృజతే | అతఃపూర్వోక్తానాంభూయసీనామపామపికారణం తేజఃపా
స్సేత్యర్థః ||—౧—|| (సయస్తైజో బ్రహ్మేత్యుపాస్తే తేజస్వీ వైసతేజస్వ
తోలాకానిత్యాది) తేజస్విత్యాదేవలోకానాం తత్రార్థం ప్రకాశవ
త్త్వలక్షణంభాస్వత్త్వమ్ | పాహ్యేభ్యంతరాధికారశూన్యత్వ రూపమవహా
తతమనంత్రంవ | తాదృశోలాకాన్ స్వయమపి తేజస్వీనన్నాహ్నతీత్యర్థః
శిష్టః స్పష్టమ్ ||-౨ || —ఇత్యేకాదశఖణ్డభాష్యమ్ ||— (ఆకాశోవావతే
జసాభూయానిత్యాది) పూర్వఖండోక్తయోస్తైజోవాయోహ్యోకాశఃకా
రణం అతఆకాశస్య తేజో వాయుపెక్షయాభూయస్త్వమ్ | అతఎవాదిత్యా
ది జ్యోతిర్మండలమాకాశాశ్రితం ఆకాశంతర్పర్తి | అహస్సనశ్రవణప్రతి
శ్రవణాన్యప్యాకాశసాధ్యాని | రమమాణోపి జనఆకాశే శోచన్నపి జన
ఆకాశే | జాయమానోవ్యంకురానరాకాశాది లక్షణమవకాశమభిలక్ష్య ప్ర
తీత్యైవజాయతే | అతఆకాశముపాస్సేత్యర్థః ||—౧—|| (సయఆకా
శం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే ఆకాశవతోవైసలోకానిత్యాది) ఆకాశవతః విస్తార
యుక్తా | అతఎవాసమ్బధాన్ | అన్యోన్యపీడాలక్షణసమ్బధశూన్యాన్ |

భా॥ఉ—య ఇత్యాకాశాద్వానభూయోస్తీతితన్నై భగవాన్ బ్రవీత్సతి || ౨ ||

—ఇతి సప్తమప్రపారక ద్వాదశశ్శ్లోకః—

స్తరోవాతకాశాద్భూయస్తస్మాద్యద్యపి బహవఆసీరన్నస్తరంతానైవతేకం చ
సశృణుయుర్ముమసీరన్న విజానీరన్ యదావావతేస్త రేయురభశృణుయు
రభమసీరన్నభవిజానీరన్ స్త రేణవైపుత్రాన్విజానాతీస్త రేణవశూన్యపరము
పాస్యతి || —౧— || సయస్తస్రంబ్రహ్మేత్యుపాస్తేయావత్సరస్యగతం
తత్రాస్య యథాకామచారోభవతియస్తరంబ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి భగవత్స్స
రాద్భూయఇతి స్తరాద్వానభూయోస్తీతి తన్నైభగవాన్ బ్రవీత్సతి || —౨— ||

—ఇతి సప్తమప్రపారక త్రయోదశశ్శ్లోకః— ఆశావానస్తరాద్భూ
యస్యాశ్చైస్థైస్సరౌమంత్రానధీతేకర్తాణికురుతేపుత్రాన్ శ్వపశూన్ శ్చైచ్చ
త ఇమంచలౌకమమంచెచ్చత ఆశాముపాస్యతి || —౧— || సయఆశాంబ్ర

ఉ || భా || — ప్రకాశవతః - తజస్వినః । ఉరుగాయవతః - కీర్తిమతో
లాకాః ప్రాప్నోతిత్యర్థః । శిష్టంపూర్వవత్ || —ఇతిద్వాదశశ్శ్లోకభాష్యమ్ ।
(స్తరోవాతకాశాద్భూయఇతి) భూయఇతిలింగవ్యత్యయశ్చాందసః । (త
స్మాద్యద్యపి బహవఆసీరన్నస్తరంతానైవతేకం చ సశృణుయుర్ముమసీరన్ని
త్యాది) స్తరణశూన్యావకత్ర బహవఆసీవాతపినత్రవణాదికార్యసమగ్రాః ।
సతితుశక్త్యాదిస్తరణేత్రవణాదికార్యసమగ్రాభవన్తి । అతలకాశకార్య
స్య శ్రవణాదెత్తస్రణాభీనత్వాత్తస్యాకాశాద్భూయస్తమితిభావః । కిచ్చ
(స్త రేణవైపుత్రాన్విజానాతీత్యాది) స్తరణశూన్యస్య సపుత్రపశ్వాదిజ్ఞా
నమిత్యతస్తరణముపాస్యేత్యర్థః || —౧— || (సయస్తస్రంబ్రహ్మేత్యు
పాస్తే యావత్సరస్యగతమిత్యాది) సర్వంపూర్వవత్ || —౨— ||

—ఇతి త్రయోదశశ్శ్లోకభాష్యమ్ — (ఆశావానస్తరాద్భూయస్యాశ్చ
ైస్థైస్సరౌమంత్రానధీత ఇత్యాది) ఆశయాఫలేచ్చయేత్యర్థః । తయాఇద్ధః
దీపితః ఉత్పాదితః స్తరః ఇష్టసాధనత్వాది విషయకం స్తరణంఅధ్యయనక
ర్తానుసానాది హేతుర్బుచీత్యర్థః । కిచ్చ ఫలాశాయతైవ పుత్రపశ్వాదీ
హిలోకపరలోకవాంఛాంత ఆశాయాభూయస్తమితిత్యర్థః || —౧— ||
(సయఆశాంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే ఆశయాస్య సర్వేకామా ఇత్యాది) ఆశయా

భా॥౬॥ స్థాన్యపాస్తేఅశయాన్యసర్వేకామాస్సమృద్ధ్యైవమోక్షాహాస్థాని
 బోధనవియావదాశాయాగతంత్రాన్యధాకామచారోభవతియతశాం
 బ్రహ్మాత్యపాస్తే౭స్థిభగవతశాయాభూయిష్యాత్కాయావాన్భూయో
 స్తేతితవైభగవాన్బ్రవీత్సీతి॥౨॥ఇతిసప్తమప్రపాదకచతుర్దశాఖ్యైః
 పా॥౧౦॥వాతశాయాభూయాన్యధావాతతావాభాసమపితావనమస్త్వికా
 ప్రాణేనర్హన్సమపితంప్రాణిఃప్రాణేనయాతిప్రాణిఃప్రాణేందదాతిప్రా
 ణాయదదాతిప్రాణోహపితాప్రాణోమాతాప్రాణోభ్రాతాప్రాణస్స
 పాప్రాణితచార్యఃప్రాణోబ్రాహ్మణః॥—౧—॥సయదిపితరంబామా
 తరంబాభ్రాతరంబాస్వసారంబాచార్యంబాబ్రాహ్మణంబాకించిద్భృత
 ఋషప్రత్యాహుధిక్తావస్త్విత్యైవనమాహుః॥పితృహవైత్సమసిమాత్సహ

వి॥ దీ॥ — ఎవం ప్రశ్నప్రతివచనరూపణవాక్కున స్వంకల్పచిత్రధ్యాన వి
జ్ఞానబలాన్నజల తేజఃకాశస్తరాశాపర్యంతమపస్యస్యాహ (పాణినానాట
కాయాధూయాన్) అత్ర ప్రాణశబ్దేన ప్రాణసహజరితోజీవోపన్యతే త
స్యైవ శాతురుత్తరత్రవత్వతే ॥ (యథావాఅరానాభానమర్చితాపీనము
ప్తిన్నానైసర్వం సమర్చితమ్) యథారథవక్త్రస్థారానాభ్యాశ్చితాపీనం
సమస్తాచేతనధూతజాతమేతచ్ఛేతనా శ్చితిమిత్యర్థః ॥ భూతమాత్రాప్ర
జ్ఞామాత్రాస్వపితాగ్నిత్రైశ్శృంగేకరాత్ (ప్రాణః ప్రాణేనయాతిప్రాణః ప్రా
ణందదాతిప్రాణాయనదాతి) గంతాదెనదత్రాదిరపి జీవఏవ । గమనకారణ
భూతోఽశ్వాదిరపిజీవఏవ । దాతాపి జీవఏవ । దయోగవాదిరపిజీవఏవ ।
సన్నుద్రిదానభూతబ్రాహ్మణాదిరపి జీవఏవేత్యర్థః (ప్రాణోహపితా ప్రా
ణోమాతా ప్రాణోభ్రాతా ప్రాణస్త్వసా ప్రాణలకార్యః ప్రాణో బ్రా
హ్మణః) పిత్రాదిరపి జీవఏవేత్యర్థః ॥—౧—॥ సమపరిదృశ్యమానమాం
సపింజవిశేషాఫిన పిత్రాదిశబ్దానాచ్యానజీవ ఇతి మన్యమానం ప్రత్యాహ (స
యదిపితరంవా మాతరంవా భ్రాతరంవా స్వసారంవాచార్యంవా బ్రాహ్మ
ణంవా కించిద్భృశమివప్రత్యాహ । కిక్వాప్తిపిత్యైవైవమామః । పితృ

॥ १ ॥ భా. — ఉపాసితయాపద్వేకామాప్సమృద్ధాభవ బ్రహ్మశాస్త్రస్య స
 ర్వాంతరమోఘాప్సఫలాభవ శ్రీత్యర్థకః (యావదాచార్యాగతమిత్యాది) స్మ
 ర్తార్థకః ॥ ౨ ॥ ఇతి చతుర్థవర్ణనాంతః ॥

భాం॥ఉ॥ — వైత్వమసి భ్రాతృహావైత్వమసిస్వస్వహావైత్వమస్యాచార్యహా
వైత్వమసి బ్రాహ్మణహావైత్వమసి ॥—౧—॥ అథయద్యప్యేనానుతాగ్రి
త ప్రిణాణ శూలెన సమాసంస్యతి సందహేన్నైవై నంబూయః పితృహా
సీతి నమాతృహాసీతి నభ్రాతృహాసీతి నస్వస్వహాసీతి నాచార్యహాసీతి నబ్రా
హ్మణహాసీతి ॥—౩—॥ ప్రిణోహ్యైవైతాని సర్వాణిభవతి

వి ॥ దీ — హావైత్వమసిమాతృహావైత్వమసి భ్రాతృహావైత్వమసి స్వస్వ
హావైత్వమస్యాచార్యహావైత్వమసి బ్రాహ్మణహావైత్వమసీతి (అథయద్యప్యే
నానుతాగ్రిత ప్రిణాణ శూలెన సమాసంస్యతి సందహేన్నైవై నంబూ
యః పితృహాసీతినమాతృహాసీతి నభ్రాతృహాసీతి నస్వస్వహాసీతినాచార్య
హాసీతి నబ్రాహ్మణహాసీతి । ప్రిణోహ్యైవైతాని సర్వాణిభవన్తి) సజీవే
షు పిత్రాదిషు శరీరేషుధిక్త్వామితికించిచ్ఛృశమధిక్షిప్తి పురుషేధిక్త్వామి
త్వృక్త్వాపిత్వహేల్వాదిశబ్దాన్ప్రయుంజతే । తేష్యేన శరీరేషూ తాగ్రి
త సజీవేషు శూలెన సమాసమ్ । సంపూర్వాత్ తైహాథాదన్యతేజఃముల
న్తాయం శబ్దః । శూలెన సహ్యక్ష్మగ్నిష్యత్యత్యసృసమ్యద్దాహకే పురుషేపి
తృహేత్వాదిశబ్దాప్రయోగాన్నిజీవన్య శరీరస్యపిత్రాదిత్వాభావస్య సి
ద్ధత్వాజ్ఞీపవన పిత్రాదిర్భవతీత్యర్థః । భగవతాభావ్యకృతాప్రిణశబ్ద
నిర్దిష్టః ప్రిణసహచారీప్రత్యగాత్కైవ । నవాయువిశేషమాత్రమ్ ॥
ప్రిణోహాపితా ప్రిణోమాతేత్యాదియః ప్రిణస్యచేతనతా మవగమ
యన్తి । పితృహామాతృహేత్వాదినా సప్రిణేషు పితృప్రభృతిషూపమదక
కారిణి హింసకత్వాది నిమిత్తాపక్రొశవచనాత్కైవేన వినితప్రిణేష్యత్య
న్తావమదకకారిణ్యుపక్రొశవచనాథావాచ్ఛహింసాయోగ్యత్వేతనవప్రా
ణశబ్దనిర్దిష్టః । అప్రిణేషుస్థావరేష్యచేతనెషూపమదాభావాభావయో
గ్హింసాతదభావదశనాత్ । హింసాయోగ్యతయానిర్దిష్టః ప్రిణప్ర
త్యగాత్కైవేతి నిశ్చయతే । అతవన చారనాభిదృష్టాంతాద్యుపన్యాసేన
ప్రిణశబ్దనిర్దిష్టః పరతత్తన భృమితవ్యమ్ । పరస్యహింసాప్రసంగాభా
వాత్ । జీవాదితరస్యభోగ్యభోగోపకరణస్య కృత్స్నస్యాదిదృష్టనో జీవా
యైతస్థితీర్దేన ప్రత్యగాత్త న్యేవారనాభిదృష్టాంతాపవత్రైశ్చేతిభాషితమ్

భాం || ఉ || — సవావిషయం పశ్యన్నైవం మన్వానవిషయం విజానన్నతి
వాదీభవతి ।

వి || దీ || — యద్యపి నాయం హతిసహస్యతత్త్వేనిదిక్ష్వస్యజీవస్యస్వతోహిం,
సామోగ్యత్వాభావేన దెహదిసాహిత్యప్రయుక్తహింస్యత్వవస్తుఖ్యప్రాణ
స్యాపిహింస్యత్వం సువిచారం । స్థావరహింస్వాస్తతిపి । భేదశ్చ తే నైవలక్ష
ణ్యాచ్చేతి సూత్రభాష్యే క్తరీత్యా స్థావరేషు ప్రాణస్య పశ్యధావస్థాయ
శరీర ధారణస్యాభావేపి ప్రాణసద్భావోన్వీతి । నతు దృష్టాంతభావాదితి
సూత్రేభాషితత్వేన ప్రాణస్య సద్భావాద్ధింసాదివచన ముపపద్యతేవ ।
తథాపి ప్రాణోహవీతీత్యాది వాక్యనిర్దిష్టానాం జీవవాదితయా లాకేష్ట
సిద్ధానాం బహూనాం పిత్రాదిశబ్దానాం గౌణత్వకల్పనాపేక్షయాపకస్య
ప్రాణశబ్దప్రేస జీవవాదిత్వమాశ్చ యోగీయమితి భాష్యకారాభిప్రాయః । ఆ
తేవ వృత్తికృతాభావత బాధాయ నేనాపి । భూమాసం ప్రశాదాదధ్యు
పదేశాదితి సూత్ర వ్యాఖ్యానే ప్రత్యగాత్తన ద్విధ్వక్ష్మపదేశాదిత్యేవో
క్తమ్ । నతు ముఖ్యప్రాణాదూర్ధ్వమితి వేదసాజనకవ్యాపార లక్షణహిం
స్థాయా వేదనాకూస్య అచేతనై అసమ్భవాచ్చ (సవావిషయం పశ్యన్నైవం
మన్వానవిషయం విజానన్నతి వాదీభవతి) పూర్వవాక్యే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య
వావిషజీవః స్వాత్మానముక్తేన ప్రకారేణ మన్వానః అశ్నేన, ప్రకారేణ వి
జానన్ముహూసీనః తేన ప్రకారేణ పశ్యన్ సాత్మాతుగర్వన్నతి వాదీభవతి ।
అతిక్రాంతస్వాపాస్య వస్తువాదీభవతి । స్వాపాస్యవస్తునస్సర్వోత్కృష్టత్వవా
దీభవతీత్యర్థః । బృహస్పతిసమప్రత్యధికజనాప్రతిభాధాయకం స్వాపా
స్యదేవతాపారమ్యవచననిలత్వమతివాదిత్వమ్ । తచ్చాపాస్యదేవతాతీతయే
పర్యవస్యతి । ఏవం పశ్యన్నైవం మన్వానవిషయాదౌ లక్షణహేతోః శ్రీ
యాయాఇతి హేత్వధేశత్యప్రత్యయః । తతశ్చ స్వాపాస్యదేవతాసాత్మా
తాగ్రాంతివాదిత్వే హేతురిత్యర్థః । సాత్మాతాగ్రప్రీతస్వాపాస్య దేవతా
నుగ్రహాదీదృశమతివాదిత్వం భవతీతి భావః । సవావిషయం పశ్యన్నైవం
మన్వానవిషయ వాక్యేన పూర్వసద్ధర్మనిర్దిష్టప్రాణస్య ప్రస్తుత్వమంత్యత్వక
ళనాదపి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టోజీవిత్యవసీయతే । ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవిత్య

ధాం ॥ ౬ ॥—తంచెచ్చు యురతివాద్యసీత్యతివాద్యస్తీతబూయాన్నాప హ్నువీత ॥—౪—॥ ఇతి సప్తమ ప్రపాఠకే పంచదశఃఖండాః ॥—॥ ఎవతు వాఅతివదతియస్స త్యేనాతివదతి ।

వి । నీ ॥—జ్ఞాపనాదైవహిసవాఎవ ఇతి పదయోగప్రవృత్తిః (తంచేత్ బ్రూ యురతివాద్యసీత్యతివాద్యస్తీతి బూయాన్నాపహ్నువీత) ప్రాణశబ్దతస్య జీవస్యపూర్వోక్త సర్వాతిశాయిత్వాదెవాతివాదిత్వం నామహోతస్యమితి ధానః ॥ ౧—౩—౪ ఇతి పశ్చదశఖండాదీపికా ॥—॥ అత్ర పూర్వపర్యా యోవ్యనుక్తస్యాతివాదిత్వస్య కథనాన్వక్రొంతంతాపదాః పాణిశబ్దతే ప్రత్యగాత్మనివర్యవసన్న ఇతి పాణిణాద్వాన భూయాస్తీతి పునరపృచ్ఛత్యే వ నారదేనసత్కుమారః స్వయమేవ తతోప్యతిశయితం పరమాత్మానముప క్షివతి (ఎవతువా అతివదతియస్స త్యేనాతివదతి) తుశబ్దావిశేష ప్రదర్శ కః । తస్యహవాతస్య బ్రహ్మణానామసత్యమితి దహరవిద్యాయాం వ య్యమాణత్వాత్ । సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మాతి సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధేస్సత్యశబ్దా బ్రహ్మవరః । తస్య సతతైశ్చరూపత్వేన నిర్వికారత్వా త్సత్యత్వమ్ । తేన బ్రహ్మణానిమితైస్సయోజితవసతి ఎయితివాదీ పూర్వస్థా త్పాణిణాతివాదినా విశిష్టఇత్యర్థః । అత్రభావ్యకృతాసత్యైశ్చేత్థిన్ధు భూత లక్షణే తృతీయా । సత్యేన పరేణ బ్రహ్మణాడపాస్యేనాపలక్షితోయోతివదతి త్యర్థ ఇతి ఇత్థం భూతలక్షణ తృతీయాకణ్డతః ప్రతిపాదితా । అతివాద్యం తరత్వనిమిత్తం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మప్రతీయత ఇతి భావ్యవా క్యాన్నిమిత్తత్వాదర్థకత్వ మపి తృతీయాయాస్సూచితమ్ । తతశ్చనిమిత్తస్య కరణత్వవివక్షయా కారకవిభక్తిత్వముపి భావ్యకృదభిమతమేవేతి ద్రష్ట వ్యమ్ । అత్రసత్యాతివాదినః పాణిణాతివాద్యపేక్షయా అతిశయకథనాత్ । శత్యశబ్దనిర్దిష్టస్య పరస్య బ్రహ్మణః పాణిశబ్దనిర్దిష్టజీవాపేక్షయాభూ యస్తవ ముక్తంభవతి । నచ పూర్వప్రస్తుత పాణిణాతివాదినఎవఎవతువా గ్నిహోత్రీయస్సత్యంవదతీత్యాదావితసత్యవదనమంగతయా విధీయతామితి వాచ్యమ్ । ఎవతువాఅగ్నిహోత్రీతి వాక్యేద్రవ్యదేవతాంతరాభావేనాగ్ని హోత్రాంతరావతీతేస్తు శబ్ద స్వరస్యభంగః । ఇహతు ప్రకృతాతివా

భాం ॥ ఉ ॥—సోహంభగవస్స త్యేనాతివదానీతి । సత్యంత్వేవ విజిజ్ఞాసిత
వ్యమితి । సత్యంభగవోవిజిజ్ఞాసఇతి ॥—౧—॥ ఇతి సత్తమప్ర పాతకమో
హశశఖణ్డః ॥—॥ యదావైవిజానాత్యధసత్యంవదతి । నావిజానా స
త్యంవదతివిజానన్నైవసత్యంవదతివిజ్ఞానంత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి ।

వి॥దీ॥—దనిమిత్త పాక్షివ్యతిరక్తస్య సత్యశబ్దితస్య బ్రహ్మణోనిమిత్తాంతర
స్య ప్రతీతః సతత్సాన్వరస్య భంగోఽయిక్తః । కించ సత్యవదనస్యాంగత
యావిధానైవసత్యంవదతీతి నిరదేశస్యయుక్తతయాసత్యేనైతి తృతీయాయా
అతీత్యుపసర్గస్యచాయోగాదితి ద్రష్టవ్యమ్ । (సోహం భగవస్స త్యేనాతివ
దానీతి) బ్రహ్మణాఅతివగానీతి శిష్యః పార్థివయామాసేత్యధః । ఇతర
ఆహ (సత్యంత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యమితి) యదిసత్యశబ్దిత బ్రహ్మనిమిత్తకాతి
వాదితామభిలషసితిహింసా బ్రహ్మహపాస్యమిత్యధః । బ్రహ్మహపాసన
మతివాదిత్వహేతురితియావత్ । శిష్యస్తదభ్యుపగచ్ఛతి (సత్యంభగవోవిజి
జ్ఞాసఇతి) విజిజ్ఞాసేఉపాసనంకరోమీత్యధః ॥—౧—॥ ఇతి షోడశఖణ్డ
దీపికా ॥—॥ బ్రహ్మహపాసనస్యాతివాదిత్వ హేతుత్వం బ్రహ్మసా
క్షాత్కారద్వారేణైవ (యదావైవిజానాత్యధసత్యంవదతి) సత్యే
నాతివదతీత్యధః । పూర్వత్రసత్యేనాతి వదానీతి నిదిష్టత్వాత్సత్యశబ్దిత
స్య బ్రహ్మణాతివదనం ప్రతీనిమిత్తత్వేనకరణత్వవిషయా తృతీయాత
ద్వదనం ప్రతికర్తృతయా ద్వితీయాయా అప్యుపపత్తిః । సవాచమిదం శ
శ్యన్నైవం మన్వానమిదం విజానన్నతివాదీభవతీతి సాక్షాత్కారమనోపా
సనానామతివాదిత్వ నిమిత్తతయా పూర్వత్రాక్తత్వాత్ । సత్యంత్వేవ వి
జిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపాసనస్యాక్తత్వాత్ । మతిస్తేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి మన
నసత్య వత్ప్రమాణత్వాత్ ॥ అత్ర విజానాతీత్యనైవ సాక్షాత్కారఎవోచ్యతే
ఉక్తంచవ్యాసార్యైః । విజానాతిశబ్దసాక్షాత్కారపరః । నతుశాస్త్రజన్య
జ్ఞానపరః । యదావైమనుతేధవిజానాతీతి విజానాత్యధస్య మనససాధ్య
త్వావగమాత్ (సత్యంవదతి) సత్యమతివదతీత్యధఃఇతి (నావిజానా స
త్యంవదతి విజానన్నైవసత్యంవదతి విజ్ఞానంత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి) సా
క్షాత్కారాఖ్యావేనాతివాదిత్వమతస్సాక్షాత్కారరూపం విజ్ఞానంత్వేవ వి

భాం ॥ ఉ ॥ — విజ్ఞానంభగవోవిజ్ఞానఇతి ॥—౧—॥ ఇతి సప్తమప్ర
మాతకే సప్తదశఖండః ॥—॥ యదావైమను తెధవిజానాతినామత్వా
విజానాతి । మత్తైవవిజానాతిమతిస్తేవవిజ్ఞాసితవ్యేతి । మతింభగవోవి
జ్ఞానఇతి ॥—॥ ఇత్యష్టాదశఖండః ॥—॥ యదావైశ్రద్ధధాత్యధమను
తేనాశ్రద్ధధన్తు తెశ్రద్ధధచమనుతే । శ్రద్ధాత్వేవ విజ్ఞాసితవ్యేతి । శ్ర
ద్ధాంభగవోవిజ్ఞానఇతి ॥—౧—॥

విదీ॥—జ్ఞాసితవ్యంసమ్పాద్యమిత్యధః । పాకంపఛతీతవద్విజ్ఞానంవిజ్ఞాసి
తవ్యమితి సిద్ధేశఃఉత్తర త్రాపివిజ్ఞాసితవ్యపదస్యసమ్పాద్యమిత్వమేవాధః ।
ఉక్తంచవ్యాసార్థేః । సత్యవ్యతిరిక్త విషయాణి విజ్ఞాసితవ్యపదానిసం
పాద్యవాచీనీతి । శివ్యస్తదభ్యుపగచ్ఛతి (విజ్ఞానంభగవోవిజ్ఞానఇతి)
హేభగవన్నతివాదిత్వనిమిత్త సాక్షాత్కారం సమ్పాదయామీత్యధః ॥౧॥
—ఇతి సప్తదశఖండదీపికా ॥—॥ పూర్వఖండే । సత్యంత్వేవ విజ్ఞాసిత
వ్యమితి బ్రహ్మేహాపాసనస్యాతివాదిత్వ హేతుత్వకథనాదత్ర చవాక్యే సా
క్షాత్కారస్యాతివదనహేతుత్వ కథనాద్బ్రహ్మహాపాసన తత్సాక్షాత్కా
రయోద్వారద్వారేభావాపన్నయోరెవాతివాదిత్వ హేతుత్వం సిద్ధ్యతి ॥
ఏతత్సర్వమఖిప్రత్యభగవతా భావ్యకృతా బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తా
తివాదిత్వసిద్ధయే పరబ్రహ్మసాక్షాత్కారోపాయభూతం బ్రహ్మహాపా
సనం సత్యంత్వేవ విజ్ఞాసితవ్యమిశ్యుపగచ్ఛేతిభాషితమ్ । కేచిత్తు సత్యం
త్వేవ విజ్ఞాసితవ్య మితివిహితంసాక్షాత్కారస్య హేతుభూతం ఉపాస
నాత్మకం విజ్ఞానమేవ యదావైవిజానాత్యధసత్యం వదతీతిఖండేనాపి నిది
శ్యతేనతుసాక్షాత్కారః । ఎవంచ సతికారణవరంపరోపకృతావై రూప్యం
సిద్ధ్యతీతి వదంతి (యదావైమను తెధవిజానాతి । నామత్వావిజానాతి ।
మత్తైవవిజానాతిమతిస్తేవ విజ్ఞాసితవ్యేతిమతిం భగవోవిజ్ఞానఇతి)
బ్రహ్మహాపాసనోపాయ భూతంమననం సమ్పాద్యమిద్యధః ॥—౧—
ఇత్యష్టాదశఖండదీపికా ॥—॥ (యదావైశ్రద్ధధాత్యధమనుతేనాశ్రద్ధ
ధన్తు తెశ్రద్ధధచమనుతేశ్రద్ధాత్వేవవిజ్ఞాసితవ్యేతిశ్రద్ధాంభగవోవిజ్ఞా
నఇతి) అత్రచభావ్యకృతాశ్రవణప్రతిష్ఠాధఃత్వా న్నననస్యమననాపదేశే

ధాం ॥ ఉ — ఇతి సప్తమప్రపాతకే ఎకోనవింశతిఖండః — ॥ యదావై
నిస్తిత్తత్యథశ్రద్ధధాతి నానిస్తిత్తం చ్ఛ్రద్ధధాతినిస్తిత్తన్నైవశ్రద్ధధాతి । నిస్థా
త్వైవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి । నిస్థాం భగవో విజిజ్ఞాసఇతి ॥ ౧ ॥ ఇతివింశతిఖండః ॥
యదావైకరోత్యథనిస్తిత్తతి । నాకృత్వానిస్తిత్తతి కృత్త్వైవనిస్తిత్తతికృతిత్వై
వ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి ॥ కృతింభగవోవిజిజ్ఞాసఇతి — ఇత్యేకవింశతిఖండః ॥ య
దావైసుఖంలభతేఽథకరోతి నాసుఖం లభ్యాకరోతి । సుఖమేవలభ్యాకరో

పి ॥ దీ ॥ — న శ్రీవణమవ్యర్థసిద్ధం మత్వా శ్రీవణోపాయభూతాం బ్ర
హ్మణి శ్రద్ధాం శ్రద్ధాత్వైవ విజిజ్ఞాసితవ్యేచ్యుపదిత్యేతిభాషితమ్ ॥ శ్రీవణో
పాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధాం ఇత్యనేన బ్రహ్మశ్రవణవిషయినీశ్ర
ద్ధావివక్షితాశ్రద్ధాచత్పరేతి వ్యాసాన్త్యైర్వాప్యఖ్యాతమ్ ॥ ౧ ॥ * ॥ — ఇ
త్యేకోనవింశతిఖండదీపికా— ॥ * ॥ (యదావైనిస్తిత్తత్యథశ్రద్ధధాతినానిస్తి
త్తత్య శ్రద్ధధాతినీస్థాత్వైవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి నిస్థాం భగవోవిజిజ్ఞాసఇతి) బ్ర
హ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదితి హ్యన్యవసాయకాపానిస్థాశ్రోతు స్వరాలక్ష
ణశ్రద్ధోపాయతయా సమ్పద్యేత్సర్థః ॥ — ౧ — ॥ ఇతివింశతిఖండదీపికా —
(యదావైకరోత్యథనిస్తిత్తతి । నాకృత్వానిస్తిత్తతి । కృత్త్వైవ నిస్తిత్తతి కృతి
త్వైవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి । కృతింభగవోవిజిజ్ఞాసఇతి) ఉద్యోగప్రయత్నా
పరపర్యాయాశ్రోతవ్యాన్తరేషు హేయత్వానుసంధానైన మనసా నియమన
రూపాకృతిః బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యమితివ్యవసాయలక్షణనిస్థాహేతుత్వాత్స
మ్పద్యేత్సర్థః ॥ — ౧ — ॥ ఇత్యేకవింశతిఖండదీపికా ॥ — ॥ (యదావైసు
ఖంలభతేఽథకరోతి । నాసుఖం లభ్యాకరోతి । సుఖమేవలభ్యాకరోతి ।
సుఖంత్వైవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి । సుఖం భగవోవిజిజ్ఞాసఇతి) ఉక్తలక్షణా
యాః కృతేర్బ్రహ్మణి నిరతిశయానుకూలత్వావగమమన్తరేణాసమ్భవా
చ్ఛ్రోతవ్యాన్తరేషు హేయత్వానుసంధానాహితమనోనియమనరూపకృతి
హేతుతయాత్యన్తానుకూలత్వలక్షణం సుఖత్వేన బ్రహ్మణి జ్ఞాతవ్య మిత్య
ర్థః ॥ అత్ర శ్రవణమననశ్రద్ధాదెఃప్రాగేవసుఖప్రాప్త్యసంభవాత్ప్ర
ప్యర్థస్యాపిలభతేజ్ఞానమేవార్థః ॥ జ్ఞానస్యాపి ప్రాప్తిరూపత్వాత్ । శ్రోత
వ్యే అత్యన్తానుకూలత్వజ్ఞానాభావే శ్రోతవ్యాన్తరేషు హేయత్వానుసంధా

ఛాం || ఉ — తి । సుఖం త్వేన విజిజ్ఞాసితవ్యమితి । సుఖంభగవోవిజిజ్ఞాస ఇతి ||—౧—|| ఇతి ద్వావింశతిఖండః — || యోవైభూమాతత్సుఖంనాత్పేనుఖమస్తిభూమైవ సుఖంభూమాత్పేన విజిజ్ఞాసితవ్యఇతి భూమానంభగవో విజిజ్ఞాస ఇతి ||—౧—|| ఇతి సప్తమప్రపంచకేత్ర యోవింశతిఖండః ||

విదీ—నాహితమనానియమనరూపకృతేనమృతాదత్యంతానుకూలత్వంశ్రోతవ్యైబ్రహ్మణిజ్ఞాతవ్యమితి భావః । అత్ర విజిజ్ఞాసితవ్యశబ్దస్య జ్ఞాతవ్యత్వమర్థోనాపాసితవ్యత్వం సమ్బంధసీయత్వంవా ||—౧—|| ఇతి ద్వావింశతిఖండదీపికా — || (యోవైభూమాతత్సుఖంనాత్పేనుఖమస్తిభూమైవ సుఖంభూమాత్పేన విజిజ్ఞాసితవ్యఇతి భూమానం భగవో విజిజ్ఞాస ఇతి) భూమశబ్దాబహుత్వవాచీ । బహుశబ్దాత్పృథ్వాదిత్వాది మనిచి బహోలాఽపౌభూచబహోరితి ప్రకృతిప్రత్యయయోర్వికారేచసతి తన్నిష్పత్యై । బహుత్వంచాత్రవైపుల్యమ్ || నసంఖ్యైవిశేషః బహుశబ్దస్య బహుషు బహువచనమిత్యాదౌ సంఖ్యాయామివ । అల్పంచా బహువా యస్య శ్రుతస్యాపకరోతియ ఇత్యాదావల్పత్వప్రతియోగివైపుల్యేపి ప్రయోగగర్భనాదిహాపి నాత్పే సుఖమస్తీతి అల్పత్వప్రతిబద్ధంద్వితయైవ భూమశబ్దప్రయోగాచ్చ వైపుల్యమేవార్థః || వైపుల్యంచ గుణోత్కర్షరూపం || ఉత్తరత్ర ఉత్కర్షస్య ప్రతిపాదితత్వాన్నతు పరిమాణరూపమ్ । అతఉత్కర్షకృతవైపుల్యమేవేహభూమశబ్దేన వివక్షితమ్ || అతఏవ నవైపుల్యరూపధర్మపరౌ భూమశబ్దః సుఖస్య వైపుల్యరూపత్వాభావాదల్పప్రతియోగితయా నిర్దేశశాచ్చ నహ్యత్ర ఉత్తరత్రేవా అల్పత్వం భూమప్రతియోగితయా నిర్దిశ్యతే । అపిత్వల్పమేవ । అతౌల్పశబ్దప్రతియోగితయా ప్రయుజ్యమానౌ భూమశబ్దౌవైపుల్యశ్రేయధర్మిపరః । తతశ్చాయమర్థః । యదుత్కర్షతయా విపులం తదేవ సుఖమత్యంతానుకూలమిత్యర్థః || నాత్పే సుఖమస్తి । సుఖం సుఖత్వమనుకూలత్వమిత్యర్థః । అపశవోవా అన్యేగౌఽశ్వేభ్యఇత్యత్ర గవాశ్వవ్యతిరిక్తై వశుత్సనిషేధస్య ప్రశస్తపశుత్వనిషేధపరత్వవదల్పై ప్రత్యగాత్మసుఖే సుఖత్వనిషేధస్య ప్రశస్తసుఖత్వనిషేధపరత్వాత్ । ఎతత్సర్వం భాష్యేపి స్పష్టమ్ —౧—|| ఇతి త్ర యోవింశతిఖండదీపికా || — || ఎతద్వాక్యప్రస్తుతయోర్భూమా

ఖాం || ౬ ||—యత్రాన్యత్పశ్యతినాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స
భూమా । అథయత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పం ||

విది||—బృశబ్దయోరర్థంజిజ్ఞాసమానం ప్రత్యాహ(యత్రాన్యత్పశ్యతినా
న్యచ్ఛృణోతినాన్యద్విజానాతినభూమా । అథయత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృ
ణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పమ్) యత్రైత్యనుభూయమానశత్యధ్యాహరః ||
యత్ర యస్తిన్యస్తన్యనుభూయమాన తతాన్యన్నదృశ్యతే సహాయతే స
విజ్ఞాయతే చ స భూమేత్యర్థః । యస్తి దృశ్యమాన తతాన్యన్నదృశ్యతే
యస్తిచూర్చాయమాణ తతాన్యన్నసూయతే । యస్తిన్విజ్ఞాయమాన త
తాన్యన్నవిజ్ఞాయతే స భూమేతివార్థః । యద్వా సప్తమ్యావిషయత్వవర్ధః ||
పశ్యన్నిత్యధ్యాహరః || యం పశ్యన్నన్యన్నపశ్యతీత్యర్థః || అత్ర తదితరద
ర్శనాద్యభావోవిషయాభావకృతిః । తతశ్చ యతాన్యన్నాస్తి సభూమేతి ప
ర్యవసితార్థః || నను చేతనాచేతనవర్గస్య తద్భిన్నత్వాత్కథం భూమోన్య
న్నాస్తిత్యుచ్యతే । నచ చిదచిద్విశిష్టస్వైర్య భూమశబ్దార్థత్వాచ్చిదచితోరపి
తత్రాన్తరాభావతదన్యన్నైతి నిపేధశ్శక్యతే వస్తుమితివాచ్యమ్ || విశేషణ
భూతయోష్ఠిదచితోర్భూమ బ్రహ్మశబ్దార్థభూతాద్విశిష్టాదన్యత్వేన తతోన్య
న్నాస్తితి నిపేధస్యాయుక్తత్వాత్ || * అతవన జగదైశ్వర్యవిశిష్టమనుభవ
న్నతదతిరిక్తం పశ్యతీత్యపి నయుక్తం । విశ్వర్యవిశిష్టాదీశితవ్యస్య భిన్నత్వా
త్ । సర్వజ్ఞత్వేన విశిష్టమనుభవ తదతిరిక్తం నపశ్యతీతి తస్యాపి భూమ
త్వప్రసక్తాత్ || * అథాతలదేశ్యతి భూమ్యపవాత్తత్వస్యోపదేశ్యమాణ
త్వాత్తరతి శోకమాత్మవిదితి వస్తుతస్యాత్పదేశస్య భూమిపర్యవసానా
చ్చ భూమ్యపి త్తత్వమవర్ణనీయమ్ । సహి చిదచిద్విశిష్టస్యాత్తత్వమస్తి । వి
శేష్యస్వైరవాన్తప్రవిశ్య నియన్తృత్వేనాత్మత్వాత్ । అతశ్చతస్వైరవభూ
మత్వం వక్తవ్యమ్ । నచేదం తల్లక్షణమ్ || సమ్యగతి తద్వృత్తిరిక్తస్య వస్తు
సస్యత్వానితిచేదుచ్యతే । బ్రహ్మశబ్దమభూమశబ్దస్యాపి వస్తుపరిచ్ఛేదసూన్య
త్వమేవార్థః । వస్తుపరిచ్ఛేదోనామ ఇదమిదం నైతి నిదేశార్హత్వం । తద్రా
హిత్యంచ స్వరూపాభేదాద్వా భవేత్తదపృథక్సిద్ధత్వాద్వాభవేత్ । జీవజ
డయోరీశ్వరాభేదాభావాత్తగపృథక్సిద్ధసత్తాకత్వమితి ఫలతి । తచ్చ ద్వైధా

భాం ॥ ఉ॥ —యోవైభూమాతదమృతమ్ అథయదల్పం తన్నర్త్యంనభగవఃక
స్తిక ప్రితిస్థితి ఇతి స్వేమహిమ్ని

విదీ ॥ — ఘటతే తత్సర్వాభ్యుత్థితసర్వసాన్యత్వాద్వా యదధీనాయ
స్య సత్తాతత్తదిత్యేవ భజ్యతే ఇత స్తస్య సుసారైః తదధీనసత్తాకల్పాద్వా
భవేత్ । తత్సర్వాభ్యుత్థితసర్వసాన్యత్వపి సత్తారూపపశేష్యాభావేన మి
థ్యాత్వాద్వాభవేత్ । రత్నత్వాభిన్నసత్తాకల్పేన సత్తాభ్యుత్థితత్వరూపవి
శేషణాభావాద్వాభవేత్ । రత్న సత్తాసాన్యత్వం సకలప్రమాణవిరుద్ధ
త్వాన్నాన్యపగమహమ్ । త్తైవ చిన్తితాభిన్న సత్తాకత్వమపి నాభ్యుప
గమాహమ్ । అపి తత్సర్వాభిన్నసత్తాకల్పే । ఎనంవిధస్యాపృథక్పీఠత్వస్య
సిద్ధానైఅభ్యుపగమాత్ । అంశో నానావ్యవదేశాదిశ్యత్ర అపృథక్పీఠత్వం
క్షణాంశత్వస్యాభేదవిదేశవిర్వాహకత్వస్యాక్తిత్వాత్ । ఆత్మభరణమిహ స
త్తాశబ్దార్థః । ఉక్తించ హరిణా । ఆత్మానమాత్మనాబిభ్రగస్తీతి వ్యవదిశ్యత ఇ
తి । చేతనాచేతనయోర్యాత్మభరణలక్షణాసత్తాపరమాత్మసత్తాధీనత్యర్థః ॥
తతశ్చ యత్ర నాన్యదిత్యత్రాపియశ్చ తానధీనసత్తాకం నాస్తియదనాత్మకం
నాస్తిత్యర్థపర్యవసానాన్నానుపపత్తిః ॥ యద్వా సమాశేషా పూర్వత్వాది
తి సాప్తమికాధికరణే అప్యేతరాశి సర్వనామశబ్దానాం పూర్వసిద్ధిప్రసద్యుశ
వాచిత్యస్య వ్యవస్థాపితతయా నాన్యోతొస్తిద్రష్టే త్యాదివా క్షేప్యవ యత్ర
నాన్యభ్యుత్థితీతి వాక్యేపి సాన్యవిపేదపరత్వాశ్రయణాన్నానుపపత్తిః ॥
(యోవైభూమాతదమృతమ్ । అథయదల్పం తన్నర్త్యమ్) ఉక్తలక్షణో
భూమేవామృతంజననమరణాదిభూన్యం నిశ్చయవిరుద్ధతానన్యాధీనాపహత
పాస్తత్వాదిగుణాప్తక మితియాచత్ । ఇతరత్త్వనీదృశం నిత్యముక్తాదీనా
మపి అన్యానధీనతాదృక్త్వాభావాన్న వాక్యానుపపత్తిరితి ద్రుప్తవ్యమ్ । స
ర్వసస్తూనామాధారసాపేక్షత్వం దృష్ట్యావృత్తృతి (సభగవఃకష్టిన్ప్రితిస్థి
త ఇతి) ఉత్తరమాహ (స్వేమహిమ్నితి) సస్వరూపమహిమాధారకః ।
స్వయందాసాస్తపస్విస ఇతివత్ । అనాధారఇత్యభిప్రాయః । ఉక్తాభిప్రాయే
ణాచార్యః స్వయముక్త్యా స్వ శబ్దస్యాత్మాత్మీయ వచనత్వాదాత్మీయేనియా
మృతయామహిమభూతేగవాశ్వహస్తీహిరణ్యదాసఖార్యాదిలక్షణైస్త్రి
ష్టితఇత్యభిప్రాయం శిష్యైర్గుణ్ణీయాత్ । అథవాస్వశబ్దస్యాత్మపరతయాఆ

భాం || ఉ — యదివానమహిమ్నః || — ౧ — || గోలశ్వమిహమహిమే
త్యాచక్షతేహస్తిహిరణ్యం దాసభార్యః త్రైత్రాణ్యాయతనానీతి | నామా
మేవం బ్రహ్మీనిసహోవాచ ఆన్యోహ్యన్యస్యైకప్రతిష్ఠితః || — ౨ — || ఇతిస
ప్తనుప్రపాదకే చతుర్వింశతిః || — || సపవాధస్తాత్పడపరిష్టాత్సపశ్చాత్స
పురస్తాత్సగత్పడతస్స ఉత్తరస్స పశ్చిమ్ సర్వమిత్య

విది || — త్తాధారణ్యైశ్చప్రాయఇతి నావాక్యాభిప్రాయంబుద్యతే | నచతమ
భయమసింభవతి | పరిమాత్సనయైశ్చయవిలసితాత్మేయమహిమసద్భవేష్య
నాధారిన్య పరిమాత్సనస్తస్మిన్ప్రతిష్ఠితస్స సంభవాత్ | నహ్యతి శిక్షితోపి
నటవటుఃస్వస్థంభూయహ్యసరిన్యైకతి న్యాయేనస్వస్థస్వాశ్రితత్వాసంభ
వాచ్ఛనద్వయమపి యుజ్యతే | అర్హిన్యస్య సాబుద్ధిర్నివర్తకనీయేతి మత్వా
పునరాహ (యదివానమహిమ్నః) యదివాఅన్యధాపశ్యపితదానమహి
మ్నీతి బ్రూమిఇత్యర్థః || — ౧ — || తద్విచారణ (గోలశ్వమిహమహిమే
త్యాచక్షతేహస్తిహిరణ్యం దాసభార్యః త్రైత్రాణ్యాయతనానీతి) గోలశ్వమి
త్యాదౌద్వంద్వైకవద్భావః | ఆయశనానీతి శబ్దః ప్రకారవచనః | ఎవం
జాతీయకానీత్యర్థః (నామామేవంబ్రహ్మీని సహోవాచ) తత్రప్రతిష్ఠిత
త్వం నబ్రహ్మీమిత్యర్థః | ఉక్తంచన్యాసాద్వైః || అన్యమహిమానమితివీత
శోకః || ఎతాంవిఘ్నాంతంయోగంచేత్యాది శ్రుతిస్త్రుతిషు పరిమాత్సనోమ
హిమవత్త్వవగమాత్ | యదివానమహిమ్నీతినమహిమనిషేధః | అపితువి
భూతి రూపమహిమప్రస్థితత్వనిషేధోపగమ్యతే ఇతి | అథస్వరూపమహి
మప్రతిష్ఠితత్వంనిషేధతి (అన్యోహ్యన్యస్యైకప్రతిష్ఠితఇతి) ౨ || — || ఇతి
చతుర్వింశతిః || — || నను యత్రనాన్యత్పశ్యతీత్యనుపపన్నమ్ |
నానాదిగ్వర్తినాం చేతినాచేతన పదార్థానాం భిన్నానాముపలంభాదిత్యా
హ (సపవాధస్తాత్పడపరిష్టాత్సపశ్చాత్సపురస్తాత్పడగితస్స ఉత్తరస్స పశ్చి
మ్ సర్వమితి) అత్రసపదంసర్వమితి సామానాధికరణ్యా త్పత్తినిర్దిష్ట
స్య భూమ్నఇదం సర్వమితి నిర్దిష్టస్య చినచిద్వర్గాన్యచ శరీరాత్సభావః
భవితోభవతి | శరీరాత్సభావశ్చ వ్యాప్తినిబంధనఇతి సపవాధస్తాదితి శ్రుతి
భిషోయః | తతశ్చ యత్రనాన్యత్పశ్యతీతి తదనాత్కాన్యనిషేధేవానుపప

ధాం || ఉ || — ధాతో హంకారాదేశ ఏవాహమేవాధస్తాదహముపరిష్టా
దహంపశ్యదహం పురస్తాదహం దక్షిణతోహముత్తరతోహమేవేదగ్ సర్వ
మితి || — || అధాతల త్తాదేశఎవాత్తై వాధస్తాదాత్తోపరిష్టాదాత్తాపశ్య
దాత్తాపురస్తాదాత్తాగ్గ్రిణతలత్తోత్తరతల త్తై వేదగ్ సర్వమితి ।

విది! — త్రిలింగానాం ఎచంస గ్వాత్త భూతస్య భూమ్నః ఉపాసకేన స్వశరీరకత
యోపాసనం కతన్యముపదిశతి (అధాతోహంకారాదేశః) క్రియత ఇతి శేషః ।
అధశబ్దః ప్రకృతవిషయత్వద్యోతనాధః । అహంకారోహంబుద్ధిః । అహం
గ్రహేణ భూమ్నః ఉపాసన ప్రకారోత్పవరముపదిశ్యత ఇత్యధః । నతు
జీవస్వరూపాపదేశ ఇతి మంత్రస్యమ్ । తథానత్యహమాదేశ ఇతి నిదేశస్త్యైవ
యుక్తతయా కారపదవైయధ్యాత్వరమాత్మనోహం గ్రహేణోపాసన ప్ర
కారమేవదేశయతి (అహమేవాధస్తాత్ । అహముపరిష్టాత్ । అహం ప
శ్యత్ । అహంపురస్తాత్ । అహందక్షిణతోహముత్తరతోహమేవేదం సర్వమితి)
సర్వదిగ్విధి సర్వాత్మాభూమా అహమేవేతి జ్ఞాతవ్యమిత్యధః । నతు జీవ
స్య సర్వాత్మకత్వ ముపదిశ్యత ఇతి భిమితస్యమ్ || జీవస్యాతథాత్వాత్తథా
త్వేకారశబ్దవైయధ్యాత్వస్యోక్తత్వాచ్చ । ఉక్తం చ భగవతా భాష్యకృతా । య
త్త్వహమేవాధస్తాదిత్యాదినా సర్వాత్మత్వముపదిష్టమ్ । తస్మాదుపవిశిష్టప్ర
ప్రహం గ్రహేణోపాసన ముపదిశ్యతే || అధాతోహంకారాదేశ ఇతి ప
రమాత్మనః ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వజ్ఞానప్రతిస్థాపనం గ్రహేణోపాస
నం కర్తవ్యమితి చ || — ౧ — || నన్వహంబుద్ధిశబ్దయోజేవాత్మ విషయయోః
కథంభూమవగ్మంతత్వమ్ । అతానహమథేపరమాత్మవి అహం గ్రహోపా
సనస్యాధాధాత్వ మేవస్యాదిత్యాశంక్యభూమ్నః ప్రత్యగాత్మానం ప్రత్యా
త్మత్వేన తద్విషయబుద్ధిశబ్దానాం పరమాత్మ సర్వంతత్వ ముపపద్యత ఇతి ద
శకయక తరతిశోకమాత్మవిదితి ప్రకాశితమాత్మపదేశం భూమ్ని సమాప
యతి (అధాతలత్తాదేశః) అత్రాపి క్రియత ఇతి శేషః । అధశబ్దః ప్రకృతవిష
యత్వద్యోతనాధః । అత్తాదేశః అత్తోత్పదేశః క్రియత ఇత్యధః (అ
త్తైవాధస్తా దాత్తోపరిష్టా దాత్తాపశ్య దాత్తాపురస్తా దాత్తాదక్షిణత అ
త్తోత్తరతః అత్తై వేదం సర్వమితి) యద్యపి నం వేదం సర్వమితి సామానాధి

ఖాం ॥ ఉ ॥ —సవావిషవం పశ్యన్నైవం మన్వానవిషం విజానన్నాత్మర
తిరాత్మ క్రీడతత్తమిధునతత్తానందస్సస్వరాడ్భవతి తస్యసర్వేషు లోకేషు కా
మచారోభవతి । అథయేన్యథాతోవిదుగన స్వరాజానస్తేక్షయ్య లోకాభవన్తి
విదీమ్—౩ రణ్యేనాత్మత్వంఘటతః । అథాపి కణ్ఠోక్త్యా ఉపాస కాత్మత్వసిద్ధ్యర్థం విశి
ష్టకణ్ఠోక్త్యా ఉపదేశః । నచాధాతతత్తా దేశభితి సామాన్యోక్తిరుపాసకం పృ
త్యాత్మత్వాపదేశభితి విశేష కింనియామకమితి వాచ్యమ్ ॥ ఎవం విజానతత
త్తతః ప్రాణభితి విద్వదాత్మనః ప్రాణామ్యపాదానత్వేన సార్వాత్మ్యస్యాత్మ
రత్రప్రతిపాదయమ్యమాణత్వాత్ । యత్త్వత్రవరైరహంకారస్యాత్మైక
త్వేన ప్రత్యక్షసిద్ధస్యాధాతోహంకారాదేశః । అథాతతత్తాదేశభితి పృథగుప
దేశోభేదార్థః । భూమాత్మనోభిన్నత్వేన ప్రసిద్ధయోః పృథగుపదేశవికా
ర్థః । ద్వయోస్సార్వాత్మ్యయోగాదితి । తదసారం । అహమధాదన్యస్యా
త్మనః భూమాఖ్యబ్రహ్మభిన్నత్వేన ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్తయోరుపదేశోభేదా
ర్థః । అహమధాన్యశుబ్రహ్మభిన్నత్వేన ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్తయోరుపదేశవి
కార్థభితి వైపరీత్యస్యాపినుపపత్వాదిత్యాస్తాంతానత్ (సవావిషవంపశ్య
న్నైవం మన్వానవిషం విజానన్నాత్మరతి రాత్మక్రీడతత్తమిధున తత్తానంద
స్సస్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారోభవతి) రతిస్సృక్చందనా
దిజన్యాప్రీతిః కీడాడద్యానాదిజన్యాః (స్త్రీసమ్భవాప్రీతిర్నిరునమ్ । విభూతి
జన్యాప్రీతిరానందః । ఆత్మస్యైవరతిర్యస్య సతథోక్తః । సర్వవిధసుఖానుభవో
హ్యత్మసుఖానుభవాంతగః తే ఇత్యర్థః । స్వరాత్ । స్వయమేవరాజాఅక
ర్మవశ్యః । విధినిషేధకింకరానభవతీతి యావత్ । అతఎవచానన్యాధిపతిరి
తిసూత్రే అతఎవ । సత్యసంకల్పశ్వాదేవ । అనన్యాధిపతిః । అన్యాధిపతిత్వం
విధినిషేధయోగ్యత్వం । విధినిషేధయోగ్యత్వేహిప్రతిహతసంకల్పత్వం భ
వేత్ । అతస్సత్యసంకల్పత్వశ్చైత్యవానన్యాధిపతిత్వం సిద్ధమ్ । అతఎవ స
స్వరాడ్భవతీత్యుచ్యత ఇతిభాషితమ్ ॥ ప్రత్యక్షపదేశాన్నైతిచేదితిసూత్రే
అకర్తప్రతిహతజ్ఞానోముక్తః । వికారభూతలోకాః । బ్రహ్మవిభూతిభూతా
ననుభూయయథాకామంత్యప్యతీత్యర్థభితి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచా
రోభవతీత్యస్యవాక్యస్యాధాతాదేశభాషితమ్ (అథయేన్యథాతోవిదుగనస్వరాజాన

భాం ॥ ఉ ॥ — తెహగినర్వేషులొకేన్నకామచారోభవతి ॥ — ౧ — ॥

॥*॥ ఇతి సప్తమప్రపాతకే పంచవింశతిఖండః ॥*॥ తస్యహవాతస్యే
పంచశ్యతపం మన్వానస్యైవం విజానతత్త్వః ప్రియతత్త్వతాత్మతత్త్వ
రతత్త్వత ఆకాశతత్త్వతస్యైజతత్త్వత ఆపితత్త్వత ఆవిభావతరొభావావాత్తతో
న్నమాత్తతోబలమాత్తతోవిజ్ఞానమాత్తతోధ్యానమాత్తతశ్చిత్తమాత్తతస్సం
కల్పతత్త్వతో మనతత్త్వతో వాగాత్తతో నామాత్తతో మంత్రాతత్త్వతః కర్తా
ణ్యాత్తతపవేదగీసర్వమితి ॥—౧—॥ తదేషణ్లోకః । నపశ్యోమృత్యుంపశ్య
తి నరొగంనోతదుఃఖతాం । సర్వగీహపశ్యఃపశ్యతీసర్వమాప్నోతిసర్వశఇతి ।

విధి—స్తేక్షయ్యలొకాభవన్తి తెహంసర్వేషులొకేన్నకామచారోభవతి)
యెఉక్తప్రకారాదన్యేన ప్రకారేణోపాసతే । తెతస్యరాజానోభవన్తి విధి
సిషేధకింకరాభవన్తి కర్తవ్యభవంతీత్యధః ॥ స్వరాడిత్యస్య ప్రతిష్ఠం
ద్విత్వాత్ ॥ క్షయ్యలొకాశ్చభవంతీత్యధః । అతక్షయ్యలొకాభవంతీత్య
నైన యథాక్తప్రకారేణ పరమాత్మోపాసకానామక్షయ్య భగవల్లోకస్వమ
స్తేత్యుక్తంభవతి ॥—౨—॥ * ॥ ఇతి పంచవింశతిఖండవీతః * ॥

అధాత ఆత్మాదేశస్యనైవోక్తముపాసకాంతగ్యామికైతనాచేతనసకలప్ర
పంచోపాదానత్వ లక్షణం సర్వాత్మ్యం స్పష్టయతి (తస్యహవాతస్యేపం
పశ్యతపం మన్వానస్య ఏవంవిజానతత్త్వః ప్రియతత్త్వత ఆకాశతత్త్వతస్య
రతత్త్వత ఆకాశతత్త్వతస్యైజతత్త్వత ఆపితత్త్వత ఆవిభావతరొభావావాత్తతో
న్నమాత్తతోబలమాత్తతోవిజ్ఞానమాత్తతోధ్యానమాత్తతశ్చిత్తమాత్తతస్సం
కల్పతత్త్వతో మనతత్త్వతో వాగాత్తతో నామాత్తతోమంత్రాతత్త్వతః కర్తా
ణ్యాత్తతపవేదగీసర్వమితి) తతశ్చవిహితోహం గ్రహస్తాత్విక విషయ ఏ
వేతిభావః ॥—౩—॥ (రజషణ్లోకః) తస్మిన్విషయేఏవపశ్యమాణ్లో
కః ప్రవతతతత్త్వధః (నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతి । నరొగంనోతదుఃఖ
తామ్ । సర్వగీహపశ్యఃపశ్యతి । సర్వమాప్నోతిసర్వశఇతి) పశ్యః । బ్రహ్మ
దశే । మృత్యుమరణం । రొగందుఃఖసాధనంజగతిపరికూలతాంనపశ్య
తిసర్వసాక్షాత్కారానకంకల్పమాత్రేణ సంకల్పితానధాన్సర్వస్థితా
లే ప్రాప్నోతీత్యధః । అపహతాపాష్టత్వాదిగుణాప్తకావిభావోభవతీతి

భాం ॥ ఉ ॥ — సమకథాభవతి త్రిధాభవతి పంచధా । సప్తధా నవధా
 యైవ పునశ్చైకాదశస్త్వతః । శతంచదశచైకశ్చ సహస్రాణిచవిగ్ శతః । ఆ
 హారశుద్ధాసత్వశుద్ధిస్సత్వశుద్ధాఘ్రివాస్తృతిః । స్తృతిలక్ష్మేనర్వగ్రంధీనాం
 విప్రమోక్షః తస్మైమృదితకామాయాయతమసః పారందశ్యయతి భగవాన్ న

విదీ॥ — పర్యవసితోధః॥ అత్ర జగతిదుఃఖతాం నవశ్యతీత్యుక్త్యాజగత్సము
 క్తంప్రతిప్రతికూలత్వం నాస్తిపితోపహతస్యవయసఃప్రతికూలత్వవజ్జగతఃప్ర
 తికూలత్వం కమనిబంధన మిత్యుక్తం భవతి (సమకథాభవతి త్రిధాభవ
 తిపంచధా । సప్తధా నవధా యైవ పునశ్చైకాదశస్త్వతః । శతంచదశచైక
 శ్చసహస్రాణిచవిగ్ శతః) అత్తనానిరవయవస్యత్రైధాపంచధావిభాగాయో
 గాత్సంకల్ప పరిగృహీతానైకవిధశరీరౌ భవతీత్యధః ॥ ఎవం మోక్షసాధ
 న భూతోపాసన ప్రకారముపదిశ్యతాద్యశోపాసన నిష్పత్తావంతః కరణ
 స్యాపాసనోత్పత్తి ప్రతిబంధక పాపరాహిత్యమపేక్షితమ్ । తచ్చరాజ
 సతామసాహారసేవినాం నభవతి । అపితు తద్వివిక్తసాక్షి కాహారసేవినాం
 భవేదిత్యుపదిశతి (ఆహారశుద్ధాసత్వశుద్ధిస్సత్వశుద్ధాఘ్రివాస్తృతిః । స్తృతిల
 క్ష్మే నర్వగ్రంధీనాం విప్రమోక్షఇతి) ఘ్రివస్తృతిలక్ష్మే దుర్లోచతయా
 గ్రంథిశబ్దవాచ్యానామవిద్యారాగాదీనాం మోక్షో భవతీత్యధః । అత్ర
 స్తృతిలక్ష్మేనవ సర్వగ్రంధీనాం విప్రమోక్షఇత్యుక్త్యాస్తృత్యనంతర భావి
 నా స్తృతివిలక్షణేన దశానైకనమోక్షః॥ అపితు దశానసమానాకారస్త్వతి
 సంతానైవైవ । తతః సవాపవపం పశ్యన్నైవం మనావసపం విజానన్నిత్య
 త్రపశ్యన్నిత్యాది శబ్దాః దర్శన సమానాకారోపాసనపరాః ప్రకరణాంతర
 స్థా ఆత్మావారేద్రప్రవృత్త్యాది శబ్దాశ్చ దశానసమానాకార ధ్యానప
 రాః ఇతి సూచితంభవతి । శాస్త్రాధికమశేషతడక్త్యావళ్యాయికాముపసం
 హరతి శ్రుతిః (తస్మైమృదితకామాయాయతమసః పారందశ్యయతి భగ
 వాన్ననతు-మారః) ఏవంశుద్ధాంతః కరణాయ నారదాయభగవాన్ననతు-
 మారః । సంసారసంతకుసచండభానూపాసనగోచరం పరమాత్మానం స్పష్ట
 ముపాదిశదిత్యధః । అత్ర నామాదిషు బ్రహ్మత్వేనోపదిష్టైష్వపి తత్ర

భాం ॥ ౬ ॥ — నతు-మార స్తగ్ స్కంద ఇత్యాచక్షుతే తగ్ స్కంద ఇత్యా
చక్షుతే ॥—౧— ॥ * ॥ ఇతి సప్తమ ప్రపారకే వడ్వీంశఖండః ॥ * ॥
— శ్రీ బృహదారణ్యకే పంచమాధ్యాయే అష్టమబ్రాహ్మణే శ్రీ— అధవా
వాచక్ష్మవ్యవాచబ్రాహ్మణాభగవంతోహం తాహమిమం ద్వీప్రశ్నోప్ర
క్ష్యామితోచేన్నైవత్యతి నవైజాతుయష్టాకమిమంకశ్చిద్బ్రహ్మాద్యంజె తేతి
తాచేన్నైవవివక్షిష్యతిమూర్ధాన్యవివతిష్యతీతివృచ్ఛగాగీతి* ॥ —౧— ॥

విదిమ్— బ్రహ్మత్వస్యానభ్యుపగమా తస్యమృదితకాషాయత్వంశిష్యస్యపరిశు
ద్ధాంతకరణతయోపదేశయోగ్యతాంపరీక్ష్యేవోపవిష్టవానిత్యధః (తంస్కం
ద ఇత్యాచక్షుతే తంస్కంద ఇత్యాచక్షుతే) తం సనతు-మారం స్కంద ఇ
త్యపి వదంతీత్యధః । ద్విరుక్తిరధ్యాయ పరిసమాప్త్యధా ॥ * ॥ ఇతి
భాందోగ్య సప్తమ ప్రపారకే వడ్వీంశఖండదీపికా ॥ — ॥ * ॥

ఉ ॥ భా ॥ (అధవావాచక్ష్మవ్యవాచేత్యాది) అంతర్యామిబ్రాహ్మణే పృ
సిద్ధే బ్రహ్మవిద్యుద్దాలకయాజ్ఞవల్క్యేన పరాజితే సర్వేహం బ్రాహ్మణానా
మేవమేవపరాజయోభవిష్యతీతిమన్యమానాగాగీతి । మాతిప్రాక్షీర్తాతేమూ
ర్ధాన్యవప్రదితి యాజ్ఞవల్క్యస్య సక్రోధోక్త్యాభీత్యా పూర్వముపరతా
పి బ్రాహ్మణానుజ్ఞాం పోష్యపునః ప్రస్తుకామాఅనుజ్ఞాదానాయ బ్రాహ్మణా
నువాచేత్యధః (బ్రాహ్మణాభగవంత ఇత్యాది) హంత హేభగవన్ బ్రాహ్మ
ణాఇమం యాజ్ఞవల్క్యమహం ప్రశ్నద్వయం ప్రక్ష్యామి । తస్యచేమత్తరం
మేప్రశ్నద్వయస్యయాజ్ఞవల్క్యవత్త్వతి । తదేవం యాజ్ఞవల్క్యం యుష్మా
కంమధ్యే బ్రహ్మాద్యం బ్రహ్మవాదప్రతిజ్ఞే తాకాపిజాతునా స్తీత్యధః
బ్రహ్మాద్యమిత్య త్రవదస్సపిక్యప్యేతికృప్ (తాచేన్నైవవివక్షిష్యతిమూ
ర్ధాన్యవివతిష్యతీతి) మమమతాప్రశ్నో అయం యాజ్ఞవల్క్యస్య నప్రతివ
త్త్వతి యదితహిమామ్ । మాతేమూర్ధాన్యవప్రదిత్యన్యాయేనా బ్రాహ్మ
వాదీనిమివపూర్వం శప్తవతోఽస్య యాజ్ఞవల్క్యస్యాబ్రహ్మైశ్వర్య మూ
ర్ధాన్యవివతిష్యతి బ్రహ్మైశ్వర్యగ్రహణానిత్యప్రీన్నధే బ్రాహ్మణాఅనుగృహ్ణా
మీత్యధః । ఏవమక్తాబ్రాహ్మణాఅదృత్యానుమతిమాహుః (పృచ్ఛగా
గీతి) స్పష్టాధః ॥—౧— ॥

బృహ ॥ ఉ ॥ — సాహోవాచాహంవైయాజ్ఞవల్క్యాయథాకాశ్యోవావైదే
హోనో గ్రపుత్రఉజ్జ్వంధనురధిజ్యంకృత్వా ద్వోబాణవంతౌ సపత్నాతివా
ధినౌ హస్తైకృత్వా ఉపాత్తిష్ఠేదేవమేవాహంతాస్వంద్వాభ్యాం ప్రశ్నాభ్యాము
పాదస్తాంతౌ మెబూహీతి । పృచ్ఛగాగీతి॥—౨—॥ సాహోవాచయదూ
ధ్వం యాజ్ఞవల్క్యదివోయదర్వాక్పృథివ్యాయదంతరా ద్యావాపృథివీ ఇ
మేయద్భూతంచ భవచ్ఛభవివ్యచ్ఛేత్యాచక్షులేకస్తిగ్స్తదోతంచ ప్రాతంచే
తి ॥ —౩— ॥ సహోవాచ యదూధ్వం గాగీదివో యదర్వాక్పృథి
వ్యా యదంతరాద్యావాపృథివీ ఇమేయద్భూతంచభవచ్ఛభవివ్యచ్ఛేత్యాచ

వి ॥ దీ॥—॥-సూ- ॥ అక్షరమంబరాంతధృతేః ౧—౩—౯— అక్షరాధికర
ణం ॥ ౩॥ అధర్వణేగాగీబాహ్మణే (సాహోవాచ ॥ అహంవైయాజ్ఞవల్క్య
కాశ్యోవావైదేహోవాఉ గ్రపుత్రఉజ్జ్వంధనురధిజ్యంకృత్వా ద్వో బాణవం
తౌ శరాసపత్నాతివ్యాధినౌ హస్తైకృత్వా ఉపాత్తిష్ఠేదేవమేవాహంతాస్వం
ద్వాభ్యాం ప్రశ్నాభ్యాం ఉపాదస్తాంతౌ మెబూహీతి) కాశీదేశభవఃవి
దేహదేశభవోవాశూరవంశ్యః ఉత్సృప్తజ్యం ధనుఃపునరవ్యధిజ్యం కృత్వా
ద్వోబాణవంతౌ బాణశబ్దేన శరాగ్రేయోఽయఃఖండఃసోభిధీయతేసపత్నా
తివ్యాధినౌ సపత్నాత్వంతవ్యధనశీలాశరాహస్తైగృహీత్వా సపత్నాసమీపంగ
చ్ఛతిపవమేవాహంద్వాభ్యాం ప్రశ్నాభ్యాముపస్థితాస్తి॥ ఉపాదస్తామిత్యత్ర
స్థాథాతోర్లుజీగాతిస్థాఘపాభూభ్యఇహ్సిచోలుక్ । తౌ మెబూహీతి॥ ఏవముక్త
అహయాజ్ఞవల్క్యః । పృచ్ఛగాగీతి॥—౨—॥ (సాహోవాచయదూధ్వం
యాజ్ఞవల్క్యదివో యదర్వాక్పృథివ్యాః యదంతరాద్యావాపృథివీ ఇమే
యద్భూతంచ భవచ్ఛ భవివ్యచ్ఛేత్యాచక్షులే । కస్తిస్తదోతంచప్రాతంచేతి)
దివః యదూధ్వం ద్యులూకాత్ యదూధ్వం లూకజాతం పృథివ్యాశ్చ
ధస్తనం యద్వస్తుజాతం ద్యావాపృథివ్యంతరాశవర్తికాలత్రయపరిచ్ఛిన్నం
యద్వస్తుజాతం ఎతత్సర్వం కుత్రవాదీఘతంతువదోతంతిర్యక్తంతు న
తోగ్రితంచేతి యదవాక్పృథివ్యా ఇతిపారెప్యయమేవాధః ॥—౩—॥
(సహోవాచయదూధ్వం గాగీదివోయదర్వాక్పృథివ్యా యదంతరాద్యా
వాపృథివీ ఇమేయద్భూతంచభవచ్ఛభవివ్యచ్ఛేత్యాచక్షులే । ఆకాశేతదోతంచ

బృహ || ఉ || —క్షత ఆకాశేతదోతంచ ప్రాతంచేతి || —౪— || సాహో
వాచ నమస్తైస్తు యాజ్ఞవల్క్యయోమవతంవ్యవోచోఽపరస్తైధారయస్వే
తి | పృచ్ఛగాగీతి || —౫— || సాహోవాచ యదూర్ధ్వం యాజ్ఞవల్క్య
దివో యదర్వాక్ష్పృధివ్యాయదంతరాద్యావాపృథివీ ఇమేయదృబ్బతంచ భవ
చ్ఛభవివ్యచ్ఛేత్యాచక్షతే ఆకాశఏవ తదోతంచ ప్రాతంచేతి కస్మిన్నుఖిల్వా
కాశఙ్తశ్చ ప్రాతశ్చేతి || —౬— || సహోవాచైతద్వైతదక్షరంగాగిబా
హ్మణా అభివదన్త్యర్థాలమనన్వహస్త్వమదీర్ఘమలూహితమస్నేహమ
చ్ఛాయమతమోఽవాయునాకాశమసంగమరసమగంధ మచక్షుమగ్రమశ్రో
త్రమవాగమనోఽతేజస్కమప్రాణమముఖమమాత్రమనంతరమబాహ్యం
నతదశ్నాతికించనతదశ్నాతికశ్చన || —౭— ||

వి || దీ || — ప్రాతంచేతి) ఆకాశశబ్దేననవాయుమదంబరం గృహ్యతే ||
తస్య సర్వవికారాశ్రయత్వాభావాత్ | కింతు అవ్యాకృతాకాశః | ఏత
చ్ఛాక్షరమంబరాంతధృతేరిత్యత్రస్థితమ్ || —౪— || (సాహోవాచనమస్తై
స్తుయాజ్ఞవల్క్యయోమవతంవ్యవోచోఽపరస్తైధారయస్వేతి) యస్తస్యమే
వతం ప్రశ్నంవ్యవోచః - ఉక్తవానసితస్తేతే నమోస్తు | అపరస్తేద్వితీయ
ప్రశ్నాయావధానంకురు | సహోవాచపృచ్ఛగాగీతి || —౫— || (సా
హోవాచ యదూర్ధ్వం యాజ్ఞవల్క్యదివోయదర్వాక్ష్పృధివ్యాయదంతరా
ద్యావాపృథివీ ఇమేయదృబ్బతంచ భవచ్ఛభవివ్యచ్ఛేత్యాచక్షతే | ఆకాశ
ఏవతదోతంచ ప్రాతంచేతి) యఆకాశ ఉక్తఇతి శేషః (కస్మిన్నుఖిల్వాకా
శఙ్తశ్చప్రాతశ్చేతి) సావ్యాకృతాకాశః కిమాశ్రితఇత్యర్థః || —౬— ||
(సహోవాచైతద్వైతదక్షరంగాగిబాహ్మణాఅభివదన్తి అర్థాలమనన్వ
హస్త్వమదీర్ఘమలూహితమస్నేహమచ్ఛాయమతమోఽవాయునాకాశమ
సంగమరసమచక్షుమగ్రమశ్రోత్ర మవాగమనోఽతేజస్కమప్రాణమము
ఖమమాత్రమనంతరమబాహ్యం నతదశ్నాతికించనతదశ్నాతికశ్చన) హే
గాగితదేతత్సాసనివత్సుప్రసిద్ధం అశ్నుతేహ్యపోతీతివానక్షరతీతి
వాచిక్షరంబ్రహ్మ | బాహ్మణాః బ్రహ్మవిదః అభివదన్తి | అత్రబాహ్మణా

బృహ || ఉ || — ఎతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనెగాగిసూర్యాచంద్రమ
సౌ విధృతౌ తిష్ఠతఎతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనే గాగిసూర్యాచంద్రమ
విధృతౌ తిష్ఠతః | ఎతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనెగాగిసూర్యాచంద్రమ
అహారాత్రాణ్యధమాసామాసాముతనస్సంవత్సరాశ్చవిధృతౌ స్తిష్ఠన్తి
ఎతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనెగాగిసూర్యాచంద్రమచంద్రాచంద్రానై శ్చైతేభ్యః

వి || దీ || — భవదనకధనెనాహంకిం ద్విప్రతిపన్నం వత్సామీతి హృద
యమ్ | అస్థాలంస్థాలభిన్నమ్ | తహికిమణ్యత్యరాహ | అనణ్యతి | కిం
సాస్మిమిత్యతతహ | ఆహాస్మిమితి | కింతహికిమిశ్యత్యరాహ | అదీర్ఘ
మితి | ఎవము త్రరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ | అమాత్రంచూత్రాశ్చంద్రియాణియ
గావమాత్రాపరిచ్ఛేదః తద్రహితమిత్యధః | అసంతరమబాహ్యమ్ | స్వా
వ్యాప్తదేశ శూన్యమిత్యధః | నతదశ్చాకించన | తగక్షరంకత్యకించద
పి నాశ్చాతి | అవాప్తనమస్తకామతయాభత్యనిరపేక్షమిత్యధః | తత్స్వ
యంనకస్యాపి భత్యమిత్యాహ | నతదశ్చాతికశ్చనెతి తద్భక్తికర్త ||-౨-||

(ఎతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనెగాగిసూర్యాచంద్రమసౌవిధృతౌ తిష్ఠ
తః) వైశబ్దావధారణ ప్రశాసనె ఆజ్ఞావక్రేసూర్యాచంద్రమసౌ | దె
వతాద్వంద్వేచేతి పూర్వపదస్యానక్ | విధృతౌ తిష్ఠతః | ప్రకృష్టం శాసనం
ప్రశాసనం క్వచిదప్యప్రతిహతిత్వ మేవ శాసనస్య ప్రకరణః | తతశ్చసర్వవి
షయకం శాసనమితి ఫలతి | ప్ర శాసితారం సర్వేషామితి ప్రమాణానుసా
రాత్ | తతశ్చసర్వవిషయకశాసనాధీనద్యావాపృథివ్యాని ధారకత్వమర్థ
ఇతి పర్యవస్యతి | అత్ర ప్రధానస్య జగద్ధారకత్వేపి శాసనాధీన ధారక
త్వాభావాత్ | జీవస్య ప్రశాసనాధీన యతిగంధిధారకత్వేపి ప్రశాసనశ
బ్దితసర్వవిషయకశాసనాధీన సర్వధారకత్వా సమ్భవాచ్చ నాత్ర జీవావా
ప్రధానంవాప్రతిపాద్యతే | ఇదంచ సాచ ప్రశాసనాదితి సూత్రేస్పష్టం |
(ఎతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనెగాగిసూర్యాచంద్రమచంద్రాచంద్రానై శ్చైతేభ్యః
ఎతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనెగాగిసూర్యాచంద్రమచంద్రాచంద్రానై శ్చైతేభ్యః
అహారాత్రాణ్యధమాసామాసాముతనస్సంవత్సరాశ్చవిధృతౌ స్తిష్ఠన్తి) ఇతి శబ్దః ప్రకారవ
రః | సంవత్సరాశ్చ త్యేనంజాతీయకాః కాలవిశేషాఇత్యధః (ఎతస్యవా అ

బృహ || ౬ ||— పర్వతేభ్యః ప్రతీచ్యోన్యాయాంయాంచదిశ మన్వేతస్య
వాఅక్షరస్యప్రశాసనెగాగి=దదతోమనుష్యాఃప్రశగ్నసంతియజమానం దేవా
దర్శింపితరోన్వాయతైః || —౮— || యోవాఎతదక్షరం గాగ్య=విది
త్వాన్వైష్ణికైజహోతియజతే తపస్తప్యతే బహూనివర్షసహస్రాణ్యంత
వదేవాస్యతద్భవతి || యోవాఎతదక్షరంగాగ్య=విదిత్వాన్వైష్ణికాత్ప్రైతి
త సకృపహోధయఎతదక్షరం గాగి=విదిత్వాన్వైష్ణికాత్ప్రైతి

వి || దీ ||—క్షరస్య ప్రశాసనె గాగిప్రాచ్యోనద్యస్యందంతే | శ్వేతే
భ్యఃపర్వతేభ్యఃప్రతీచ్యోన్యాయాంయాంచదిశమను)ప్రశాసనఇతినిమిత్తై
సప్తమీప్రాచ్యః ప్రాక్ప్రవాహః ప్రసిద్ధాగంగాద్యానద్యః | శ్వేతేభ్యో
హిమవదాదిభ్యఃపర్వతేభ్యోలాకోపకారాయస్యందంతే | తత్ప్రశాసనాభా
వేతాస్యందనాయ నప్రభవంతీతి భావః ప్రతీచ్యః ప్రత్యజ్ఞాభాః లన్యాడదీ
చ్యశ్చనద్యః యాంయాందిశమనుప్రస్థితాః | తాస్యర్వాఎతస్యప్రశాసనెసతి ప్ర
స్యందంతే (ఎతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనెగాగి=దదతోమనుష్యాఃప్రశంసంతి
యజమానం దేవా దర్శింపితరోన్వాయతైః) ఎతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనె
గాగి=నిమిత్తై దదతః తదాజ్ఞయాదానంకుర్వతః ఆజ్ఞాకైకర్యబుద్ధ్యాదానం
కుర్వతోజనానన్వాయతైః అనువశాస్సంతః మనుష్యాఃప్రశంసంతి | ప్రశాస
నఇత్యేతద్యజమానం దేవాదర్శిం పితరఇత్యత్రాప సಂಬద్ధ్యతే | అన్వాయ
త్రాఇతిపదం దేవమనుష్యపితృసాధారణమ్ | ద్వితీయాంతపదానాంప్రశంసం
తీత్యనెనాన్వయఃపరమాత్మాజ్ఞాయాయాగం కుర్వాణానన్వాయత్రాస్సంతో
దేవాఃప్రశంసంతి | పరమాత్మాజ్ఞయాప్రవృత్తదర్శిహోమమన్వాయత్రాస్సం
తఃపితరఃప్రశంసంతి | ఎవమెవవ్యాఖ్యాతంవ్యాసార్వైః ||-౮-|| (యోహవాఎత
దక్షరంగాగ్య=విదిత్వాన్వైష్ణిక లోకైజహోతి | యజతేతపస్తప్యతేబహూనివ
ర్షసహస్రాణ్యంతవదేవాస్యతద్భవతి) (యోవాఎతదక్షరంగాగ్య=విదిత్వా
న్వైష్ణికాత్ప్రైతి) (సకృపహో) బ్రహ్మజ్ఞానమంతరేణక్రియమాణంహోమయ
జ్ఞబహుకాలసాధ్యతపఆదికంసర్వంనశ్వరఫలసాధనంభవతితజ్ఞానమంతరేణ
లోకాంతరగతస్యాపిచ్యతాభవతి | తదజ్ఞానాత్సంసారోభవతీతియావత్ ||
(యోవాఎతదక్షరంగాగి=విదిత్వాన్వైష్ణికాత్ప్రైతి) బ్రహ్మజ్ఞానవాన్త్రియతే |

బృహ॥ఉ॥—(సబ్రాహ్మణః)॥—౯—॥ తద్వాఎతదక్షరం గాగ్గోదృష్టం ద్రష్ట్రశ్రుతౌ శ్రోత్రమతం మంత్రవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ నాన్యదతోస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోస్తి శ్రోతృ నాన్యదతోస్తి మంతృ నాన్యదతోస్తి విజ్ఞాతృ ఎతస్మిన్నుఖి ల్పక్ష రేగాగ్గో కాశటతశ్చప్రాతశ్చేతి ॥—౧౦—॥ సాహోవాచబ్రాహ్మణా భగవంతస్తదేవహుమన్యేధ్వం యదస్తాన్నమసాగరేణ ముచ్యేధ్వం

వి॥దీ॥—(సబ్రాహ్మణః) బ్రహ్మవిత్ బ్రహ్మణోఽనుభవితు ముక్తఇతియావత్ । ఉక్తశ్చభగవతాభాష్యకృతా యోవాఎతదక్షరం గాగ్గోత్యేతద్వాక్యకుర్వతా యదజ్ఞానాత్సంసారప్రాప్తిః యదజ్ఞానాచ్ఛాపృతత్వప్రాప్తిః । తదక్షరంపరంబ్రహ్మేతి భాషితమ్ ॥ —౯—॥ (తద్వాఎతదక్షరం గాగ్గోదృష్టం దృష్టృ) అయోగిభిర్వ్యసత్ । ద్రష్టృ రూపాది సాక్షాత్కర్తృ శ్రోతృ శబ్దసాక్షాత్కర్తృ । మంతృ । మంత్రస్యసాక్షాత్కర్తృ । విజ్ఞాతృ । అధ్యవసాయవిషయసాక్షాత్కర్తృ (నాన్యదతోస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోస్తి శ్రోతృ నాన్యదతోస్తి మంతృ నాన్యదతోస్తి విజ్ఞాతృ) అంతర్యామిబ్రాహ్మణ వ్యాఖ్యానోక్తరీత్యా అత్రాప్యన్యశబ్దస్య తత్సదృశ పరత్వమేవ యథావాళి ఏవ భూపతిర్నాన్యఇత్యుక్తై స్తత్సదృశభూపతిని షెధపరత్వమ్ । ఎవమిహాప్యదృష్టత్వాది విశేషితనిరుపాధికద్రష్టృత్వాత్త్రయస్య పరమాత్మనస్సదృశం కిమపి నాస్తిత్యేవాధాః । యద్వాఎతదక్షరమన్యైరదృష్టం సత్స్వవ్యతిరిక్తసమస్తసాక్షిభూతమ్ । ఎవమనెనాక్షరేణాదృష్టమేతస్యాక్షరస్యాధారభూతమ్ । ఎతస్యద్రష్టృనాస్తిత్విధాః ॥ పూర్వవ్యాఖ్యానాం సమనిషేధాః । అస్యాంవ్యాఖ్యానామధికనిషేధశ్చఫలతి । నచనెహనానాస్తితివాక్యవదస్యాపివాక్యస్యాబ్రహ్మోత్తకవస్తునిషేధపరత్వోపపత్తాసమాభ్యధికనిషేధపరతయా వ్యాఖ్యానంకిమధామితి వాచ్యమ్ । తద్వదత్రైక్యవిధిశేషత్వాభావేన సమాభ్యధికనిషేధ పరత్వప్రైవయ్యుక్తత్వాత్ । ఉపసంహరతి (ఎతస్మిన్ ఖల్పిత రేగాగ్గోకాశటతశ్చప్రాతశ్చేతి సాహోవాచ బ్రాహ్మణాభగవంతస్తదేవ హుమన్యేధ్వం యదస్తాన్నమసాగరేణ ముచ్యేధ్వమ్) హేభగవన్తా బ్రాహ్మణాయాయం తదేవహుమన్యేధ్వమ్ ॥ యదస్తాద్యాజ్ఞనలూప్యన్నమసాగరంకృత్వాముచ్యేధ్వమితియత్ ముక్తాభవతేతి యదస్తిత్యన్వయః

బృహ || ఉ || — నవైజాతుయష్టకమిమంకస్త్విన్నృష్టాద్యం జేతేతి త
తొహవాచక్రవ్యవరరామ ||—౧—|| * || ఇతి బృహదారణ్యకే పంచ
మాధ్యాయైష్ట్యమంబ్రాహ్మణమ్ || * ||—|| ప్రశోషనిచది పశ్యమ
ప్రశ్నే||—|| అథహేనం శైబ్యస్సత్యకామఃపప్రచ్ఛ | సయోహవైతద్భగవ
న్మనుష్యేషు ప్రాణాంతమోంకారమభిధ్యాయాత | కతమంవా వసతే
నలోకంజయతి ||-౧-|| తస్త్వేనహోవాచ | ఎతద్వైసత్యకామపరంచాపరంచబ్ర
హ్మయదోంకారఃప్రస్తాద్విద్వానైతేనైవాయతనైకైతరమన్వేతి ||—౨-||

వి || దీ — || నక దాచిదవ్యస్య పరాజయశ్చంకనీయః సమసౌరంకృ
త్వా ముక్తాభవతేత్యధః | మన్యేధ్వంముచ్యేధ్వమితి లిక్తిధ్యమబహువచనం
(నవైజాతుయష్టకమిమంబ్రాహ్మణ్యాద్యం జేతేతి) యష్టకం మధ్యేతి మంయా
జ్ఞవల్క్యం కశ్చిదపి బ్రహ్మవాదంప్రతిజ్ఞేతానాస్తిత్యధః (తతోవాచక్రవ్య
వరరామ) వచక్సరపత్యం వాచక్సనీ | గాగ్గిఉపరరామేత్యధః || ౧౦ ||

— శ్రీ ఇతి పంచమాధ్యాయోష్టమబ్రాహ్మణదీపికా శ్రీ —

|| -నూ- || ఈక్షతికర్తవ్యపదేశాత్సః ||—౧—౩—౧౨—|| ఈక్ష
తికర్తాధికరణమ్ || ౪ || (అథహేనం శైబ్యస్సత్యకామఃపప్రచ్ఛ) స్పష్టాధః ||
(సయోహవైతద్భగవన్మనుష్యేషు ప్రాణాంతమోంకారమభిధ్యాయాతక
తమంవా వసతేనలోకంజయతి) హవాఇతిప్రసిద్ధ్యతిశయేతదిత్యేతదవ్యయం |
సయఇత్యేతదధికారిసామాన్యవరమ్ | అయమధః | హేభగవన్పూజార్హ
యోధికారిమనుష్యాణాం మధ్యేమరణాంతంఎతదోంకారమభిధ్యాయాత | సః
కతమంలాకం తేనోంకారేణ ప్రాప్నోతిత్యధః | వావశబ్దాధారణేప్రసిద్ధా
వా ||—౧—|| (తస్త్వేనహోవాచ) స్పష్టాధః (ఎతద్వైసత్యకామపరం
చాపరంచ బ్రహ్మయదోంకారఃప్రస్తాద్విద్వానైతేనైవాయతనైకైతరమన్వే
తి) హేసత్యకామసతదేవపరంచాపరంచ బ్రహ్మఉభయవాచకమిత్యధః ||
వాచ్యవాచకభావనిబంధనం సామానాధికరణ్యమ్ | తదైవవ్యాసార్యైః ఈ
క్షతికర్తాధికరణే వ్యాఖ్యాతత్వాత్ || కింతదిత్యత్రాహ | యదోంకారః | త
స్మాదుపాసకః ఎతేనైవోంకారరూపేణ మార్గేణ ఎకతరం పరమపరంవా

ప్రశ్న ॥ ఉ ॥ — సయద్యేకమాత్రమభిధ్యాయిత సతేనైవసంవేదిత
స్థాణామేవజగత్యమభిసంపద్యతే । తమృచోమనుష్యలూకముపనయనైవ
తత్ర తపసాబ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయాసంపన్నోమహిమానమనుభవతి ॥-౩॥
అథయదిద్విమాత్రేణ మనసిసంపద్యతే సోంతరిక్షం యజుర్భిరున్నీయతే ।
ససోమలోకంససామలూకేవిభూతిమనుభూయపునరావతతే ॥౪॥ యఃపు

వి॥దీ—బ్రహ్మో నైవత్వసాస్తజన్యధః॥-౧—(సయద్యేకమాత్రమభిధ్యాయితసతేనైవసంవేదితస్తాణామేవజగత్యమభిసంపద్యతే) సఉపాసకః॥
యద్యేకమాత్రంహాస్వం ప్రణవమపరబ్రహ్మవాచకమభిధ్యాయితఅపర
బ్రహ్మవాచకేన హాస్వనప్రణవేనయోఽపరంబ్రహ్మఉపాస్తే సతేనైవ ఏ
కమాత్రంకారకరణకాపరబ్రహ్మధ్యానైవైవ సంవేదితోల్బసత్తాకః । జ
గత్యాంభువి అభిసంపద్యతే (తమృచోమనుష్యలూకముపనయంతే) తమృ
క్షంత్రామనుష్యలూకం ప్రాపయన్తి (సతత్రతపసాబ్రహ్మచర్యేణ శ్ర
ద్ధయాసంపన్నో మహిమానమనుభవతి) సమనుష్యలూకం సీతస్తపసానశ
నాచినా బ్రహ్మచర్యేణమేధునవజన్తేన శ్రద్ధయాఆస్త్యకృబుద్ధ్యాది సంప
న్నాభవతి తదామహిమానం శ్రేయస్సాధకం బ్రహ్మహాసనన మనుతీక్ష్ణతి
త్యధః । నచచహాస్వాభావాత్కథమోంకారస్య హాస్వత్వమితిశంకసీ
యమ్ । న్యూంఖహాస్వస్యఓంకారస్య దశనాత్ ॥-౩-॥ (అథయది
ద్విమాత్రేణమనసిసంపద్యతే) ద్విమాత్రేణపరబ్రహ్మవాచకేన ప్రణ
వేనయస్య మనసిఅపరబ్రహ్మధ్యానం సంపద్యతే (సోంతరిక్షంయజుర్భిరు
న్నీయతే) అంతరిక్షం అంతరిక్షోశితంనామలూకం ద్విమాత్రోపాసకః పు
మాన్యజుర్ంతైగున్నీయతే । అత్రాంతరిక్షసామలూక డోర్ధ్వలూక మాత్రో
పలక్షకః ఆముష్మికమాత్రపరః అతఏవేక్షతి కర్తాధికరణభాష్యేయదపరం
కార్యం బ్రహ్మనిర్దిష్టం తదైహికాముష్మికత్వేన ద్విధావిభజ్యేకమాత్రం
ప్రణవముపాసేనానామైహికమనుష్యలూకావాప్తిమభిధాయ ద్విమాత్రము
పాసేనానా మాముష్మికమంతరిక్ష శబ్దోపలక్షితం ఫలంచాభిధాయేత్సుక్తం ।
(ససోమలోకే విభూతిమనుభూయపునరావతతే) ఆముష్మికైశ్వర్యమను
భూయతత్పుణ్యావసానై పునరావతతే ॥-౪-॥ (యఃపునరేతంత్ర

ప్రశ్న ॥ ఉ ॥ — సరేతం త్రిమాత్రేణైవా మిత్యేతేనైవాక్షరేణ పరంపు
రుషమభిధ్యాయితస తేజసిసూర్యేసంపన్నః ॥ యథాపాదోదరస్త్వచాపినిర్దు
వ్యతపవంహవైసపాస్తనావినిర్దుక్తః ససామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం సప
తస్తాజ్ఞేవఘనాత్పరాత్పరంపురిశయంపురుషమీక్ష తేతదేతాక్లోకాభవతః ॥౫॥

వి॥దీ॥—మాత్రేణ ఓమిత్యనైవైవాక్షరేణ పరమపురుషమభిధ్యాయిత)
ఏకమాత్రే ద్విమాత్రత్వ దశాయామర్వాచీన ఫలసాధనైవ తేనైవాక్షరే
ణ త్రిమాత్రేణ పరమాత్మానమభిధ్యాయతి । అభిముఖ్యేన ధ్యాయతి । నిరం
తరంధ్యాయతీత్యర్థః (సతేజసిసూర్యేసంపన్నః యథాపాదోదరస్త్వచా
పినిర్దువ్యతే । ఎవం హవై సపాస్తనావినిర్దుక్తస్ససామభిరున్నీయతే । బ్రహ్మ
లోకం) సఉపాసకస్తైజోమండలే సూర్యేసంగతస్సౌ ఉదరమేవ పాదో
యస్యసః పాదోదరస్సర్పశ్చతి యావత్ యథాసర్వజీవాత్సచాపినిర్దుక్తాభ
వతిపవంహవైసపాస్తనావినిర్దుక్తస్సౌ భగవల్లోకంవైకుణ్ఠంసామభిగీతిప్రధానైర్మం
తైర్నిరున్నీయతే । అత్ర వ్యాసార్థేస్సపాస్తనావినిర్దుక్తశ్చిత్తచ్ఛబ్దాంతర
శ్రవణాత్ ససామభిరైక్యపద్యమాశ్రిత్యసామగానసహితైరితివాసాంతస్వ
వచన సహితైః పురుషైరితివార్థ ఇతి వణిత్వమ్ (సపతస్తాజ్ఞేవ ఘనాత్ప
రాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే) ఈక్షుతికర్తాధికరణే యస్యహికర్తాని
మిత్రం దేహిత్యమ్ । సజీవఘనఇత్యుచ్యతే । చతుర్ముఖస్యాపి తచ్ఛాస్త్రీయ
తే । యోబ్రహ్మణం విదధాతిపూర్వమిత్యాది భాష్యోక్తైః । జీవఘనశబ్దేన
సంసారిమండలముచ్యతే । మూర్తాఘనఇతికారీవ్యశబ్దేతమూర్తాఘనశబ్దస్య ని
పాతితత్వాద్దేహదావరత్వాదాత్మనికారీన్యస్య ఘనశబ్దోదేహిపరపవ । తస్తా
త్పరః పరిశుద్ధాత్మాతస్మాదపి పరభూతం పురిశయమ్ । పూః పాగ్గీనస్సర్వ
గుహశయస్యేతి సర్వేషు పాగ్గీషు అంతరాత్తతయా శయానం ॥ భగవానితి
శబ్దాయంతథాపురుషఇత్యపి । నిరుపాధీవపితేవాసుదేవనాతనై ఇతి
నిరుపాధిక పురుషశబ్దవాచ్యం భగవంతం పరవాసుదేవ మీక్షతఇత్యర్థః ॥
అతపవ ససామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమిత్యత్ర బ్రహ్మలోకశబ్దస్య చతు
ర్ముఖలాకపరత్వశంకావృద్ధస్తా । చతుర్ముఖలాకగణానాం పరవాసుదేవేక్ష
ణాసమ్భవాది తద్రుప్తవ్యమ్ (తదేతాక్లోకాభవతః) తదాంకారధ్యానమధి

ప్రశ్న ॥ ౬ ॥ — తిస్రామాత్రా మృత్యుమత్యః ప్రయుక్తానన్యన్యస
క్తానవిప్రయుక్తాః । క్రియాసుబాహ్యంతర మధ్యమాను సమ్యక్ప్రియు
క్తాసునకమ్మ తేజః ॥ — ౬ — ॥ ఋగ్విరెతంయజుభిఃరంతరిక్షం ససామభి
ర్యత్రత్రవయోవేదయన్తై । తమోంకారైజైవాయనెనాన్వేతివిద్యాన్య
త్తచ్చాంతమజరమమృతమభయంపరంచేతి ॥ — ౭ — ॥ * ॥ ఇతి ప్రశ్నోప
నిషత్తి వజ్చమసప్రశ్నః ॥ * ॥ — ॥

విదీ-కృత్యవత్త్యమాణౌశ్లోకౌప్రసృతావిద్యధః ॥ — ౫ — ॥ (తిస్రామా
త్రామృత్యుమత్యః ప్రయుక్తానన్యన్యసక్తా అనవిప్రయుక్తాః) అవిప్రయు
క్తానభవంతత్యనవిప్రయుక్తాః । విప్రయుక్తాఇతి యావత్ । అత్యంతమృ
తౌచ్చారణేనాన్యన్యసక్తతయాఅతివిప్రకృష్టకాలతయా అత్యంత విప్రయు
క్తతయావాప్రయుక్తాస్తిస్రామాత్రామృత్యుమత్యః మృత్యుప్రదాననర్థావ
హాఇతియావత్ (క్రియాసుబాహ్యంతరమధ్యమానుసమ్యక్ప్రియుక్తాసున
కంపతేజః) యజ్ఞాద్యాబాహ్యక్రియాః ఆంతరామానశక్రియాఃమధ్యమా
వాచకజపరూపాఅనుక్రియాసుతిస్మహమాత్రాపసమ్యగత్యంత సంయోగ వి
ప్రయోగమంతరేణ ప్రయుక్తాసుసతీషు । జ్ఞః ॥ తత్తత్ప్రియోగాభిజ్ఞఃపు
మాన్నకంపతేఫలాన్నవ్యవతఇశ్యధః ॥ — ౬ — ॥ (ఋగ్విరెతంయజుభిః
రంతరిక్షం ససామభిర్యత్రత్రవయోవేదయన్తై । తమోంకారైజైవాయనెనా
న్వేతి విద్యాన్యత్తచ్చాంతమజరమమృతమభయంపరంచేతి) ఋగ్విరెతం ।
ఋగ్విర్మనుష్యలౌకమిశ్యధః । యజుభిఃరంతరిక్షం । ఆముష్మికమిత్యధః ॥
సామభిర్యత్రత్రవయోవేదయంతే ॥ కవయః క్రాంతదశిన ఇత్యధః ॥
తద్విష్టాఃపరమపదం సగాపశ్యన్తిసూరయ ఇత్యుక్తరీత్యా సూరయఃయ
లోకం పశ్యన్తితమోంకారైజైవమాగేణాన్వేతి । గత్వాచ । శాంతమూర్తి
మట్క-గహితంజరామరణశూన్యమ్ । అకుతోభయమ్ ॥ సర్వకారణత్వేన స
ర్వోత్కృష్టం పరంబ్రహ్మచప్రాప్నోతీత్యధః ॥ — ౭ — ॥ * * *

— శ్రీ ఇతి ప్రశ్నోపనిషత్పంచమప్రశ్నదీపికా శ్రీ —

॥-సూ-॥దహరఉత్తరభ్యః ౧—౩—౧౩—దహరాధికరణం ॥ ౫ ॥
ఆకాశోధాంతరత్వాదివ్యవచేశాత్ ॥ నచ కార్యేప్రత్యభిసంధిః ॥ కృత్సన్

—ః ధాన్యోగ్యోచనిషది అష్టమప్రసారకారమ్ ॥—॥ అధయదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురేదహరం పుణ్డరీకంవేత్త దహరస్మిన్నంతరతకాశస్తస్మిన్యదంతస్త దన్వెష్టవ్యంతద్వాప విజిజ్ఞాసితస్యమితి ॥—౧—॥

విది—భావాస్త్యుగృహిణోపసంహారః। ఇత్యాదివిషయహా క్యాధకజ్ఞానాయ ప్రాయశశ్చాన్యోగ్యోష్టమప్రపాకకౌవ్యాఖ్యాయతే (అధయదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురేదహరంపుణ్డరీకంవేత్త) విద్యాంతరారమ్భప్రదేశనాథోయమధశబ్దః॥ ఉపాన్యతయాసన్నిహితస్యసగ్రహణస్థానతయానవద్వారవత్త్వా దినాచ పురశబ్దేఉపాసకశరీరే పుణ్డరీకాకారమల్పం హృదయాఖ్యుపరస్య బ్రహ్మణోవేత్త (దహరస్మిన్నంతరతకాశస్తస్మిన్యదంతస్తదన్వెష్టవ్యమ్ । తద్వాపవిజిజ్ఞాసితస్యమితి) అస్మిన్నేత్తనిదహరః సూక్ష్మతకాశః యదతి పుల్లింగయచ్ఛబ్దోఽధ్యాహతకవ్యః । అస్మిన్యోదహరాకాశస్తస్మిన్యదంతరీత్యైత్రాంతశ్శబ్దోంతర్వర్తిపరః । చశబ్దోఽధ్యాహతకవ్యః। తతశ్చాయమథః। అస్మిన్ దహరపుణ్డరీకేయోదహరతకాశస్తదంతర్వర్తిచయత్ । తమభయం శ్రవణమనభ్యానువగంతవ్యంధ్యాతవ్యంచైశ్యధః। తదన్వెష్టవ్యమిశ్యత్ర తదితనపుంచకలిజ్జనిదేశః। లింగసామాన్యవిషయగ్రీష్టవ్యః, యద్వాదహరస్మిన్నంతరతకాశఇత్యత్రనపుల్లింగోయచ్ఛబ్దోఽధ్యాహర్తవ్యః। అస్మిన్ దహరాకాశః । తదంతర్వర్తిచయదితి యచ్ఛబ్దేనైవ నపుంసకమపుంసకేనైకవచ్ఛాస్యాన్యతరస్యామితకృతనపుంసకైకశేషేకవచ్ఛావేనఎకేనైవగ్వయోరపి పరామశకసంభవాత్ తదన్వెష్టవ్యమితి వాక్యేతచ్ఛబ్దపి నపుంసకైకశేషసంభవాత్ ఎకేనైవతచ్ఛబ్దేన ద్వయోరపి పరామశకః । తతశ్చ నైవవాక్యేన దహరాకాశస్తదంతర్వర్తికాన్వెష్టవ్యమిత్యుక్తంభవతి । ఉక్తంచభగవతా బావ్యకృతాయదిమస్మిన్ప్రహ్మపురేదహరం పుణ్డరీకంవేత్తేత్యేనాద్యతస్మిన్ దహరపుణ్డరీకవేత్తనియోదహరాకాశః । యచ్ఛతదంతర్వర్తిక తమభయమన్వెష్టవ్యమితి ఓధీయతఇతి అత్రచాకాశశబ్ద ఆసమంతా తాకాశతేప్రకాశతఇతివృత్తత్యాపరమాత్మపరః । తత్రహేతురుత్తరత్రవత్సృతే । నచ తదంతర్వర్తికన ఎవాన్వెష్టవ్యత్వే ప్రతీయమానైదహరాకాశస్యాప్యన్వెష్టవ్యతాసిధ్యధకమేతావాక్లేశః కిమధకమాశ్రీయతేకిచ్ఛు।

భాం ॥ ఉ ॥ — తంచేచ్ఛూర్చియుర్రదిగమస్థి బ్రహ్మపురేదహరంపుండ
రీకంవేశ్చదహరొస్తిన్నంతరతకాశఃకింతదత్రవిద్యతేయదన్వేష్టవ్యంయద్వా
వవిజిజ్ఞాసితన్యమిత ॥ — ౧ — ॥

వి ॥ దీ ॥ — విశ్వజిత్రర్షి పృథ్విరాత్రాభవతత్యత్ర పృథ్వీత సర్వ
తావిధ్యాక్షిప్తపృథ్వీవిధివద్దహరాకాశాంతర్వర్తితేన గుణభాతోపాస
నస్య దహరాకాశోపాసన మంతరేణాసంభవేనాక్షేపాదేవ దహరాకాశో
పాసనస్యాపి సిద్ధతయా యత్రచచ్ఛబ్దయోర్నపుంసక్షేక శేషైకవదాభవ
శబ్దాధ్యాహరణైశానుభవో న్యధాభి నాచ్యమ్ । అథయఇహాత్మానమనువి
శ్యవ్రజం త్యేతాగ్నేశ్చసత్యానామానిత్యైవసంహారికభయోపాసనవచనా
నుసారేణాస్య క్షేత్రస్యానుభోక్తవ్యత్వాత్ । నచతదేవవాక్యందహరాకాశత
దంతర్వర్తిలక్షణోభయోపాసనవిధివరమస్త్వితివాద్యమ్ । పృథ్విమన్ధంవిన్న
ప్తతన్యప్రత్యయయుక్తం వాక్యంవిహాయదౌపసంహారికస్య విన్నప్తవిధిప్రత్యయ
శూన్యస్య యచ్ఛబ్దయుక్తస్య విధిత్వ కల్పనానౌచిత్యాత్తస్య విధిత్వకల్పనా
యామపి అనువాదరూపస్యావ్యసృవాక్యస్య తదనుసారేణాథాద్యయో
పాసన పరత్వస్యావ్రయణీయతయా నపుంసక్షేక శేషాదిక్షేత్రస్యావ్రయణీయ
త్వాత్ । ఇతిశబ్దోవాక్యసమాప్తౌ । అథవాఇతీత్యస్యానంతరమాచార్యో
బ్రూయాదిత్యధ్యాహరికః ॥ — ౧ — ॥ (తంచేచ్ఛూర్చియుర్రదిగమస్థి బ్ర
హ్మపురేదహరంపుండరీకం వేశ్చదహరొస్తిన్నంతరతకాశఃకింతదత్రవిద్య
తేయదన్వేష్టవ్యం యద్వావవిజిజ్ఞాసితన్యమిత) ఎవముక్తవస్తమాచార్యంస్త
ల్పహృదయమధ్యవర్తితయాఅతిస్పృహకాశేకింవావతీతుమహతి । య
దన్వేష్టవ్యంస్యాదితి గహరాకాశశబ్దితస్యబ్రహ్మత్వం తదంతర్వర్తితయా వి
దిష్టస్య తద్గుణజాతత్వంచాజానానాంతేవాసినోయది బ్రూయిరిత్యర్థః
కింతదత్రవిద్యతేఇతి వాక్యం సర్వాంతరస్య పరమాత్మనః అంతర్వర్త్యోన్త
రాసమ్భవలక్షణానుపపత్తిగభం తదన్తర్వర్తివిశేషప్రశ్నపరమితివ్యాపా
ర్యాణామభిప్రాయఇతి యద్యపిప్రతీయతే । తథాపి యదిదమస్తిస్మిన్నా
పురేదహరంపుండరీకం వేశ్చదహరొస్తిన్నంతరతకాశఇతి ఎతావన్నాత్మనా
తనతాం శిష్యాణాం పరమాత్మత్వవిరోధిన్యాకాశశబ్దే జాగరూకే దహర

ఖాం ॥ ఉ ॥ — సబూయాద్యావాన్వాయమాకాశస్తావానెహంతర్హృద
యతీకాశ ఉభేఅస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవసమాహితే ఉభావగ్నిశ్చ
వాయుశ్చసూర్యాచంద్రమసావుభౌ విద్యున్నక్షత్రాణి యచ్ఛాస్యేహస్తి
యచ్ఛనాస్తి సర్వంతదస్మిన్సమాహితమితి ॥—౩—॥

విది॥ త్వాన్వైష్టవాంతరాధారత్వాదివిరోధిలింగేచజాగ్రతిబ్రహ్మలింగే
మచానువన్యస్తేముపరమాత్మనిశ్చయస్యతమపజీవ్యాత్మైవప్రవృత్తైర్వాఅసం
భవాత్ ॥ ఇచ్ఛా సర్వాంతరస్య పరమాత్మనా అంతర్వన్యకసంభవలక్షణాను
పపత్తైరేవ శిష్యాణాం హృదివివరితతమానత్వే ప్రశ్నవాక్యేదహరంపు
ణ్డరీకం వేశ్యదహరోస్తిన్నంతరతకాశఇతి దహరపుణ్డరీకాంతర్వర్తితేన నా
కాశస్య దహరిత్వోపన్యాసస్యనాప్రతిపదనెయావాన్వాఅయమాకాశఇతి
వైపుల్యోపన్యాసస్యనా అసంగతత్వాసాక్షాద్వ్యాసార్యాణామప్యుక్తేనవా
ఖ్యాభిప్రేతః ॥ కేచిత్తు ॥ శరీరస్య బ్రహ్మపురత్వేనాపక్రమాదవతదంత
ర్వర్త్యకాశశబ్దనిర్దిష్టం బ్రహ్మైత్యవగత్యైవతదంతర్వర్తివస్త్యంతరా స
మ్యుపలక్షణానువపత్తి మభిప్రాయస్తవవాంతర్వర్తివిశేషంవప్రమృత్యుపిసం
భవాన్నానువపత్తిరితి వదంతి ॥—౨—॥ (సబూయాద్యావాన్వాఅయ
మాకాశస్తావానెహంతర్హృదయతీకాశఉభేఅస్మిన్ ద్యావాపృథివీఅంతరేవ
సమాహితేఉభావగ్నిశ్చవాయుశ్చ సూర్యాచంద్రమసావుభౌ విద్యున్నక్ష
త్రాణి) ఎవముక్తతచార్యః ప్రబూయాత్ । హృదయపుండరీక మధ్య
వర్తి ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టః భూతాకాశవద్విపులః ద్యావాపృథివ్యాది శబ్దల
క్షితం భోగ్యభోగస్థాన భౌగోపకరణ మగ్నిసూర్యాది శబ్దలక్షితం భౌక్త
వగణంచ సమాశ్రితఇత్యర్థః॥ (యచ్ఛాస్యేహస్తియచ్ఛనాస్తిసర్వంతద
స్మిన్త్రమాహితమితి) అస్యాపాసకస్యఇహాలాకేయద్భృగ్యజాతమస్తియచ్ఛ
మనోరథమాత్రగోచరమిహనాస్తి । సర్వంతద్భృగ్యజాతమస్తిద్దహరాకా
శే సమాహితమిత్యర్థః । దహరాకాశోనిరతిశయభౌగ్యఇతి యావత్ భ
గవతాభావ్యకృతా యావాన్వాఅయమాకాశస్తావానెహంతర్హృదయ ఆ
కాశఇతి దహరాకాశస్యాతి మహత్తామభిధాయఉభేఅస్మిన్ ద్యావాపృథివీ
అంతరేవసమాహితే । ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చ । సూర్యాచంద్రమసా వు

విడిది॥— భౌ విద్యున్నక్షత్రాణీతి ప్రకృతమేవదహరాకాశమస్మిన్నితినిర్దిశ్యతే
 స్మిక్ సర్వజగదాధారస్వమభిధాయయచ్చాస్మేహం స్తియచ్చచాస్తిసర్వంతే
 దస్మిక్ సమాహితమితి పునరప్యస్మిన్నితితమేవదహరాకాశంపరామృత్యుగిష్టి
 న్నస్యాపాసకస్యఇహలూకేయర్భోగ్యజాతమస్తియచ్చమనోరథమాత్రగో
 చరమిహనాస్తి । సర్వంతర్భోగ్యజాతమస్మిక్ దహరాకాశేసమాహితమితిని
 రతిశయభోగ్యత్వం దహరాకాశస్యాభిధాయేతి భాషితమ్॥నచయచ్చాస్మే
 హం స్తియచ్చనాస్తిసర్వంతదస్మిన్నమాహితమిత్యనెనోపాసక భౌగ్యవస్తాధా
 రత్వమాత్రముపాస్యస్యప్రతీయతే॥నతుదహరాకాశస్యనిరతిశయభౌగ్యత్వం
 తత్త్వయచ్చాస్మేహంస్తితి వాక్యేనదహరాకాశస్య నిరతిశయభోగ్యత్వమభి
 ధాయేతి భాష్యం కథముపపద్యతామితి వాచ్యమ్ ॥ ఉపాసకస్య బ్రహ్మ
 పాప్రైకఫలకస్య స్వగఽపశ్యాదీనాం భౌగ్యత్వాభావాత్ । యచ్చాస్మే
 హం స్తియచ్చనాస్తిసర్వంతదస్మిక్ సమాహితమిత్యనెనదహరాకాశస్యనిరతిశ
 యభోగ్యత్వమేవ ప్రతిపాద్యతఇతిభాష్యాభిప్రాయఇతివ్యాసాచ్యైరుక్తత్వా
 న్నాస్యాశ్యంకాయా అపకాశఇతి దృష్టవ్యమ్ । కేచిత్తనయదిపిత్యలోక కా
 మోభవతీత్యాదినా ప్రాచీనానెకజన్తసంబంధపిత్రాది వగఽదిదృతాయా
 స్సంకల్పమాత్రేణ తత్ప్రకృత్యత్వస్యచ ప్రతిపాదయిష్యమాణత్వాత్ నూత్రక్య
 తాపిసంకల్పాదెవతచ్చురేతినినూత్రేణతద్వాక్యస్య వివక్షితార్థత్వావిమర
 రణాత్ । యోయోహ్యస్యేతః ప్రేతినతమిహదర్శనాయలభతే । అథయో
 చాస్మేహజీవాయచ ప్రేతాయచ్చన్యదిచ్చన్నలభతేసర్వం తదత్రగృత్వా
 విందత ఇతి నష్టానాం పిత్రాదీనాం ముక్తకామనావిషయత్వ ప్రతిపాద
 నాత్ । ప్రత్యక్షౌపదేశాదితీ యేన్నాధికారికమండలస్థాకైరితి సూత్రోక్త
 న్యాయేన బ్రహ్మవిభూతితయా నష్టపిత్రాన్యనుభవస్యకామనావిషయత్వసం
 భవాచ్చ । అన్యథాఅస్మిన్నామాస్సమాహితాః ఏతాంశ్చసత్యానామా
 నిత్యాదావపి కామశబ్దస్యనిరతిశయభోగ్యార్థకత్వం కొవారయేత్ తథా జ
 తుత్ క్రీడన్నిత్యలాపి భౌగ్యార్థకత్వమేవస్యాదివిరోపి విజయేత । అత్రో
 న్యవాక్యస్య యథాశుతార్థత్వేనదోషః । భాష్యమపిభౌగ్యభావత్వఫల
 తభౌగ్యత్వ పరమేవాస్తివిషయం॥అత్ర భూతాకాశతుల్యవైపుల్యప్రతిపా

ఖాం ॥ ఉ॥ — తంచేచ్ఛుఁ యురస్తిం శ్చేదిదంబ్రహ్మపురే సర్వస్వసమాహితగ్గన
 ర్వాణిచహూ ॥ ని స ర్వే న కామా యదై నజ్జరా వా ప్నోతి ప్రధన్వగ్గ సతేవాకింత
 తో ౨తిశివ్యతే ఇతి ॥ — ౪ — ॥ సఖ్యా యా న్నాస్య జరయే తజ్జీర్ణతే నవధే నాస్య
 హన్యతే ఎతత్సత్యం బ్రహ్మపురమ్

వి॥ ఉ॥ — దనెనద్యావాపుధివ్యాదిజగదాశ్రయత్వప్రతిపాదనెనోపాసకంప్రతి
 నిరణిశయభాగ్యత్వప్రతిపాదనెనచదహరాకాశస్యప్రసిద్ధాకాశవైలక్షణ్యప్రతి
 పాదనాశ్చైవైదహరాకాశేకిమపి మాతుంసశకోఽతీత్యాత్మేపవీజంపరిహృ
 తంభవతి ॥ — ౩ — ॥ (తంచేచ్ఛుఁ యురస్తిం శ్చేదిదంబ్రహ్మపురే సర్వస్వసమా
 హితం సర్వాణిచహూతానిసర్వేచకామాయదై నజ్జరావాప్నోతిప్రధన్వగ్గ సతే
 వాకిం తతో ౨తిశివ్యతే ఇతి) అల్పత్వసూపమాత్మేపవీజం పరిహృత్యుక్తిం తదత్ర
 విద్యుతే ఇతి ప్రశ్న ౧ ప్రతివివక్షా త్యాచార్యే ఉక్తైర్ధేనుపపత్తిం పశ్యంతశ్చివ్యా ఆ
 చార్యంబూయిః బ్రహ్మపురశబ్దితంశరీరంద్యావాపుధివ్యాదిశబ్దనిర్దిష్టంభాగ్య
 భాగోపకరణ భోగస్థానమగ్నివాయాద్విద్యుదిశబ్దనిర్దిష్టాభాక్తృవర్గశ్చ యద్యా
 శ్రీయేయః తదాశరీరస్య జరానాశాదౌ సతిద్యావాపుధివ్యాదికం కిమపి
 నావశిష్యేతదపి నశ్యేదిత్యర్థః | ననుదహరాకాశాశ్రితం ద్యావాపుధివ్యాది
 కమితివదంతంప్రత్యస్యాశ్యంకాయాఃకథముత్థానందహరాకాశాశ్రితత్వప్రే
 వాక్తతయాబ్రహ్మపురశబ్దితశరీరాశ్రితత్వస్యానుక్తతయా తజ్జరానాశాను
 విధాయజరానాశవత్త్వస్యదహరాకాశాశ్రితేద్యావాపుధివ్యాదౌకథం సం
 వ్రసక్తిరితిచేదుచ్యతే | యథాఘటాద్యంతరాకాశేనిహితస్యదధ్యాదేర్వస్తు
 తాఘటాదిరేవధాగకఆకాశః పరమనకాశాత్తనోపకరోతి | ఏవంతద్దేహం
 తర్వర్తినదహరాకాశేఽద్యమానస్యద్యావాపుధివ్యాదేః దేహఎవధారకఃద
 హరాకాశస్తవకాశాత్తనోపకరోతి | అస్తువాదహరాకాశస్యఘటాకాశవై
 లక్షణ్యసన్వతోధారకత్వంతధాపితస్య దేహజరాప్రధన్వంసానుపదభావిజరా
 వృద్ధింసవత్త్వాత్ యావద్దేహస్యధారణానుమాలంబలంతావత్పర్యంతమేవ
 దహరాకాశస్యతద్ధారకత్వమతిఫలతోదేహఎవతస్యసర్వస్యధారకఃపర్యవస్య
 తీత్యాత్మేస్తూణాంశిష్యాణామభిప్రాయః ॥ ౪ (సఖ్యా యాత్) ఆచార్యస్తత్ప్ర
 తిఫలీ (నాస్యజరయేతజ్జీర్ణతే నవధే నాస్యహన్యతే | ఎతత్సత్యం బ్రహ్మపురమ్)

ఛాం || ఉ || — అస్మి కామాస్సమాహితా ఎవతత్తా అపహతపాష్టా విజ
రొవిమృత్యుర్విశోకో విజఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసజ్గుల్పః ||

వి || దీ || — భౌగ్యభౌగస్థానభౌగోపకరణభౌక్తృనగాదిశాలితయాపు
రమివవత్కమానం ఎతద్దహరాఖ్యం బ్రహ్మనతుఘటా కాశాదివత్కేనలమ
వకాశాత్తనాపకారకం యథాపురం భౌగ్యభౌగస్థానాదీనాం స్వతఃవాధా
రభూతం నతుదధ్యాదీనాంఘటాదివదవకాశాత్తనాపకారకం తథేత్యధః ||
నను స్వతోధారకత్వేపి దేహాన్తర్వర్తితయా తదన్తర్గతహృదయవత్తజ్జరా
నాశానువిధాయిత్యం స్వాదితి శఙ్కాబీజం పరిహరతి । ఎతత్సత్యమితి । న
త్యంనిర్వికారమిత్థిర్ధః అతవినదేహజరామరణాను విధాయినభవతీత్యధః ||
యద్వాఅధయత్తత్సత్తదమృతమిత్థస్మిన్ ప్రకరణేవక్ష్యమాణ సత్యశబ్దనిర్వ
చన రీత్యా చేతనాచేతన నియామకత్వంవా సత్యత్వమ్ । యథాకథంబత్
ఘటాకాశాది విలక్షణాధారఇత్యధః || కెచిత్తు || అస్మిన్ శ్చేదిదం బ్రహ్మ
పురఇత్యత్ర బ్రహ్మపుర శబ్దేన బ్రహ్మరూపపురత్వాద్దహరాకాశఎవోచ్యతే ।
యదైతజ్జరావాహ్నతీత్యేవపాఠః || తత్ర చ || ఎతస్యశరీరస్యజరాఎతజ్జరా
యదాదహరాకాశం ప్రాప్నోతితద్ధ్వంసేనధ్వంసతేవా । తదాద్యావాపృథి
వ్యాదికం నావశిష్యేతేత్యేవాధః । నతు బ్రహ్మపురశబ్దేన శరీరపరామశా
మఘృపెత్యతదనుగుణే దృశాభిప్రాయ పరికల్పనాగ్జౌనుసర్తవ్య ఇతి వద
న్తి । ఏవంమధ్యేప్రసక్తమాక్షేపం పరిహృత్యకిం తదత్రవిద్యత ఇత్యన్తర్వ
ర్తివిశేషజిజ్ఞాసాం శమయతి (అస్మి కామాస్సమాహితాః) కామ్యస్తఇ
తికామాః । కల్యాణగుణాః । కొదహరాకాశః సదక్షైః కామేర్విశిష్టఇత్యా
కాంత్రాయామాహ (ఎవతత్తా అపహతపాష్టా విజరోవిమృత్యుర్విశోకోవి
జమత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసజ్గుల్పః) ఉక్తఞ్చ భగవతా భాష్య
కృతాదహరాకాశస్య కామ్యగుణతకల్యాణగుణవిశిష్టత్వం తస్మాత్కత్వం చ ||
ఎవతత్తా అపహతపాష్టే త్యాదీనా సత్యసజ్గుల్పఇత్యన్తైనస్ఫుటికృత్యేతి । పా
పజరామరణ శోకబుధుక్షాపిపాసావర్జితస్సత్యకామ స్సత్యసజ్గుల్పశ్చేత్య
ధః । పరిమాత్ప్రకరణేషు పాశ్చశబ్దస్సుకృతదుష్కృతసాధారణః । నను
కృతంనదుష్కృతం సర్వేపాష్టానోతోనివర్తిస్తఇతి సుకృతేపి పాపశబ్దప్ర

ఛాం ॥ ఉ ॥ — యథాహ్యేవేహప్రజాఅన్వావిశన్తియథానుశాసనంయం
 యమంతమభికామాయంజనపదంయంతైత్రీభాగంతంతమేవోపజీవన్తి ॥ ౫ ॥
 వి ॥ దీ ॥ — యోగాత్ । ఎతేవైనిరయాస్తాతస్థానస్య పరమాత్మనఇతి
 స్వర్గాదీనామపి ముముత్స్వనిష్టత్వేన స్వర్గాదిసాధనకర్తృణాం ముముక్షూ
 స్సుత్రిత్యనిష్టసాధనత్వేనాలోకికత్వేనసత్వనిష్టసాధనత్వలక్షణ పాపశబ్దప్రవృ
 త్తినిమిత్తక్రొడీకృతత్వేన పాపశబ్దవాచ్యత్వావశ్యంభావాత్ । అపహత
 పాపత్వంచ నష్టస్తపాపత్వమ్ । నైనంసేతుమహారాత్రే తరతః నసుకృ
 తంనదుమగృతమితి సుకృతదుమగృతప్రాప్త్యభావశ్చ వణాత్తస్మాదపహతపా
 పత్వమశ్లేష్టపాపత్వ మిత్యర్థః । అకృతకర్తృశ్లేషస్య సర్వసాధారణత్వా
 త్ కృతేపి కర్తృణి తత్పలాశ్లేషఉచ్యతే । అతఃఈశ్వరేణ కృతానిపుణ్యపాపస
 జాతీయానికర్తృణినశుభాశుభఫలజననశక్తానీత్యర్థః ॥ కృతేపి పాపేతత్ఫ
 లజననశక్తిప్రతిభులత్వ లక్షణః కశ్చిదీశ్వరస్య స్వభావవిశేషాపహతపాప
 త్వమ్ । పరిశుద్ధాత్మవిషయస్యాపహతపాపత్వస్యస్యాయమేవాథః । సతుత
 స్యతిరోధానార్హః ప్రతిబద్ధకనివృత్తావావిర్భవతి ॥ ఈశ్వరస్యతుతిరోధా
 నానర్హోనిత్యావిరూఢిత ఇతి విశేష ఇతి వ్యాసార్థైరంత సద్ధర్మోపదేశాదిత్య
 త్రవశీతః । అత్ర సత్య కామశబ్దః నకామనాయాస్సత్యత్వపరః ॥ అమో
 ఘాతత్వస్య సత్యసజుల్పశబ్దేనైవసిద్ధత్వాత్ । నాపికామ్యస్త ఇతి వ్యుత్ప
 త్యా గుణమాత్రపరః । కతిపయగుణాన్తరాణాం వృథగుక్తేః । అతాభోగ్య
 భోగోపకరణభోగస్థానరూపానిత్యాః కామాఅస్యసంతీత్యుచ్యతే । తదక్ష
 రేపరమేవ్యోమస్మిత్పుక్తసిత్యవిభూతి విశిష్టత్వం సత్యకామశబ్దార్థాత్కరివ్యా
 సార్థైరుక్తమ్ । వేదాథఃసంగ్రహేభాష్యకృతావ్యుక్తమ్ । సత్యసజుల్పః । అ
 త్ర తిహతసజుల్పఇతి(యథాహ్యేవేహప్రజాఅన్వావిశన్తి యథానుశా
 సనమ్ । యంయమన్తమభికామాభవన్తి । యంయమన్తంయంజనపదంయంతై
 త్రభాగంతంతమేవోపజీవన్తి । ఇహఅస్మికలోకేప్రజాఃయథానుశాసనం ।
 రాజశాసనానతిలంఘనైన రాజాన మన్వావిశన్తి అనుసరంతీత్యర్థః । అ
 నుస్సత్యకిం కుర్వంతీత్యత్రాహ । యంయమన్తమభికామాభవన్తి । కర్తృణఃఫ
 లావర్గత్వాత్ఫలమేవకర్తృణోన్తః యంయమన్తం యద్యత్ఫలమభికామా అ

భాం || ఉ ||—తద్యథేహ కర్తృచిత్తోలాకః క్షీయతేషవమేవాముత్ర పుణ్యచి
త్తోలాకః క్షీయతేతద్యథహత్తానమననువిద్యవ్రజంత్యే తాగ్శ్చసత్యా కా
మాగ్స్తేషాగ్ సర్వేషులూకేష్వకామచారోభవత్యధయత్తహత్తానమనువిద్య
వ్రజంత్యే తాగ్శ్చసత్యా కామాగ్స్తేషాగ్ సర్వేషులూకేషు కామచారో
భవతి ||—౬—|| * || ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ప్రథమఃఖండః || * ||—||

వి || దీ || — భృధిఃసోభవతి । జనపదంత్తైత్రాదికంవా తత్తత్ఫలం య
ధానుశాసనమేవోపజీవన్తి రాజశాసనాసురొధౌనైవ ఇహలూకే యధాఉ
పజీవంతి । తథాపరలోకేపి పరతంత్రాభవంతీత్యధః । యద్వాయంయమ
స్తమభికామాభవంతి తంతమిహలోకే యథా ప్రజాలన్వాదిశంతి రాజాన
మనుసృత్య లభంతే తథా పరలోకేఘృపజీవంతీత్యధః । అయమేవాద్ధౌ
వ్యాపారైర్వణితః ||—౫—|| ఎవంకర్తృసాధ్యేపరలూకే పారతంత్ర్య
ముక్త్యా క్షయిష్ణుత్వమప్యాహ (తద్యథేహకర్తృచిత్తోలాకః క్షీయతే । ఎవ
మేవాముత్ర పుణ్యచిత్తోలాకఃక్షీయతే) రాజసేవాదికర్తృణాచితఆజీకతో
లాకాయథాక్షీయతే । ఎవమేవాముత్రపరలూకేపి పుణ్యసంపాదిత్తోలాకః
క్షీయతే || (తద్యథహత్తానమననువిద్యవ్రజంత్యే తాగ్శ్చసత్యానాగ్మాతే
షాం సర్వేషులూకేష్వకామచారోభవతి । అధయత్తహత్తానమనువిద్యవ్రజం
త్యే తాగ్శ్చ సత్యా కామా తేషాం సర్వేషులూకేషు కామచారోభవతి)
యస్మాత్సృకృతసాధ్యేషుపరలూకేషు పారతంత్ర్యక్షయిష్ణుత్వాదికం తస్మా
ద్వేదీక్షమాత్తానమేతానపహతపాష్టత్వాదీక సత్యా నిత్యా కామ్య
మానానగ్ల్యాణ గుణాంశ్చాననువిద్యానుపాస్య పరలోకంవ్రజంతి । తే
షాంసర్వలూక కామచారోనభవతి । పారతంత్ర్యమితియావత్ । యేత్వా
త్తానమపహతపాష్టత్వాదింశ్చ కామ్యమానానగ్ల్యాణగుణానుపాస్య పర
లూకంవ్రజంతి తెబ్రహ్మవిభూతిభూతా వికారలూకాననుభూయ యథా
కామం తృప్తానపారతంత్ర్యమనుభవంతీత్యధః । ననుఅపహతపాష్టత్వాది
వాక్యేషు అపహతపాష్టత్వాదిధర్మాణాం స్వాతంత్ర్యేణానుపస్థితానాంకథ
మేతానిత్య నైవ పరామతః । నచ గత్యభావాలైషామేవ పరామతకాంతి
వాచ్యమ్ । యచ్ఛాస్యహస్తీతి వాక్యేనిదిక్షప్తస్య సర్వాణిభూతాని సర్వే

శ్లా॥ ౬ ॥ — సయదిపితృలూకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్య పితరస్స
ముత్రివ్యంతితేనపితృలూకేన సంపన్నోమహీయతే ॥—౧—॥ * అథయది
మాతృలూకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్య మాతరస్సముత్రివ్యంతితేన మా
తృలూకేన సంపన్నోమహీయతే ॥—౨—॥ అథయదిభ్రాతృలూకకామో
భవతి సంకల్పాదేవాస్య భ్రాతరస్సముత్రివ్యంతితేన భ్రాతృలూకేన సంప
న్నోమహీయతే ॥—౩—॥ అథయదిస్వస్థలూకకామోభవతి సంకల్పాదే
వాస్యస్వస్థరస్సముత్రివ్యంతితేనస్వస్థలూకేన సంపన్నోమహీయతే ॥—౪॥
అథయదిసఖిలూకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్య సఖాయస్సముత్రివ్యంతితేన
సఖిలూకేన సంపన్నోమహీయతే ॥—౫—॥ అథయదిగంధమాల్యలూక
కామోభవతి సంకల్పాదేవాస్యగంధమాల్యేసముత్రివ్యంతితేనగంధమాల్యలూ
కేన సంపన్నోమహీయతే ॥—౬—॥ అథయగ్నన్నపానలూకకామోభవతీసంక
ల్పాదేవాస్యాన్నపానసముత్రివ్యంతితేనాన్నపానలూకేనసంపన్నో మహీయ
తే ॥౭॥ అథయదిగీతవాదిత్రలూకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్యగీతవాదిత్రే

వి॥ దీ ॥ — చకామా ఇతి బహువచనాంత కామశబ్దేన అనూదితస్య నిర
తిశయభోగ్యత్వ స్త్రీవాన్మీనామాసస్సమాహితాః ఎతాంశ్చ సత్యాకా
కామానిత్యత్రాపి నిదేశోస్తివచీన్న । తథాసత్యపహతపాష్టావిజరఇ
త్యామ్యపన్యాసస్య వైయర్థ్యప్రసంగాత్ । కామానిత్యస్యభాగ్యత్వ పర
త్వేబహువచనాసంగతేశ్చపహతపాష్ట త్వాదయవనపతాంశ్చ సత్యానా
మానితి కామశబ్దేననిదేశ్యాః భాగ్యత్వ హేతుపితృలూకాదివిషయపరత్వే
సత్యాఇతికామానానిత్యత్వకథనస్యాసంభవాదితిసిద్ధమ్ । తత్తత్పదహరోస్తిం
న్నంతరత్తత్యాకాశఇత్యాకాశశబ్దనిడిష్టఃపరమాత్మానతుభూతాకాశఃతస్మి
న్యదంతరితి నిడిష్టమపహతపాష్ట త్వాది గుణజాతమితి ఇయతానందశ్చై
శోపది స్తంభవతి ॥—౮—॥ * ఇతిష్టమప్రిపారకప్రధమఖడ్గాదీపికా*
(సయది పితృలూకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్య పితరః సముత్రివ్యంతితే
నపితృలూకేనసంపన్నోమహీయతే) సముక్తస్స యదిపాశ్చీనానకజన్మ

ఉ ॥ భా ॥— (అరయదిమాతృలూకకామోభవతీత్యాది) సర్వంపూర్వవత్ ।
౧—౩—౪—౫—౬—౭—౮—౯

ఛాం || ఉ—*|| సముత్తిష్ఠతస్మైచగీతవాచిత్రీలాకేన సంపన్నా మహీయతే || ౧ ||
 అథయది (స్త్రీ) లూక కామోభవతి సంకల్పాదేవాస్య (స్త్రీ) యస్యము తిష్ఠంతి తేన
 (స్త్రీ) లూకేన సంపన్నా మహీయతే || —౯— || యంయమంతమభికామోభ
 వతి యం కామయ తేసాస్య సంకల్పాదేవసముత్తిష్ఠత తేన సంపన్నో మహీయ
 తే || * || ౧౦ || ఇత్యుష్టమ ప్రచారకే ద్వితీయఖండః || — || త ఇమే సత్యాః
 కామా అన్యతాపిధానాస్తేషాం సత్యానాం సతామన్యతమపిధానం యోయో
 హ్యస్యైతః ప్రేతినతమిహ దశనాయలభతే || —౧— || అథయేచాస్యహ
 జీనాయేచపేతాయచ్చాన్యవిచ్ఛన్నలభతే సర్వం తగత్రగత్వా విందతే
 వి || దీ || — సంబంధి పత్యవగళం దిదృక్షేత తదాస్య పితృవగళం తస్య సం
 కల్పమాత్రసముత్థితోభవతి | తేన సహితః పూజ్యతే || —౧— || (త ఇమే స
 త్యాః కామా అన్యతాపిధానాస్తేషాం సత్యానాం సతామన్యతమపిధానమ్) పర
 మాత్మ నిష్టా ఇమే సత్యా అపహతపాష్టత్వాదియః కామాః అన్యతమపిధానం
 యేషాం తే అన్యతాపిధానాః | అన్యతాచ్చాచితాః | ఋతేతరవిషయోహ్య
 నృతశబ్దః | ఋతమితీకర్తృవాచీ | ఋతంపిబంతా వితి వచనాత్ | ఋతం క
 ర్మఫలాభినంధిరహితం పరమపురుషారాధనవేదం తత్ప్రాప్తిఫలమ్ | అ
 త్ర తద్వ్యతిరిక్తసాంసారికఫలం కర్తాన్యతంబ్రహ్మప్రాప్తి విరోధితమహపి
 ధ్ధాంతేభాషితమ్ || తేషాం సత్యానాం సతాం విద్యమానానామేవ కర్తాచ్చా
 దకంతతశ్చస్సాత్మభూతపరమాత్మగతాపహతపాష్టత్వాదయోధర్మాః కర్మ
 రూపావిద్యాతిరోహితత్వాన్నప్రకాశంత ఇత్యర్థః (యోయోహ్యస్య
 తః ప్రేతినతమిహ దశనాయలభతే | అథయేచాస్యేహజీనాయేచపేతాః
 యచ్చాన్యవిచ్ఛన్నలభతే | సర్వంతడత్రగత్వా విందతే) అస్యాపానకస్య
 యోబంధువగళః ఇతః ప్రేతినస ఇహ ద్రష్టుంశక్యః | అన్యతుయేజీవంతా స
 స్తాశ్చ బంధవః అలభ్యాశ్చ మనోరథాః తత్సర్వం దహరాకాశం పరమాత్మానం
 ఉ || భా || — (యంయమంతమభికామోభవతి యం కామయ తే సాస్య సం
 కల్పాదేవేత్యాది) యంయమంతం ఫలం యంయం కామమిష్టం కామయ తే స స
 ర్వోస్య సంకల్పాదేవసముత్తిష్ఠతీత్యాది పూర్వవత్ || —౧౦— || ఇత్యుష్టమ
 ప్రచారకద్వితీయఖండభావ్యమ్ || — ||

భా॥ ఉ॥ — అత్ర హ్యస్త్యేతేనత్యాః కామాఅన్యతాపిధానాస్తద్యథా
హిరణ్యనిధినిహితమత్రైశ్రజ్ఞాఉపర్యుపరిసంచరంతోనవిందేయైరేవమేవే
మాస్పర్వాః ప్రజాఅహరహగఽచ్ఛంత్యేతం బ్రహ్మలోకం నవిందంత్య
న్మతేనహిప్రత్యూఢాః ||—౨—||

వి॥ దీ— హిస్యలభతే॥ అత్యైశ్చాస్యేహస్తియచ్చనాస్తతివాక్యసమానా
ధికత్వాదన్యవాక్యస్యముక్తస్యసర్వతోవిరక్తస్యప్రాప్యంతరాసంభవాన్నిర
తిశయభాగ్యత్వమేవాధః (అత్ర హ్యస్త్యేతేనత్యాః కామాః అన్యతాపిధా
నాః) యతఉపాసకస్య కామస్యమానాభోగ్యభూతాలపహతపాష్టత్వాద
యపతన్నిష్ఠాః అతోనిరతిశయభాగ్యత్వమిత్యధః । హిశబ్దోహేతుపరః
(తద్యథాహిరణ్యనిధినిహితమత్రైశ్రజ్ఞాఉపర్యుపరిసంచరంతోనవిందే
యైరేవమేవేమాస్పర్వాః ప్రజాఅహరహగఽచ్ఛంత్యేతం బ్రహ్మలోకం న
విందన్త్యన్మతే నహిప్రత్యూఢాః) యథాధస్తాన్నిష్ఠింతహిరణ్యనిధిని
ధిమత్ తే॥ త్రస్వభావజ్ఞానహీనానిధేరుపర్యుపరిసంచరంతోపి నలభంతే ।
ఎవమేవేమాస్పర్వాః ప్రజాస్సముప్తీకాలే అహరహగఽచ్ఛంత్యస్సముప్తౌ
సతినంపద్య నవిదురిత్యుక్తరీత్యా అవిభాగంగచ్ఛంత్యపతద్దహరాకాశాఖ్య
బ్రహ్మరూపం లోకం నవిందంతి నలభంతే । నజానంతిత్యధః । బ్రహ్మలో
కశబ్దోనిషాదస్థపతిన్యాయేన సమానాధికరణోతత్ర హేతుమాహ (అన్యతే
నహిప్రత్యూఢాః) ప్రతిపంసీతాః । స్వభావాంతరం ప్రాప్సీతాః ఆచ్ఛాది
తాఇతియావత్ । యద్వాఅహరహగఽచ్ఛంత్యితి నసుముప్తీకాలీనం గమన
ముచ్యతే । అపితుఅంతరాత్ త్వేనసర్వదావతమానస్యదహరాకాశస్యహి
రణ్యనిధిపత్పరమపురుషాధఃభూతస్య ఉపర్యుపరిఅహరహగఽచ్ఛంత్యస్స
ర్వస్మిన్నా—లవతమాస్తమజానంత్యస్తం నవిందంతి నలభంతేఇత్యధః । అ
థక్షయమపి భాష్యకృతావశేతమ్ । అత్ర వ్యాసాచ్యైరంతర్యామి విష
యతయావ్యాఖ్యానంతర్యామిణ్యహరహగఽమనస్య దహరాకాశపరబ్ర
హ్మసాధకత్వమయుక్తమ్ । ఉపాసకానుగ్రహవస్థితోహిదహరాకాశః అం
తరాత్తతయాస్థితోహ్యస్యాధారః । తయోరూపభేదాదిత్యాశంక్యధమ్మే
కాభిప్రాయేజైవ ముక్తమితిపరిహృతమ్ ||—౩—||

ఛాం || ౬ || — స వా ఎవలత్యాహృదితస్తే వ్యతదెవనిరుక్తగృహ్యద్యయమితస్తా
 ధృదయమహరహర్వాపవం విత్స్వగ్గంలాకమేతి || — ౩ — || అథయపద
 సంప్రసాదోస్తాచ్చరీరాత్నముత్తాయపరంజ్యోతిరుపసంపద్యస్సేన రూపేణా
 భినిష్పద్యతపవలత్తైతిహోవాదైతదమృతమభయమేతద్భ్రష్టేతి తస్యహవా
 ఎతస్యబ్రహ్మణోనామసత్యమితి || — ౪ — || * తానిహవాపతానితీర్ణ్యాక్ష
 రాణీసత్త్రియమితద్యత్సత్తదమృతమధయత్తేతన్వత్త్వం

వి. దీ || — పూర్వోక్తం హృదయాన్తగ్నతేత్వంస్తారయతి (స వా ఎవలత్యా
 హృది) హృదయనామనిర్వచనాదపిలత్తనోహృద్గతత్వంసిద్ధ్యతీత్యాహ (తస్యై
 తదెవనిరుక్తంహృద్యయమితతస్తాధృదయమితి) తస్యైతస్యహృదయస్యహృ
 దిలయమాత్మనతఃతత్తిహిహృదయశబ్దనిరుక్తిరితిభావః (అహరహర్వాప
 వంవిత్స్వగ్గంలాకమేతి) * అహరహః ప్రత్యహంలప్రయాణంఎవంవిత్ ఎతా
 దృశదహరోపాసననిష్ఠఃస్వగ్గంసుఖరూపంలాకంలాక్యమానంబ్రహ్మప్రా
 ప్నోతీత్యధః బ్రహ్మూపాసననిష్ఠస్యతత్ప్రతున్యాయేనబ్రహ్మప్రాప్తేరేవ
 క్రవ్యతయాప్రసిద్ధస్వగ్గంలాకప్రాప్త్యసంభవాదితిప్రవృత్తమ్ || ౩ || కథంబ్ర
 హ్మప్రాప్తిఃప్రాప్తసన్యాతతః కింభవతీత్యత్రాహ (అథయపదసంప్రసా
 దోస్తాచ్చరీరాత్నముత్తాయపరంజ్యోతిరుపసంపద్యస్సేనరూపేణాభినిష్పద్య
 తే) అథశబ్దః ప్రకృతాపేక్షత్వద్యోతకః । సంప్రసాదశబ్దస్సమస్తీఫానవ
 చనస్స తత్సంబధాజ్ఞేవంలక్షయతి । అహరహర్వాపవంవిదితి పూర్వవా
 క్యేనిదిష్టపాసకోజీవః అస్తాదైయతయాపరిదృశ్యమానాచ్చరీరాదుతగ్రా
 మ్యదేశవిశేషనిష్ఠంపరమాత్మానం ప్రాప్యస్సేనరూపేణాభినిష్పద్యతే । అ
 స్యవాక్యస్యాధః ప్రజాపతివిద్యాయాం విశిష్యవత్కృతే (ఎవలత్యైతిహో
 వాచ । ఎతదమృతమభయమేతద్భ్రష్టేతి) ఎవలత్యాఎతదమృతమిత్యత్ర
 ఎతచ్ఛబ్దౌపూర్వవాక్యేపరంజ్యోతిరుపసంపద్యేతి ప్రాప్యతయానిదిష్టప
 రజ్యోతిశ్శబ్దేతబ్రహ్మసరాప్రాప్యతయాప్రాధాన్యాదవ్యవహితత్వాచ్చ
 || — ౪ — ౫ — || * || ఇతి తృతీయఖండదీపికా || * || — ।

ఉ. భా || — (తానిహవాపతానితీర్ణ్యాక్షరాణీసత్త్రియమితి) సత్-త్రియమితి
 సత్యనామత్త్వీక్షరాత్కమిత్యధః (తద్యత్సత్తదమృతంఅథయత్తేతన్వత్త్వం)

ఛాం || ఉ || — * అథయద్యంతేనోభేయచ్ఛతి యదనేనోభేయచ్ఛతి తస్మా
ద్యమహరహర్వాఎవంవిత్స్వగ్ంలాకమేతి || * || — ౫ — || ఇత్యప్తమ
ప్రపాతకే శృతీయఃఖండః || — || అథయతత్తాససేతుర్విధృతిరేహంలాకా
నామసంభేదాయనైతగ్సేతుమహారాత్రేతరితానజరానమృత్యుర్నశోకా
నసుకృతంనదుష్కృతంసర్వేపాప్తానోఽతానివతంలేఽపహతపాప్తాహ్య
బ్రహ్మలోకః || — ౧ — ||

వి || దీ || — (అథయతత్తాససేతుర్విధృతిరేహంలాకానామసంభేదాయ)
ఉక్తలక్షణతత్తాసేతురివవిధారకః । కిమర్థం సేతుర్విధృతిరీత్యత్రాహ । ఎ
హంలాకానామసంభేదాయ । అసంభేదోఽసంకరః । యద్యయంపరమా
త్తాస్వకాసనెన జగన్నధారయే త్వర్వధర్మాణాం సాకర్యమెవస్యాత్ । పృ
థివ్యాగంభోజలస్య చైత్యం తేజసబోష్ణ్యమిత్యాదయోహిధర్మాపరమాత్తా
జ్ఞాయావ్యవస్థితాభవంతి । సినోతిబధ్నాతిస్వస్థింశ్చిదచిద్వస్తుజాతమసంకీ
ర్ణమితి సేతురిత్యుచ్యతఇతి సామాన్యాత్త్వితినూత్రేభాషితం (నైసం
సేతుమహారాత్రేతరితానజరానమృత్యుర్నశోకానసుకృతం నదుష్కృతం)
తరణఃప్రాప్తినవనః । వెదాంతంతరతీతి వదితి తత్రైవభాషితత్వాత్ ।
ఏతంపరమాత్మసేతు మహారాత్రేపరిచ్ఛేదకత్వేన నప్రాప్నుతః జరాదిక
మపినప్రాప్నోతి (సర్వేపాప్తానోఽతానివతంలే) శోకాదిషుపాప్తశబ్ద
ప్రాయముఖ్యత్వేపి సుకృతమష్కృతయోరలౌకిక ముముక్షునిష్ఠసాధనత్వలక్ష
ణపాపశబ్ద ప్రవృత్తినిమిత్తసద్భావాత్ । పాప్తశబ్దాముఖ్యఇతి వ్యాసార్థై
లకఃఖుసిద్ధాంతేఉక్తమ్ । తత్రహేతుమాహ (అపహతపాప్తాహ్యబ్ర
హ్మలోకఇతి) బ్రహ్మరూపాలోకఎవః అపహతపాప్తాహి । హిహేతౌ ।

ఉ || భా || — అత్రామృతమత్యశబ్దాభ్యాంచేతనాచేతనెనిదిశ్శ్చేతే (అథ
యద్యంతేనోభేయచ్ఛతి) అమృతత్వమర్త్యత్వరూపేణాపలక్షితే ఉభేయ
చ్ఛతీతియమిత్యర్థః । తదేవోపసంహరతి (యదనేనోభేయచ్ఛతి తస్మాద్యం)
అనేనచేతనాచేతనత్వరూపేణ ఉపలక్షితే ఉభేయతాయచ్ఛతి తస్మాద్యమి
త్యర్థః । నామనిర్వచనాభిజ్ఞంస్తాతి (అహరహర్వాఎవం విత్స్వగ్ంలా
కమేతి) పూర్వవత్సప్తార్థః || ౫ || ఇతి తృతీయఖండభాష్యమ్ || * || — ।

ఛాం || ఉ || — తస్మాద్వాపతగ్ సేతుంతీర్వాంధస్సన్ననంధోభవతి విధస్స
 న్నవిధోభవత్పుపలాపీనన్ననుపతాపీభవతి తస్మాద్వాపతగ్ సేతుంతీర్వాపీన
 క్తమహరేవాభినిష్పద్యతే సకృద్విభాతో హ్యేవైషబ్రహ్మలాకః ||—౨—
 తద్యవైతం బ్రహ్మలాకం బ్రహ్మచర్యేణానువిందంతి తేషామేవైషబ్రహ్మ
 లోకస్సైషాగ్ సర్వేషులోకేషు కామచారోభవతి ||—౩—|| ఇత్యుష్టమప్ర
 పాతకేచతుర్థఃఖండః ||—*|| అథతద్యుష్ణిత్యాచక్షుతే బ్రహ్మచర్యమేవత

వి||దీ||—యస్మాదపహతపాష్టాతస్మాత్సర్వపాష్టానోఽతోనివతం తెఇత్యర్థః |
 పాపహేతుకత్వాచరణేపి తమత్వత్తి ప్రతిబంధకశక్తియోగిత్వమేవహ్యపహ
 తపాష్టత్వమ్ | తస్మాన్నపాపశబ్దముఖ్యాధకసుకృతమష్కృతయో స్తత్ఫల
 భూత జరాణాదీనాఞ్చ ప్రసక్తిరిత్యర్థః ||—౧—|| (తస్మాద్వాపతం సే
 తుంతీర్వాంధస్సన్ననంధోభవతి | విధస్సన్నవిధోభవతి | ఉపతాపీనన్నను
 పతాపీభవతి) ఎతంపరమాత్మలక్షణం సేతుం ప్రాప్యపూర్వమాంధ్యాయు
 ధవేధజ్వరాదియుక్తదేహోపిసక తద్దోషరహిత దివ్యదేహాయుక్తభవతిత్య
 ర్థః (తస్మాద్వాపతం సేతుంతీర్వాపి నక్తమహరేవాభినిష్పద్యతే | సకృ
 ద్విభాతో హ్యేవైషబ్రహ్మలాకః) పరమాత్మానం ప్రాప్తస్యతమిస్సా రాత్రి
 రపిదివేన | తస్మాజ్ఞానప్రసక్తైరభావాత్ | అహస్సద్యశీరాత్రిరహోరాత్ర
 యోర్నవిశేషః | తత్ర హేతుః సకృద్విభాతః | సర్వదా బ్రహ్మస్వరూప
 ప్రకాశస్యానావృతతయాభాసమానత్వాదిత్యర్థః ||—౨—|| (తద్యవ
 వైతం బ్రహ్మలాకం బ్రహ్మచర్యేణానువిందంతి తేషామేవైషబ్రహ్మలాకః |
 తేషాం సర్వేషులోకేషు కామచారోభవతి) తత్తత్ర | ఎవంసతీయపీవై
 తం పరమాత్మానం (స్త్రీ) విషయతృష్ణాత్యాగపూర్వక శాస్త్రాచార్యోపదేశాది
 నా జానంతి తేషామేవేద్యశబ్రహ్మసాగ్రీప్తి సుర్వలాకానుభవశ్చ న బ్రహ్మచర్య
 హీనానామిత్యర్థః ||—౩—|| * || ఇతి చతుర్థఃఖండదీపికా || * ||—

ఉ || భా || — యజ్ఞేష్టసత్త్రియణమానానాశకాయనారణ్యాయనాఖ్యా
 నికర్తాణి బ్రహ్మచర్యసాధ్యత్వాద్బ్రహ్మలాకసాధనత్వేన ప్రస్తుత్యపాగ్నీర్ది
 ష్టం బ్రహ్మచర్యమేవేతిస్తాతి (అథయద్యుష్ణిత్యాచక్షుతే బ్రహ్మచర్యమేవ
 తత్) లోకేయత్ పాకయజ్ఞహవిర్బజ్ఞాచికంకర్తవైదికాయజ్ఞిత్యాచక్షుతే |

ఖాం ॥ ఉ॥—* ద్భ్రష్టచర్యేణ హ్యేవయోజ్ఞాతాతంవిందతేఽథయదిష్ట
మిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవతద్భ్రష్టచర్యేణ క్యేవేష్టాత్తానమనువిష్ట
తే ॥—౧—॥ అథయత్సత్త్రాయణమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవతద్భ్ర
ష్టచర్యేణ హ్యేవసతతత్తనస్త్రిణంవిందతేఽథయన్తానమిత్యాచక్షతే బ్ర
హ్మచర్యమేవతద్భ్రష్టచర్యేణ హ్యేవాత్తానమనువిద్యమనుతే * ॥—౨—
అథయదనాశకాయనమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవతదేవహ్యేత్తాననశ్యతి

ఉ ॥ ఖా ॥— తద్భ్రష్టచర్యసాధ్యత్వాద్భ్రష్టచర్యమేవేత్యర్థః । ననుయ
జ్ఞస్య కథం బ్రహ్మాలాకసాధనబ్రహ్మచర్యసాధ్యత్వమ్ । నహిబ్రహ్మపా
ప్తిసాధనస్య బ్రహ్మచర్యస్య యజ్ఞోద్వారమిత్యాశంక్యబ్రహ్మచర్యసాధ్య
స్య బ్రహ్మపాప్తిసాధనస్య జ్ఞానస్య యజ్ఞరూపత్వాత్ జ్ఞానసాధనస్యబ్ర
హ్మచర్యస్య యజ్ఞసాధనత్వమస్తీతి ప్రతిపాదయతుమేకశబ్దరూపితత్వేన త
యోరేక్యం సంపాదయతి (బ్రహ్మచర్యేణ హ్యేవయోజ్ఞాతాతంవిందతే)
బ్రహ్మచర్యపురస్కరబ్రహ్మజ్ఞానవాక్ హితం బ్రహ్మాలాకం విందత్యర్థః ॥
అత్రయోజ్ఞాతాబ్రహ్మచర్యేణేత్యుక్తాయోజ్ఞాతేత్యన్యబ్రహ్మచర్యసాధ్యత్వం
ప్రతీయతే । యోజ్ఞాతేతిశబ్దేకదేశస్యయోజ్ఞశబ్దస్య యజ్ఞశబ్దస్యచ సామ్య
కృతాభేదాధ్యవసాయేన తదథాభేదాధ్యవసాయ మూలాయజ్ఞస్యాపిబ్ర
హ్మచర్యసాధ్యతేతిభావః । ఎనముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ । (అథయదిష్ట
మిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవతత్ బ్రహ్మచర్యేణ హ్యేవేష్టాత్తానమనువిం
దతే) అత్రాపి బ్రహ్మపాప్తిసాధనస్య బ్రహ్మచర్యసాధ్యస్య పరమాత్మ
పూజనస్య నిశఃపూర్ణమాసాదీప్తీనాశ్చ ఇష్టేష్టైకశబ్దరూపితత్వేనాభే
దాధ్యవసాయః ॥—౧—॥ (అథయత్సత్త్రాయణమిత్యాచక్షతే ఇత్యాది)
అత్రాపి బ్రహ్మపాప్తిసాధనస్యబ్రహ్మచర్యసాధ్యస్యవిషయాంతరవిముఖక
రణస్య సచ్ఛబ్దితాత్తత్రాయణ్యగవామయనాది సత్రస్యచ సత్త్రాయణ
రూపైకశబ్దరూపితత్వేనాభేదాధ్యవసాయః (అథయన్తానమిత్యాచక్షతే ఇ
త్యాది) వాక్సియమనలక్షణమానస్య బ్రహ్మచర్యసాధ్యత్వశ్రవణాధీన
మననస్యచ మానరూపైకశబ్దరూపితత్వేనాభేదాధ్యవసాయః ॥—౨—॥
(అథయదనాశకాయనమిత్యాచక్షతే ఇత్యాది) బ్రహ్మచర్యసాధ్యనాశాఖా

ఛాం ॥౬॥—యంబ్రహ్మచర్యేణానువిందతే౭థయదరణ్యాయనమిత్యావత్తు
తేబ్రహ్మచర్యమేవ తదరశ్చహవేణ్యశ్చణ౯వాబ్రహ్మలూకతృతీయస్యామితో
దివితదైరంమదీయగీసరస్తదశ్వత్థస్సాను సవనస్తపరాజితాపూర్బప్రాణః
బ్రహ్మవిమితగీహరణ్మయమ్॥—౩—॥తద్యవైతావరణ్యంచాణ౯వాబ్ర
హ్మదీ ॥— (అరశ్చహవేణ్యశ్చణ౯వా బ్రహ్మలోకే) అరసంజ్ఞోన్యసం
జ్ఞశ్చద్వౌ సముద్రౌబ్రహ్మలూకశ్చత్యథః । ప్రసిద్ధంచతుర్ముఖలోకంవ్యావర్త
యతి (తృతీయస్యామితోదివీతి) ప్రథమోమ్యలూకః స్వగ్లాకఃద్వితీయ
స్త్రుచతుర్ముఖలూకః తృతీయస్త్రువైకుణ్ఠలోకశ్చతిభావః (తదైరంమదీయంసరః
తదశ్వత్థస్సానుసవనః) తత్ తత్రవిరంమదీయనామకంసరఃఇరయాఅమృ
తేన మాద్యంతేయస్త్రింస్తదైరంమదీయంఅమృతమయంసరశ్చత్యథః ॥ సా
మసవననామాశ్వత్థః । ఉన్ద్రీవదాహ్లాదకత్వాత్సమసవనత్వం (తదపరా
జితాపూర్బప్రాణః) తత్తత్ర । అబ్రహ్మవిద్భిః ప్రాప్తమశక్యత్వేన
అపరాజితానామపురీ । (ప్రభువిమితం । హిరణ్మయమ్) మంటపమితి శే
షః । ప్రభుణాభగవతా విశేషణమితం స్వభోగ భూమిత్వేనవిశేషతః ప
రిగృహీతమిత్యథః । భగవతోవ్యాప్తత్వేపి నిత్యవిగ్రహ విశిష్టతయా స
న్నిధానాద్విమితత్వమ్ । అతశ్చతదైశవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తి రేవబ్రహ్మప్రాప్తిరి
తిభావః ॥—౩—॥ (తద్యవైతావరంచణ్యంచార్ణవోబ్రహ్మచర్యేణాను
విందంతి । తేషామేవైవ బ్రహ్మలోకః తేషాంసర్వేషులూకేషుకామచారాభ

౬ ॥ భా ॥— వరూపఫలస్యచానశనలక్షణమాగ్నస్యచానాశకాయనశజ్జే
క్యకృతో౭భేదః (అథయదరణ్యాయనమిత్యావత్తుతదైత్యాది) ఇతఃభూలా
కాపేక్షయాతృతీయేద్యుశ్చద్భితే బ్రహ్మలోకే అరణ్యసంజ్ఞాకాణ౯వాస్తః అత
శ్చరణ్యాయనస్య బ్రహ్మలూకస్యచారణ్యవాసస్యచారణ్యాయ నశబ్దకృతో
౭భేదః । భువంచతుర్ముఖలోకాంతాంతరిక్షలూకంచాపేక్ష్యభగవల్లాకస్య
తృతీయత్వమ్ । నతుచతుర్ముఖలోకస్య తృతీయత్వమితిమంతవ్యమ్ । ప్ర
శ్నోపనిషదీచతుర్ముఖలోకస్యావ్యంతరిక్షలోకకౌటొనివేశితత్వాత్ । ప్రస
క్తాద్భగవల్లాకచిహ్నీని కానిదిదాహ (తదైరంమదీయం సరస్తదశ్వత్థస్సా
నుసవనః) తత్ తత్రవిరంమదీయనామకంసరః । అస్మితి శేషః ॥—౩—॥

భాం॥ఉ॥—హ్మలోకే బ్రహ్మచర్యేణానువిద్ధన్తి తేషామేవబ్రహ్మలోకస్తేషాం
సర్వేషు లోకేషు కామచారోభవతి ॥—౪—॥ ఇత్యష్టమప్రపారకే పశ్చ
మఖండః ॥—॥ అధయావతాహృదయస్య నాడ్యస్తాః పింగళస్యాణిము
స్త్యన్తి శుక్లస్య నీలస్య పీఠస్య లాహితస్యేతి సావాదిత్యః పింగళపతశు
క్లవష నీలవషపీతవషలాహితః ॥—౧—॥ తద్యధామహాపథఆతతథాగ్రా
హాగచ్ఛతీమంచాముంచైవమైవైతాదిత్యస్య రత్నయఉభా లోకాగచ్ఛంతి
మంచాముచాముష్టాదాదిత్యాత్ప్రతాయనైతాసునాడీషుసృష్టాభ్యానా
డీభ్యః ప్రతాయనైతేతముష్టిన్నాదిత్యేస్సప్తాః ॥—౨—॥ తద్యత్రైతత్సు
ప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్సప్తం నవిజానాత్యాసుతదానాడీషుసృష్టాభవతి
విశీ॥—వతి) బ్రహ్మహిప్రసాధనీభూతానిత్యశబ్ద తాణవస్వయహిప్రైః
బ్రహ్మచర్యాధీనత్వాద్బ్రహ్మచర్యమేవసర్వసాధనోత్కృష్టమితభావః—౪॥
ఇతి పశ్చమఖండదీపికా ॥—॥ ఉక్తబ్రహ్మలోకహిప్రైః ప్రసాధనతయామూర్ధ
స్యనాడీగమనంప్రస్తాతి (అధయావతాహృదయస్యనాడ్యః తాపింగళస్యాణి
ముస్త్యన్తి) శుక్లస్యనీలస్య పీతస్య లాహితస్యేతి) హృదయసంబంధిన్యో
నాడ్యః నానారూపసూక్ష్మాన్నరససూక్ష్మా స్తిప్తంత్యధః । అసౌవాది
త్యః పింగళః ఎవశుక్లః ఎవనీలః ఏవపీతః ఎవలోహితః । ఆదిత్యస్యనానా
రూపాశ్రయత్వంచమధువిద్యాప్రసిద్ధం ప్రత్యక్షసిద్ధమ్ । తతశ్చైవతద్ర
శ్శీలసంబంధాదేవఅన్నరసస్య నానారూపత్వంచేతభావః ॥—౧—॥ (తద్య
ధామహాపథఆతతథాగ్రాహాగచ్ఛతీమంచాముంచైవమైవైతాదిత్యస్యర
త్నయఉభాలోకాగచ్ఛంతీమంచాముంచ) యధావిప్రీణోమహాపథాః
గ్రామద్వయప్రవిష్టాభవతి తథాఆదిత్యస్యరత్నయోలోకద్వయానుప్రవిష్టా
త్యధః । లోకద్వయప్రవేశక్రమమాహ (అముష్టాదాదిత్యాత్ప్రతాయంతే
తాసునాడీషుసృష్టాభ్యానాడీభ్యః ప్రతాయంతేతముష్టిన్నాదిత్యేస్సప్తాః
ప్రతాయంతేసంతతాఃసృష్టాః) ప్రతాయంతేసంతతాఃసృష్టాః ప్రవిష్టాఃరశ్మీ
నాముఖయలింగత్వాత్తైతాశ్చితచనిదేశఃశిష్టంస్పృష్టం ॥ ౨ ॥ (తద్యత్రైత
త్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్సప్తంనవిజానాత్యాసుతదానాడీషుసృష్టాభవ
తి)తత్ । తస్మాత్ । యత్ర । యదాసమస్తః ఉపసంహృతకరణమండలః ।

భా॥ ఉ॥— తం నకశ్చ నపాస్తాస్పృశతి తేజసాహితదాసంపన్నోభవతి ॥—
 ౩ ॥ అథయత్రైతదబలిమానం నీతోభవతి తమభితప్తసీనా ఆహుగ్ధానాసిమాం
 జానాసిమామితి సయావదస్తావధూరీరాదనుతాగ్రింతో భవతి లావణ్ణానా
 తి ॥—౪—॥ అథయత్రైతదస్తావధూరీరాదుతాగ్రిమత్త్యతైతైరేవ రశ్మిభిరూ
 ధ్వమూక్రమతే

వి ॥ దీ ॥— అతఏవ సంపన్నస్త్వః । బాహ్యవిషయసంపర్కః జనితకాలుష్య
 శూన్యః స్వప్నం నవశ్యతీత్యేతత్ప్రసాదశకనం సుషుప్తిరిత్యుచ్యతే । తదా
 ఆసునాడిమ పృవిష్టాభవతి । పురీచగ్ధతబ్రహ్మగమనాయనాడిమ పృవిష్టాభ
 వతి । నాడ్యోద్వాసస్తతి సహస్రాణిహృదయాత్పురీతతమభివృద్ధిం తే ఆ
 భిః పృత్యవస్థాపురీతతశ్చైతత్తతి శుత్యంతరాత్ । యద్వాసతాసునాడిమ
 ఘ్నితశ్చైత్యథః । నాడిపురీతద్వృత్తాణాం సముచ్చయేన సుషుప్తిస్థానత్వస్యః
 తదభావోనాడిమ తచ్చుతేరాగ్నానిచేత్యత్ర ఫ్లితత్వాన్నాడినామపి సుషు
 ప్తిస్థానత్వమస్తీతి ద్రష్టవ్యమ్ (తం నకశ్చ నపాస్తాస్పృశతి) సుషుప్తానంతో
 పికమణః ఫలజననసామర్థ్యం నాస్తీత్యథః । నకశ్చ నపాస్తాస్పృశతీత్య
 స్మిన్వాక్యే అనుష్ఠానాశక్తిగ్విపక్షితేతి వ్యాసార్థవచనస్యావ్యయమేవార్థః । త
 త్ర హేతుమాహ (తేజసాహితదాసంపన్నోభవతి) సతాసామ్యతదాసం
 పన్నోభవతీతి శురీతేః । తేజశ్చబ్ధః ప్రకాశగుణత్వయోగాద్భిన్నావతః । బ్ర
 హ్మణి సంపత్తిర్నామ దేహేం ద్రియాధిస్థాతృత్వరాహిత్యేన బ్రహ్మణ్యవస్థా
 నం । సంపత్త్యధికరణస్య కరణత్వవివక్షయా తృతీయానిర్దేశః ॥—౫—॥

(అథయత్రైతదబలిమానం నీతోభవతి) అథశబ్దోఽధాంతరప్రస్తావాథః
 అబలస్య భావః అబలిమా । అబలత్వం రోగాది కృతదౌర్బల్యం నీతోభవతి
 త్యేతద్వృత్తయదాశ్చైత్యథః । యదాదౌర్బల్యం ప్రవానిత్యథః (తమ
 భితప్తసీనా ఆహుగ్ధానాసిమాంజానాసిమామితి) తాదృశదశావిశ్లేషం తరి
 తోవతకమానాబంధనః । మాంజానాసిమాంజానాసికిమిత్యాహుః (సయా
 వదస్తావధూరీరాదనుతాగ్రింతోభవతి లావణ్ణానాతి) అథయత్రైతదస్తావధూ
 రీరాదుతాగ్రిమతిత్యతైతైరేవ రశ్మిభిరూధ్వమూక్రమతే స్వప్తిథః ।
 తద్వృథామహాపథతతతథా గ్రామాగచ్ఛతీమంశామంబువమైతాల

శాం । డః — సఓమితివాహోద్వామీయతే సయావత్త్వి ప్యేన్తనస్తావదాది
త్యం గచ్ఛత్యేతద్వైఖిలులాకద్వారం విదుషాం ప్రపదనం నిరోధోఽవిదుషామ్॥
౫-॥ తదేవశ్లోకః । శతంచైకాచహృదయస్య నాద్యస్తాసాం మూఢానామ
భినిస్సృతైకా । తయోధ్వక్ మాయన్నన్మృతత్వమేతి విష్వజ్జన్యాఉత్క్రమ
శ్చేనంత్యుత్క్రమశ్చేభవంతి ॥ -౬ ॥ ౬ ॥ ఇత్యుక్తమప్రిపారకేవశ్యఖండైః॥

వి । దీ । — దిత్వస్య రత్నయఉభౌలాకౌ గచ్ఛంతి మంచాముంచాముష్టాదాని
త్యాత్మ ప్రతాయంతే తాతసునాడి మసృస్తాః ఆభ్యోనాడీభ్యః ప్రతాయ
నై తే అమష్టిన్నాదిత్యేస్సస్తా ఇతితి (సఓమితివాహోద్వామీయతే) సవిద్వా
ఓంతత్సదితి దేవో బ్రహ్మణస్త్రివిధస్త్పతః । తస్యోదితనామేతి ప్రమాణ
ప్రసిద్ధం పరమాత్మనామ ఆహాతీతయతి । కీతయన్మైన మీయతే ప్రమీ
యతే మరణకాలేతస్య భగవన్నామస్తరణం భవతియగ్వాప్తైరశ్చిరున్తీ
యతే ఉన్నీయతే చ ఎకా శబ్దాఽవధారణార్థః (సయావత్త్వి ప్యేన్తనస్తావదా
దిత్వం గచ్ఛతి) మనోవేగేనాదిత్వం గచ్ఛతీత్యవః । నచ సయావత్త్వి ప్యేన్తన
స్తావదాదిత్వం గచ్ఛతీతిత్వరావచనెన రత్నమసారిమాగ్స్య మాగాంత
రచైతత్త్వస్య ప్రతీతేర్తాగ్ భేదశ్యం క్ష్యం । అర్చిరానాతత్ప్రధితేదిత్యధిక
రకేచానాశాఖాసుతస్యైవమాగ్స్యప్రధితేః । ప్రశ్నభిజ్ఞానాదర్చిరాదిరేక
ఎవమాగః ॥ అర్చిరాదిన్మైవమాగ్స్యవిద్వా గచ్ఛతీతి సమధిత
త్వాత్ సయావత్త్వి ప్యేన్తన ఇతిత్వరావచనస్య కాశ్చీరాపేక్షయా మాగ
ధాక్షిప్రంగచ్ఛతీతివన్తంతస్య స్వరాద్యపేక్షయా ఆదిత్వగమనస్య తై
ఘ్యై గాఘ్యై పవతైర్నదోషః (ఎతద్వైఖిలులాకద్వారం విదుషాం ప్రప
దనం నిరోధోఽవిదుషామ్) విదుషాం బ్ర లాకస్య ద్వారం ప్రపదనం ప్రపద్య
తే అనె నెప్రపదనం ప్రాప్తిసాధనం యదితిత్వం అవిదుషాం చ నిరోధః రోధకః ।
అవిద్వాం సాహిసూర్యమండలభేదా సామధ్యాన్మగంతుం శక్తువంతీత్యర్థః
—౫—॥ (తదేవశ్లోకః) తస్మిన్విషయే ఏవవత్త్వమాణశ్లోకః ప్రవృత్త ఇత్య
థః (శతంచైకాచహృదయస్య నాద్యస్తాసాం మూఢానామ భినిస్సృతైకా ।
తయోధ్వక్ మాయన్నన్మృతత్వమేతి విష్వజ్జన్యాఉత్క్రమశ్చేభవంతి) మూఢా
న్యనాద్యాగచ్ఛన్తక్తేనోష్ఠాతివిష్వక్తయైతరనాద్యస్తాఉత్క్రమణమా

ఖాం || ఉ || — యత్రాపహతపాష్టావిజరొవిమృత్యుర్విశోకోఽవిజిఘ్న
తోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్పస్సాన్వేష్టస్సవిజిఘ్నాసితవ్యస్ససర్వా
గ్భృలాకానాపౌతి సర్వాగ్భృకామాన్యస్తమాత్తానమనువిద్యవిజానాతీ
తిహప్రజాపతరువాచ || -౧- || తద్దోభయేదేవాసురాఅనుబుబుధిరేతేహో
చుర్నంతతమాత్తానమన్విచ్ఛామోయ మాత్తానమన్వివ్యసర్వాగ్భృలోకా
నాపౌతి సర్వాగ్భృకామానితి ఇంద్రోహేనదేవానామభిప్రవ్రాజ
విరోచనోఽసురాణాం తోహసంవిదానావేవసమితాప్రజాపతి సకాశ
మాజగ్ముః || — ౨ — || తోహద్వాత్రింశతం వమాణి | బ్రహ్మచర్య
మూషతు

విదీ—త్రైప్రభవంతి | నత్వమృతత్వసాధనీభూతోధ్యక్ష తావిత్యథాః | య
ద్వావిష్వగుత్క్రమశైలన్యోగక్రమశైలన్యాడపయుజ్యంతఇత్యధాః || — ౬ ||
ఇతి వస్తఖండదీపికా || * || ఎవం దహరవిద్యాం సమాప్యతదంగభూతాం
ప్రత్యగాత్మవిద్యాం ప్రస్తాతి || (యత్రాపహతపాష్టావిజరొవిమృత్యు
ర్విశోకో విజిఘ్నతోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్పస్సాన్వేష్టస్సవిజిఘ్నా
సితవ్య స్ససర్వాగ్భృలాకానాపౌతి సర్వాగ్భృకామాన్యస్తమాత్తానమ
నువిద్యవిజానాతీతిహప్రజాపతిరువాచ) అనువిద్యేతివాక్యాథాజ్ఞానమువ్య
తే || విజానాతీతిధ్యానమితిలఘుసిద్ధాంతే భాషితమ్ || — ౧ — || (తద్దోభ
యేదేవాఅసురాఅనుబుబుధిరే) ప్రజాపతి వచనమేతిహ్యరూపేణదేవాఅ
సురాఉభయేపి శ్రుతవంతఇత్యధాః (తేహోచుర్నంతతమాత్తానమన్విచ్ఛా
మోయమాత్తానమన్వివ్యసర్వాగ్భృలోకానాపౌతి సర్వాగ్భృకామానితి)
అన్విచ్ఛామః శ్రవణమననాభ్యాం అవగచ్ఛామితిత్యధాః (ఇంద్రోహవైదే
వానామభిప్రవ్రాజవిరోచనోఽసురాణామ్) దేవానాం మధ్యే ఇంద్ర
శ్చ అసురాణాం మధ్యేవిరోచనశ్చప్రజాపతిసమీపంగంతుంప్రీతౌ (తో
హసంవిదానా వేవసమితాప్రజాపతి సకాశమాజగ్ముః) అసంవిదా
నా | పరస్పరానూయయాపరస్పరసంమంత్రణమకుర్వాణావిత్యథాః | శి
ష్టంస్పష్టమ్ || — ౨ — || (తోహద్వాత్రింశతం వమాణి | బ్రహ్మచర్యమూష
తుః) ద్వాత్రింశతం వమాణి శుశ్రూషాపరౌభూత్వా బ్రహ్మచర్యంచేరతుః

ఖాం॥ ఉ॥ —స్తావప్రజాపతిరువాచ కిమిచ్ఛంతావస్తమితాహోచతు
ర్మతత్తావహతపాష్టావిజరో విమృత్యుర్విశోకోవిజఘత్సోఽపిపాసస్సత్య
కామస్సత్యసంకల్పసోన్మెష్టవ్యస్సపిజ్జాసితవ్యస్ససర్వాగ్శ్చలోకానాష్టోతి
సర్వాగ్శ్చ కామాయస్తమాత్తానమనువిద్యవిజానాతీతిభగవతోవచా
వేదయంతై తమిచ్ఛంతావస్తమితి॥—౩—॥తాహప్రజాపతిరువాచయప
షోషీణేపురుషోద్వశ్యతేఎవతైత్తేతిహోవాచైతదమృతమభయమేతద్భ్రష్టేతి
అథయోయంభగవోపుపరిఖ్యాయతే యశ్చాయమాదర్శకతమపవ ఇ

విదీ॥ — (తాహప్రజాపతిరువాచకిమిచ్ఛంతావస్తమితి) కింప్రియో
జనముద్దిశ్యోపితవంతావిత్కర్థః (తాహోచతుఃయతత్తావహతపాష్టావిజరో
విమృత్యుర్విశోకోవిజఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్పసోన్మెష్టవ్య
స్సపిజ్జాసితవ్యస్ససర్వాగ్శ్చలోకానాష్టోతి సర్వాగ్శ్చకామాన్యస్తమా
త్తానమనువిద్యవిజానాతీతిహాభగవతోవచావేదయంతై తమిచ్ఛంతావస్తా
స్తమితి) యతైత్యాది భగవతః పూజ్యస్యతవవచనవిత్యారూపేణ వేద
యంతేజనాఃతమిచ్ఛంతావస్తామ్ । తజ్జ్ఞానమిచ్ఛంతావావాముపితవం
తావిత్కర్థః । అవాస్తమితి-పురుషవ్యత్యయశ్చందనః ॥—౩—॥ (తా
హప్రజాపతిరువాచ । యపషోషీణేపురుషోద్వశ్యతే । ఎవతైత్తేతి హోవాచ॥
ఎతన్మృతమభయమేతద్భ్రష్టేతి) అత్రయపషోషీణేపురుషోద్వశ్యత ఇతి
సేవోషీపురుషః పరమాత్మా । ఎతన్తేనతేహయోనువ్యాఖ్యాన్యామీత్యుప
క్రమ్యన్వషాద్యవస్థాభిధానాత్ । నచైనుజీవస్యాషీణేస్థితిరుపపద్యతేఅపి
త్వక్షిపికారాజ్జీవస్య స్థితిగతశ్చ నిశ్చయతే । అతోక్త్యాజీవస్థితిగతినూచ
కత్వాదక్షిణేద్యతేఇత్యుక్తిమ్ ॥ కర్తృణస్సమర్థ్యనూచకత్వాభిప్రాయణా
స్యాస్థినిర్తణేసామర్థ్యందృష్టమితివత్ ॥ తతశ్చసృష్టేస్థిత్యానిర్గచ్ఛన్పు
రుషఃకాయభాగ్యుపదన్యః । ఎవంశరీరెస్థితిగతినూనాత్తాశరీరాదన్యఇత్యుక్తం
భవతి ॥ అమృతమితినిరతిశయ సుఖరూపత్వం లభయమితిదుఃఖాసంభిన్న
త్వమ్ । బ్రహ్మాత్యసంకుచితజ్ఞానతయాబృహత్త్వంచోక్తమితి వ్యాసార్యై
రుక్తమ్ (అథయోయంభగవోపుపరిఖ్యాయతేయశ్చాయమాదర్శకతమప
వ ఇతి) ఎవంప్రత్యగాత్సనిప్రజాపతినాపదిష్టేభావయాపురుషతైత్త్యుపదిష్ట

ఛాం || ఉ || — త్వేషఉఎవైషున ర్వేష్వనైషు పరిఖ్యాయతఇతి సహోవాచ
||—౪—|| ఇత్యప్తమప్రపాతకే సప్తమశబ్దః || ౫ ||

ఓదీ|| ఇతి భ్రాంత్యాస్వగృహీతఛాయాపురుషాత్తత్వ దృశీకరిణాయజలాద
ర్యాదిప్రతిబింబాపితిక్రిప్రతిబింబాభిన్నతైవ ఉతతద్భిన్నోనాత్తైత్యభిప్రా
యేణ వప్రచ్ఛతురిత్యర్థః || ఎవం తాభ్యాం పృష్ట్యతయో భ్రాంతిమని
రాకుర్వన్నైవాహ (ఎషఉఎవన ర్వేష్వంతేషు పరిఖ్యాయతఇతిహోవాచ)
యశ్చక్షుషిదృశ్య త్వేనమయోక్తిస్సతత్తాసర్వాంతరోజలాదిష్వపినభిద్యతఇ
త్యుత్తరందదావిత్యర్థః । శిష్యభ్రాంతి మనిరాకృత్యతద్భ్రాంతి దృశీక
రణాయఇత్తముత్తరందత్వతలచార్యస్యామభిప్రాయః । మరాసురేం
ద్రావిం ద్రవిరౌచనౌస్సాత్తన్యధ్యారోపితపాండిత్యమహత్త్వాతిశయాత
దైవజగతిప్రసిద్ధౌచ । తద్యదియవాం భ్రాంతావితిబ్రాయాంతదాచిత్రావ
సాదాత్పునఃప్రశ్నగ్రహణధారణేషు భగ్నౌత్సాహశాస్యాతామ్ । అతా
యధాశ్చ తప్రశ్నమాత్రస్య ఉత్తరమిదానీం వక్తవ్యమనెనచాత్తరేణ
పూర్వోత్పన్నప్రతిబిమ్బాత్తభ్రమోదృశీభవతిచేద్భవతుదృశీభూతాపిభ్ర
మః ఉదశరావనిరీక్షణనియోజనౌపాయేనాపనెవ్యత ఇతి అతఎవ తద్భ్ర
మాపనౌదనాథఃమేవ ఉదశరావెత్యానమవేక్ష్య యదాత్మనోనవిజానీకత
న్నైప్రబూరితమితి ఉదశరావావేక్షణేతానియయోజ । అత్ర వ్యాసార్థై
రేతాదృశాభిప్రాయపరికల్పనస్యాతిక్లిష్టత్వాద్యోయం భగవంపుపరిఖ్యాయ
తే యశ్చాయమాదశేకతమఎవఇతి || ఎషఉఎవన ర్వేష్వంతేషు పరి
ఖ్యాయతఇత్యేతావానపి ప్రశ్నపవ । ప్రశ్నమధ్యగతఇతిశబ్దః ప్రశ్న
నైనివెశితవ్యః ఇతిహోవాచేత్యేతమత్తరస్యాదశరావప్రాప్త్యాణస్య శేషభూ
తం||ఉదశరావెత్యానమవేక్ష్యయదాత్మనోనవిజానీకస్తన్నైప్రబూరిత మితి
హోవాచేత్యుత్తరేణాన్వయః || తత్ర ఎకఇతిశబ్దస్సమాప్తిద్యోతకః అన్యస్త
ప్రకారపచనః । అధవాకతమఎవఇతిత్యుత్తరఇతి శబ్దౌవక్ష్యమాణపచనః ।
అన్యస్తాక్తపచనః ఇత్యేవం నెతిశబ్దద్వయ వైయర్థ్యమిత్యభిప్రేత్యప్రజాప
తీహృదయాక్షానెన ఛాయాపురుష ఉపదిష్టఇతి మత్వాపునఃపప్రచ్ఛతుః।
యోయంభగవోపుపరిఖ్యాయత ఇత్యాదినాన ర్వేష్వంతేషు నైత్యాదిస్థా

భాం॥ ఉ॥ —ఉదశరావలత్తానమవేత్త్య యదాత్తనోనవిజానీభస్తనైప్ర
బ్రూతమితోహోదశరావేవేత్యేంచక్రాతేతోహప్రజాపతిరువాచకిం ప
శ్యశ్శత్రుతీహోచతుస్సర్వమేవేదమావాంభగవలత్తానం పశ్యావలలామ
భ్యుతనభేభ్యః ప్రతిరూపమితి॥—౧—॥ తోహప్రజాపతిరువాచసాధ్వలం
కృతాసువసనాపరిమృతాభూత్వాఉదశరావేవేత్యేధామితోహసాధ్వలం
కృతాసువసనాపరిమృతాభూత్వాఉదశరావేవేత్యేంచక్రాతేతోహప్ర
జాపతిరువాచకింపశ్యశ్శత్రుతీ ॥—౨—॥ తోహోచతుర్వ్యక్తేవేదమావాంభగ
వస్సాధ్వలంకృతాసువసనాపరిమృతాస్వవసమేవేహాభగవస్సాధ్వలంకృతా
సువసనాపరిమృతావిత్త్యేవలత్తేతిహోవాచైతదమృతమభయమేతద్భృష్టేతి

విదీ॥- నెఱుపరిబ్రాహ్మయత్రేకతమవవత్తత్యర్థఇత్యుక్తంచక్రరాదిప్రతిబింబ
పవాత్తేతిదాధ్యాకధంపునపప్రచ్ఛతురితిభావః । జలాదిషులం తెఱుస్థా
నాదిషు యోద్యతే । ననెత్రేదృశ్యమానవవస కిముతాన్యః కతమవ
వత్తత్యర్థఇతివ్యాసార్యాణామభిప్రాయః—౩—॥*॥ఇతిసప్తమఖండదీపికా॥
(ఉదశరావలత్తానమవేత్త్యయదాత్తనోనవిజానీభస్తనైప్రబ్రూతమితి) ఉ
దకపూణేశరావే అత్తానందృష్టాన్వలత్తనంబుధిసమనుపపన్నతయా భాస
మానం సమ్యగనవగతమంశంయువాంవదతమిత్తుక్తవాక్ (తోహోదశరా
వేవేత్యేంచక్రాతే) తోహప్రతిబింబమవలాకితవంతా । అవలోక్యా
పిదోషాస్ఫురణాత్తాప్టీముషితవంతా । తయోరనుపపత్త్యస్సూర్తింజ్ఞాత్వా
కింపశ్యశ్శత్రుతీస్వయమేవ ప్రజాపతిరువాచేత్యాహ (తోహప్రజాపతిరు
వాచకింపశ్యశ్శత్రుతీ । తోహోచతుః ॥ సర్వమేవేదమావాంభగవలత్తానం ప
శ్యావలలామభ్యుతనభేభ్యః ప్రతిరూపమితి) ఇదంప్రతిరూపమాత్తానంప
శ్యావశ్శత్రుతీ ప్రతిబింబభ్రమమేవ ఉద్ఘాటితవంతా ॥—౪—॥ (తోహప్ర
జాపతిరువాచసాధ్వలంకృతాసువసనాపరిమృతాభూత్వాఉదశరావేవే
త్యేధామితి । తోహసాధ్వలంకృతాసువసనాపరిమృతాభూత్వా ఉదశరా
వేవేత్యేంచక్రాతే । తోహప్రజాపతిరువాచ । కింపశ్యశ్శత్రుతీ । తోహోచ
తుః । యదైవేదమావాంభగవస్సాధ్వలంకృతా సువసనాపరిమృతా స్వప
వమేవేహాభగవస్సాధ్వలంకృతాసువసనా పరిమృతావితి) అవాంసాధ్వ

భా॥ఉ—తాహశాంతహృదయాప్రవవ్రజతుః ॥—౩—॥తాహస్వీత్యప్ర
జాపతిరువాచఅనుపలభ్యాత్తానమననువిద్యవ్రజతోయతరఎతదుపనిషదౌభ
విష్యంతిదేవావాఅసురావాతేపరాభవిష్యంతీతి

విదీ॥—లంకృతాసువననాపరిష్కృతాస్వఃభవానఃఇతీదంయదైవతక్షేప్రజమాన
పిప్రతివిహ్వాసాధ్వలంకారాదియక్తావితిప్రత్యూచతురిత్యధః । అత్ర
ఉదశరావావెక్షణాలంకృతదేహప్రతిబింబనిరీక్షణయోర్నియంజానన్యప్ర
జాపతేరయమభిసంధిః । ఆగమాపాయశాలీద్వాత్రింశద్దశబ్రహ్మచర్య
దీప్తిః—ఘాతకశనఖవస్త్రాలంకారాదిలక్షణదోషగుణయక్తదేహనుకారి
దోషగుణవత్సద్దేహవత్తత్ప్రతిబింబౌప్యనాత్తానిరతిశయసుఖత్వదుఃఖానం
భిన్నత్వలక్షణామృతత్వాభయత్వసూన్యభిజానీయాతామితి । ఎవంద్వి
విధనియోజనెపి అప్రక్షీణకల్పవతయాదోషాదశకనేనప్రతిబింబాత్తభి
మోనాపనీతః । తతః ప్రజాపతిర్భాగింతనివారణార్థం మయాకృతన్యప్ర
తిబింబదశకనన్య అభిపాదయిమమాప్రక్షీణకల్పవత్సన్నానగచ్ఛతః ॥
ప్రత్యక్షంచయువాంభాగితావితినస్తుమప్యన్తర్వా । తదిదానీమేతదీయహృద
యానురోధేనప్రతిబింబమేవనిదేశ్యసర్వాంతరంపరమాత్మానం మనసిని
ధాయఎషఆత్మైత్యుపదేశేనతయోరాకాంతౌనివర్తయిష్యామికాలేన
కల్పమేప్రక్షీణేమద్వచనసందర్భన్యసర్వస్యాభిప్రాయంస్వయమేవావగమి
ష్యతః । విచికిత్సమానావామత్సమీపమాగమిష్యత ఇతిమత్వా (ఎషఆత్మైతి
హోవాచ । ఏతదమృతమభయమేతద్భ్రష్టైతి) స్పష్టార్థః (తాహశాం
తహృదయాప్రవవ్రజతుః) శాంతహృదయానిన్మత్తాకాంతౌవిత్యధః ॥౩॥
(తాహస్వీత్యప్రజాపతిరువాచ) ఎవంప్రతినివృత్తయోఃప్రజాపతిభ్యాం
తిగృహీతార్థశ్రద్ధయాఇమావినష్టేమాభూతాంఇదమపిమద్వచనం
యత్యైతిపూర్వవచనవత్కణికయాశృణుతామిత్యభిప్రేత్యఉవా
చేత్యధః (అనుపలభ్యాత్తానమననువిద్యవ్రజతోయతరఎతదుపనిషదౌభ
విష్యంతిదేవావాఅసురావాతేపరాభవిష్యంతీతి) ఎతావింద్రవిరోచనాఆ
త్మస్వరూపంశ్రీవణమననాభ్యాంఅజ్ఞాత్వాగచ్ఛతః । యతరేయదేవావా
అసురావాఎతదుపనిషదౌభవిష్యంతిఉపనిషచ్ఛబ్దఉపదేశపరః । అనయోన్ము

భాం || ఉ || —సహశాంతహృదయపవనోదనోఽసురాజగముతేభ్యో
హైతాముపనిషదం ప్రవాచత్తైవేహమహాయ్యుతైపరిచర్యుతై నమే
వేహమహయన్నాత్తానం పరిచరన్నభౌలోకావవాప్నోతిమంచాముంచెతి ||
—౪— || తస్మాదప్యద్యేహోదదానమశ్రద్ధధానమయజమానమాహురాసు
రౌబతేత్యసురాణాగ్ హ్యేహోపనిషత్ప్రేతస్య శరీరం భిక్షయావననెనాలం
కారెణెతి సగ్గుర్వస్త్యైతేనహ్యముంలాకం జెష్యంతోమన్యంతే || —౫— ||

— శ్రీ ఇత్యుష్టమప్రపారకేఽష్టమఃఖండః శ్రీ —

విడి || - పదేశాద్భృంత్రిగృహీతార్థవిషయకనిశ్చయాయేహిభవిష్యంతి తే
పరాభవిష్యంతి నిత్యసంసారిణోభవిష్యంతిత్యర్థః (సహశాంతహృదయపవ
నిరౌదనోఽసురాజగముతేభ్యోహైతాముపనిషదం ప్రవాచ) విరో
చనస్తు ప్రాజాపత్యస్య ద్వివిధదేహాభాయాదశననియోగస్య దేహానుకా
రిత్వా చ్ఛాయాయాదేహవివాత్సైతి సూచనతాత్పర్యమ్ || అలంకృతదేహ
చ్ఛాయాం సిద్దిశ్యేషపత్యైత్యుపదేశస్య నీలానీలయోరాదశే దృశ్యమా
నయోర్వాససౌర్యన్నీలంతన్తహోఘమితివచనస్య ఛాయానిమిత్తైవాససేవ
అలంకృతదేహతాత్పర్యమితి మన్వానాదేహవివాత్తాఅలంకారాదిభిః పరి
చరణీయ ఇతి నిశ్చిత్యరాజ్యం ప్రాప్యోసురేభ్యస్తదైవాపాదశదిత్యర్థః ||
(ఆత్మైవదేహమహాయ్యుతైపరిచర్యుతై నమేవేహమహయన్నాత్తానంపరి
చరన్నభౌలోకావవాప్నోతి ఇమంచాముంచెతి) ఆత్మైవదేహపవనమహ
య్యః పూజ్యఇత్యర్థః ఉభౌలా కావితీసర్వలాకసుఖానుభవోపి శరీర గత
ఎవేతిభావః || —౪— || ససంప్రదాయోద్యాప్యనువతత ఇత్యాహ (త
స్మాదప్యద్యేహోదదానమశ్రద్ధధానమయజమానమాహుః అసురౌబతేతిఅసు
రాణాగ్ హ్యేహోపనిషత్) యస్మాదసురేభ్యఇయముపనిషత్ప్రవృత్తతస్మా
ద్యాగదానశ్రద్ధావైభుర్యహేతుభూతనాస్తిక్యబుద్ధిరసురాణామేవహితమ
వతాదృశం పురుషంజనాఅసురమాహుః (ప్రేతస్యశరీరం భిక్షయావన
నెనాలంకారెణెతి సగ్గుర్వస్త్యైతేనహ్యముంలాకం జెష్యంతోమన్యంతే)
యతేవదేహప్రేవాత్తతయా పరిచరణీయత్వమ్ | అతేవప్రేతస్యమృతస్యశ
రీరంభిక్షిత్వాపస్త్రాంకారాదిభిఃపూజయంతికుణవసంసారైశ్చైవపరలాక
జయం మన్యమానాఇత్యర్థః || —౫— || ఇత్యుష్టమఖండదీపికా || — ||

భాం || ఉ — అథ హేంద్రోపాప్రైవదేవా నెతద్భయందరశయత్రేవభి
 ల్వయమస్మి శరీరే సాధ్వలంకృతే సాధ్వలంకృతౌ భవతి సువస నె సువసనః
 రివక్రూతే పరివక్రూతః ఏవమేవాయమస్మిన్నంధేభాభవతి స్రామే స్రామః ప
 రివృక్షే పరివృక్షోఽప్యైవ శరీరస్య నాశమస్వేషనశ్యతి నాహమత్ర భౌగ్యం ప
 శ్యామితి ||—౧—|| సనమిత్పాణిః పునరేయా యేతగ్ హవ్రజాపతిరువాచ మ
 ఘవక్ యచ్చాంతహృదయః పాప్రైవ జీసాధాం విరౌచనెన కిమిచ్ఛా పున
 రాగమితి సహోవాచ యథైవఖిల్వయం భగవోస్మింశ్చరీరే సాధ్వలంకృతే
 సాధ్వలంకృతౌ భవతి సువస నె సువసనః పరివక్రూతే పరివక్రూతేవ మేవా
 యమస్మిన్నంధేభోభవతి స్రామే స్రామః పరివృక్షే పరివృక్షోఽప్యైవ శరీరస్య
 నాశమస్వేషనశ్యతి నాహమత్ర భౌగ్యం పశ్యామితి ||—౨—|| ఏవమేవైవ
 మఘవన్మితి హోవాచైతంత్యైవ తేభూయోనువ్యాఖ్యాస్యామి వసాపరాణి

ఉ || భా || — (అథ హేంద్రోపాప్రైవదేవా నెతద్భయందరశ) ఇం
 ద్రస్య శుద్ధాంతఃకరణత్వాదైహోత్తభ్రమోపినాభూత్ । సఃస్వరాజ్యం పాప్రై
 వదేవేభ్యస్తమపచేశాత్పాగెన మధ్యేమాగం ప్రతిబింబాన్తన్యపీఠం ప
 త్యూమాణం దోషమపశ్యదిత్యర్థః (యథైవఖిల్వయమస్మి శరీర ఇత్యాది)
 అయందహప్రతిబింబ ఇత్యర్థః । పరివక్రూతే - అపాకృతసఖిలామాదిక ఇ
 త్యర్థః (ఏవమేవాస్మిన్నంధేభోభవతి స్రామే స్రామ ఇత్యాది) నాసికాయస్య
 సగాస్త్రవతి స్రామః । పరివృక్షః - చిన్నపాణిపాదః । ప్రతిబింబస్య బింబ
 భూతశరీరగతసాధ్వలంకృతత్వసువసనత్వపరివక్రూతత్వానువిధాయితవ త్ర
 ద్దశాంధ్యస్రామ్య పరివృక్షత్వనాశానువిధాయిత్యావశ్యంభావేనామృతత్వా
 భయత్వాత్త్వాదికం న సంభవతీత్యమన్యతేత్యర్థః ||—౧—|| (సనమి
 త్పాణిః పునరేయా యేత్యాది) స ఇంద్రః । ఎయాయ ప్రజాపతిమితి శేషః
 (మఘవన్యచ్చాంతహృదయ ఇత్యాది) హేమఘవక్ శాంతహృదయః-శా
 న్తదోషశంకః । విరౌచనెన సాధాంయత్ - యస్తాత్త్వం పాప్రైవాజీ । గత
 వాక్ । సః కింప్రయోజన మభిలషక్ పునరాగతోసీత్యర్థః । ఆగమితి గ
 మేలుః జీర్ణిత్వాదజ్ (సహోవాచ యథైవఖిల్వయం భగవ ఇత్యాది) ఉ
 క్తోర్థః ||—౨—|| (ఏవమేవైవ మఘవన్మితి హోవాచేత్యాది) హేమ

భా॥ ఉ॥—*ద్వాత్రింశతం వర్షాణీతి సహపరాణద్వాత్రింశతగోవర్షాణామృవాపతస్తేహోవాచ॥—౩—॥ ఇత్యప్తమప్రపారకే నమఃఖండః॥—॥

యఏషస్వస్మై మహీయమానశ్చరత్వేషత్యైహోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మాతిసహశాంతహృదయఃప్రవవ్రాజసహస్రాప్రైవ దేవా నేతద్భయందదశతశ్చగ్భవీదగ్గరీరమంధంభవత్యనంధస్సభవశ్చయచిస్రామమస్రామోనవైషాన్యదోషేణదుష్యతి॥౧॥ నవధేనాస్యహన్యతేనాస్యస్రావ్యేణస్రామోఘ్నంతిత్వేవైనం విచ్ఛాదయస్తీవాప్రియవేత్తైవభవత్యపిరోదితీవనాహమత్రభాగ్యంపశ్యామీతి॥—౨॥ ససమిత్పాణిఃపునరే

ఉ॥ భా॥—ఘనత్వమక్తం సత్యమేవఉక్తమిమమేవాత్మానంపునరపితృదుక్తదోషశూన్యతయాప్రతిపాదయిష్యామి॥అంతఃకరణశుద్ధ్యర్థమితోపిద్వాత్రింశతం వర్షాణాం బ్రహ్మచర్యంవసేతి ప్రజాపత్యాజ్ఞాంతమఘవాంస్తతైవకృతవానిత్యర్థః । (తస్తేహోవాచ) ఎవముపితవ లేఇంద్రాప్రజాపతిర్వత్సృణూణమువాచైత్యర్థః ॥—౩—॥ ఇతి నవమఖండభావ్యమ్ ॥*॥ (యఏషస్వస్మై మహీయమానశ్చరతీత్యాది) యస్వస్మైస్త్ర్యాదిభిః మహీయమానః - పూజ్యమానఃచరతి॥ ఎషః - స్వప్నద్రష్టా - నిరతిశయసుఖత్వాది లక్షణామృతత్వాచియ క్తత్యైత్యుక్తవానిత్యర్థః । నాయంపూర్వోక్తదేహగతాంధ్యస్రామ్యాద్యనువిధాయత్వ లక్షణదోషదుష్టఇతిభావః । (సహశాంతహృదయఃప్రవవ్రాజేత్యాది) ఉక్తోధః । తదేవాహ (తద్గద్యపీదం శరీరమంధంభవత్యనంధస్సభవతీత్యాది) తదిదంశరీరయద్యప్యంధంభవతి తథాపిసోనద్ధాభవతీతి యోజనా ॥ సః- స్వపాత్మా- శిష్టంస్పృష్టమ్ ॥౧॥ (నవధేనాస్యహన్యతేనాస్యస్రావ్యేణస్రామః) స్వపాత్మైవశేషః । స్పృష్టోధః (ఘ్నంతిత్వేవైనంవిచ్ఛాదయన్తివ) ఎవశబ్దావాధః॥ఏనంస్వపాత్మానం॥కేచనవిచ్ఛాదయంతిచిద్రావయస్తీతిభావతీత్యర్థః (అప్రియవేత్తైవభవత్యపిరోదితీవనాహమత్రభాగ్యం పశ్యామీతి) సూన్యమానత్వద్రావ్యమాణత్వబంధుజనమరణాద్యప్రియవేత్తృత్వరోదిత్యత్వాదిదశానాత్ స్వపాన్వనస్థస్యసభాగ్యత్వమిత్యర్థః ॥ —౨— ॥ (ససమిత్పాణిః పునరే

భాం || ఉ || — యాయతగ్గోసహప్రజాపతిరువాచమఘవన్ యచ్చాంతహృదయః ప్రావ్రాజీకిమిచ్ఛన్మనరాగమ ఇతిసహోవాచ తద్యద్యపీదంభగవశ్శరీరమంభంభవత్యనంభస్సభవతి యదిస్రామమస్రామోవైవైషాన్యదోషేణమవ్యతి ||—3—|| నవధేనాస్యహస్యతేనాస్యస్రామ్యేణస్రామోఘ్నంతి త్వేవైసం విచ్ఛాదయన్తివాప్రియవేత్రైవభవత్యపిరోషితి వనాహమత్ర భాగ్యంపశ్యామీత్యేవమేచైషమఘనన్నితి హావాచైతంత్వేన తేహాయోనువ్యాఖ్యాస్యామినసాపరాణిద్వాత్రి గ్గితంవషాణీతి సహపరాణిద్వాత్రి గ్గితంవషాణ్యువాససతస్త్వహోవాచ ||—౪—|| ఇతిదశమఃఖండః ||*

తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సుప్రసన్నస్సప్సంనవిజానాత్యేషఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమభయమేతద్భ్రష్టేతి సహశాంతహృదయః ప్రవవ్రాజసహస్రాప్త్యేవదేవానై తద్భయందదశా నాహఖిల్యయమేవగ్గీసంప్రల్లాత్తానంజానాత్యేయమహమస్తీతినోవవేమానిధూతాని వినాశమేవాపీతోభవతినాహమత్రభాగ్యంపశ్యామీతి ||—౧—|| ససమిత్సాణిఃపునరేయాంతగ్గోసహప్రజాపతిరువాచమఘవన్యచ్చాంతహృదయః ప్రావ్రాజీకిమివేచ్ఛన్ పునరాగమ్యతి సహోవాచనాహఖిల్యయం భగవవిగ్గీసంప్రత్యల్లాత్తానంజానాత్యేయమహమస్తీతినోవవేమానిధూతానివినాశమేవాపీతోభవతినాహమ

ఉ || భా || — యాయతంహప్రజాపతిరువాచేత్యాది) ఉక్తిధాః || 3-౪ || ఇతి దశమఖండభాష్యమ్ ||— (తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సత్సాత్సాది)యత్రయదాత్రదేతత్ - సపవపుగువః - సుపాంసులుగితిసోలుక్ సమస్తః-ఉవసంహృతకరణగ్రామః | సంప్రసన్నః - బాహ్యవిషయసంపర్క-జనితకాలుష్యరహితః | శిష్టంస్పష్టమ్ || (సహశాంతహృదయఃప్రవవ్రాజేత్యాది) ఉక్తిధాః | దోషదశకనమేవాహ || (నాహఖిల్యయమేవం సంప్రత్యల్లాత్తానంజానాత్యేయమహమస్తీతినోవవేమానిధూతానివినాశమేవాపీతోభవతినాహమత్రభాగ్యం పశ్యామీతి) అహఇత్యాశ్చర్యే | అయంసుషుప్తస్సంప్రతిసుషుప్తికాలే అయమహమస్తీతివిశేషజ్ఞానాభావేనస్వేతరథూతవిషయకజ్ఞానాభావేనచ సుషుప్తావినష్టప్రాయఇత్యర్థః || వినాశమేవ-వినాశమివ | అపీతః అపిగతః వినష్టప్రాయఇత్యర్థః ||—౧—|| (ససమిత్సాణిః పున

ఛాం॥ఉ॥—*త్రభాగ్యం పశ్యామీతి ॥—౨—॥ ఎవమేవైషమమవన్నితి
 ఈవాచైతః తేషవతేషాయోనువ్యాఖ్యాస్యామినోఎవాన్యత్రైతస్తాద్వసాప
 రాణిపంచవషాణితసహపరాణి పంచవద్వాణ్యువాసతాన్యైకశతగ్సంపేదు
 రైతత్తద్యదాహురైకశతగ్ హవైవషాణిమఘవాప్రజాపతౌబ్రహ్మచ
 ర్యమువాసత్తస్మైహోవాచ॥—౩—॥ ఇత్యుప్తమప్రపాతకేపికాగశఃఖణ్డః ॥

వి॥ దీ॥ — తతఃప్రతిబింబస్య బింబనోమానువిధాయిత్యదోషదర్శన
 నప్రత్యాగతాయ పునర్ద్యాత్రింశతు వషాణ్యుపిత్వతేమఘవతే ।
 యిషవస్వోషై మహీయమానశ్చరతి ఎషత్యైఃహోవాచైతి స్వపావస్థస్య
 జీవస్యావదేశః । అసంతరంఘ్నంతిత్వేవైనంవిచాఛదయంతివాప్రియవైతై
 వభవత్సంహితీననాహ మత్రభాగ్యం పశ్యామీతిహన్యమానత్వదాివ్యమా
 నత్వబంధుమరణాద్యప్రియద్రష్టుత్వాది దోషదర్శనన ప్రతినివృత్తాయ
 ద్యాత్రింశతం నషాణ్యుపిత్వతేయత్రైతత్పుష్టస్సమస్తస్సప్రసన్నస్సవి
 ప్నంనవిజానాత్వేషత్యైతిహోవాచేతి సుషుప్తావస్థజీవస్యావదేశః । నాహ

ఉ॥ భా॥ — రెయాయతగ్హప్రజాపతిరువాచేత్వాది) ఉక్తిధాః ॥
 ॥౨॥ (ఎవమేవైషమమవన్నితిహోవాచేత్వాది ఎతత్తేషవతేషాయోను
 వ్యాఖ్యాస్యామినో ఎవాన్యత్రైతస్తాదితి) ఎతస్తాత్పూర్వోక్తాదన్యత్రఇ
 తరన్నోవ్యాఖ్యాస్యామి । కింతుఎతమేవ - పూర్వోక్తమేవ నిర్దోషతయా
 వ్యాఖ్యాస్యామీత్యర్థః । (తాన్యైకశతగ్సంపేదుః) తానినషాణ్యాహ
 త్యేషకశతంసంపన్నానీత్యర్థః । (ఏతత్తద్యదాహురైకశతగ్హవైవషాణి
 మఘవాప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యమువాసేతి)ఎకశతసంవత్సరానింద్రఃప్ర
 జాపతేస్సన్నిధౌబ్రహ్మచర్యంచరన్మువాసేతిలోకే ప్రసిద్ధతయాయదాహుఃత
 త్ ఎతత్ - ఎవంవిధం । అనెవప్రకారేణైతి యావత్ (తస్మైహోవాచ)ఏ
 కశతవషాబ్రహ్మచర్యనిర్మలీకృతాస్తః కరణాయమఘవతేశుద్ధాత్మస్వరూపా
 వదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యాపాదిక్షదిత్యర్థః ॥ అనయాచాఖ్యాయికయా
 బహుశాల బ్రహ్మచర్యనిర్మలీకృతాంతఃకరణతయాసంపన్నోపదేశ యోగ్య
 త్వాయోపదెష్టవ్యమిత్యర్థఃసూచ్యతే ॥—౩—॥ * * *

